A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 409/5 Subject Ramayana

Name of MSS Valmiki Ramayana Sunderkand Tika

Author —

Period — Folios 420

Script Devnagiri Source Prithipal Singh, Jalandhar

Missing Folios

ॐ
श्री रा
वा सुं
टी
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ संदेहेयस्यदासोब्धिंतित्वी दृष्टाचमैथिली दृष्टासीतेतिन्यभ्यवोचत्तेरामेतोमिविद्वं । ग्रंथसमुद्र
ह्रदेनमिच्छुमिस्मततश्चेतिततःशत्रुकर्षणोहनूमानरावणानीतायाः पदमन्विष्यनिश्यानंग्रन्वेष्टुंचारणोदेवजातिविशेषेणामच
रितेक्रियमानसंचारेपथिआकाशमार्गगमनायैयेष । निष्प्रतिद्वंद्वंसद्द्रायानरःद्विनप्रतिवर्धरहितंचग्रन्येउंष्करंकर्मलेचन

ॐ श्रीरामाय नमः ततोरावणनीतायाःसीतायाःशत्रुकर्षणः इयेषपदमन्वेष्टुंचा
रणाचरितेपथि १ दुष्करंनिष्प्रतिद्वंद्वंचिकीर्षन्कर्मवानरः समुदग्रशिरोग्रीवोगवां
पतिरिवाबभौ २ अथवैडूर्यवर्णेषुशाद्वलेषुमहाबलः धीरःसलिलकल्पेषुविच
चारयथासुखम् ३ द्विजान्वित्रासयन्धीमानुरसापादपान्हरन् मृगांश्चसुबहून्नि
घ्नन्प्रवृद्धइवकेसरी ४

एवंसीतान्वेषणंकर्मसमुदग्रमुन्नतंशिरोग्रीवाचयस्यसः अतएवगवांपतिर्वृषइवबभौ २ वैडूर्यवर्णशाद्वलप्रदेशास्यसम
इजलवत् श्यामत्वमस्तुत्वाभ्यामरमालवनस्तदृशक्रियाकालिकोरःपेषणेनप्रवृद्धःकेसरीवविचचार ३ ४ ॥
४ ॥

2

नीललोहितेनारक्तश्यामाभिः मांजिष्ठः रक्तसंयोग इति कतकः मांजिष्ठः पाटलवर्णत्वेन पद्मवर्णाः प्रसिद्धाः सितासितैः कल्माषैः शुक्लपाण्डरैरितिया
वत् स्वभावसिद्धैः शालस्वभावसिद्धैरुक्तरूपैर्धातुभिः समलंकृतं कामरूपित्वादिविशेषणाविद्धियं तादिभिरभीष्टानामाविष्टयतस्यविवि
वर्धस्यतलं तत्र नागवरैः समतायुते तिष्ठन्सकपिः ह्रदेनागरखवभौ ह्रदस्याम्यंशामलत्वेन ५ ६ ७ स्वयंभुवे पवनायपूथ्यतेमेनस्वज्ञानेन

नीललोहितमांजिष्ठपद्मवर्णैः सितासितैः स्वभावसिद्धैर्विमलैर्धातुभिः समलंकृतं ५ कामरू
पिभिराविष्टमभीक्ष्णं सपरिच्छदैः यक्षकिन्नरगंधर्वदेवकल्पैः सपन्नगैः ६ सतस्यगिरिवर्यस्य
तलेनागवरायुते तिष्ठन्कपिवरस्तत्र ह्रदेनाग इवाबभौ ७ सस्सूर्याय महेन्द्राय पवनाय स्वयंभुवे
भूतेभ्यश्चाञ्जलिं कृत्वा चकार गमने मतिं ८ अंजलिं प्राङ्मुखं कुर्वन्पवनायात्मयोनये ततोहि
ववृधे गंतुं दक्षिणो दक्षिणां दिशं प्लवगप्रवरैर्दृष्टः प्लवने कृतनिश्चयः ववृधे रामवृद्ध्यर्थं समुद्र इ
वपर्वसु ९ निष्प्रमाणशरीरः सल्लिलंघयिषुरर्णवं बाहुभ्यां पीडयामास चरणाभ्यां च पर्वतं ॥

योगिहृदः स भगवान्भगवान्प्रत्यक्षत्वभक्तोरामः पतेनसकलविघ्ननिवारणायेष्टदेवताप्रार्थनं सर्वेयात्रकृते कार्यमिति सदाचारो बोधितः ८ प्राङ्मु
खोनयेपवनाय स्वजनकाय वैरत्यर्थः दक्षिणः कुशलः ९ रामवृद्ध्यर्थं रामाभ्युदयाय १० निष्प्रमाणशरीरः परिच्छेदातिक्रांतदेहः पीड
यामास सल्लिलंघयिषुः संनादंवेशतः ११ ॥ ॥

श्री रा. सा. टी. २

3 एकेन पीडव्यापारेण मुहूर्तं पर्यन्तचलनं प्रशातयत् पर्वतः कर्ता चलनं कर्मेति ॥२ पुष्पमयो यथा पुष्पप्रचुर इव स्वयमिवेत्यर्थः ॥३ उत्तमवीर्येण
तेन पीड्यमानः स पर्वतः सलिलं प्रसुस्राव च ॥४ उक्तार्थस्यैव विवरणं पीड्यमान इति काञ्चनाञ्जनराजतीः स्वर्णदामादीनीति स्रोतःप्रकारान्निर्वर्तयामा।
सनदामत्वमुपाधिकृतं ॥५ किंच स शैलः समनःशिला विशालाः शिलाः समोच निपीडनात् प्रत एव मध्यमेन मध्यभागेनार्चिषा ज्वालया जुष्टो।

स चचालाचलश्चाशु मुहूर्तं कपिपीडितः तरूणां पुष्पिताग्राणां सर्वं पुष्पमशातयत् ॥२ तेन पादपमु
क्तेन पुष्पौघेण सुगन्धिना सर्वतः संवृतः शैलो बभौ पुष्पमयो यथा ॥३ तेन चोत्तमवीर्येण पीड्यमानः
स पर्वतः सलिलं संप्रसुस्राव मदं मत्त इव द्विपः पीड्यमानस्तु बलिना महेन्द्रस्तेन पर्वतः रीतीर्निर्वर्त
यामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥५ मुमोच च शिलाः शैलो विशालाः समनःशिला मध्यमेनार्चिषा जु
ष्टो धूमराजिरिवानलः हरिणा पीड्यमानेन पीड्यमानानि सर्वतः गुहाविष्टानि सत्त्वानि विनेदुर्वि
कृतैः स्वरैः ॥७ स महासत्त्वसंनादः शैलपीडानिमित्तजः पृथिवीं पूरयामास दिशश्चोपवनानि च ॥८

धूमराजीरिवानलस्तस्य धूमराजिरिव बभावित्यर्थः यत्तु सेतौ व्याहारः धूमराजिरिवेति ह्रस्वपाठः तीर्थस्तु मध्यमेनार्चिषा स्वयमाप्त्या याऽग्निर्जिह्वा
यां नष्टो विशिष्टः सः धूमराजी इव धूमनिवृत्यनिवेत्यर्थः धूमराजी इति चपाच रत्नाद ॥६ हरिणा कनृमता पीड्यमानेन पर्वतेन
पीड्यमानानि सत्त्वानि ॥७ स महासत्त्वेति पादे महा सत्त्वा महान्त्वस्तेषां सन्नाद उग्रध्वनिरिति तीर्थः समहासत्त्वसन्नाद इति पाठान्तरं ॥८२

४ स्वस्तिकः फणास्य नीलरेखाविद्धैः शिरोभिरुपलक्षिताः दर्दशुः पीडा जनितक्रोधवशात् १९ सविशेषैस्तैः सर्वैः दृष्टाः समन्ताद्यावत्कीदृशा इव तज्जलैः विभिन्नभिन्नावभवन् २० शमितं शयितं २१ भग्नैः प्रस्खलद्भिः प्रभृतिमहाभूतैः २२ छित्त्वेत्यत्र विद्याधराः कर्त्तारः २३ प्रार्थभाणि च ऋषभव
म

शिरोभिः हृष्यु भिन्नाग्रा व्यक्तिस्वस्तिकलक्षणैः वमन्तः पावकं चोर्ध्वं ददंशुर्दशनैः शिलाः १९
तास्तदा सविशेषैर्दृष्टाः कुपितैस्तैर्महाशिलाः जज्वलुः पावकोद्दीप्ता विभिन्नाश्च सहस्रधा २० यानि तोयेष्वथ
जालानि तस्मिन्जातानि वर्त्तने विषघ्नान्यपि नागानां न शेकुः शमितुं विषं २१ भिद्यमानेषु गिरिशृङ्गेषु विति
मानानपस्विनः प्रस्तावि विद्याधरास्तस्मात्तेनैव स्रीगणैः सह २२ यानभूमिं गतं छित्त्वा हेममासनभाज
नं पत्राणि च महार्हाणि करकांश्च हिरण्मयान् २३ मेहानेकांश्च वचानुभक्ष्यान् भोज्यानि विविधानि च
प्रार्थभाणि च वर्माणि स्वर्णाम्बुकनकं तथा तूर्णं २४ कृतकण्ठगुणाः स्रीवा रक्तमाल्यानुलेपना रक्ताक्षा
रक्तरागात्तागमनं प्रतिपेदिरे २५ हारनूपुरकेयूरपारिहार्यधराः स्रियः विस्मिताः सस्मितास्तस्थु
राकाशे रमणैः सह २६

मणीर्षि भिन्नानि वर्माणि फलकानि त्सरुः खड्गमुष्टिः २४ कृताकण्ठेषु गुणाः सज्जीयेस्ते स्रीवामन्त्राः प्रकारंपन्नं २५ परिहारशब्दः श्रेष्ठवाचीति कतकः

श्री
वा. रा.
टी. सुं.
३

5 एतद्द्वे श्लोकद्वयंप्रक्षिप्तंकैश्चित्कृतकः तेषांतपस्विनांआकाशचारितपस्विनांवाचः पृष्ठपर्वतसंकाशइत्यादिश्लोकद्वयरूपाः

दृश्यतेयंतेमहाविद्याविद्याधरमहर्षयः सहितास्तस्थुराकाशेवीर्यंदृष्टैवचपर्वते २६ शुश्रुवुश्चतदा
शब्दमृषीणांभावितात्मनां चारणानांचसिद्धानांस्थितानांविमलाम्बरे पृष्ठपर्वतसंकाशोहनूमान्
मारुतात्मजः तितीर्षतिमहावेगःसमुद्रंवरुणालयं २७ रामार्थंवानरार्थंचचिकीर्षन्कर्मदुष्करं
समुद्रस्यपरंपारंदुष्प्रापंप्राप्तुमिच्छति २८ इतिविद्याधरावाचःश्रुत्वातेषांतपस्विनां तमप्रमेयंददृ
शुः पर्वतेवानरर्षभं २९ दुधुवेचसरोमाणिचकंपेचाचलोपमः ननादचमहानादंसुमहानिवतोय
दः ३० आनुपूर्व्याचवृत्तंतल्लांगूलंलोमभिश्चितं उत्पतिष्यन्विचिक्षेपपक्षिराजइवोरगं ३१
तस्यलांगूलमाविद्धमतिवेगस्यपृष्ठतः ददृशेगरुडेनेवह्रियमाणो महोरगः ३२

श्रुत्वाविद्याधरास्तमप्रमेयंददृशुः तदाकृष्णावणात्पूर्वंतमृतैरयंगिरिर्भिद्यतइतिज्ञातवंत २७ २८ २९ दुधुवेचसहनूमान् ३१
आनुपूर्व्याहृतविवलयंलांगूलंविचिक्षेपेत्यन्वयः ३० आविद्धंआस्फालितमग्रेच ३२

6 बाहू संस्तंभयामासेति अप्लवनेसंनादाभिनयः बाह्वोः संस्तंभनंनामपर्वतो परि दृढप्रतिष्ठापनं कपिः कंट्यांकटिप्रदेशे ससादकायप्रसारणात्
कृशोभूत् ऊरुःशिरसोरूर्ध्वप्रसारणेसहैवचरणभागस्याधःसंकोचनेनयात्वकटिदेशस्येतिबोध्यं २३ भुजौसंहृत्यांसप्रदेशेसंकुच्यशिरोधरां
ग्रीवांकंठदेशेसंकुच्यतेजःपराभिभवसामर्थ्यंसत्वंबलंशारीरंवीर्यमांतरंबलं २४ दूरान्मार्गमालोकयन् अनन्तरपवोर्ध्वप्रणिहितेक्षणः दृ

बाहू संस्तंभयामास महापरिघसन्निभौ ससाद कपिः कट्यां चरणौ संचुकोच च २३ संहृत्य च
भुजौ श्रीमान् तथैव च शिरोधरां तेजः सत्वं तथा वीर्यमाविवेश स वीर्यवान् मार्गमालोकयन्दूराद्
ऊर्ध्वप्रणिहितेक्षणः रुरोध हृदये प्राणानाकाशमवलोकयन् २५ पद्भ्यां दृढमवस्थानं कृत्वा स
कपिकुंजरः निकुच्य कर्णौ हनुमानुत्पतिष्यन्महाबलः वानरान्वानरश्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् सं
यथा राघवनिर्मुक्तः शरः श्वसनविक्रमः २६ गच्छेत्तद्वद्गमिष्यामि लंकां रावणपालितां नहि द्रक्ष्या
मि यदि तां लंकायां जनकात्मजां अनेनैव हि वेगेन गमिष्यामि सुरालयं यदि वा त्रिदिवे सीतां न द्र
क्ष्यामि कृतश्रमः २७ बध्वा राक्षसराजानमानयिष्यामि रावणं सर्वथा कृतकार्योहमेष्यामि सह

दयेप्राणप्रतिष्ठाप्याते २५ कर्णौ निकुच्यसंकुच्य उत्पतनसनादवशाद्धिकर्णसंकोचोभवति २६ श्वसनस्यवायोरिवविक्रमोवेगोयस्यसः २७ तद्व
द्गमिष्यामि अनेनतद्वदेवगत्वाकृतकार्यआगमिष्यामितिसूचितं तस्यैवप्रपंचोनहीत्यादि अनेनैवपर्वविधेनैव २९ आनयिष्यामिआनेष्यामि

श्री बा
रा टी
मू
४

समन्ताद्धेति शैषपर्वतोत्पाटनवदितिभावः ४१ अविचारयन् लंघनक्लेशलेशमगणयन्नतसैवप्रपंचनं सुपर्णमित्यादि ४२ वेगाद्वेगवन्
मतिसमुत्पततितेनगरोहिणः पर्वतस्थवृक्षाः सर्वान्विटपान्सर्वाःशाखाःसंहृत्यसंक्षिप्यवेगात्समुत्पेतुः ४३ मत्ताःकोयष्टिमायेष्वतान्

आनयिष्यामिवालंकांसमुत्पाट्यसरावणां एवमुक्त्वातुहनूमान्वानरोवानरोत्तमः ४१ उत्पपाताथ
वेगेनवेगवानविचारयन् सुपर्णमिवचात्मानंमेनेसकपिकुंजरः ४२ समुत्पततिवेगात्तुवेगात्ते
नगरोहिणः संहृत्यविटपान्सर्वान्समुत्पेतुःसमंततः ४३ समत्तकोयष्टिकामान्पादपान्पुष्पशा
लिनः उद्वहन्नूरुवेगेनजगामविमलेंबरे ऊरुवेगोत्थितावृक्षामुहूर्तंकपिमन्वयुः प्रस्थितंदी
र्घमध्वानंस्वबंधुमिवबांधवाः तमूरुवेगोन्मथिताःसालाश्चान्येनगोत्तमाः अनुजग्मुर्हनूमंतं
सैन्याइवमहीपतिं सपुष्पिताग्रैर्बहुभिःपादपैरन्वितःकपिः हनुमान्पर्वताकारोबभूवाद्भुतद
र्शनः सारवंतोथयेवृक्षान्यमज्जंल्लवणांभसि भयादिवमहेंद्रस्यपर्वतावरुणालये ४८

कोयष्टिकोयष्टिमोयर्य्यायो ४४ सालाःसर्ववृक्षाःसैन्यशब्दोर्थंत्वादि ४६ पर्वताकारःतत्तद्वृक्षदलेनपुष्पितवृक्षत्वदलेनच ४७ सारवंतोगुरु
त्वातिशययुक्ताः खदिरसदृशास्तगुरुत्वाल्लवणांभसिन्यमज्जन् यद्यपिदन्येचलन्त्ववःसहैवगत्वाउत्तिवोध्यंमहेंद्रस्यभयात्पर्वताके

४ नानाकुसुमैः सानुयायिद्रुमीयैः साङ्कुरकोरकैः कानिचित्समातिग्रंकुरिता निचित्कोरकैर्कुड्मलानि विकसितानीत्यर्थः ४९ तस्य हनूमतो वेगेन वि
मुक्तास्तेन विमुक्ताः स्लिष्टत्वाः सलिलेऽव्यवशीर्यन्त ग्राप्रोषांद्रभावः सुहृदो यथा बंधुप्रस्थापनार्थं गताः सुहृदो यथा तान्प्रस्थाप्य निवृत्ताः पीस्मैतेन हत ५०

स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः शुशुभे मेघसंकाशः खद्योतैरिव पर्वतः ४९ विमुक्ता
स्तस्य वेगेन मुक्त्वा पुष्पाणि ते द्रुमाः अवशीर्यन्त सलिले निवृत्ताः सुहृदो यथा ५० लघुत्वेनोपपन्नं तद्वि
चित्रं सागरेऽपतत् द्रुमाणां विविधं पुष्पं कपिवायुसमीरितं ५१ पुष्पौघेणानुबंधेन नानावर्णेन वा
नरः बभौ मेघ इवोद्यन्वै विद्युद्गणविभूषितः ५२ तस्य वेगसमुद्धूतैः पुष्पैस्तोयमदृश्यत ताराभिरि
व माभिरुदिताभिरिवांबरं तस्यांबरगतौ बाहू ददृशाते प्रसारितौ पर्वताग्राद्विनिष्क्रान्तौ पंचास्याविव
पन्नगौ ५४ पिबन्निव बभौ चापि सोर्मिजालं महार्णवं पिपासुरिव चाकाशं ददृशे स महाकपिः ५५

पुष्पं अपतदिति छेदः पतत्पतत्रलघुत्वेनोपपन्नस्वपपन्निमत् ५१ सवर्णानां विद्युत्सत्त्वात् नानावर्णपुष्पौघानुबद्धस्य स विद्युद्गणमेघोपमा ५२ रामाभिः
रमणीयाभिः ५३ ५४ विवृतवक्त्रत्वात् पिबन्निवेति ग्रीवे वक्त्रे ऊर्ध्ववक्त्रत्वे आकाशं पिपासुरिवेति ५५

श्री
रा वा
हं टी
५

१ विशकाशेतेविशेषेण प्रकाशेतेस्मयुगनलौदावानलौ ५६ पिंगेपिंगलवर्णेपरिमंडलेपरितोवहुप्रभामंडलेस्थितौचंद्रसूर्यौविवपक
गिरेरुदयेपिंगमंडलतयावस्थितौचंद्रसूर्याविवेत्यर्थः ५७ नासिकयाप्रक्रमितिशेषः संध्याकालिकंसूर्यमंडलंयथातथाबभावि

तस्यविद्युत्प्रभाकारेवायुमार्गानुसारिणः नयनेविप्रकाशेतेपर्वतस्यविवानलौ ५६ पिंगेपिं
गाक्षमस्यस्यबृहतीपरिमंडले चक्षुषीसंप्रकाशेतेचंद्रसूर्याविवस्थितौ ५७ साचनासिकयातस्य
ताम्रयाताम्रमावभौ संध्ययासमभिस्पृष्टंयथास्यात्सूर्यमंडलं ५८ लांगूलंचसमाविद्धंप्लमानस्य
शोभते अंबरेवायुपुत्रस्यशक्रध्वजइवोच्छ्रितं ५९ लांगूलचक्रोद्दहनमातप्रशुक्लदंष्ट्रोनिलात्मजः
व्यरोचनमहाप्राज्ञःपरिवेषीवभास्करः ६० स्फिग्देशेनाभिताम्रेणरराजसमहाकपिः महतादारिते
नेवगिरिर्गैरिकधातुना ६१ तस्यवानरसिंहस्यप्लवमानस्यसागरं कक्षान्तरगतोवायुर्जीमूतइवगर्जति

नार्थः ५८ ५९ शुक्लदंष्ट्रत्वंस्वरूपकथनमात्रंनतुपरिवेषिभास्करोपमोपयोगि ६० स्फिक्कटिदेशेनकटिप्रदेशेनतत्काऽस्यातिताम्रत्ववर्णि
नादस्याशस्यातह णोत्वग्रतएवदारितेगैरिकधातुप्रक्रोगिर्युपमा ६१ जीमूतेश्वतिसप्रंप्यतामितिकतकः गर्जतिजगर्ज ६२ ५

10 अम्बरांतात् अम्बरोर्ध्वदिग्भागात् सानुबंधा सहोल्कांतरानुवद्धा इदं विशेषणं ग्रहसादिन्यात् ९३ पतत्पतंगसंकाशः गच्छत्सूर्यसंकाशः
व्यायतो दीर्घः कपिः कक्षया कक्षावस्त्रेण वध्यमानया गजमध्यवर्धनरज्ज्वा युक्तः प्रवृद्धो मातंग इव वभौ कक्षा प्रकोष्ठे हर्म्यादेः कांच्यां मध्ये
भवंधने इति ९४ उपरिष्टात् वेगच्छतात् शरीरेणाधः सागरे वगाढया स्वस्य छायाप्रतिविवेन लक्षितैः समागरे मारुताविष्टा नौरिवासीत्

वियत्यत्निपतत्युल्का अम्बरांताद्विनिःसृता दृश्यते सानुबंधा च तथा स कपिकुंजरः ९३ पतत्पतंगसं
काशो व्यायतः शुशुभे कपिः प्रवृद्ध इव मातंगः कक्षया बध्यमानया ९४ उपरिष्टाच्छरीरेणच्छायया
चावगाढया सागरे मारुताविष्टा नौरिवासीत्तदा कपिः यं यं देशं समुद्रस्य जगाम स महाकपिः
स तत्तस्यांगवेगेन सोन्माद इव लक्ष्यते ९५ सागरस्योर्मिजालानामुरसा शैलवर्ष्मणा अभिघ्नं
स्तु महावेगः पुप्लुवे स महाकपिः ९६

नौश्चोपरि विद्यमानपदार्थेन सह सागरे वायुवशाद्वेगेन चंचला गच्छतीति तदुपमा ९५ सोन्माद इव सायस्मार इव घूर्णनफेनवमनवि
क्रोशनादिविकारसाम्यात् ९६ ऊर्मिजालानामभिघ्नन् कर्मणः शेषत्वविवक्षया षष्ठी नान्यभिघ्नन्निति यावत् शैलसदृशेन ग्रनेन साग

सुंदरकांडटीकायां ८

श्री
वा. रा.
सुं. टी.
८

॥ कपिवातःकपितोत्थापितःवातःमेघवातःमेघमंडलवातः ६८ नेदसीद्यावापृथिव्यौविकिरन्निवस्थकृतिपन्निव ६९ अतीत्यातीत्यगमा
नाद्गिगणयन्निवेत्युत्प्रेक्षा ७० तस्यवेगसमुद्धूतमुद्धिप्रंउत्पवसजलदंजलदसहितंअंबरेमेघमंडलपर्यंतमूर्ध्वगतंप्रवरस्थंजलमाततंतीव

कपिवातश्चबलवान्मेघवातश्चनिःसृतः सागरंभीमनिर्ह्रादंकंपयामासतुर्भृशं ६८ विकर्षन्नू
र्मिजालानिबृहंतिलवणांभसि पुप्लुवेकपिशार्दूलोविकिरन्निवरोदसी ६९ मेरुमंदरसंकाशा
नुद्गतान्समहार्णवे अत्यक्रामन्महावेगस्तरंगान्गणयन्निव ७० तस्यवेगसमुद्धूतंजलंसजलदं
तदा अंबरस्थंविबभ्राजशारदाभ्रमिवाततं ७१ तिमिनक्रझषाःकूर्मादृश्यंतेविवृतास्तदा वस्त्रापक
र्षणेनेवशरीराणिशरीरिणां ७२ क्रममाणंसमीक्ष्याथभुजंगाःसागरंगमाः व्योम्नितंकपिशा
र्दूलंसुपर्णमिवमेनिरे ७३

ततंशारदाभ्रमिवरोचमानेमेघसंयवैभेम्यच्छत्वादितिभावः विवृताःवेगाज्जलोत्सारणेनव्यक्तदेहाःवस्त्रापहारेणशरीराणिप्रवया

रा
९
श्री
८

12 छायाप्रमाणावर्णनेन तच्छरीरप्रमाणमपि वर्णितप्रायं इयं माध्यान्हिकी छाया ७४ श्वेताभ्रघनराजीव श्वेताभ्रयुक्तमेघपंक्तिवत्तस्य छा-
या शुशुभे शुक्लत्वं हासादिना तावर्णत्वात् क्रोधमानिर्वादः ७५ ७६ द्रोणी द्रव्योदिनलिनिर्गमकाष्टयंत्रं तज्जलधारायुक्तश्चवक्रतो द्रोणीकृतः

दशयोजनविस्तीर्णा त्रिंशद्योजनमायता छायावानरसिंहस्य जवे चारुतराभवत् ७४ छाया

श्वेताभ्रघनराजीव वायुपुत्रानुगामिनी तस्य सा शुशुभे छाया पतिता लवणाम्भसि ७५

शुशुभे स महातेजा महाकायो महाकपि वायुमार्गे निरालंबे पक्षवानिव पर्वतः ७६

येनासौ याति बलवान्वेगेन कपिकुंजरः तेन मार्गेण सहसा द्रोणीकृत इवार्णवः ७७

आपाते पक्षिसंघानां पक्षिराज इव व्रजन् हनूमान्मेघजालानि प्रकर्षन्मारुतो यथा ७८

मेघभूतदाबृते नेते अंभोजलसवर्णादिति भावः ७७ आपतंत्यस्मिन्नित्यापातो मार्गः पांडुरत्वादिगुणकानि मेघजालानि प्रकर्षन्मारुतो यथाभ्र-

सुंदकां ५१

श्री
वा रा
सु टी
८

13 कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे मारुतेनाकृष्यमाणानीवेतिशेषः ७९ ततउत्प्लवतो ८० तन्नदितंतापेत्यन्वयः वायुःसि

पाण्डरारुणवर्णानिनीलमांजिष्ठकानिव कपिनाकृष्यमाणानिमहाभ्राणिचकाशिरे ७९
प्रविशन्नभ्रजालानिनिष्पतंश्चपुनःपुनः प्रच्छन्नश्चप्रकाशश्चचंद्रमाइवलक्ष्यते ८० प्लवमा
नंतुतंदृष्ट्वाप्लवंगंत्वरितंतदा ववृषुःपुष्पवर्षाणिदेवगंधर्वदानवाः ८१ तताप नहितंसूर्यः
प्लवंतंवानरेश्वरं सिषेवेचतदावायूरामकार्यार्थसिद्धये ८२ ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनंप्लवमानंवि
हायसा जगुश्चदेवगंधर्वाःप्रशंसंतोवनौकसं ८३ नागाश्चतुष्टुवुर्यक्षारक्षांसिविविधानि
च प्रेक्ष्यसर्वेकपिवरंसहसाविगतक्लमं ८४ तस्मिन्प्लवगशार्दूलेप्लवमानेहनूम
ति इक्ष्वाकुकुलमानार्थीचिंतयामाससागरः ८५

षेवेश्रमापनयनायेतिभावः ८२ कपिवरंविगतक्लमंवी
क्ष्यनागायक्षाश्चतुष्टुवुः ८४ इक्ष्वाकुकुलस्यस्वोत्पादकस्यमानंसत्कारमर्थयतेतथाभूतः ८५

14 विवस्वतांवाग्मीक्ष्वाकुवंश्यानांसर्ववाच्यः सर्ववाच्यंनिंदायस्मिन्तादृशोभविष्यामि सर्वनिंदास्पदंभविष्यामीत्यर्थः ८८ उक्तमेवविवृणोति
अहमिति तस्मात्एषश्रवसादितुंश्रवसन्नश्रमंगंतुंनार्हति सागरेणविदितइक्ष्वाकुकश्चिद्देशः सागरत्वात्स्यात्एवतस्यवहइतिज्ञापयेत् ८० शेषं
मार्गशेषं ८८ श्रमंसिस्वांभसिछन्नंहिरण्यप्रधानंतन्मयमितियावत्नाभिःप्रधानेकस्तूर्यामिति ८९ परिघइति पक्षच्छेदभयात्समुद्रप्रवे

साहाय्यंवानरेंद्रस्ययदिनाहंहनूमतः करिष्यामिभविष्यामिसर्ववाच्योविवस्वतां अहमिक्ष्वाकुना
येनसागरेणविवर्धितः इक्ष्वाकुसचिवश्चायंतन्नार्हत्यवसादितुं ८० तथामयाविधातव्यंविश्रमेतत
यथाकपिः शेषंचमयिविश्रांतःसुखीसोतितरिष्यति ८८ इतिकृत्वामतिंसाध्वींसमुद्रश्छन्नमंभसि
हिरण्यनाभंमैनाकमुवाचगिरिसत्तमं ८९ त्वमिहासुरसंघानांदेवराज्ञामहात्मना पातालनिल
यानांहिपरिघःसन्निवेशितः ९० त्वमेषांज्ञातवीर्याणांपुनरेवोत्पतिष्यतां पातालस्याप्रमेयस्यद्वार
मावृत्यतिष्ठसि ९१ तिर्यगूर्ध्वमधश्चैवशक्तिस्तेशैलवर्धितुं तस्मात्संचोदयामित्वामुत्तिष्ठगिरिस
मम ९२

शानंतरंपातालस्यरानसनिरोधार्थंद्वारतिरोधकपरिघवन्मैनाकःस्थापितइत्यर्थः ९० ज्ञातवीर्याणांदेवराजे
नेतिशेषः एषांअसुराणांशक्तिस्तेअस्तीतिशेषः तस्मात्पिहितापातालमस्यपवचसन्नूर्ध्वदिशञ्चावर्धमानःसन्नूर्ध्वमुत्तिष्ठ ९२
॥ ॥ ९२।९२ ॥

श्री
रा वा
सु टी
८

15 उपर्यैतितवोपरिप्रदेशंप्राप्नोतितस्माद्विश्रामायत्वमत्रिष्ठेतिपूर्वेणान्वयः पतङ्गसंहनूमान्रामकार्यार्थीभीमकर्माखमाप्लुतः श्रमं
वस्लवगेंद्रस्यसमीद्योस्यातमहंसीतिशेषवीनःपाक्रपाठः अत्रस्वमाप्लुतइत्यनंतरकेचितश्लोकाःप्रदिप्ताःपतोरामकार्यार्थीयतश्च

सएषकपिशार्दूलस्त्वामुपयेतिवीर्यवान् हनूमान्नामकार्यार्थीभीमकर्मास्वमाप्लुतः श्रमं
वल्लवगेंद्रस्यसमाद्योप्यामसद्देसि ९३ हिरण्यनाभोमैनाकोनिशम्यलवणाभसः उत्पपा
तजलात्तूर्णमहाद्रुमलताहतः ससागरजलंभित्वाबभूवात्युच्छ्रितस्तदा यथाजलधरंभित्वादी
प्तरश्मिर्दिवाकरः ९५ समहात्मामहूर्तेनपर्वतःसलिलाहृतः दर्शयामासशृंगाणिसागरेण
नियोजितः शातकुंभमयैःशृंगैःसकिन्नरमहोरगैः आदित्योदयसंकाशैरालिखद्भिरिवां
वरम् ९७ तस्यजांबूनदैःशृंगैःपर्वतस्यसमुत्थितैः आकाशंशस्त्रसंकाशमभवात्कांचनप्र
भं ९८ जातरूपमयैःशृंगैर्भ्राजमानैर्महाप्रभैः आदित्यशतसंकाशःसोभवद्गिरिसत्तमः ९९
तमुत्थितमसंगेनहनूमानग्रतःस्थितं मध्येलवणतोयस्यविघ्नोयमितिनिश्चितः १००

आस्पतितनतस्तस्यश्रमंसीदोस्यात्मसद्देसि ९३ लवणांभसोवचोनिशम्येत्यर्थः ९४ पतङ्गतरंशातकुंभमयेरित्यादिग्रन्थापिक्षिप्त
श्लोकपक्षेपःपेशवादिरणनाभविवरणंशातकुंभमयैरिति आदित्योदयसंकाशैरितिउपलक्षितश्वेतिशेषः ९७ शस्त्रसंकाशंशस्त्रव

[illegible]

16 पातयामास तमनर्थमच्छिनं दृष्टान्तच्छुरं पातयामासेत्यर्थः ७ सादितोवसादितोऽधःकृत इति यावत् जदर्षवननादृचेति प्राचीनः पाठः नत्वैवे
भवं दृष्टान्तदृष्टे सोम्यानभ्रो जनावेदनार्थनादः शब्दं कृतवान्नेनेदेति त्वाधुनिककल्पितः पाठः २ तदेव विहृणोति तमिति ३ ४ राघव

सतमच्छ्रितमत्यर्थं महावेगो महाकपिः उरसा पातयामास जीमूतमिव मारुतः १ स तदा सादितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः बुध्वा तस्य हरेर्वेगं जहर्ष च ननाद च २ तमाकाशगतं वीरमाकाशे समवस्थितः प्रीतो हृष्टमना वाक्यमब्रवीत्पर्वतः कपिः ३ मानुषं धारयन्रूपमात्मनः शिखरे स्थितः दुष्करं कृतवान्कर्म त्वमिदं वानरोत्तम ४ निपत्य मम शृङ्गेषु विश्रम्य गम्यतां राघवस्य कुले जातैरुदधिः परिवर्धितः ५ स त्वां रामहिते युक्तं प्रत्यर्चयति सागरः कृते च प्रतिकर्तव्यमेष धर्मः सनातनः ६ सोऽयं तत्प्रतिकारार्थी त्वत्तः सम्मानमर्हति त्वन्निमित्तमनेनाहं बहुमानात्प्रचोदितः ७

स्य कुले जातैः सगरप्रभृतैः ५ कृतमुपकारः ६ योयं राघवकुलजः तत्प्रतिकारार्थी तत्कुलप्रत्युपकारार्थीः तत्वः सत्क्रियमाणात्
त्वद्वारभूतात्संमानं राघवे कुलपूजामर्हतीति त्वन्निमित्तं त्वत्कारार्थे प्रचोदितः प्रेरितः ७

श्री वा रा सुं टी ९ 17 शेषणाप्रकारो योजनानामिति योजनानांशतमपि प्रक्रमितं समाल्लुत एव कपिः शेषं प्रक्रान्तावशेषं तवसानुश्चविश्रान्तः सन्प्रक्रमता
मिति यतः शेरतेतोस्मिन्नतोमपि तिष्ठ इत्यत्वाविक्रम्य पश्चाद्गम्यतामिति योजना अतिष्ठत्वमित्यर्थं प्रविश्रममिति केचित् ॥८ तन्नस्मात्

तिष्ठत्वं दृष्टिशालेत्वमपि विश्रम्यगम्यतां योजनानांशतंचापिकपिरेषवमाल्लतः तवसान
श्चविश्रान्तः शेषप्रक्रमतामिति तदिदं राघवस्माद्कंदमूलफलंवद्र ॥८ तदास्वाद्यहृदि श्रेष्ठ
विश्रान्तो यदा सिध्यसि अस्माकमपि संबंधः कोपि समाख्यायास्तिवै प्रख्यातस्त्रिषु लोकेषु मदा
गुणपरिग्रहः वेगवंतः प्लवंतो ये प्लवगा मारुतात्मज तेषां मुख्यतमं मन्ये त्वामहं कपिकुंजरः ॥११
अतिथिः किल पूज्यार्हः प्राकृतोपि विजानता धर्मं जिज्ञासमानेन किं पुनर्यादृशो भवान् ॥१२
त्वं हि देववरिष्ठस्य मारुतस्य महात्मनः पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुंजरः ॥१३

यदिदं कन्दादिमपि वहु दृश्यते तदास्वाद्येत्यन्वयः ९ अस्माकमपि संबंधः त्वत्स्वामिकारणप्रयोजक इति शेषः तत्संबंधं वक्तुमाह
प्रख्यात इति भवान्महागुणपरिग्रहः वहुशी दृश्यं अस्ति त्रिषु लोकेषु प्रख्यातः ॥१० तादृशो त्वायेवेगवंतः प्लवगाः सन्तितेषां मुख्य
तममन्ये ॥११ भवान्यादृशस्तादृशः पूज्य इति किं पुनरिति योजना ॥१२ विवक्षितप्राशस्त्यमेवाहात्वं हीति ॥१३

18 हनूमद्द्वारकमारुतपूजायांकारणांतरमप्याह् पूजितेत्वयीति १७ द्विमः आकाशमद्विमः १८ ततः उक्तकारणात् एषसंबंधः कृतप्रयोजनकास्तु
रहकश्चत्वहृपः २० अस्मिन्कार्येप्रत्युपकाररूपेएवंगतेसतिचिरात्प्राप्तेसतिमयासमद्रेणचेतिशेषः त्वत्पूजास्वीकारेणतयोःप्रीतिंकर्तुं

पि२

पूजितेत्वयिधर्मज्ञेपूजांप्राप्नोतिमारुतः तस्मात्त्वंपूजनीयोमेशृणुचाप्यत्रकारणं ५ पूर्वंकृतयुगे
तातपर्वताःपक्षिणोभवन् तेहिजग्मुर्दिशःसर्वागरुडानिलवेगिनः ततस्तेषुप्रयातेषुदेवसंघाःसहर्षि
भिः भूतानिचभयंजग्मुस्तेषांपतनशंकया ततःक्रुद्धःसहस्राक्षःपर्वतानांशतक्रतुः पक्षांश्चिच्छे
दवज्रेणतत्रतत्रसहस्रशः समामुपगतःक्रुद्धोवज्रमुद्यम्यदेवराट् ततोहंसहसाक्षिप्तःश्वस
नेनमहात्मना अस्मिंल्लवणतोयेचप्रक्षिप्तःप्लवगोत्तम गुप्तपक्षःसमग्रश्चतवपित्राभिरक्षितः
ततोहंमानयामित्वांमान्योहिममभारुतः त्वयामेह्येषसंबंधःकपिमुख्यमहागुणः २० अस्मिन्नेवं
गतेकार्येसागरस्यममैवच प्रीतिंप्रीतमनाःकर्तुंत्वमर्हसिमहामते २१ श्रमंमोक्षयपूजांचगृह्या
णहरिसत्तममान्यस्यप्रीतोस्मितवदर्शनात् एवमुक्तःकपिश्रेष्ठस्तंनगोत्तममब्रवीत् प्रीतोस्मिकृत

प्रीतिंचमम

मर्हसि २१ मान्यस्यवायुसंबंधात्वरुण्यस्यममप्रीतिंकुरुइतिशेषः २२ मन्युःपूजांतंगीकारजंदैत्सं १० २९

[illegible]

श्री॰
वा॰रा॰
सुं॰टी॰
९

१ २४ शैलमालभस्वहस्तायदृस्तन्निवेति एतावद्यवनेपिश्रममारोप्यहृयायप्रयासपतयोरितिप्रह्लास्तः २५ उपपन्नाभिःतत्कालेप्रक्ताभिः

त्वरतेकार्यकालोमेप्रहश्चाप्यतिवर्तते प्रतिज्ञाचमयादत्तानस्थातव्यमिहांतरा २४ इत्यु
क्त्वापाणिनाशैलमालभ्यहरिपुंगव जगामाकाशमाविश्यवीर्यवान्प्रहसन्निव २५ सप
र्वतसमुद्राभ्यांबहुमानादवेक्षितः पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरभिनंदितः २६ अथोर्ध्वं
दूरमात्सृत्यहित्वाशैलमहार्णवौ पितुःपंथानमासाद्यजगामविमलेंबरे २७ भूयश्चोर्ध्वग
तिंप्राप्यगिरिंतमवलोकयन् वायुसूनुर्निरालंबोजगामकपिकुंजरः २८ तत्द्वितीयंहनु
मतोदृष्ट्वाकर्मसुदुष्करं प्रशशंसुःसुराःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः २९ देवताश्चाभवन्हृष्टास्तत्र
स्थास्तस्यकर्मणा कांचनस्यसुनाभस्यसहस्राक्षश्चवासवः ३० उवाचवचनंधीमान्परितोषा
त्सगद्गदं सुनाभंपर्वतश्रेष्ठंस्वयमेवशचीपतिः ३१

अथेत्यूर्ध्वंयत्प्रदेशेस्थितस्ततोपिबहूर्ध्वंतंपितुःपंथानंवायुमा
र्गं २७ भूयऊर्ध्वंततोपिबहूर्ध्वंतंगिरिमधःप्रदेशवर्तिनवलोकयन् २८ तत्द्वितीयंकर्म प्रविश्यस्थैवपुनरुत्पतनरूपंकर्म २९
तत्रस्थामैनाकस्यःगगनस्थावातस्यकांचनकांचनमयस्यसुनाभस्यशोभननाभस्यमैनाकस्यकर्मणाजलाज्झ्यानरूपेणदेवता

20 अभयंस्वकृतपक्षच्छेदशंकाजनितभयाभावं २२ निर्भयस्यापिभयेसतीवोपचारार्थंसासंकृतंयतोतःपरितुष्टइत्यन्वयः २३ अवस्थितः न
लीनरसमग्रइत्यर्थः सागरंमैनाकाधिष्ठितसागरप्रदेशं २६ अथदैवैर्लंकाप्रविष्टस्यहनूमतःकार्यक्षमबलपरीक्षणार्थं सुरसाप्रवर्तनेन

हिरण्यनाभःशैलेंद्रःपरितुष्टोस्मितेनघ अभयंतेप्रयच्छामिगच्छसौम्ययथासुखं २२ साह्यंकृतं
तेसुमहद्विक्रांतस्यहनूमतः क्रमतोयोजनशतंनिर्भयस्यभयेसति २३ रामस्यैषहितायैवयाति
दाशरथेःकपिः सत्क्रियांकुर्वताशक्यातोषितोस्मिदृढंत्वया सतत्प्रहर्षमलभद्विपुलंपर्वतोत्तमः
देवतानांपतिंदृष्ट्वापरितुष्टंशतक्रतुं २५ सवैदत्तवरःशैलोबभूवावस्थितस्तदा हनूमांश्चमुहूर्तेन
व्यवक्राम सागरं २६ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः अब्रुवन्सूर्यसंकाशांसुरसांनागमा
तरम् २७ अयंवातात्मजःश्रीमान्प्लवतेसागरोपरि हनूमान्नामतस्यत्वंमुहूर्तंविघ्नमाचर २८
राक्षसंरूपमास्थायसुघोरंपर्वतोपमं दंष्ट्राकरालंपिंगाक्षंवक्त्रंकृत्वानभस्पृशं २९ बलमिच्छा
महेज्ञातुंभूयश्चास्यपराक्रमं त्वांविजेष्यत्युपायेनविषादंवागमिष्यति एवमुक्तातुसादेवी
दैवतैरभिसत्कृता समुद्रमध्येसुरसाबिभ्रतीराक्षसंवपुः ३०

ततइत्यादि २७ २८ नभस्पृशमितिपुंस्त्वमार्षं वक्त्रशब्दोर्धर्चादिर्वा २९ बलंज्ञानंबलं उपायबलंच पराक्रमंबलात्तमिच्छामहे तदेव

[illegible]

श्री वा रा टी २१

भयस्य च भयावहमिति पाठे सर्वलोकभयस्यापीत्यर्थः ४२ ईश्वरैर्देवैः ४२ एवं वरः शुश्रवागतस्य वदनप्रवेशाद्भयः इति उक्तेति शेषः सत्व
रात्वरामहितासास्यरसा ४४ प्रहृष्टवदनः दत्तभक्षणावरायाग्रेपि सकाशात्रिस्तारोपायज्ञानजो हर्षः ४४ ४६ कार्यविशक्तस्य

विकृतं च विरूपं च सर्वस्य च भयावहं त्वं समानं दत्वमंतं माहेन्मे दम्र वा वद ४२ मम भक्षः प्रदि
ष्टस्त्वमीश्वरैर्वानरर्षभ अद्य त्वां भक्षयिष्यामि प्रविशेदं ममाननं ४३ वर एष पुरा दत्तो मम धात्रे
ति सत्वरा व्यादाय वक्त्रं विपुलं स्थिता सा मारुतेः पुरः ४४ एवमुक्तः सुरसया प्रहृष्टवदनोऽब्रवी
त् रामो दाशरथिर्नाम प्रविष्टो दंडकावनं ४५ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया
अस्य कार्यविषक्तस्य बद्धवैरस्य राक्षसैः ४६ तस्य सीता हृता भार्या रावणेन यशस्विनी ४७
तस्याः सकाशं दूतोऽहं गमिष्ये रामशासनात् कर्तुमर्हसि रामस्य साह्यं विषयवासिनी ४८
अथवा मैथिलीं दृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणं आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते ४९

मायामृगवधे प्रसक्तस्य बद्धवैरस्य शूर्पणखाविरूपकरणादिकर्मणेति शेषः ४७ रामसाह्यकरणे हेतुः रामस्य विषयवासिनीति तस्य
सर्वाधिपतित्वात् ४८ रामं चेति दृष्ट्वा तूर्तातं च विज्ञाप्येति शेषः ४९

22 कश्चिदपि मां नातिवर्तेत अभिद्रुतो न गच्छेदित्यर्थः परस्मैपदमार्षं ।१५०। तं प्रयांतं इन रागच्छामीत्युक्त्वा वरदानं कृत्वापि प्रयान्तम्
वीक्ष्य हनूमतः तस्य बलं जिज्ञासमाना सुरसा वाक्यमब्रवीत् ।१५१। निविश्येति प्रविश्यैव गंतव्यं यदि शक्तिरस्तीत्यर्थः इत्यब्रवीदित्यन्वयः ।१५२

एवमुक्तो हनुमता सुरसा कामरूपिणी अब्रवीन्नातिवर्तेन्मां कश्चिदेष वरो मम ।१५०। तं प्रयांतं
समुद्वीक्ष्य सुरसा वाक्यमब्रवीत् बलं जिज्ञासमाना सा नागमाता हनूमतः ।१५१। निविश्य
वदनं मेद्य गंतव्यं वानरोत्तम वर एष पुरा दत्तो मम धात्रेति सत्वरा ।१५२। व्यादाय विपुलं
वक्त्रं स्थिता सा मारुतेः पुरः एवमुक्तः सुरसया क्रुद्धो वानरपुंगवः ।१५३ अब्रवीत्कुरु वै व
क्त्रं येन मां विसहिष्यसि इत्युक्त्वा सुरसां क्रुद्धो दशयोजनमायतः ।१५४ दशयोजनवि
स्तारो हनूमानभवत्तदा चकार सुरसाप्यास्यं विंशद्योजनमायतं ।१५५

।१५३ दशयोजनमायतो आयतवक्त्र इत्यर्थः ।१५४ चकार सुरसाप्यास्यं विंशद्योजनमायतमित्यनंतरं ततद्दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यमि
ति प्राचीनः पाठः तत्रद्दृष्ट्वा मेघसंकाशमित्यादि शतयोजनमायतमित्यंतश्लोकास्तु प्रक्षिप्ता इति कतकः ।१५५

श्री वा रा सुं टी २३

23 व्यादितं व्यात्तं दीर्घजिह्वत्वादिगुणविशिष्टं व्यात्तं तमस्याश्चास्यं दृष्ट्वेत्यन्वयः ५७ ५८ इदं वचनमितीदं शास्त्रार्थं प्रविष्टइति दाक्षायणि दक्षप्र

तं दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं वायुपुत्रः स बुद्धिमान् दीर्घजिह्वं सुरसया सुभीमं नरकोपमं ५६ तं दृष्ट्वा

मेघसंकाशं विंशद्योजनमायतम् हनूमांस्तु ततः क्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमायतः ५७ चका

र सुरसा वक्रं चत्वारिंशत्तथोच्छ्रितं बभूव हनुमान्वीरः पंचाशद्योजनोच्छ्रितः ५८ चका

र सुरसा वक्रं षष्टियोजनमुच्छ्रितं तदैव हनुमान्वीरः सप्ततियोजनोच्छ्रितः ५९ चका

र सुरसा वक्रं शतयोजनमायतम् स संक्षिप्यात्मनः कायं जीमूत इव मारुतिः ६० तस्मि

न्मुहूर्ते हनुमान्बभूवांगुष्ठमात्रकः ५७ सोभिपत्याशु तद्वक्रं निष्पत्य च महाबलः अंतरि

क्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ५८ प्रविष्टोस्मि हि ते वक्रं दाक्षायणि नमोस्तु ते गमि

ष्ये यत्र वैदेही सत्यश्चासीद्वरस्तव ५९ तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चंद्रं राहुमुखादिव अब्रवीत्सुरसा देवी

स्वेन रूपेण वानरं ६० अर्थसिद्ध्यै हरिश्रेष्ठ गच्छ सौम्य यथासुखं समानय च वैदेहीं राघवेण महात्मना

नापितसंताने व्रतपवनतिः सत्यश्चासीत्सत्यो जातस्तस्ययं वदनप्रवेशरूपस्तापत्यान्नस्य ५९६ प्रयसानशृहणाति अर्थसिद्ध्यैइतिराघ

[illegible]

24 त्तीर्यंसरसावक्रात्रिक्रमणात्तृपं ८२ ८३ वारिधारासेवितत्वादिविशेषणकेचंद्रसूर्यपथयेजगामेत्वन्वयः पतंगैःपक्षिभिःकौशिकं।
गानम्तत्यविद्यानदाचार्यैस्तुंबरुप्रभृतिगंधर्वैस्तुरितंसेवितं ऐरावतेश्वरतदीर्घेमिंद्रथनौरितितीर्थः गजविशेषस्तत्यने ८४ पतंगोर

नरत्तीर्यंदृष्टमतोहस्ताकर्मेसहकरं साधुसाधितिभूतानिप्रशशंसुस्तदाहरिं ८२ ससागरम
नाथघमभ्येत्यवरुणालयं जगामाकाशमाविश्यवेगेनगरुडोपमः ८३ सेवितेवारिधाराभिःप
तंगोस्तुनिषेविते चरितेकौशिकाचार्यैरैरावतनिषेविते ८४ सिंहकुंजरशार्दूलपतगोरगवाहनैः वि
मानैसंपतद्भिस्तुविमलैःसमलंकृते ८५ वज्राशनिसमाघातैःपावकैरिवशोभिते कृतपुण्यैर्महा
भागैःस्वर्गजिद्भिरधिष्ठिते ८६ वहताहव्यमत्यंतसेवितेचित्रभानुना ग्रहनक्षत्रचंद्रार्कतारागणा
विभूषिते ८७ महर्षिगणगंधर्वनागयक्षसमाकुले विविक्तेविमलेविश्वेविश्वावसुनिषेविते ८८
देवराजगजाक्रांतेचंद्रसूर्यपथेशिवे विताने जीवलोकस्यवितमलेब्रह्मनिर्मिते ८९ बहुशःसेविते
वीरैर्विद्याधरगणैर्वृते जगामवायुमार्गेचगरुत्मानिवमारुतिः ९० हनुमान्मेघजालानिप्रा

रगाःपक्षिसर्पाः ८५ वज्राशनिसमस्पर्शैस्तद्वत्प्राणहरैःपावकैःपंचाग्निभिरिवस्वर्गजिद्भिरधिष्ठिते समाघातैरितिपाठेता
भ्यांतत्यस्त्रागतेभिर्हतोयेषांतैरित्यर्थः ८६ चित्रभानुस्मापंचाग्निभिन्नोपमग्निश्चित्रभानुः ८७ विश्वेविश्वाश्रयेविश्वावसुर्गं

श्री
रा वा
सं टी
१३

25 ७२ ७३ ७४ आशिता कृतभोजना ७५ समाक्षिपत् जग्राह छायाग्रहणेन तद्गतिनिरोधशक्तिस्तस्या व्यञ्जिता ७६ पंगूकृतः स्तब्धगतिः परा
क्रमो यस्य ७७ महानौर्यथा पंगूकृतपराक्रमा मार्गस्तब्धगतिः प्रतिलोमेन वातेन प्रत्यग्देशगतिनिरोधप्रवाहस्तब्धगतिस्तथा यद्वा तेन यथावि

कपिनाकृष्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ७२ प्रावृ
षीन्दुरिवाभाति निष्पतन्प्रविशंस्तथा प्रदृश्यमानः सर्वत्र हनूमान्मारुतात्मजः ७३ भेजेम्बरं निरालंबं
पक्षयुक्त इवाद्रिराट् प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा सिंहिका नाम राक्षसी ७४ मनसा चिंतयामास प्रवृद्धा का
मरूपिणी अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता ७५ इदं मम महासत्त्वं चिरस्य वशमागतं
इति संचिंत्य मनसा छायामस्य समाक्षिपत् ७६ छायायां गृह्यमाणायां चिंतयामास वानरः
समाक्षिप्तोस्मि सहसा पंगूकृतपराक्रमः प्रतिलोमेन वातेन महानौरिव सागरे तिर्यगूर्ध्वमधश्चै
व वीक्षमाणस्तदा कपिः ७८ ददर्श स महासत्त्वमुत्थितं लवणांभसि तद्दृष्ट्वा चिंतयामास मारुति
र्विकृताननं ७९ कपिराजेन कथितं सत्त्वमद्भुतदर्शनं छायाग्राहि महावीर्यं तदिदं नात्र सं
शयः ८०

परीतगतिवारणाय यत्नैः स्तब्धगतिः कार्यते तथाहं केनचित् स्तब्धगतिः कृतः ७८ महासत्त्वं महद्रूपं प्राणिनं ७९ ८०

१३

26 बुद्ध्यर्थतत्त्वेन छायाग्रहणरूपार्थक्रियया ८१ पातालांबरसन्निभं पातालाकाशमध्यमार्गसदृशं ८२।८३ कायमात्रं स्वशरीरकवल
नपर्याप्तशरीरप्रमाणमित्यर्थः मात्रशब्दोऽल्पवाचीति कतकः मर्माणि च भेदनार्थं ददर्शेत्यन्वयः ८४ तस्या वक्त्रे आत्मानं मुहुः सं

स तां बुद्ध्यार्थतत्त्वेन सिंहिकां मतिमान्कपिः व्यवर्धत महाकायः प्रावृषीव बलाहकः ८१
तस्य सा कायमुद्वीक्ष्य वर्धमानं महाकपेः वक्त्रं प्रसारयामास पातालांबरसन्निभम् ८२
घनराजीव गर्जन्ती वानरं समभिद्रवत् स ददर्श ततस्तस्या विवृतं सुमहन्मुखम् ८३ काय
मात्रं च मेधावी मर्माणि च महाकपिः स तस्या विवृते वक्त्रे वज्रसंहननः कपिः ८४ संक्षि
प्य मुहुरात्मानं निष्पपात महाकपिः आस्ये तस्या निमज्जन्तं ददृशुः सिद्धचारणाः ८५ ग्रस्यमा
नं यथा चन्द्रं पूर्णं पर्वणि राहुणा ततस्तस्या नखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्य वानरः ८६ उत्पपा
ताथ वेगेन मनःसंपातविक्रमः तां तु दृष्ट्या च धृत्या च दाक्षिण्येन निपात्य सः ८७

क्षिप्य प्रविष्टं संजज्ञ्यातिष्ठ निष्पपातेत्यन्वयः ८५ ८६ मनःसंपातविक्रमः मनोवेगतुल्यवेगः दिष्ट्या दैवानुग्रहेण दृष्ट्येति पाठे स्मर
णदर्शनेनेत्यर्थः धृत्या सहजधैर्येण दाक्षिण्येन कलाविलक्षणत्वाच्चातुर्येण च तां निपात्य तिहृत्य वेगेनोत्पपात ८७

श्री
वा रा
स टी
१८

27 ननप्रथमप्रहृत्रवेगस्य सरसादिभिः उद्दीभावे सति कथं पुनराकाशगमनं तत्राह ग्रात्मवान्वायोरिवस्वाधीनपवनगमनविषयो वन्नः प्रथ
मेवम्राकाशमार्गप्राप्तिमात्रायमहोद्रपर्वतालंवनमिति रजनप्रतारणायवे त्याह हृतहृतधस्तहृद्यलक्षणप्राणस्थानाद्युतपवविधुराप्रा
णभृतार्थं भमिपपात अत्रकविनेत्ततेनेतस्याः छायाग्रहणमात्रेणभक्षणादिशक्तिमत्त्वाः सिंहिकायानिपातनेनिपातनमिमिन्नराव

कपिप्रवीरो वेगेन वह्वध्येऽनरात्मवान् हृतहृत्सादनमनापपात विधुरां भमि स्वयंभ्वैव।
नमान्स्ट्रहृत्स्त्वस्यानिपातते ८८ नोदन्तावानरेणाभ्युपतितां वीक्ष्य सिंहिकां भूतान्याका
शचारीणितमभुः स्वयोनमं भीममस्यहृतं कर्ममः हृत्स्त्वं त्वयाद्दतं साधयाथामभि
प्रेतमरिष्टं त्वं वतावर ९० यस्य त्वेतानि चत्वारि वानरेन्द्र यथा तव धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यं स
कर्मस्त न सीदति ९१ स तैः संस्तुतितः स्तुत्यः प्रतिपन्नप्रयोजनः जगामाकाशमाविश्य पन्न
गाशनवत् कपिः ९२

नाशयस्वात्मातूपरामवत्स्वस्वरूपोहनुमानस्य ८८ ८९ मदन्तं त्वमहा बलाराक्षसी रावणावदेशकं संदारालयासंहृतेनपथिः
प्ररिष्टंबाधारहितं विष्टिंसायां ९० निर्वाय कर्मसाधनेदेनमाह यस्य त्विति ९१ संतैः संस्तुतः तैः एवोक्तभूतैः प्रतिपन्नप्रयोजनः खमि

28 प्राग्भूयिष्ठःप्राग्कल्पःपार्श्वोयेनसः ९३ पतन्नेवगच्छन्नेव मलयोपवनानि अनेनोत्तरतीरवद्दक्षिणतीरेपिमलयाख्यः पर्वतोस्ती
तिगम्यते ९४ सागरंदक्षिणतीरसमीपवर्तिसागरं अनूपःकच्छदेशः सागरस्यपत्नीनांनदीनांमुखानिसंगस्थानानि
नदीनांमुखानिसंगस्थानानिविलोकयन्व्यलोकयत् ९५ आत्मानंस्वशरीरंमहत्तादाकाशंनिरुंधंतमिव मतिंकर्तव्यनिश्चयं ९६ ९

प्राग्भूयिष्ठपार्श्वःससर्वतःपरिलोकयन् योजनानांशतस्यांतेवनराजीददर्शसः ९३ ददर्श
चपतंस्तेनविविधद्रुमभूषितं ज्ञायंशाखामृगश्रेष्ठोमलयोपवनानिच ९४ सागरंसागरा
नूपान्सागरानूपजान्द्रुमान् सागरस्यचपत्नीनांमुखान्यपिविलोकयन् ९५ समहामेघसं
काशंसमीक्ष्यात्मानमात्मवान् निरुंधंतमिवाकाशंचकारमतिमान्मतिं ९६ कायवृद्धिंप्रवेगं
चममदृष्ट्वैवराक्षसाः मयिकौतूहलंकुर्युरितिमेनेमहामतिः ९७ ततःशरीरंसंक्षिप्यतन्महो
धरसंनिभं पुनःप्रकृतिमापेदेवीतमोहइवात्मवान् ९८ तद्रूपमतिसंक्षिप्यहनूमान्प्रकृ
तौस्थितः त्रीन्क्रमानिवविक्रम्यबलिवीर्यहरोहरिः ९९

कौतूहलमाश्चर्यधियादिदृक्षामित्यर्थः ९७ प्रकृ
तिंनिजमाकारंवीतमोहःनष्टवासनावशादागतःकामादिमोहोयस्यसः आत्मवानजीवन्मुक्तयोगी प्रकृतिंभगवदनन्यतत्वता
लक्षणस्वभावमित्यर्थः ९८ अतिसंक्षिप्यअतिसंकोच्य त्रीन्क्रमान्पदानिविक्रम्यप्रक्षिप्यबलेर्वीर्यस्यहर्ताविष्णुरिवप्रेतोस्थितः

श्री
वा रा
ल टी
२८

29 वाक्तनानाविधरूपधारी नानावर्णाकृतिरूपधारी तत्त्वतज्ज्ञाने ष्मस्पष्टं परैरशक्यं समुद्रतीरमासाद्य सन्वयः समीक्षितात्मा समालोकिता
निप्रमाणस्वशरीरः समवेक्षितार्थः ष्वलोचितानांतरकार्यः प्रतिपन्नरूपः ष्वंगीकृतस्वल्परेहो भूदिति शेषः २०० लंबस्यलंबाख्यस्य विचि

स वाक्तनानाविधरूपधारी परं समासाद्य समुद्रतीरं परैरशक्यं प्रतिपन्नरूपः समीक्षितात्मा
समवेक्षितार्थः २०० ततः स लंबस्य गिरेः समृद्धे विचित्रकूटे निपपात कूटे सकेतकोद्दा
लकनारिकेले महाद्रिकूटप्रतिमो महात्मा २०१ ततस्तु संप्राप्य समुद्रतीरं समीक्ष्य लंकां
गिरिवर्यमूर्ध्नि कपिस्ततस्मिन्निपपात पर्वते विधूय रूपं व्यथयन् मृगद्विजान् २०२

त्राणि कूटानि शृंगाणि नरश्मिवराणि यस्य तादृशे कूटे शिखरे उद्दालकः श्लेष्मातकः २०१ गिरिवर्यमूर्ध्नि स्थितामिति शेषः उपसं
हरति कपिस्त्विति सकलैः कथ्यमानविशेषणसागरमीणाक्रम्य तस्मिन् लंबाख्यपर्वते मृगादीन् पीडयन्निपपात निपत्य च ततः प्राची

८ त्रूपं विधूय महोदये क्षीरः समावतीमिव स्थितां
तां कांददर्शः २०२

30 २०३ इतिश्रीरामायणेवाल्मीकीयेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः १ त्रिकूटस्यलंवापरपर्यायस्यपर्वतस्यतटेस्थितःस्वस्थोभूत्वालंकांददर्श १
पुष्पमयःपुष्पमयःपुष्पमयवानरउव २ प्रतिमुमसतमममप्लसहितः नदेवाह नग्लानिमितिकविवाक्यमेतत् ३ शृंद

ससागरंदानवपन्नगायुतंबलेनविक्रम्यमहोर्मिमालिनं निपत्यतीरेचमहोदधेस्तदाददर्श
लंकाममरावतीमिव २०३ नगरमानः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेप्रथमःसर्गः १ स
सागरमनाधृष्यमतिक्रम्यमहाबलः त्रिकूटस्यतटेलंकांस्थितःस्वस्थोददर्शह १ ततः
पादपमुक्तेनपुष्पवर्षेणवीर्यवान् अभिवृष्टस्तत्रतस्थौबभौपुष्पमयोहरिः २ योजनानां
शतंश्रीमानतीर्त्वाप्युत्तमविक्रमः अनिःश्वसन्कपिस्तत्रनग्लानिमधिगच्छति ३ शता
न्यहंयोजनानांक्रमेयंसुबहून्यपि किंपुनःसागरस्यांतंसंख्यातंशतयोजनं ४ सतु
वीर्यवतांश्रेष्ठःप्लवतामपिचोत्तमः जगामवेगवान्लंकांलंघयित्वामहोदधिं ५ शा
द्वलानिचनीलानिगंधवंतिवनानिच मधुमंतिचमध्येनजगामनगवंतिच ६

योजनानांबहूनिशतान्यपिक्रमेयंक्रामेयंक्रमितशक्तः शतयोजनमितिसंख्यातंसागरस्यांतंपरंपारंक्रामेयमितिकागणना
ममेतिमन्वतेस्मेतिशेषःइनमदभिप्रायानुवादःकवेः ४ जगामलंकापर्वतशिखरादवरुह्येतिशेषः ५ मध्येनजगाममध्य

मार्गेनवनादीनुपमपनजनाम नगवंतिवृत्तवं
तिप्राशास्येमत ५ ६

श्री
वा॰ रा॰
सं॰ टी॰
१८

31 शैलान्नलंबगिरिपादद्रुपात् ७ स तस्मिन्नलंबपर्वते तिष्ठन् लंकाया वनान्युपवनानि च ददर्श अपि च स पवनात्मजः नगाग्रे लंकां नगाग्रेप
र्वताग्रे स्थितां ददर्श ८ अस्यैव प्रपंचः सरलानित्यादि मुचुलिंदा जंबीरास्ताङ्गः ९ गंधपूर्णा नीपा धाराख्याः १०।११ रावणेन यावल्लात्रस्या

शैलांश्च नगसंकाशान्वनराजीश्च पुष्पिताः अभिचक्राम तेजस्वी हनूमान्प्लवगर्षभः ७ स
तस्मिन्नचले तिष्ठन्वनान्युपवनानि च स नगाग्रे स्थितां लंकां ददर्श पवनात्मजः ८ सर
लान्कर्णिकारांश्च खर्जूरांश्च सुपुष्पितान् प्रियालान्मुचुलिंदांश्च कुटजान्केतकानपि ९
प्रियंगून्गंधपूर्णांश्च नीपान्सप्तच्छदांस्तथा असनान्कोविदारांश्च करवीरांश्च पुष्पितान् १०
पुष्पभारनिबद्धांश्च तथा मुकुलितानपि पादपान्विहगाकीर्णान्पवनाधूतमस्तकान् ११
हंसकारंडवाकीर्णा वापीः पद्मोत्पलयुताः आक्रीडान्विविधान्रम्यान्विविधांश्च जलाश
यान् १२ संततान्विविधैर्वृक्षैः सर्वर्तुफलपुष्पितैः उद्यानानि च रम्याणि ददर्श कपिकुंजरः १३
समासाद्य च लक्ष्मीवाँल्लंकां रावणपालितां परिखाभिः सपद्माभिः सोत्पलाभिरलंकृतां १४

सर्ववृक्षाः सर्वदा पुष्पिता इति न कश्चिद्विरोधः आक्रीडाः क्रीडापर्वता इति कतकः साधारणोद्यानान्याक्रीडा इत्यन्ये राजमसाधारणान्यु
द्यानान्याक्रीडा इति तीर्थः १२।१३ समासाद्य लंकां लंकासमीपं प्राप्य वक्ष्यमाणविशेषणां लंकां ददर्शेत्यन्वयः १४

32 सीतापहारणात्सीतां लंकायामपहृत्यस्थापनाद्धेतोरित्यर्थः राक्षसाश्चरक्षणीकरणाभूताः १५ १६ प्रतोलीरथ्या तासां पांडुरत्वमसंवृतत्वं वनत्र
त्वसौधसंबंधहीनत्वं अट्टालकः प्रकारशिरांसि पताकाध्वजपटः तद्युक्तध्वजशोभितां १७ लतापंक्तिः तवाकारचित्रविशेषास्तया
विराजितैः शोभमानैः तोरणैर्युक्तां देवरंद्रः देवपुरीममरावतीमिव अनेनपरत्नमरादिहृतत्वोभावः सूचितइति वोध्यं १८ गिरि

सीतापहारणात्तेन रावणेन सु‾क्षिता समंताद्विचरद्भिश्च राक्षसैरुग्रधन्विभिः १५
कांचनेनावृतां रम्यां प्राकारेण महापुरीं ग्रहैश्चवारिसंकाशैः शारदांबुदसन्निभैः १६
पांडुराभिप्रतोलीभिरुच्चाभिरभिसंहृतां अट्टालकशताकीर्णांपताकाध्वजशोभितां १७
तोरणैःकांचनैर्दिव्यैर्लतापंक्तिविराजितैः ददर्शहनुमानलंकांदेवोदेवपुरीमिव १८
गिरिमूर्ध्निस्थितांलंकांपांडुरैर्भवनैःशुभैः ददर्शसकपिःश्रीमान्पुरीमाकाशगामिव १९
पालितांराक्षसेंद्रेणनिर्मितांविश्वकर्मणा प्लवमानामिवाकालेददर्शहनुमान्कपिः २०

मूर्धस्थत्वादाकाशपुरीयमेषतालंकाया १९ गिरिमूर्धस्थत्वादेवाकाशेप्लवमानामिवलंकांदृष्टहनूमानरवनद्वर्णनप्रसक्तस्य
कवेरपिआश्चर्यमयतयाददर्शेतिपुनरुक्तिर्नदोषाविस्मयेनपुनःपुनर्ददर्शेतिवातत्पर्यम् २०

श्री
वा॰रा॰
सुं॰टी॰
८

33 लंकां स्त्रीत्वेन वर्णयति वप्रेति वप्रप्राकाराभ्यंतरवेदिकातद्युक्तप्राकार एव जघनं विपुलांबुः समुद्रः वनानि चांबरं वासो यस्यास्तां
प्रशांतं बुशब्देन परिखांतर्गतं जलमिति तीर्थः २१ विश्वकर्मणा निर्मितां तेनापि मनसा कृतामिव स्थितां द्वारमुत्तरमासाद्य समुद्रदक्षिण
तटे स्थवनेनैतस्यैव वप्रस्य प्रथमं प्राप्तेः चिंतावद्यमाणप्रकारा २२ कैलासनिलयः स्थानं यस्याः अलकद्वारस्य तत्प्रख्यमुत्तरद्वारं उच्छ्रितैर्भ

वप्रप्राकारजघनां विपुलांबुनवांबरां शतघ्नीशूलकेशांतामट्टालकवतंसकां २१ म
नसेव कृतां लंकां निर्मितां विश्वकर्मणा द्वारमुत्तरमासाद्य चिंतयामास वानरः २२
कैलासनिलयप्रख्यामालिखंतीमिवांबरे डीयमानामिवाकाशमुच्छ्रितैर्भवनोत्तमैः २३
संपूर्णां राक्षसैर्घोरैर्नागैर्भोगवतीमिव तस्याश्च महतीं गुप्तिं सागरं च निरीक्ष्य सः रावणं च
रिपुं घोरं चिंतयामास वानरः २४ आगतापीह हरयो भविष्यंति निरर्थकाः न हि युद्धेन वै लं
का शक्या जेतुं सुरैरपि २५

वनोत्तमैरालिखंतीमिवाभ्राकाशं डीयमानामिवाभ्राकाशपुरतः ऊर्ध्वं दिव २३ यतद्ग्रे संपूर्णां राक्षसैर्घोरैः रौद्रैः नागाभोगविशेषैर्विवति
पूर्वः ३नवत्यादिमिति कतकः रावणः पूर्णो नगरी तस्या महतीं गुप्तिं रिपुं रावणं च सागरं निरीक्ष्य चिंतयामास मादरे चिंतयामास त
थः चिंताप्रकारः आगतापीति अपिना आगमनमेवाशक्यमपि पश्चैव सागरनिरीक्षणेन सचिंता सुरैरपि नेतुमशक्या यदतः २५ ८ २५

34

इमां त्विति पुरविषमां न विद्यते विषमं यतस्तां प्राप्यापि योत्स्यपि नापदानित्वादागमनमेवाशक्यमिति सूचितं किं करिष्यति राघवः
प्रायोराघवस्यापि दुःसाध्येत्यर्थः २६ अवकाश इति उचितार्थत्वाद्बलदर्पपराक्रमसंपन्नत्वात्सुग्रीवस्य च प्रकृतिना च नला
मादीनामवकाश इति भावः २७ एवंमागत्यापि दुःसाध्यत्वमुक्तमिदानीं सर्ववानरागमनासंभव एवेत्याह चतुर्णामेवेति २८ ननु जा

इमां त्वविषमां लंकां दुर्गां रावणपालितां प्राप्यापि समहाबाहुः किं करिष्यति राघवः २६

अवकाशो न सांत्वस्य राक्षसेष्वभिगम्यते न दानस्य न भेदस्य नैव युद्धस्य दृश्यते २७

चतुर्णामेव हि गतिर्वानराणां महात्मनां वालिपुत्रस्य नीलस्य मम राज्ञश्च धीमतः २८

यावज्जानामि वैदेहीं यदि जीवति वा न वा तत्रैव चिंतयिष्यामि दृष्ट्वा तां जनकात्मजां २९

ततः संचिंतयामास मुहूर्तं कपिकुंजरः गिरेः शृंगे स्थितस्तस्मिन्रामस्याभ्युदये ततः ३०

अनेन तु रूपेण मया न शक्या रक्षसां पुरी प्रवेष्टुं राक्षसैर्गुप्ता क्रूरैर्बलसमन्वितैः ३१ म

हौजसो महावीर्या बलवंतश्च राक्षसाः वंचनीया मया सर्वे जानकीं परिमार्गता ३२

नकी जीवनज्ञानेन तत्समाधानं यवलावलादि चिंतातस्तद्दर्शनचिंतैव प्रथमं प्रसक्तेत्याह यावज्जानामीति यावत्प्रवेशेनिलदृत्तास्येशस्य
र्थः नतत्रैव जानकीदर्शनविषय एव प्रथमितिशेषः प्रथमं तां दृष्ट्वा पश्चाद्यच्चिंत्यं तत्तदानीमेव चिंतयामीति शेषः ३१ रामस्याभ्युद

यं तदभ्युदयतत्रूपसीतान्वेषणोपायं ३. चिंताप्र
कारोऽनेनेति ३१।३२

श्री रा सुं टी ५

35 लङ्कां कार्यं प्रच्छन्नत्वान्ममेयं तच्छन्दलक्ष्यं चैद्रियागोचरमिममर्थः मदन्तुतं सीतान्वेषणरूपं साधयितुं तेन रूपेण लंकापुरं प्रवेष्टुमाप्त
कालं उचितं २२ तेन रूपेणाप्यन्वेषणं कथं चरेदेतेति प्रश्नस्थिरयति तां पुरीमिति ३थ नेतिरहिते एकांते कथं पश्येयमित्यन्वयः ३३

लब्धालक्ष्येण रूपेण रात्रौ लंकापुरी मया प्राप्तकाले प्रवेष्टुं मे कृत्यं साधयितुं महत्
तां पुरीं तादृशीं दृष्ट्वा दुराधर्षां सुरासुरैः हनूमांश्चिन्तयामास विनिःश्वस्य मुहुर्मुहुः ३४
केनोपायेन पश्येयं मैथिलीं जनकात्मजां अदृष्टो राक्षसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना ३५
न विनश्येत्कथं कार्यं रामस्य विदितात्मनः एकामेकश्च पश्येयं रहिते जनकात्मजां ३६
भूताश्चार्था विनश्यन्ति देशकालविरोधिताः विक्लवं दूतमासाद्य तमः सूर्योदये
यथा ३७

न नश्येतादर्शने किमर्थमेकांतापेक्षानत्राह भूतार्थाः सिद्धप्रायकार्याणि विक्लवं कातरं अविमृश्यकारिणं दूतमासाद्य देशकाला
भ्यां उचितप्रवृत्तिहीनाभ्यां विरोधिताः संतः सूर्योदये तमइव विनश्यंति अतोऽसहायेन मयैतादृशे देशे काले कार्यं चरन्नेव प्रवर्तितव्यमिति

३६ नकेवलंकार्यहानिकिंतग्रन्तदपिस्यादित्याह ग्रर्थानर्थांतरेष्विति ग्रथानर्थांतरेकार्याकार्यविषयेनिश्चितापिस्थासितास्यचिवे।
सहनिश्चितापिबुद्धिःनशोभतेविक्लवंहृतमासाद्येतिशेषः तदेवद्रढयति ध्वांतयंतीतिएवंसतिलोकास्वस्वामिनंबुद्धिशून्यमपि
जानीयादित्याशयः ३८ यदेवमतःकार्यंनविनश्येत् वैक्लव्यंबुद्धिहीनतातत्प्रसिद्धिःस्वस्यस्वामिनश्च ३९ रावणानर्थंरावा

ग्रर्थानर्थांतरेबुद्धिर्निश्चितापिनशोभते ध्वांतयंतीहकार्याणिहताःपंडितमानिनः ३८
नविनश्येत्कथंकार्यंवैक्लव्यंनकथंभवेत् लंघनेचसमुद्रस्यकथंननभवेद्दया ३९
मपिदृष्टेनरक्षोभिरामस्यविदितात्मनः भवेत्स्वार्थमिदंकार्यंरावणानर्थमिच्छतः ४०
नदृश्यंक्वचित्स्यानमविज्ञातेनराक्षसैः ग्रपिराक्षसरूपेणकिमुतान्येनकेनचित् ४१
वायुरप्यत्रनाज्ञातश्चरेदितिमतिर्मम नह्यत्रविदितंकिंचिद्रक्षसांभीमकर्मणां ४२

एवंयं ४० ग्रदर्शनेनसंचारश्चसर्वथाशक्यइत्याह नदृश्येति ४१ रक्षसामविदितंरक्षोभिरविदितंनकिंचिदस्तिकुत्रिमरूपमि
तिशेषः तःप्राकृतसहजकपिरूपेणैवस्यातत्समितिभावः ४२

37 किंच यावदस्तमयं स्वगोपनमेवोचितमित्याह इहेति स्वेन रूपेण संवृतः सन्युक्तः सन् इहाद्रिदेशे चेद्यदि तिष्ठामि तदा रक्षःपरैर्ज्ञाय
मानत्वात् विनाशमुपयास्यामि भर्तुरर्थश्च हास्यति नश्यति तस्मादासायमत्रैव क्वचिद्गिरिगुहायां तिः शंकः स्थित्वा रजन्यामपि स्वेन रूपेणाव

इहाहं यदि तिष्ठामि स्वेन रूपेण संवृतः विनाशमुपयास्यामि भर्तुरर्थश्च हास्यति ४३ तद
हं स्वेन रूपेण रजन्यां ह्रस्वतां गतः लंकामभिपतिष्यामि रावणस्यार्थसिद्धये ४४ रावणस्य
पुरीं रात्रौ प्रविश्य सुदुरासदां प्रविश्य भवनं सर्वं द्रक्ष्यामि जनकात्मजां ४५ इति निश्चित्य ह
नुमान्सूर्यस्यास्तमयं कपिः आचकांक्षे तदा वीरो वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ४६ सूर्ये चास्तं ग
ते रात्रौ देहं संक्षिप्य मारुतिः वृषदंशकमात्रोथ बभूवाद्भुतदर्शनः ४७ प्रदोषकाले हनुमां
स्तूर्णमुत्पत्य वीर्यवान् प्रविवेश पुरीं रम्यां प्रविभक्तमहापथां ४८ प्रासादमालाविततां
स्तंभैः शातकुंभनिभैर्गंधर्वनगरोपमां ४९
कांचनसंनिभैः जाले

एवं तदहं ह्रस्वतां गतो भूत्वा लंकामभिपतिष्यामीत्यन्वयः ४४ प्रथमतः पुरीं प्रविश्य ततः सर्वं भवनं रावणागृहं प्रविश्य ४५ ४६ वृषान्मू
षकान् दशतीति वृषदंशो मार्जारस्तन्मात्रस्तत्प्रमाणः ४७ प्रविवेश पुरीमिति प्रवेशस्य कालेषणमंतेयोक्तिः ४८ स्तंभैर्याते

38 सप्तेति भूमीनां समूहैः सप्तसंख्यावयवयुक्तैरुपलक्षितां स्फाटिकसंकीर्णैः स्फाटिकरत्नखचितैः स्थलैरित्यर्थः स्थलं भूतलैरिति
पाठे विषमपदार्थः तैस्तैः प्रासादैरिति शेषः ५० रत्नसंतोरणानि रक्षोगृहद्वारस्थतोरणानि ५१ अचिन्त्यागाराशक्यान्वेषणाचिं

सप्तभौमाष्टभौमैश्च स ददर्श महापुरीं स्थलैः स्फटिकसंकीर्णैः कार्तस्वरविभूषितैः ५०
तैस्तैः शुशुभिरे तानि भवनान्यत्र रक्षसां ५० कांचनानि विचित्राणि तोरणानि च रक्षसां
लंकामुद्योतयामासुः सर्वतः समलंकृता ५१ अचिंत्यामद्भुताकारां दृष्ट्वा लंकां महाकपिः
आसीद्विषण्णो हृष्टश्च वैदेह्या दर्शनोत्सुकः ५२ स पाण्डुराविद्धविमानमालिनीं महार्हजां
बूनदजालतोरणां यशस्विनीं रावणबाहुपालितां क्षपाचरैर्भीमबलैः सुपालितां ५३

ता जयं विषाददेतुः अद्भुताकारामिति हर्षहेतुः ५२ पांडुराः सुधाधवला आविद्धाः परस्परसंविद्धा विमानानां सप्तभूमिप्रासादा
नां माला यस्यामस्ति तां विप्रवेशेति शेषः ५३

श्री वा रा सुं टी. २ 39

मध्यगतः अनेकसहस्ररश्मिरनेनशोभनं अनेकेत्यस्यैव सहस्ररश्मेरनेनविवरणं अतिष्ठतेइत्यार्षस्तङ् ज्योत्स्नावितानेनलोकान्वितत्यप्रावार्य स
म्यगवलोकनसाधनं तथाप्युदन्तमतः साचिव्यसाहाय्यं कुर्वन्निव नन्वत्वमध्यगतस्य प्रदोषेउदयोक्ष्मानन्तदासंगस्यतन्नत्वमध्य
गतस्योदयइतिचेन्न शुक्लेकादश्यां खमध्यसमीपगतत्वेनमध्यगतोपचारात् शुक्लत्वचपूर्णकल्पत्वेनव्यवहारतं यद्वा अनेकनक्षत्र
सहस्ररश्मयोयस्येतिमध्यमपदलोपितत्पुरुषगर्भोबहुव्रीहिः मतपवराजिशेषेदन्नमनस्यशोकवतिकास्थसीतीसविधेरावस्थामनका

चंद्रोपि साचिव्यमिवास्य कुर्वंस्तारागणैर्मध्यगतो विराजन् ज्योत्स्नावितानेन वितत्य लोकान्
तिष्ठतेनेकसहस्ररश्मिः ५४ शंखप्रभं क्षीरमृणालवर्णमुद्गच्छमानं व्यवभासमानम् दद
र्श चंद्रं स कपिप्रवीरः पोप्लूयमानं सरसी ५५ इत्यार्षे श्रीरामायणे सुंदरकांडे द्वितीयः सर्गः २

दीपिकाव्याख्यानं कृतं नैनाहन्तदाचंद्रास्तान्नमानं साद्वेयं मार्गशीर्षस्य फाल्गुने लंकाप्रविष्टायाः सीतायाः वर्तते दशमो मासो द्वितीयमशे
षोल्लंघनमेतिहन्नमितं प्रतिवचनात् हरणादिनेपञ्चसीतायाः लंकाप्रवेशनेरामभयादिनिस्यहमेव ५४ पोप्लूयमानं भ्रश्यत्प्लवमान
५५ हंसोमानः ५५ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे द्वितीयः सर्गः २

२०

40 त्वंवशिखरेऽनन्तशिखरे त्वंवेलंवाख्यापर्वते ग्रनपवलंवतोयदसन्निभे सत्वसत्वगुणासमेपेक्षितवलंच रजस्तमःप्रधानरक्तोजया
यसत्वगुणाश्रयेणमेधावीकालोचितविचारतः २ सागरोयनिर्घोषा सागरशाह्वसदृशरन्तः शाह्ववती ३ विटपावतोग्रलका

सत्वंवशिखरेलंवेलं वतोयदसन्निभे सत्वमास्थायमेधावीदत्वमाग्माकृतात्मज ः १
निशालंकामहासत्वोविवेशाकपिकुंजरः रम्यकाननंतोयाढ्यांपुरीरावणपालितां २
शारदांवुधरप्रख्यैर्भवनैरुपशोभितां सागरोपमनिर्घोषांसागरानिलसेवितां ३
सुपुष्टवलसंपुष्टांयथैवविटपावतीं चारुतोरणनिर्यूहांपांडुरद्वारतोरणां ४ भुज
गाचरितांगुप्तांशुभांभोगवतीमिव तांसविद्युद्घनाकीर्णांज्योतिर्गणविषेवितां ५

पुरीनिर्यूहोमत्तवारणः चारुस्तोरणोस्यतिशूहोयस्यांतां पांडुरेसुधायवलेद्वारेतोरणांयस्यांतां ४ भुजगैरामचरितांक्र
संचारां भोगवतीसर्पनगरीसविद्युद्भिर्घनैर्व्याप्तां ज्योतिषांग्रहदत्तादीनांगणैर्निषेवितामिवभ्रमरान्वपि ५ ५

श्री वा रा सुं टी ४१

५। वैरमास्तृतानां परिवृढादीनां शाखेयस्यां तादृशीममरावतीमिव स्थितां अमरा अमराः संत्यस्यामित्यमरावतीयोः असंज्ञायामपि मतोर्वक्त
वस्त्यादिषु दीर्घः नन्विंद्रपुरी अमरावती उक्तलक्षणाभावात् लंकायाः उक्तपुराहृश्य च सालंकारत्वात् सर्वत्वात्तत्वलवदघोषवाङ्
त्याच्चेति कनकः शातकुंभेन स्वर्णमयेन ६ किंकिणीजालैः क्षुद्रघंटिकासमूहैः घोषोयासां ताभिः ७ वैडूर्यमणिभिः कृतावेदिका

वैरमास्त्तनिर्दिष्टां तथाप्यमरावतीं शातकुंभेन महता प्राकारेणाभिसंवृतां ६ किंकिणी
जालघोषाभिः पताकाभिरलंकृतां प्रासादसहस्राढ्यां प्राकारसभियेदिवाम् ७ विस्मया
विष्टहृदयः पुरीमालोक्य सर्वतः जांबूनदमयैर्द्वारैर्वैडूर्यकृतवेदिकैः ८ मणिस्फटिकमु
क्ताभिर्मणिकुट्टिमभूषितैः तप्तहाटकनिर्यूहैराजतामलपांडुरैः ९ वैडूर्यकृतसोपा
नैः स्फाटिकांतरकुट्टिमैः चारुसंजवनोपेतैः खमिवोत्पतितैः शुभैः १०

सुवर्णमयैस्तादृशैर्द्वारैः ८ मणिस्फटिकमुक्ताभिः कृतवेदिकैर्द्वारैः सर्वतउपलक्षितां कुट्टिमानि बद्धभूमयः निर्यूहाः मत्तवारणाः राजता
मलपांडुरैः रजतमयामलपांडुरैः परिप्रदेशैः सर्वत्र द्वारैर्विशेष्यं ९ वैडूर्यमणिभिः कृतानि सोपानानि येषु तैः स्फाटिकाः स्फटिकरचि
तान्यंतरमध्यप्रदेशाग्रभूमयः सर्वतसु येषु तैर्द्वारैः चारुसंजवनैः सभातिरूपैर्नेरिव शुभैर्गृहैरुपलक्षितैर्द्वारैः १०

४१

42 संघुष्टैः कृतनिर्घोषैर्द्विजैः ॥ वसौकसाराग्रलकानतस्तद्दर्शनादस्य अर्थः जातहृष्टः सयद्वा त्वामाहर्षं स्वमिवोत्पतितां गिरिमूर्द्धि प्रति
ष्ठितत्वात् ।२।४ अन्येन धर्षयितुमशक्या किं सर्वथा तेन्याह प्रसिद्धा प्रकर्षेण सिद्धा नातिका ॥ ऋशपर्वणा ऋशपर्वसदृशालो

क्रौंचबर्हिणसंघुष्टैः राजहंसनिषेवितैः तूर्याभरणनिर्घोषैः सर्वतः परिनादितां ॥१
वसौकसारप्रतिमां समीक्ष्य नगरीं ततः स्वमिवोत्पतितां लंकां जहर्ष हनुमान्कपिः ॥२
तां समीक्ष्य पुरीं लंकां राक्षसाधिपतेः शुभां अनन्तमास्ते हिमतीं चिंतयामास वीर्यवान् ॥३
नेयमन्येन नगरी शक्या धर्षयितुं बलात् रक्षिता रावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः ॥४
कुमुदांगदयोर्वापि सुषेणस्य महाकपेः प्रसिद्धेयं भवेद्भूमिर्मैंदद्विविदयोरपि ॥५ विव
स्वतस्तनूजस्य हरेश्च ऋशपर्वणः ऋक्षस्य कपिमुख्यस्य मम चैव गतिर्भवेत् ॥६ स
मीक्ष्य च महाबाहो राघवस्य पराक्रमं लक्ष्मणस्य च विक्रान्तमभवत्प्रीतिमान्कपिः ॥७ २

भवतन्नुत्पर्यंकं ऋक्षस्य विशेषणं अतिदीर्घकदोर्लोमहतत्वात् कपिमुख्यस्येति विशेषणं चतस्यैव ममचैवगतिरस्यामिति भट्टि
शेषः ॥६ रामस्य पराक्रमं लक्ष्मणस्य विक्रान्तं शौर्यं च समीक्ष्य दृष्ट्वा पितदीयवाणैरीषत्कर खसेनि विचार्य प्रीतिमानभूत् अविष

श्री रा वा सुं टी २२

43 रत्नवसनोपेतां रत्नाकरत्वात् सरत्नप्राकारवाससं च गोष्ठान्यागाराणि चावतंसौ यस्यास्तां गोष्ठं गोशाला इदं वाजिशालादेरुपलक्षणं
यंत्राणि प्राकारोपरिस्थापितानि तानि यन्त्रागाराणि स्तनौ यस्यास्तां १८ तां प्रशस्तिं लंकां भास्वरैश्च महागृहैः चान्द्रकिरणैः १९ सा नगरी

तां रत्नवसनोपेतां गोष्ठागारावतंसिकां यंत्रागारस्तनीमृद्धां प्रमदामिव भूषितां १८ तां नष्टतिमि
रां दीपैर्भास्वरैश्च महागृहैः नगरीं राक्षसेंद्रस्य ददर्श स महाकपिः १९ अथ सा हरिशार्दूलं प्र
विशंतं महाकपिम् नगरी स्वेन रूपेण ददर्श पवनात्मजं २० सा तं हरिवरं दृष्ट्वा लंका रावणपा
लिता स्वयमेवोत्थिता तत्र विकृताननदर्शना २१ पुरस्तात्तस्य वीरस्य वायुसूनोरतिष्ठत
मुंचमाना महानादमब्रवीत्पवनात्मजं २२ कस्त्वं केन च कार्येण इह प्राप्तो वनालय कथयस्वे
ह यत्तत्त्वं यावत्प्राणा धरंति ते २३ न शक्यं खल्वियं लंका प्रवेष्टुं वानर त्वया रक्षिता रावणबले
रभिगुप्ता समंततः २४ अथ तामब्रवीद्वीरो हनूमानग्रतः स्थितां कथयिष्यामि तत्त्वं यन्मां त्वं प
रिपृच्छसि २५ ॥ ॥

स्वेन रूपेण पिशाचदेवतारूपेण दृष्ट्वा तं ददर्श २० स्वयमेवोत्थिता अनन्यप्रेरितेत्यावत् २१ अतिष्ठ
त देवतारूपं प्रकाशनवती २२ वनालय वानर तत्त्वं सत्यं २३ त्वया पश्चात्प्रवेष्टुं न शक्यं खल्विदं लंकां गमिष्यामीति वत् न शक्यतिपाठस्तु सगमः

सुंदर टी २२

44 अथनयाहृष्टोदनंमांस्त्वांप्रतिज्ञाय सत्त्वस्यावदेषाश्ज्ञावा सिंहिकावज्ज्ञाधावेतिनिर्गोलंतांपश्यतिकान्तमिति २६ आज्ञाप्रती
ज्ञातियोगपरिपालिका २७ अथापिकान्तंतत्राहग्रहंदीति स्वयंस्वदेवतास्वरूपेणेत्यर्थः ३० यत्त्ववानलंकाधिष्ठात्रितेनावरातत्वा

कात्वंविरूपनयनाघुरद्वारेवतिष्ठसे किमर्थंचापिमांक्रोधान्निर्भर्त्सयसिदारुणे २६
हनुमद्वचनंश्रुत्वालंकासाकामरूपिणी उवाचवचनंक्रुद्धापरुषंपवनात्मजं २७
अहंराक्षसराजस्यरावणस्यमहात्मनः आज्ञाप्रतीक्षादुर्धर्षारक्षामिनगरीमिमां २८
नशक्यामामवज्ञायप्रवेष्टुंनगरीमिमां अद्यप्राणैःपरित्यक्तःस्वप्स्यसेनिहतोमया २९
अहंहिनगरीलंकास्वयमेवप्लवङ्गम सर्वतःपरिरक्षामिअतस्तेकथितंमया ३० लं
कायावचनंश्रुत्वाहनुमान्मारुतात्मजः यत्नवान्सहरिश्रेष्ठःस्थितःशैलइवापरः ३१
सतांस्त्रीरूपविकृतांदृष्ट्वावानरपुंगवः आबभाषेथमेधावीसत्त्ववान्प्लवगर्षभः ३२ द्रक्ष्या
तद्विजयोपायेयत्नवान ३१ स्त्रीरूपविकृत मिनगरीलंकांसाट्टप्राकारतोरणां इत्यर्थमिहसंप्राप्तःपरंकौ
तौरूपां अथलत्थ्यश्रोमरस्तत्रश्रोमरसमाद अवभाषेइति ३२ द्रक्ष्यामीत्यर्थमिदंसंप्राप्तइत्यन्वयः दर्शनंप्रयोजनमहिशेपत्यर्थः ३३

श्री
रामा
सुं टी
२३

45 वनंकृत्रिमं काननमकृत्रिमं ३४ भूयोधिकंपरुषाक्षरंवाक्यंपुनर्बभाषेइतिसंबंधः ३५ ३६ अनिर्जित्यहुंनशक्यमित्युक्तेपिकस्मादिवस्तनोः

वनान्युपवनानीह लंकायाः काननानि च सर्वतोरक्ष्यते यस्मान्निगृह्य मा गमन्नीह मे ३४ तस्यतद्
वचनं श्रुत्वा लंका सा कामरूपिणी भूय एव पुनर्वाक्यं बभाषे परुषाक्षरं ३५ मामनिर्जित्य दु
र्बुद्धे राक्षसेश्वरपालिता न शक्या ह्यद्य ते द्रष्टुं पुरीयं वानराधम ३६ ततः स हरिशार्दूलस्ता
मुवाच निशाचरीं दृष्ट्वा पुरीमिमां भद्रे पुनर्यास्ये यथागतं ३७ ततः कृत्वा महानादं सा वै लं
का भयंकरं तलेन वानरश्रेष्ठं ताडयामास वेगिता ३८ ततः स हरिशार्दूलो लंकया ताडि
तो भृशं ननाद सुमहानादं वीर्यवान्मारुतात्मजः ३९ ततः संवर्तयामास वामहस्तस्य सोंगुलीः
मुष्टिनाभिजघानैनां हनुमान्क्रोधमूर्छितः ४०

अहणापूर्वकंकेवलंदर्शनमात्रेणनकाङ्क्षतिइत्याशयेनाह ततःसह
ति सहनमान् ३७ वेगितासंजातवेगा ३८ महानादंननादेतिनिर्भयत्वद्योतनं ३९ अंगुलीःसंवर्तयामासमुष्टिंबबंधेत्यर्थः ४०

46 वामहस्तमुष्टिंवधेम्राशयमाह स्त्रीचेति तेनप्रहारेणवाममुष्टिकृतमदयताडनेनपीत्यर्थः विकृताननदर्शनाविकृतवक्त्रदृष्टि ५१ ५२
उद्विग्राभीता ग्रगर्विनंगर्वरहितं ५२ ग्रायस्वगाप्राणनाशंऊर्विस्मयः तत्रदेतः समयेइति स्त्रीनदंतत्वेतिशास्त्रमर्यादायामित्य

स्त्रीचेतिमन्यमानेनतानिक्रोधःस्वयंकृतः सातेनेनप्रहारेणविह्वलांगीनिशाचरी ५१
पपातसहसाभूमौविकृताननदर्शना ततस्तुहनुमान्वीरस्तांदृष्टाविनिपातितां कृ
पांचकारतेजस्वीमन्यमानस्त्रियंचतां ५२ ततोवैभृशमुद्विग्नालंकासागद्गदाक्षरं उवा
चगर्वितंवाक्यंहनूमंतंप्लवंगमं ५३ प्रसीदसुमहाबाहोत्रायस्वहरिसत्तम समयेसौ
म्यतिष्ठंतिसत्ववंतोमहाबलाः ५४ अहंतुनगरीलंकास्वयमेवप्लवंगम निर्जिताहंत्व
यावीरविक्रमेणमहाबलः ५५ इदंचतथ्यंशृणुमेब्रुवंत्यावैहरीश्वर स्वयंस्वयंभुवा
दत्तंवरदानंयथाममः यदात्वांवानरःकश्चिद्विक्रमाद्वशमानयेत् तदात्वयाहिविज्ञेयंर
क्षः ५६ यथाप्यहंलंकाधिष्ठात्रीदेवतात्वा रक्षसांभयमागतं ५७ तदर्जयातथापित्वयानिर्जिता ५८ इदंचतथ्यंशृणु त्वद
नुग्रहार्थमुच्यमानमित्यर्थः वरदानंदत्तंकृतमित्यर्थः ५९ रक्षसांभयमिति एवंचमेजेयोयंसर्वरक्षोजयसूचकइतिभावः ६०

श्री
वा॰ रा॰
सुं॰ टी॰
२५

47 न तस्यास्ति व्यतिक्रमः भगवद्दत्तवरस्य रावणस्य स्वहस्तापि तेयद्यभिमनं नंदिकेश्वरशापात्तस्य प्राप्तो विनाशः स्वयंभूवरवशाद्धानरास्कं
दन पर्यंतं प्राप्तेति वहृशतिकथायानुसंधेयेतितीर्थः ४९ विधत्स्वप्रतिनष्ट ५० शापोपहतां सत्यसंकल्पभगवद्वचने नंदिकेश्वरशापेन च प्रा
पितनाशकालां हरीश्वरस्त्वं प्रविश्य यदृच्छया स्वेच्छया सर्वत्र रावणांतःपुरपर्यंतं यथासुखं गतः सन् सतीम् अप्रकृतयातिसूक्ष्मानां

सदिमे समयः सोम्य प्राप्तोऽयं घनवद्वनात् स्वयंभूविहितः सम्यो न तस्यास्ति व्यतिक्रमः ४८ सीता
निमित्तं राज्ञस्त्वरावणस्य दुरात्मनः रक्षसां चैव निर्दिष्टो विनाशः समुपागतः ४९ तत्प्र
विश्य हरिश्रेष्ठ पुरीं रावणपालितां विधत्स्व सर्वकार्याणि यानि यानीह वाञ्छसि ५० प्रवि
श्य शापोपहतां हरीश्वरः पुरीं स्वभावात्समुत्थपालितां यदृच्छया त्वं जनकात्मजां सतीं
विमार्ग सर्वत्र गतो यथासुखं ५१ इत्यार्षे सुंदरकांडे द्वितीयः सर्गः २ स निर्जित्य पुरीं
लंकां श्रेष्ठां तां कामरूपिणीं विक्रमेण महातेजा हनूमान्कपिसत्तमः १ अद्वारेण म
हावीर्यः प्राकारमवपुप्लवे निशि लंकां महासत्त्वो विवेशाथ कपिकुंजरः २

नकीं विमार्गयान्वेषय अनेन च वचनेन सीतायाः कल्मषात्पुरे वर्तनं तरस्त्वुपदिष्टं ५१ अकाममानः इत्यार्षे सुंदरकांडे द्वितीयः सर्गः २
सउति १ प्राकारमद्वारेणावपुप्लवे शत्रोः पुरं यामगृह्य वा यद्वारेण प्रविशेच्छत्रुविनाशायेतिनीतिस्मृतेरितिभावः २

48 प्रक्रमेण प्रवेशोपि सव्यंपादं वा यस्मात्प्रथमतश्चक्रे यतः सतु प्रथमनिक्षिप्तवामपादस्तु शत्रूणांमूर्धन्येव तिष्ठति तथा विजयप्रदो भ
वतीति भावः उक्तंच प्रयाणकाले स्वगृहप्रवेशे विवाहकालेपि च दक्षिणांघ्रिं कृत्वाग्रतः शत्रुपुरप्रवेशे वामंनिदध्याच्चरणं
नृपालः इति ३ महापथं राजमार्गं ४ हसितैस्तैरट्टहासैरुत्कृष्टनिनदैस्तूर्यघोषैः पुरस्कृतानैरुपलक्षितां ५ व

प्रविश्य नगरीं लंकां कपिराजहितंकरः चक्रेथ पादं सव्यं च शत्रूणां सतु मूर्धनि ३
प्रविष्टः सत्वसंपन्नो निशायां मारुतात्मजः स महापथमास्थाय मुक्तपुष्पविराजितं ४
ततस्तु तां पुरीं लंकां रम्यामभिययौ कपिः हसितोत्कृष्टनिनदैस्तूर्यघोषपुरस्कृतैः ५
वज्रांकुशनिकाशैश्च वज्रजालविभूषितैः गृहमेघैः पुरी रम्या बभासे द्यौरिवांबुदैः ६
प्रजज्वाल तदा लंका रक्षोगणगृहैः शुभैः सिताभ्रसदृशैश्चित्रैः पद्मस्वस्तिकसंस्थिते ७
वर्धमानगृहैश्चापि सर्वतः सुविभूषितैः तां चित्रमाल्याभरणां कपिराजहितंकरः ८

ज्राणामंकुशानां निकाशाः प्रतिमा येषु गृहेषु तैर्बभासे वज्रनिर्मितानि जालानि गवाक्षाणि तैर्विभूषितैर्गृहैः ६ पद्मादिसं
ज्ञकं संस्थितं संस्थानं येषां तैः ७ वर्धमानगृहैः वर्धमाननामकसंस्थानवद्गृहैः चतुःशालचतुर्द्वारं सर्वतोभद्रसंज्ञितं पश्चि
मद्वाररहितं नंद्यावर्ताख्यं ततः दक्षिणद्वाररहितं वर्धमानं धनप्रदं प्राग्द्वाररहितं स्वस्तिकाख्यं पुत्रप्रदमित्युक्तेर्हि

५

श्री
रा वा
सुं टी
२५

49 वरतां ददर्शेत्यन्वयः ९ विविधाकृतिरूपाणि विविधाआकाराः रूपाणि वर्णाश्च येषां तानि भवनानि ददर्शेति सर्वेणान्वयः त्रिस्था
नस्वरभूषितं उरःकंठशिरोरूपस्थानत्रयजैर्मंद्रमध्यतारस्वरैर्भूषितं १० ॥ सोपाननिनदान् सोपानसंबंधकांतानानककांचीमंजीर।

राघवार्थे चरन्श्रीमान्ददर्श च ननंद च भवनाद्भवनं गच्छन्ददर्श कपिकुंजरः ९ वि
विधाकृतिरूपाणि भवनानि ततस्ततः शुश्राव रुचिरं गीतं त्रिस्थानस्वरभूषितं १०
स्त्रीणां मदनविद्धानां दिवि चाप्सरसामिव शुश्राव कांचीनिनदं नूपुराणां च निःस्वनं ११
सोपाननिनदांश्चापि भवनेषु महात्मनां आस्फोटितनिनादांश्च क्ष्वेडितांश्च ततस्ततः १२
शुश्राव जपतां तत्र मंत्रान्रक्षोगृहेषु वै स्वाध्यायनिरतांश्चैव यातुधानान्ददर्श सः १३
रावणस्तवसंयुक्तान्गर्जतो राक्षसानपि राजमार्गं समावृत्य स्थितं रक्षोगणं महत् १४

निनदान्यद्वा सोपानेषु पादाघातजशब्दान् आस्फोटितं विलासार्थंकरास्फालनं तज्जन्यातिनदान् क्ष्वेलितान् सिंहनादान् १२
मंत्रान्वेदमंत्रान् स्वाध्याये हृष्टार्थे निरतान् १३ १४

50 मध्यमेगुल्मेमध्यमकस्याप्रदेशे. चरान्ननगरहृतांनवेदकगूढचारान् देद्दितजटिलमुंडाःगूद्दिवनिपतयःगोजिनंगवाजिनंतद्वास
सांवरवाससोविवासाःसः ननुलकायाभरतविउडादिभावनकर्मभूमित्वाभावात्कथंचरंतसांदीद्दित्वमिति वेन्न तिप्रकर्मस्वन
देशेष्वधिकारात् एवणादेस्तयोमहास्यानत्रुकाम्यकर्मसिद्धिरपीत्यन्यत् यथान्वहृरपेइमेवसाममात्रहेरस्तादिशतयपोक्तशेसा
पतेनदेवानामीषद्धिक्रतानपियत्तानूदर्शयतीति वेद्वभाष्यरोत्या चागवैकल्पेप्यनुष्ठितान्कर्मणोद्वयोत्पत्तिरूपकामनासिद्धि

ददर्शमध्यमेगुल्मेराहुमसयवरान्वहून् दीद्दितान्जटिलान्मुंडानोजिनांवरवासिसः ५
रभमदिश्यहरणाननग्निकुंडायुधांस्तथा कृटमङ्गरपाणींश्चदंडायुधधरानपि ६ पकान्ना
नेककर्णाश्चवलदेकपयोधरान् करालान्भ्रूवक्राश्चविकटानवामनांस्तथा ७
धन्विनःखड्गिनश्चैवशतघ्नीमुसलायुधान् पीवरोन्महस्ताश्चविशोचिकवचानलाव ८

स्तथापक्षेदेशानूपंगवैकल्पेपितत्सिद्धिः रत्तसामपिदेवयोतित्वात् ५ अरिष्टनिवारणाद्यर्थकमनुष्ठाननिर्वाहायदर्भमुष्टि
हरणात्वं केषांचित् यथावन्नद्दैःपाणौतथाविप्रकरेकुशाइतिस्मृतेः कृत्याग्नुत्पादनद्वारामारकतयाग्निकुंडानामायुधत्वं
कूटोप्यस्कारकूटःआयुधविशेषः ६ एकपयोधरान् परभागेस्तनसन्निवेशस्तेननापिरहितानविकटान् विषमांगान् ७ ८

श्री
रा वा
सु टी
२९

51 नातिदीर्घातिह्रस्वकानेरेफहकारसंयोगश्रेरेफस्य लघुकार्यकारीतिनु ह्रस्वत्वं १९ छंदोभंगाप्रार्षः २० हृत्तायुधाः वृक्षलगुडादायुधाः
पट्टिशाशनीघ्राघुधविशेषे क्षेपणीर्भिदिपालः २१ यथास्वैरचरान् यथेष्टस्वैरविहारगतान् २२ अव्यग्रं सावधानं आरक्षं आसमंताद्

नातिस्थूलान्नातिकृशान्नातिदीर्घातिह्रस्वकान् नातिगौरान्नातिकृष्णान्नातिकुब्जान्नवामनान्
विरूपान्बहुरूपांश्च सुरूपांश्च सुवर्चसः ध्वजिनः पताकिनश्चैव ददर्श विविधायुधान् २० शक्ति
वृक्षायुधांश्चैव पट्टिशाशनिधारिणः क्षेपणीपाशहस्तांश्च ददर्श स महाकपिः २१ स्रग्विण
स्त्वनुलिप्तांश्च वराभरणभूषितान् नानावेषसमायुक्तान्यथास्वैरगतान्बहून् २२
तीक्ष्णशूलधरांश्चैव वज्रिणश्च महाबलान् शतसाहस्रमव्यग्रमारक्षं मध्यमं कपिः २३
रक्षोधिपतिनिर्दिष्टं ददर्शांतःपुराग्रतः स तदा तद्गृहं दृष्ट्वा महाहाटकतोरणं २४ राक्ष
सेंद्रस्य विख्यातमद्रिमूर्ध्निप्रतिष्ठितं पुंडरीकावतंसाभिः परिखाभिः समावृतं २५ प्रा-
कारावृतमत्यंतं ददर्श स महाकपिः त्रिविष्टपनिभं दिव्यं दिव्यनादविनादितं २६

तं रक्षकं सैन्यं मध्यमकक्ष्यास्थितं २३ अंतःपुराग्रतः अंतःपुरस्याग्रतः ततः गृहं हाटकमयतोरणं महाहाटकतोरणं प्रकृतप्रसिद्धः कपिः २४
राक्षसेंद्रस्य गृहस्य अन्यमानविशेषणाद्ददर्श पुंडरीकावतंसाभिः श्वेतपद्मभूषिताभिः २५ २६

52 विमानैः पुष्पकादिभिः विचित्रवर्णादिमत्वादद्भुतत्वं दृश्यातां ह्यगजैः ह्यकारैर्गजैः स्वल्पगजैरितिवावत् २७ द्वारमित्यस्यदर्शेति
शेषः २८ प्रविवेशाससाद २९ हेमसप्रवर्णान्स्वर्णानत्सदृशेन जांबूनदेन षोडशवर्णेन निर्मितं चक्रवालप्राकारमंडलं यः

वाजिह्रेषितसंघुष्टं नदितं भूषणैस्तथा रथैर्यानैर्विमानैश्च तथा हयगजैः शुभैः २९ वार
णैश्चचतुर्दंतैः श्वेताभ्रनिचयोपमैः भूषितं रुचिरद्वारं मत्तैश्च मृगपक्षिभिः रक्षितं सुम
हावीर्यैर्यातुधानैः सहस्रशः राक्षसाधिपतेर्गुप्तमाविवेश गृहं कपिः सहेमजांबूनदचक्र
वालं महार्हमुक्तामणिभूषितांतं परार्ध्यकालागरुचंदनाढ्यं स रावणांतःपुरमाविवेश ३०
इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे चतुर्थः सर्गः ४ चंद्रोपि साचिव्यमिवास्य कुर्वंस्तारागणैर्म
ध्यगतो विराजन् ज्योत्स्नावितानेन वितत्य लोकानुत्तिष्ठनेकसहस्ररश्मिः शंखप्रभं
क्षीरमृणालवर्णमुद्गच्छमानं व्यवभासमानं ददर्श चंद्रं स कपिप्रवीरः पोप्लूयमानं सरसीव हंसं

स महार्हमुक्तामणिभिर्भूषितोंतः पिरोभागो यस्य परार्ध्याभ्यामुत्तमाभ्यां कालागरुचंदनाभ्यामाढ्यं दीप्यमानं यस्य तदंतःपुरमावि
वेश महनूमान् ३० नगमानः इति श्रीरामायणे सुंदरकांडे चतुर्थसर्गः ४ ग्रंथे श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तं १२

श्री वा० रा० सुं० टी० २२

53 ततःश्रंतःपुरप्रवेशानंतरं रात्रेःप्रथमयामस्यसमाप्तकल्पत्वमत्रेतिबोध्यं मध्यंगतंव्योममध्यंचप्राप्तं प्रशुभ्रमंतंशीतांशुंभानुरोनंस्फुर्योगेत
प्रकाशवल्किरणावंतं गोष्ठेशुभ्रमंतमतंहृषोमिव । पापानिपापजनकदुःखानिनाशयंतं लोकाल्हादजनकत्वात्समेधयंतंवर्धयंतं
प्रकाशयंतं श्रभिज्ञोयानंश्रंतःपुरदर्शनसाधनत्वेनत्वमध्यप्राप्तं २ भवितमंदरस्याभातिश्रधिकसन्निधानाभवति पुष्करस्याग्रहीतियोषः

ततःसमध्यंगतमंशुमंतंज्योत्स्नावितानंमहदुद्वमंतं ददर्शधीमान्भुविभानुमंतंगोष्ठेवृषं
मत्तमिवभ्रमंतं । लोकस्यपापानिविनाशयंतंमहोदधिंचापिसमेधयंतं भूतानिसर्वा
णिविराजयंतंददर्शशीतांशुमथाभियांतं २ याभातिलक्ष्मीर्भुविमंदरस्थायथाप्रदोषेषु
चसागरस्था तथैवतोयेषुचपुष्करस्थारराजसाचारुनिशाकरस्था ३ हंसोयथाराजतपंजरस्थः
सिंहोयथामंदरकंदरस्थः वीरोयथागर्वितकुंजरस्थश्चंद्रोपिबभ्राजतथांबरस्थः ४

सेदानींनिशाकरस्यतिपर्यायालंकारःपादचतुष्टयेस्याश्चेकपदयमकंच भविमंदरेप्रदोषेसागरेऽधिकलक्ष्मीसंतिधानंत्रयोषिव
वनादेवाचसेपं ३ हंसेत्यत्रेतिकिंविदाधारप्रतिष्ठितपुष्कलवस्तुत्वमात्रेणावभ्रस्यचंद्रसादृश्यमितिकतकः कुंजरोह्यचस्येतपवंच

ष्टवरमपिनत्विंरोरेवश्वेतामितिबोध्यंश्रवरस्येवर
मध्यस्य ४ ॥

54 परिपूर्णामृगः परिपूर्णाकलंकः स्वरूपहरिणंगस्यसः ज्योत्स्नादविदिस्वरूपकथनमात्रं ५ विनष्टः शीतांशुतुषारस्तुषः शीतलत्वनलविङ्गसंपर्कस्व
पः पंकोयस्यतत्वं च वर्षकालस्याभीतत्वात् वस्तुनीहिमकालेपिविनष्टः शीतनलविङ्गसंपर्कस्वपः पंकोयस्यसयिस्त्वथ हिमालयस्या
निरुद्धत्वादितिभावः महाप्रदस्यसूर्यस्यग्रदेसाकिरणसंक्रमेणवितष्टाविनाशितः पंकस्तमोयेनसः अतएवप्रकाशलक्ष्म्याश्रयेणाहे

शिवः कुंकुमाभिवतीहृणमृगोमहाबलः श्वेतद्वीपार्धमृगः हस्तीवजातवृतदवद्रुमृगे
विभातिचंद्रः परिपूर्णमृगः ५ विनष्टशीतांशुतुषारपंकोमहाग्रहग्राहविनष्टकंपः
प्रकाशलक्ष्म्याश्रयतेमलाकौरराजचंद्रोभगवान्नहुशांकः ६ शिलातलंप्राप्ययथा
हरेंद्रोमहारणंप्राप्ययथागजेंद्रः राज्यसमासाध्ययथानरेंद्रस्तथाप्रकाशोविरराज।
चंद्रः ७ प्रकाशचंद्रोदयनष्टदोषः प्रवृद्धरक्षःपिशिताशदोषः रामाभिरामेवितचित्तदोषः
स्वर्गप्रकाशेभगवान्प्रदोषः ८

ततानिर्मलाकः व्यक्तस्फुरलां छन्नः स्वराजगगनमध्यंप्राप्येतिशेषः ६ शिलातलंगुहा
वह्निस्य ७ प्रकाशयुक्तंचंद्रस्योदयेनऊर्ध्वमागमनेननष्टोनाशितोतमश्छेदपिदोषस्तिमिरंजोयेनतथाभूतः प्रदोषोरजनीमुखयामा
हर्षेननप्रवृद्धरावर्धितारक्षसांपिशिताशनत्वपादोषायेनपिशितभक्षणस्यदोषत्वमविहितजीवहिंसादेत्वत्वात् रामाणाम
भिरामविषयकीरमणविषयकर्इवितोनिरस्तःचित्तदोषःप्रणयकलहस्वपोयेनस्वर्गस्यमखस्यप्रकाशोयतः अतएवभगवा

५

श्री
रा वा
सुं टि
२८

55 सहक्ताः भेदप्रदाविषयाः स्वहृष्टाइतिपाठे स्वस्त्रीयं सहजं पानिवृत्तलक्षणं वृत्तंचारित्रं येषांतास्ताः नक्तंचराउलूकादयोयासुसायां
तथाविहर्तुंप्रवृत्ताः ७ येषुयोद्धृमत्ताः प्रमत्ताःमृत्याद्येदिता येषुतानिमत्तप्रमत्तानिसमाकुलानिरक्षसांगृहाणिरथाश्वेतिसर्वयानोपलक्षणं
भद्रासनंस्वर्णपीठ ८ आक्षिपतिउपरस्परंरंकुर्वंति अधिविक्षिपंतिप्रसारिमित्यर्थः मत्तप्रलापानधिकविक्षिपंतिमुंचंति भ

तत्रीस्वराःकर्णसुखाःप्रवृत्ताःस्वपंतिनार्यःपतिभिःसहक्ताः नक्तंचराश्चापितथाप्रवृत्ता
विहर्तुमत्यद्भुतरौद्रवृत्ताः ७ मत्तप्रमत्तानिसमाकुलानिरथाश्वभद्रासनसंकुलानि वी
रश्रियाचापिसमाकुलानिददर्शधीमान्सकपिःकुलानि ८ परस्परंचाधिकमाक्षिपंति
भुजांश्चपीनानधिविक्षिपंति मत्तप्रलापानधिविक्षिपंतिमत्तानिचान्योन्यमधिक्षिपंति
रक्षांसिवक्षांसिचविक्षिपंतिगात्राणिकांतासुचविक्षिपंति रूपाणिचित्राणिचविक्षि
पंतिदृढानिचापानिचविक्षिपंति ९

त्सुयंतिवा मत्तानिरक्षांसीत्याकर्षः अधिक्षिपंतितिरस्कुर्वंति वक्षांसिविक्षि
पंतिपरस्परंसास्फालयंति गात्राणिहस्तादीनिकांतासुदेहेषोन्यासः चित्राणिरूपाणिनानाविधवेषान्विक्षिपंतिकुर्वंतिकांता
प्रीतयेसंपादयंति धनुषांविक्षेपोविस्फारणं दृढानिरक्षांसिदृढशौर्यत्वेनाभेनानि ९

56 समालभन्त्यः चंदनादीनिति शेषः द्वितीयार्थे श्वसन्तः तत्रासन्नांश्च दृष्टवानिति शेषः ॥३॥ महद्भिः सततं संतो विभीषणादयः रावणपुरमिति शेषः विनिश्वसद्भिः स्वापे तेन योद्धलाभात् ॥४॥ बुद्धिः प्रधानगुणो येषां रुचिरमभिधानं वचनं येषां सम्यक् गृहस्थानानाश्रितिकान् रुचि

ददर्श कांताश्च समालभंत्यस्तथापरास्तत्र पुनः स्वयंभूः सद्रूपवक्राश्च तथा हसंत्यः क्रुद्धाः परास्चापि विनिश्वसंत्यः ॥३॥ महागजेश्चापि तथा नदद्भिः सहस्रजिह्वैश्चापि तथा श्वसद्भिः रणवीरैश्चापि विनिश्वसद्भिर्ददर्श भुजंगैरपि विनिश्वसद्भिः ॥४॥ बुद्धिप्रधानान् रुचिराभिधानान् सद्गृहस्थानानि जगतः प्रधानान् नानाविधानान् रुचिराभिधानान् ददर्श तत्रस्थान् पार्थिवानान् ॥५॥ ननन्द दृष्ट्वा च स तान् सुरूपान् नानागुणानात्मगुणानुरूपान् विद्योतमानान् सुचानान् सुरूपान् ददर्श कांश्चित् पुनर्विरूपान् ॥६॥ ततो वराहान् सुविशुद्धभावांस्तेषां स्वयंस्तत्र महानुभावाः प्रियेषु पानेषु सुसक्तभावा दर्शनारास्च सस्वभावाः ॥७॥ राभिधानान् रुचिरनाम्नः

नानाप्रकारं विधानं वेषादेर्येषां तान् ॥५॥ आत्मगुणान् तद्रुचितं सुवर्णरवतः कांश्चित् पुनर्विरूपान् अपि विद्योतमानान् सुरूपान् निवद दर्शितार्थः ॥६॥ वराहः श्रेष्ठभूषणादियोग्याः उत्तमोत्तमरूपाश्च भावाः कदाचनादयः अनुभावः भावो अन्तःकरणं ताराः तारकाः ॥७॥

श्री रा वा सुं टी २९

57 जलंतीः रूपसंपदान्वलंतीरिव तपालजा प्रमदेन हर्षेणोपगूढाः संवृद्धाः यथा विहंगाः विहंगीरिवेत्यर्थः इंद्रनीलमणि
मयोधगेहेषु नीलतमः सदृशेषु शयनानस्माहर्शः १८ भर्तुः परार्ध्य्कृष्टत्वेनाभिमताः धर्मपराः भर्त्रैकेगालत्ताणयमेनत्पराः
निविष्टाः ऊढाः निवेशाः शिविरोजादिविन्यासेष्विति कोशः मदनउपविष्टायास्तुमदनाश्रयाश्चेत्यर्थः १९ अप्रयाहृताः उपरीयद्रीनाः

स्त्रियोन्वलंतीस्तुयथोपगूढानिशीथकालेरमणोपगूढाः ददर्शकाश्चित्प्रमदोपगूढा
यथाविहंगीविहगोपगूढाः १८ अन्याः पुनर्हर्म्यतलोपविष्टास्तत्रप्रियांकेषुसुखोपविष्टाः
भर्तुः पराधर्मपरानिविष्टाददर्शधीमान्मदनोपविष्टाः १९ अप्रावृताः कांचनराजिवर्णाः कां
श्चित्परार्ध्यास्तपनीयवर्णाः पुनश्चकाश्चिच्छशलक्ष्मवर्णाःकांतप्रहीनारुचिरांगवर्णाः २०
ततः प्रियान्प्राप्यमनोभिरामाः सुप्रीतियुक्ताः सुमनोभिरामा गृहेषुहृष्टाः परमाभिरा
माहरिप्रवीरः सददर्शरामाः २१

कांचनराजिवर्णाः कनकरेखाका
राः परार्ध्याः उत्तमांः तपनीयवर्णाः तप्तस्वर्णवर्णाः
शशलक्ष्माचंद्रः कांतप्रहीनाः प्रियाविप्रयुक्ताः रुचिरांगवर्णाः सुंदरदेहकांतयः प्रथमं ददर्श २० प्रियान्प्राप्यप्रीतियुक्ताः सुमनोभि
रुप्यैरभिरामा अतएव हृष्टाः परयामयायोभयाऽभिरामाः स्वस्वकांतमनोहारा रामान्गृहेषु ददर्श प्रसमीत्सरामाइतिपाठेः प्रि
यान्प्राप्यतान्समीत्सप्रीतियुक्तारामास्तैः प्रियैरम्यमाणाः अतएव गृहेषु हृष्टाः रामा ददर्शेतिशेषः २१

58 वद्दीपादपरकैा वक्रमालाः वक्रसमूहः वक्रप्रेक्षणाः सुपक्ष्माः शोभनवेदमप्रकाशते ३ मालादर्शी शतद्रुदानांमाला रवभूषणानां
मालादर्दर्शवक्राक्षिपक्ष्माशनिपादेक्षिपदूमधिकंवक्रपक्ष्मा शैन्येवोचितंयत्समस्तवक्रत्वमपिकिमित्यपिविलं २२ पार्थिस्थितेस्व
धर्ममार्गस्थेनत्वंवदर्दर्शीनत्वयः साधुजातामितिलताविशेषणंमनसाभिजाता याज्ञामनसास्पृष्टा २३ सनातनेवर्त्मनि प्रविष्टेद

वेदप्रकाशा सुदृढिवक्रमालावक्रासुपक्ष्मा सुहृतेत्रमालाः विभूषणानां बहुदर्शमालाः श
तह्रदानामिववाहमालाः २२ नेत्रेवसीतापरमाभिजाता पार्थिस्थितीराजकुले प्रजाता
लतेवपुष्पुल्लामिवसाधुजातां ददर्शतन्वीमनसाभिजाता २३ सनातनेवर्त्मनिसौमविष्टा
समेतपणीनांमदनाभिविष्टा भवेमनः श्रीमदनप्रविष्टाह्रोभ्यः पराभ्यसूसदाविशिष्टा २४
उत्सादितंसानुसृतान्नकंठप्रावराहेमतमनिष्ककंठी सजातपक्ष्मामभिरम्यकंठीवनेप्र
पन्नामिवनीलकंठी २५ वह्नेपातिव्रत्यमार्गेरामममीहतेध्यायति रामीहणीनां मदनेनरामविषयेणाभिवि
विष्टा यासांश्रीमत्सङ्गतः मनोऽनुप्रविष्टांश्रूनेपरस्परात्ररामोधतित २४ उत्सादितंविरहतापपीडितांश्रुत्नुस्तनासेणाशहेमवा
येतासद्दवर्तमानः कंठोयस्यास्तां प्रश्नरी चाषःकंठ्यामितिवापाठः प्रशरामसंविपथिकाला वराणामत्तमभूषणानामहेमतपवो

मधुरस्वरःकंठोयस्यास्तां नीलकंठी मयूरी २५

ममनिष्कः उत्तमभूषणःकंठेयस्यास्तां प्रभिन्नकंठी

श्री वा रा सुं टी ३.

59 अव्यक्ताप्रभादिनाः स्पष्टरेखाकारा यस्यास्तां प्रदिग्धा लिप्ता क्षतप्ररूढा मुग्नां व्रणरेखा वाणचिह्नं तद्वदामस्येदानीं पीडाजननं नीरावणा
स्येवा २९ चिरस्य चिरस्मिन्समयेऽवधेचिरस्मिन्विषाप्यपश्यन् अचिरस्य संचयः मंद इवान्वेषणाय जडः शक्त इव दुःखोपहतो बभूव अन्तःसर्गे यमकाः

अव्यक्तरेखामिवचंद्रलेखांपांसुप्रदिग्धामिवहेमरेखां क्षतप्ररूढामिवबाणरेखांवायुप्र
भग्नामिवमेघरेखां २९ सीतामपश्यन्मनुजेश्वरस्यरामस्यपत्नींवदतांवरस्य बभूवदुःखो
पहतश्चिरस्यप्लवंगमोमंदइवाचिरस्य ३० इत्यार्षेरामायणेवाल्मीकीयेसुंदरकांडेपंचमः ५
सनिकामंविमानेषुविचरन्कामरूपधृक् विचचारकपिर्लंकांलाघवेनसमन्वितः १
आससादचलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनं प्राकारेणार्कवर्णेनभास्वरेणाभिसंवृतः २
रक्षितंराक्षसैर्भीमैःसिंहैरिवमहद्वनं समीक्षमाणोभवनंचकाशेकपिकुंजरः ३ रूप्य
कोपहितैश्चित्रैस्तोरणैर्हेमभूषणैः विचित्राभिश्चकक्ष्याभिर्द्वारैश्चरुचिरावृतं ४

लंकायाः ३० सास्मानः इतिश्रीरामायणेसुंदरकांडेपंचमःसर्गः ५ विमानेषुसप्तभूमिप्रासादेषुलाघवेनशैघ्र्येणराक्षसेंद्रनिवेशनमाससाद १ २
चकाशेचंद्रमाइवाज्ञाकान्वेषणक्रियावभ्रवैसर्थः ३ रूप्यकंरजतंतेनोपहितैःशोभार्थंलिखितैः ४

३.

60 राजास्थैतैर्गतानूढैः महामात्रैर्हस्तिपकैः उपस्थितं युक्तं प्रसंहार्यैः प्रतिहतवैरैः स्यंदनयायिभिः स्यंदनवाहकैः प्रस्ताश्वैरिमर्थः ५ सिं
हव्याघ्रतनत्राणत्वादिरथविशेषणं दंतादिविकारादांतादयः तत्सूत्रप्रतिमास्ताथरङ्क्षिरितिशेषः घोषवत्वं किंकिणीभिः ६ महता
रथानामावापः स्थानं समं यस्मिन्तन्महारथानां पकोटयासहस्राणि योधयेद्यस्तथन्वितो शास्त्रशास्त्रप्रवीणश्च समहारथ उच्यते

राजास्थैतैर्महामात्रैः शूरैश्च विगतश्रमैः उपस्थितमसंहार्यैर्हयैः स्यंदनयायिभिः ५
सिंहव्याघ्रतनुत्राणैः दांतकांचनराजतैः घोषवद्भिर्विचित्रैश्च सदा विचरितं रथैः बहुरत्नसमा
कीर्णं परार्ध्यासनभूषितं महारथसमावापं महारथमहासनं ७ दृश्यैश्च परमोदारैस्तै
लैश्च मृगपक्षिभिः विविधैर्बहुसाहस्रैः परिपूर्णं समंततः ८ विनीतैरंतपालैश्च रक्षोभिश्च
सुरक्षितं मुख्याभिश्च वरस्त्रीभिः परिपूर्णं समंततः ९ मुदितप्रमदारत्नराजवेश्मनिवेशनं व
राभरणसंह्रादैः समुद्रस्वननिस्वनं १० तद्राजगुणसंपन्नं मुख्यैश्च वरचंदनैः महाजनसमा

रत्नकृत्लक्षणमहारथानां महासनं सदावासस्थानं ७ दृश्यैर्दर्शनीयैस्तैलपक्षपरमोदारैः अतिसुंदरैः ८ अंतपालैः पर्यंतरक्षकैः ९ राजवे
श्मनां महापार्श्वादीनां निवेशनानि यस्मिन्तत् भूषणशब्दैः समुद्रस्वनसदृशनिस्वनं १० तद्राजगुणसंपन्नं तैः प्रसिद्धैः राजभवनगुणैः छ

कीर्णं सिंहैरिव महद्गुहं

यचामरादिभिः संपन्नं वरचंदनैश्च संपन्नमित्यन्वयः

श्री
रा वा
सु टी
२१

61 पर्वतस्थत:सोमोयस्मिन्पनार्थेतत्सर्वस्थतंराक्षसै: सदाप्रजितंप्रजितस्वप्रजनीयदेवताकं १२ परिच्छेदोऽलंकार:महात्मनोरा
मरीस्थहेंगाभिकतंशंखघोषविनादितं निर्मार्वितंपर्वस्थतंप्रजितंराक्षसै:सदा १२ समृद्धा
स्त्रिवगंभीरंसमुद्रसमनिस्वनं महात्मनोमहद्वेश्मप्रमहारत्नपरिच्छदं १३ महारत्नसमा
कीर्णंददर्शसमहाकपि: विराजमानंवपुगजाश्वरथसंकुलं १४ लंकाभरणमित्येवसोम
न्यतमहाकपि: चचारहनुमांस्तत्ररावणस्यसमीपत: १५ गृहाद्गृहंराक्षसानामुद्यानानिचस
र्वश: वीक्षमाणोप्यसंत्रस्त: प्रासादांश्चचचारस: १६ अवप्लुत्यमहावेग:प्रहस्तस्यनिवेशनं
ततोन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यवीर्यवान् १७ अथमेघप्रतीकाशंकुंभकर्णनिवेशनं विभी
षणस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपि: १८ महोदरस्यचतथाविरूपाक्षस्यचैवहि विद्युज्जिह्वस्य
भवनेविद्युन्मालेस्तथैवच वज्रदंष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपि: शुकस्यचमहावेग:सा
रणस्यमहद्वेश्मदर्शतत्वय: १९ अमन्यतततद्भावगरणस्यचधीमत: २० वेश्मतिशेषरावणस्यरावणभवणभवनस्यस
समीपनस्तान्याकारप्रवेशोप्य २१ इन्द्राद्गृहं राजवेश्ममहाप्राकारांतर्वर्तिप्रधानरक्षसामेकस्यगृहादपरंगृहमित्यर्थ १६ अस्येवप्र

[illegible]

62 २१ २२ २३ २४ विद्युज्जिह्वद्विजिह्वानामितिबहुवचनमार्षं तथादिस्तथार्थः विद्युज्जिह्वंद्विजिह्वानामितिपाठांतरं २५ २८ उपशायिन्यः

तथेंद्रजितोवेश्मजगामहरियूथपः जंबुमालेःसुमालिश्चजगामहरिसत्तमः २१ रश्मि
केतोश्चभवनंसूर्यशत्रोस्तथैवच वज्रकायस्यचतथाप्लवेसमहाकपिः २२ धूम्राक्षस्याथ
संपातेर्भवनंमारुतात्मजः विद्युद्रूपस्यभीमस्यघनस्यविघनस्यच २३ शुकनाभस्यवक्रस्य
शठस्यकपटस्यच ह्रस्वकर्णस्यदंष्ट्रस्यलोमशस्यचरक्षसः २४ युद्धोन्मत्तस्यमत्तस्यध्वज
ग्रीवस्यसादिनःविद्युज्जिह्वद्विजिह्वानांतथाहस्तिमुखस्यच करालस्यविशालस्यशोणि
ताक्षस्यचैवहि प्लवमानःक्रमेणैवहनूमान्मारुतात्मजः २६ तेषुतेषुमहार्हेषुभवनेषुमहाय
शाः तेषामृद्धिमतामृद्धिंददर्शसमहाकपिः २७ सर्वेषांसमतिक्रम्यभवनानिसमंततः आ
ससादाथलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनं २८ रावणस्योपशायिन्योददर्शहरिसत्तमः विचरन्ह
रिशार्दूलोराक्षसीर्विकृतेक्षणाः २९ शूलमुद्गरहस्ताश्चशक्तितोमरधारिणीः ददर्शविविधान्गु

उपशायोपशायस्तुपर्यायशयनार्थंका पर्यायेशयनस्यानरक्षिकाइत्यर्थस्याङ्गः २५ गुल्मान्राक्षसीसमूहान् ३०

[illegible]

श्री
रा वा
हे टी
३२

63

हरीन्द्रमुख्यान् ३१ पश्यन्नागान्नागान्यगतान्नाम्यान्नेमिमज्जयन्तितान् ३२ मेघस्तनितनिर्घोषत्वादिविशिष्टान्नागान्ददर्श नलम्यः सद
स्ववादिनोऽनेकसेनाः ३४ हेमजालैरविच्छिन्नाः सर्वतोभूषिताः इति शिविकाविशेषणं ३५ शिविकाः ददर्शेत्यनुकर्षः चित्रशालागृ

रावतांश्च महाकायान्नानाप्रहरणोद्यतान् रक्तान्श्वेतान्सितांश्चापि हरींश्चापि महाजवान्
कुलीनान्रूपसंपन्नान्नागान्परगजारुजान् शिक्षितान्गजशिक्षायामैरावतसमान्युधि
निहन्तॄन्परसैन्यानां गृहे तस्मिन्ददर्श सः क्षरतश्च यथा मेघान्स्रवतश्च यथा गिरीन् ३३
मेघस्तनितनिर्घोषान्दुर्धर्षान्समरे परैः सहस्रं वाहिनीस्तत्र जाम्बूनदपरिष्कृताः ३४
हेमजालैरविच्छिन्नास्तरुणादित्यसन्निभाः ददर्श राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने ३५
शिबिका विविधाकाराः स कपिर्मारुतात्मजः लतागृहाणि चित्राणि चित्रशालागृहाणि
च ३६ क्रीडागृहाणि चान्यानि दारुपर्वतकानि च कामस्य गृहकं रम्यं दिवागृहकमेव च ३७
ददर्श राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने समंदरतल· प्रख्यं मयूरस्थानसंकुलं ३८

लतागृहाणि चित्रयुक्तशालावन्ति गृहाणि ३६ दारुनिर्मिताः
क्रीडापर्वताः दारुपर्वतकानि क्लीबत्वमार्षं कामस्य गृहकं रतिगृहं दिवागृहं दिनविहारगृहं सर्वत्रार्थे तत्स्वार्थिकः कन् ३७ म

मयूरस्थानैः क्रीडामयूरस्थानैः संकुलं व्याप्तं ३८

64 निधिजालं निधिजालवदित्यर्थः ३९ धीरनिष्ठितकर्माणां धीरैर्निर्भयस्थिरचित्तैर्निष्ठितं निवर्तितं कर्मणो निधिरत्नादिकर्मणां महर्षादिव
लिङ्गपं यस्मिन् कश्चिन्न कर्मानमिति पठिना धीरैर्निष्ठितस्यानुष्ठितस्य कर्मणस्तयोत्पत्स्यानंतफलरूपमित्यर्थमाह भूतपतेः महेश्वरस्य यद्वे
श्वरस्य वा ३९ ४१ मधासवयोरंतरभेदः नाभ्याकृतक्लेदमार्द्रमित्यर्थः ४२ घोषवद्भिर्मृदंगातिरिक्तैरपि घोषवद्भिर्यावद्भिर्निनादितं ४४

ध्वजयष्टिभिराकीर्णं ददर्श भवनोत्तमं श्रुतं तत्र निचयं निधिजालं समंततः धीरनिष्ठितकर्माणं
महेंद्रभूतपतेरिव श्रीचीभिश्चापि रत्नानां तेजसा रावणस्य च विरराज च तद्वेश्म रश्मिमानिव रश्मि
भिः ४० जांबूनदमयान्येव शयनान्यासनानि च भाजनानि च शुभ्राणि ददर्श हरियूथप ४१
मध्वासवकृतक्लेदं मणिभाजनसंकुलं मनोरममसंबाधं कुबेरभवनं यथा ४२ नूपुरा
णां च घोषेण कांचीनां निस्वनेन च मृदंगतलनिर्घोषैर्घोषवद्भिर्विनादितं प्रासादसंघात
युतं स्त्रीरत्नशतसंकुलं सुव्यूढकक्ष्यं हनुमान्प्रविवेश महागृहं ४४ इत्यार्षे सुंदरकांडे षष्ठः
सर्गः ६ स वेश्मजालं बलवान्ददर्श व्यासक्तवैडूर्यसुवर्णजालं यथा महत्प्रावृषि मेघजालं

भावमानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे षष्ठः सर्गः ६ प्रवरा वराः प्रधानगृहं वर्णयति स विद्युत्पिनद्धं सविहंगजालं १
व्यासक्तानि संबद्धानि वैडूर्यखचितानि सुवर्णजालानि सुवर्णगवाक्षाणि यस्मिन् तत्सविहंगजालमिति गृहमेघयोर्विशेषणं १

65 प्रधानैः प्रशस्तैः शंखादिभिः शालंते शोभंते ननाहृशीः निवेशनानां शालाश्च वानरगृहाणि ददर्श पुनश्च विशालाः चंद्रशाला ददर्श वेश्मा
द्रिषु अत्युन्नतहर्म्यवेश्मसु चंद्रशाला शिरोगृहाणि चंद्रकांतमणिबद्धशालावा २ नसधनं स्वबलेन स्वशाहो रावणवावी ऊवे॰

निवेशनानां विविधाश्च शालाः प्रधानशंखायुधचापशालाः मनोहराश्चापि पुनर्विशाला॰
ददर्श वेश्माद्रिषु चंद्रशालाः २ गृहाणि नानावसुराजितानि देवासुरैश्चापि सुपूजिता॰
नि सर्वैश्च दोषैः परिवर्जितानि कपिर्ददर्श स्वबलार्जितानि ३ तानि प्रयत्नाभिसमाहितानि
मयेन साक्षादिव निर्मितानि महीतले सर्वगुणोत्तराणि ददर्श लंकाधिपतेर्गृहाणि ४
ततो ददर्शोच्छ्रितमेघरूपं मनोहरं कांचनचारुरूपं रक्षोधिपस्यात्मबलानुरूपं गृहोत्तमं
ह्यप्रतिरूपरूपं महीतले स्वर्गमिव प्रकीर्णं श्रिया ज्वलंतं बहुरत्नकीर्णं नानातरूणां कु
सुमावकीर्णं गिरेरिवाग्रं रजसावकीर्णं ६

रावणेन लंकायाश्च अछिद्रगृहीतत्वात् यद्वा स्वशाहो हनुमद्भावी स्वबलेनार्जितानि लब्धप्रवेशानि ३ प्रयत्नेनाभितः स
माहितानि यथायोग्यं स्थापितानि प्रयत्नाभिसमाहितानि विश्वकर्मकृतान्यपि मायया विचित्ररचनादक्षेण मयेन निर्मितानी
व ४ गृहोत्तमं प्रधानगृहं प्रशस्तं प्रतिरूपरूपं निरूपमरूपं ५ प्रकीर्णं प्रसृतं रत्नकीर्णं रत्नव्याप्तं रजसा पुष्परजसा ६

66 नारीप्रवेकैः नारीश्रेष्ठैः इवाश्चार्यं तडिद्भिरर्च्यमानं पूज्यमानमंभोधरं मेघमिव हंसश्रेष्ठैर्वाह्यमानमह्यमानं विमानमिव ७ ना
नावर्णैर्युक्तोऽपिनयुक्तः कृतोयुक्तीकृतः सचासौचारुमेघश्चतद्वद्विचित्रंविमानंपुष्पकाख्यं ८ यत्रपुष्पकेमहीअनेकजननानाना
धारस्थानंपर्वतराज्यापूर्णापर्वतादयश्चात्रमणिसुवर्णादिनिर्मिताः नत्विदंचित्ररूपमितिभ्रमितव्यं ग्रंनेनवानरसेनायानिर्वायंतत्रा

नारीप्रवेकैरिवदीप्यमानंतडिद्भिरंभोधरमर्च्यमानं हंसप्रवेकैरिववाह्यमानंश्रियायुतं
खेसुकृतंविमानं ७ यथानगाग्रंबहुधातुचित्रंयथानभश्चग्रहचन्द्रचित्रं ददर्शयुक्तीकृ
तचारुमेघचित्रंविमानंबहुरत्नचित्रं ८ महीकृतापर्वतराजिपूर्णाशैलाःकृतावृक्षवि
तानपूर्णाः वृक्षाःकृताःपुष्पवितानपूर्णाःपुष्पंकृतंकेसरपत्रपूर्णं ९ कृतानिवेश्मानि
चपांडुराणितथासुपुष्पाण्यपिपुष्कराणि पुनश्चपद्मानिसकेसराणिवनानिचित्राणि
सरोवराणि १० पुष्पाह्वयंनामविराजमानंरत्नप्रभाभिश्चविघूर्णमानं वेश्मोत्तमाना
मपिचोच्चमानंमहाकपिस्तत्रमहाविमानं ११

वस्थानस्यवक्ष्यमाणत्वात् किंच स्वामीच्छानुसारेणसंकोचविकासौमस्य
वर्त्ततेस्वेच्छयाहनुमद्देववत् वितानंसमूहः एकावलीग्रंथालंकारः ९ कृतानिग्रस्यपत्रेष्वादिशेष १० पुष्पाह्वयंनामसदर्शेत्यन्व
यः वेश्मोत्तमानां देववेश्मभूतविमानानामप्युच्चमानंसौभाग्यपरमकाष्ठां प्राप्तं ११

श्री
रा वा
हे टी
२४

67 कृताश्चेति तत्रविमानेऽइतिशेषः नानावसुभिः रूप्यस्वर्णाद्यैः नानानुरूपाजातितरंगमस्तदृशाः तंगविशेषणं चेतन २ प्रवालजां
हनदकृतानिश्चपाणिपक्षेऽयेषां आवर्जिताः सेत्रविनाजित्सावक्राः पत्रायेषांते स्याद्यान्कामस्यपत्राइवयेषांपत्राभांतितत्र
द्वीपकत्वानादृशाउच्यमानमुणाविहंगास्तत्रकृताः ३ निषुज्यमानाव्याप्रियमाणाः वद्याभाणायालद्वस्याग्रभिषकेऽइतिशेषः

कृताश्चवैदूर्यमयाविहंगारूप्यप्रवालेश्चतथाविहंगाः विचित्राश्च नानावसुभिर्भुजंगा
जात्यानुरूपास्तुरगाःशुभांगाः २ प्रवालजांबूनदपुष्पपत्राःसलीलमावर्जितजि
ह्मपत्राः कामस्यपत्राइवभातिपत्ताःकृताविगाःसमरावाःसपत्राः ३ विषुज्यमा
नाश्चगजाःसहस्ताःसकेसराश्चोत्पलपत्रहस्ताः बभूवदेवीचकृतासुहस्तालक्ष्मी
स्तथापद्मिनिपद्महस्ता ४ इतीवतत्स्दृहमभिगम्यशोभनंसविस्मयोनगमिवचारु
कंदरं पुनश्चतत्परमसुगंधिसुंदरंहिमात्ययेनगमिवचारुकंदरं ५

हस्ताःशुंडाः पद्मकरविहारिगजाकारनिर्माणात् सकेसरत्वमुत्पलपत्रहस्तत्वं वतेषांतादृग्गजास्तत्रकृत्वाबभूवुरितिशेषः
पद्मिनिपद्मवन्तरसि ४ इतीवएवंप्रकारचारुकंदरंचारुगुहंनगमिपर्वतमिवचारुदर्शनंतत् गृहमभिगम्यसविस्मयोभूदितिशे
षः हिमात्ययेवसंतेपरमसुगंधिचारुकंदरंनगमिवहृद्यमिव कंदरीत्रकोदरःअनश्चाभिगम्यसविस्मयोभूदितिशेषः परि

२ [illegible]

68 अभिपत्याभिपत्य चरन्संचरन् पतिगुणवेगनिर्जितां पतिसम्बन्धवेगेन पतिगुणनिरंतरध्यानेन निर्जितां निर्जितदुःखां अहृष्यमहृष्टां दुः
खितेत्यभूदिति शेषः आर्षोऽयं ९ बहुविधभावितात्मनः नानाप्रकारेण सर्वजगत्सर्जितस्वभावस्य स्वभाववाची आत्मशब्दः कृतात्म-
नः शिक्षितान्तः करणस्य सुवर्त्मनः शोभनतीतिमार्गवर्तिनः सचक्षुषः ज्ञातिस्रुतिन्यायरूपचक्षुःसहितः ८ संक्रमानः इत्यार्षं

ततः स तां कपिरभिपत्य पूजितां चरन्पुरीं दशमुखबाहुनिर्जितां अदृश्यतां जनकसुतां ।
सुपूजितां सुदुःखितां पतिगुणवेगनिर्जितां ९ ततस्तदा बहुविधभावितात्मनः कृतात्म
नो जनकसुतां सुवर्त्मनः अपश्यतोभवदतिदुःखितं मनः सचक्षुषः प्रविचरतो महात्मनः ८
इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे सप्तमः सर्गः ७ स तस्य मध्ये भवनस्य संस्थितो महद्विमानं मणि
रत्नचित्रितं प्रतप्तजांबूनदजालकृत्रिमं ददर्श धीमान्पवनात्मजः कपिः १

श्रीरामायणे सुंदरकांडे सप्तमः सर्गः ७ अथ विशिष्टकं वर्णयितुमाह स इति मणिरत्नैर्मणिश्रेष्ठैश्चित्रितं प्रतप्तजांबूनदजालानां त
स्य गवाक्षाणां कृत्रिमं कृतिर्यस्मिन् तत्तस्य भवनस्य रावणगृहस्य मध्ये महद्विमानं पुष्पकं ददर्श १

श्री 69 अप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमं अप्रमेयैरपरिच्छेद्यैः सौंदर्यादिभिः प्रतिकारैः प्रतिमादिभिः कृत्रिमं तिकृत्तविचित्रशोभं पाठेन रत्नसमुदाय कि
रा वा मिति कल्पकः विश्वकर्मणा वा स्वयं साधितिकृतं मया निर्मितं भद्रमिति साधित्यनुमोदितमित्यर्थः दिवमाकाशं गते वायुपथे प्रतिष्ठितं वा
म टी. युपथस्यैवादित्यपथत्वात्तस्य चिह्नभूतं २ न तत्र तादृशं किंचिद्यत्प्रयत्नतो नाकृतं अपितु सर्वं प्रयत्नकृतमेवेत्यर्थः यवद्यवना
३५ न महार्हरत्नवत्तद्वन्मूल्यरत्नवत्तादृशं किंचिदपि तत्र न ये विशेषा रचनाविशेषास्तत्र नियताः प्रतिष्ठितास्ते सुरेष्वपि सुरविमाने

तदप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमं कृतं स्वयं साधिति विश्वकर्मणा दिवंगते वायुपथे प्रतिष्ठितं
व्यराजतादित्यपथस्य लक्ष्मवत् २ न तत्र किंचिन्न कृतं प्रयत्नतो न तत्र किंचिन्न महार्ह
रत्नवत् न ते विशेषा नियताः सुरेष्वपि न तत्र किंचिन्न महाविशेषवत् ३ तपःसमा
धानपराक्रमार्जितं मनःसमाधानविचारचारिणम् अनेकसंस्थानविशेषनिर्मितं ततस्
ततस्तुल्यविशेषनिर्मितं ४

ष्वपि न महाविशेषगुणाधिक्यं ३ तपसा उपवासादिना समाधानेन भगवन्निचितसमाधानेन लब्धो यः पराक्रमस्तेन
रावणार्जितं मनःसमाधानेन यत्र विचारो गमनं स तत्र संचरणशीलं मनःसंकल्पितदेशगमनशीलं संस्थानविशेषास्त
न्नाविशेषाः ततस्ततस्तस्माद्यास्तेन तुल्येन दिव्यविमाननिर्माणोचितेन विशेषेण विशिष्टपदार्थेन निर्मितम् ४५ ३५

70 मनःसमाधाय स्वामिमनोनुरुध्य तुशीघ्रगामित्वादिधर्मकं दुरासदंपापिभिरितिशेषः दुरावरमितिपाठे शत्रुभिर्दुर्निवारमित्यर्थः महर्धिना
दीवांभावयाच्छादसः एवंतुल्यगामिनमित्यत्र पुष्पकंतु विमानशब्दोऽर्थवादिदिवी अग्र्यंदेमहात्मनांपुण्यकृतामेवालयंद्यासदं ५ वशहप
एवार्थेयत्नस्यावेनवत्वेपितदभिमानिदेवतायाश्चितत्वादिवोध्यं ५ शेषंगानिविशेषमानेव्यविशेषेभ्योमलत्तणादेशविशेषेसंस्थि
तं विचित्राणामाश्चर्यवस्तूनांकूटंसमवायभूतं बहुभिःकूटैःशालाभिर्मंडितंगिरेर्विचित्रावांतरशृंगवच्छिखरमिव ६ उह्यमान
मनःसमाधायतुशीघ्रगामिनंदुरासदंमारुततुल्यगामिनं महात्मनांपुण्यकृतांमहर्धिनांय
शस्विनामग्र्यमुदामिवालयं ५ विशेषमालंब्यविशेषसंस्थितंविचित्रकूटंबहुकूटंबहुकूट
मंडितं मनोभिरामंशरदिंदुनिर्मलंविचित्रकूटंशिखरंगिरेर्यथा वहंतियंकुंडलशोभिता।
नामहाशनाव्योमचरानिशाचराः विवृत्तविध्वस्तविशाललोचनामहाजवाभूतगणाःसह
स्रशः ७ वसंतपुष्पोत्करचारुदर्शनंवसंतमासादपिचारुदर्शनं सपुष्पकंतत्रविमानमुत्तमंदद
र्शतद्वानरवीरसत्तमः ८ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेऽष्टमःसर्गः ८
विशेषणभूतगणायइह तितद्विमानंतत्रददर्शेत्यन्वयः विवृत्तानिविवृतानिविध्वस्तानित्यक्तनिमेषाणिविशालानिलोचनानि
येषां निशाचराःनिशास्वप्यहरहविशेषंचरंतिते ७ वसंतपुष्पोत्करचारुददर्शनं वसंतकालिकपुष्पसमूहेनचारुदर्शनं ८ उह्य
मानः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेऽष्टमःसर्गः ८

श्री रा वा सुं टी ३९

तस्येति प्रालघ्यवरिष्ठस्य लंकामध्यवर्तिनो महत्समूहवतो महागृहस्य १ अर्धयोजनविस्तीर्णं तिर्यक्प्रमाणं २३ आवासं बहुरावणसमा
धारणं वा सस्थाने राक्षसेंद्रनिवेशनं तन्मात्रवाक्यानं ४ परिक्षिप्तमंडुके रेहशागजादिसत्वैर्विग्रसंबाधत्वेनातिविस्तृतत्वं सूच्यते ५ राक्ष

स्य

तस्यालघवरिष्ठमध्येविमलमायतं ददर्शभवनश्रेष्ठंहनूमान्मारुतात्मजः १ अर्धयोजनवि
स्तीर्णमायतंयोजनंमहत् भवनंराक्षसेंद्रस्यबहुप्रासादसंकुलं २ मार्गमाणस्तुवैदेहींसीता
मायतलोचनां सर्वतःपरिचक्रामहनूमानरिसूदनः ३ उत्तमंराक्षसावासंहनुमानवलोक
यन् आससादाथलक्ष्मीवान्राक्षसेंद्रनिवेशनं चतुर्विषाणैर्द्विरदैस्त्रिविषाणैस्तथैवच
परिक्षिप्तमसंबाधंरक्ष्यमाणमुदायुधैः ५ राक्षसीभिश्चपत्नीभीरावणस्यनिवेशनं आहृता
भिश्चविक्रम्यराजकन्याभिरावृतं तन्नक्रमकराकीर्णंतिमिंगिलझषाकुलं वायुवेगसमाधू
तंपन्नगैरिवसागरं ७ याहिवैश्रवणेलक्ष्मीर्याचेंद्रेहरिवाहने सारावणगृहेरम्यानित्यमेवा
नपायिनी याचराज्ञःकुबेरस्ययमस्यवरुणस्य [illegible] स्य वा

२

सीभिः राक्षसजातिजाभिःपत्नीभिराहृतं तथाविक्रम्याहृताभीराजकन्याभिश्चा
वृतं ६ पन्नगैर्धुतंसागरमिवतत्पश्यतिस्म ७ लक्ष्मीःशोभारावणगृहेलंकायां ८ ऋद्धिःऐश्वर्यंनहिशिष्टाजनमीष्वधिका ९

३९

72 तस्मादेतस्यमध्यंयोजनविस्तीर्णत्वादिधर्मगुणः वेश्मसस्त्रीकशायनगृहमितिकतकः वेश्मपुष्पकाख्यमितितीर्थः पुनस्तीर्थव्याख्यास्या
पसौनिर्यूहोमत्तवारणः ९ पुनर्हेमदारोहणेशोभनयापुष्पकंवर्णयति ब्रह्मणार्थेइतिभगवतोलीलाफलकमित्यर्थः ॥ १२
कान्तेस्वर्गेहरणेस्वर्णजातिविशेषाद्भूमस्वर्णाइतिकश्चित् ईहामृगोवृकस्तेस्यास्तिमाधुर्के: १२ कूटागारैःगृभस्वर्गदैःशुभागारै

तस्माद्दस्यास्यमध्यस्थंवेश्मवास्याख्यनिर्मितं वहूनिर्यूहसंयुक्तंमदपवनात्मजः ९ ब्रह्म
णार्थेकृतंदिव्यंदिवियद्विश्वकर्मणा विमानंपुष्पकंनामसर्वरत्नविभूषितं परेणतपसालेभे
येत्कुवेरःपितामहात् कुवेरमोजसाजित्वालेभेतद्राक्षसेश्वरः १२ ईहामृगःसमायुक्तंहिरि
वंयोवरं कूटागारैःशुभागारैःसर्वतःसमलंकृतं ज्वलनार्कप्रतीकाशैःसुकृतंविश्वकर्मणा
हेमसोपानयुक्तंचचारुप्रवरवेदिकं जालवातायनैर्युक्तंकाचनैःस्फाटिकैरपि इन्द्रनील
महानीलमणिप्रवरवेदिकं १६ विद्रुमेणविचित्रेणमणिभिश्चमहाधनैः निस्तुलाभिश्चमु

विहारयोग्यगृहैः १५ वार्यः संदराःप्रवराःश्रेष्ठाःवेदिकायस्मिंस्तत् १५ जालवातायनयोः कांचनकान्तेस्वर्णमंधासवयोग्यकंचि
त्रेदर्पणिकल्पानिर्वाहःएवमिंद्रनीलमहानीलयोरपि १८ निस्तुलाभिःवर्तुलाभिःनिरुपमाभिर्वातलेनकुट्टिमप्रदेशेन १९ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री
रा वा
सुटी
३८

73 आदित्यतरुणोपमं तरुणादित्यसदृशं १८ तत्रस्थः पुष्पकविमानस्थः १९ संमूर्छितं व्याप्तं गंधवहमनिलमधितद्धेतनरूपवंतमिव गंधद्र
व्यस्य रूपमिव तन्हाष्य संबंधात्मगंधः स्वयं महासत्वं उत्तमं बंधुर्बंधुमिव जिघ्रेन भूत गंधापरोक्षात हृदवाधुरप्यपरोक्षत्वाभूत २०
यत्र स रावणस्तत्रस्थानेइतएहीत्युवाचेव उक्तगुणो वायुः कर्त्रीदिव्यगंधेन रावणशयनगृहे ज्ञातवानित्यर्थः ततस्तस्मात्पुष्पा
कस्य कर्तृगंधानुमितां रावणशयनशालां प्रस्थितस्तां शालां ददर्श यत्र पुष्पकस्यैव मध्यशालान्तरस्य तदंतरमिमध्येरनतचित्रे

चंदनेन च वर्णेन तपनीयनिभेन च सुपुण्यगंधिना युक्तमादित्यतरुणोपमं १८ विमानं पु
ष्पकं दिव्यमारुरोह महाकपिः तत्रस्थः सर्वतो गंधं पानभक्ष्यान्नसंभवं १९ दिव्यं संमूर्छि
तं जिघ्रन् रूपवंतमिवानिलं स गंधस्तं महासत्वं बंधुर्बंधुमिवोत्तमं २० इत एहीत्युवाचेव
तत्र यत्र स रावणः ततस्तां प्रस्थितः शालां ददर्श महतीं शिवां २१

प्रस्थितइतिपदस्वारस्यात् अर्थयोजनविस्तीर्णमित्यादिना महालयप्रदर्शनोपक्रमाच्च महालयं दृष्ट्वा तद्विमध्ये पुष्पकमवि
ष्यन्नस्यापव रावणशयनगृहं तदगृहं व संभ्रमाय पुष्पकादवरुह्य तं प्रति प्रस्थितस्तां ददर्शेत्येवव्याख्येमिति कतकः यद्धत्यादि
नोक्तव्याख्यैव युक्तेति मम भाति अवनीयविमानाच्च हनुमान्मारुतात्मजः इत्यस्य उपसंहारात् २१

३८

74 महाकांतां द्युतिरमणीयामित्यर्थः शालाविशेषणं कांताकमनीयां नारीं लामेव विशिनष्टि मणीत्यादिना श्लिष्टः संजीवतीमिवेर्त्य
तेन मणिकृतसोपानानि विशेषेणाकृतानि यस्यां २२ तलं कुट्टिमभूः दंतांतरितरूपिकामिति दंतै रंतरितानि मध्ये मध्ये निर्मितानि रूपा
णि यस्यां सा चामीकरैरपि अंतरितरूपिकामित्यन्वकर्ष २३ बहुभिः स्तंभैरुपेतां स्तंभान्वादः बहुतं च विपुलत्वं समंतात् सुविभूषि

रावणस्य महाकांतां कांतामिव वरस्त्रियं मणिसोपानविकृतां हेममालविराजितां २२
स्फाटिकैरावृततलां दंतांतरितरूपिकां मुक्तावज्रप्रवालैश्च रूप्यचामीकरैरपि २३
विभूषितां मणिस्तंभैः सुबहुस्तंभभूषितां समैरृजुभिरत्युच्चैः समंतात्सुविभूषितैः २४
स्तंभैः पक्षैरिवात्युच्चैर्दिवं संप्रस्थितामिव महत्या कुथयास्तीर्णां पृथिवीलक्षणांकया २५
पृथिवीमिव विस्तीर्णां सराष्ट्रगृहशालिनीं नादितां मत्तविहगैर्दिव्यगंधाधिवासितां २६
परार्ध्यास्तरणोपेतां रक्षोधिपनिषेवितां धूम्रामगरुधूपेन विमलां हंसपांडुरां २७

तैः रत्नादिभिरिति शेषः २४ अत्युच्चैः पक्षैरिवात्युच्चैः स्तंभैर्दिवं संप्रस्थितामिवोत्प्रेक्षा अत्र कुथयादिशालविचित्रकंबलास्तरणेन पृ
थिवीलक्षणं वनरत्नं २५ सराष्ट्रगृहशालिनीमिति पृथिवीविशेषणं २६ हंसायां शुभ्रां सवत् पांडुरां २७

श्री वा रा स टी. ३८

75 कल्माषीशिवलवर्णा वसिष्ठगोः अनेन सर्वानंददायित्वं विहितम् मध्यमत्वं च सर्वमनोरथपूरकत्वं च सत्याने वर्णस्य देहकांतेः
प्रसादिनी संपादिका २८ तोशालां दृदर्शेति पूर्वेणा संबंधः पंचभिरिंद्रियार्थैः शब्दस्पर्शरूपरसगंधैः पंचेंद्रियाणि श्रोत्रत्वकचक्षूरसनघ्रा
णानि २९ तर्पयामास हनूमत इति शेषः रावणपालिनाशालेति शेषः स्वर्गः ज्योतिष्टोमादिफलभोगभूमिः देवलोको वायुवरुणादि

पद्मपुष्पोपहारेण कल्माषीमिव सुप्रभां मनसो मोदजननीं वर्णस्यापि प्रसादिनीं तां शोकनाशनीं दिव्यां श्रियः संजननीमिव इंद्रियाणींद्रियार्थैस्तु पंच पंचभिरुत्तमैः २९ तर्पयामास मातेव तदा रावणपालिता स्वर्गोयं देवलोकोयमिंद्रस्यापि पुरी भवेत् ३० सिद्धिर्वेयं परा हि स्यादित्यमन्यत मारुतिः प्रध्यायत इवापश्यत्प्रदीपांस्तत्र कांचनान् धूर्तानिव महाधूर्तैर्देवनेन पराजितान् ३१ दीपानां च प्रकाशेन तेजसा रावणस्य च अर्चिर्भिर्भूषणानां च प्रदीप्तेत्यभ्यमन्यत ३२

लोकः इंद्रस्य पुरी अमरावती ३० परा गांधर्वसिद्धिः तन्मायेत्यर्थः ३१ प्रध्यायतो ध्यानविष्टान् धूर्तो दिदेवनः न जानिसमर्थो महाधू
र्तैः महाधूर्तेन देवनेन पराजितोदिहधूर्तः धनानाशात् ध्यायन्निवास्ते कांचनान्दीपान्कांचनदीपस्तंभस्य दीपान् विद्युल्लदीपा
ग्रे च दृष्टवान् इत्यर्थः ... प्रभास्वरा रावणतेजोभिभूतानि न यथापदिति अर्थः ३२ प्रदीमाग्रग्निज्वालाज्वलितानाग्रनेनाग्निमाग्निदाहःसूचितः ३३ ३८

76 कुथासीनं आसीनं कुथायां आयानं ३४ बलवत्प्रसुप्तमपश्यदिल्यन्वयः ३५ तत्प्रसुप्तं प्रसुप्तजनं रावणागारं निःशब्दान्तरं निर्गतस्वा
स्वशब्दैर्नूपुरसिंजितादिभिर्भूषितं ३६ निद्रावशात्संवृतानि संवृतपत्राणि आह्वानि च तानि दंतानि तानि मीलिताक्षीणि
प्रतिसंवृतपत्राणि स्वर्गदेवलोकादेरिव संवृतमीलितयोरपि भेदो बोध्यः यद्वा संवृतदंतानीत्यस्यैव व्याख्यानं मीलिताक्षीणि

ततोपश्यत्कुथासीनं नानावर्णांबरस्रजं सहस्रं वरनारीणां नानावेषविभूषितं ३४ प
रिवृतं धरातलगतं निद्रावशगतं क्रीडितोपरतं रात्रौ प्रसुप्तं बलवत्तदा ३५ तत्प्रसुप्तं
विरुरुचे निःशब्दान्तरभूषितं निशाहंसमनेयथापद्मवनं महत् ३६ तासां संवृत्तदं
तानि मीलिताक्षीणि मारुतिः अपश्यत्पद्मगंधीनि वदनानि सुयोषितां ३७ प्रबुद्धानीव पद्मा
नि तासां भूत्वा क्षपाक्षये पुनः संवृतपत्राणि रात्राविव बभुस्तदा ३८ इमानि मुखपद्मा
नि नियतं मत्तषट्पदाः अंबुजानीव फुल्लानि प्रार्थयंति पुनः पुनः ३९ इति वा मन्यत श्रीमा
नुपपत्त्या महाकपिः मेने हि गुणतस्तानि समानि सलिलोद्भवैः ४०

ति यद्वा संवृतत्वमोष्ठयोः ३७ क्षपाक्षये पद्मानीव प्रबुद्धानि भूत्वा पुनः रात्रौ संवृतपत्राणि पद्मानीव बभुरित्यन्वयः ३८ मुखानि ह
शात्हनुमतो जातां संभावनामाह इमानीति फुल्लानि प्रार्थयंतीत्यन्वयः नियतं निश्चितं ३९ उपपत्त्या युक्त्या ४० सलिलोद्भवैः पद्मैः ४०

श्री
वा रा.
सु टी.
३९

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ शुण्ठशोषसमावृतास्तद्युक्ताः संगता एकदेशमिलिताः अनेन सौंदर्यातिशयोक्तिरूपोत्प्रेक्षालंकारः ५३ ते देवा इव नागानामिवेति प्रभा
देहकान्तिः वर्णो रूपं प्रसादः स्वच्छत्वं उज्वलत्वं ५४ आवृताः कवचाः पीनस्रजश्च यासां ताः अप्रकीर्णानि रत्नस्तनः अथानि वरभूषणानि यासां ताः

तानस्पृशन्नुभेशावाताभिः स्त्रीभिर्विराजिताः शारदीव प्रसन्नाद्यौस्ताराभिरभिशोभिता ५१
स चताभिः परिवृतः शुशुभे राक्षसाधिपः यथा ह्युडुपतिः श्रीमांस्ताराभिरभिसंवृतः ५२ या
श्च्यवंते वराताराः शुण्ठशोषसमाहृताः इमास्ताः संगताः कृत्स्ना इति मेने हरिस्तदा ५३ ता
राणामिव सुव्यक्तं महतीनां शुभार्चिषां प्रभावर्णप्रसादाश्च विरेजुस्तत्र योषितां ५४
व्यावृत्तकचपीनस्रक् प्रकीर्णवरभूषणाः पानव्यायामकालेषु निद्रोपहतचेतसः ५५
व्यावृत्ततिलकाः काश्चित्काश्चिदुद्भ्रान्तनूपुराः पार्श्वे गलितहाराश्च काश्चित्परमयोषितः
५६

पानव्यायामकालेषु पानानन्तरकालिकगानन्दत्यरत्यादिक्रीडाकालेषु उक्तगुणाश्च तप एव श्रमाविद्रोपहतचेतसः ५५ उक्तं
भूषणप्रकिरणमेव प्रपंचयति व्यावृत्तेति उद्भ्रान्ताः स्वस्थानात्स्खलिता नूपुरा यासां ताः पार्श्वे एकस्मिन् गलिता विस्रस्ता हारा

श्रीकामिनि [illegible] ३९

78 मुक्ताहारैर्वृताः छिन्नमुक्ताहाराः आविद्धं विद्धिं भेदं रशनादाम कांचीगुणो यासां ताः एवं भूषणानां धराः स्त्रियस्तेन शयने उपमा वादिताः किशोर्य
इव कृतभारवाहनाः श्रांताः किशोर्यो वडवा यथा प्रथमं समापनपनायल्लदनेनमसक्तपल्ययनवंधाः शेरते न तद्वत् ४७ प्रकुंडलधराः कुंडलरहित
रणरहिताः गलितकुंडला इति यावत् विच्छिन्नाम्रदिताश्च स्रजो यासां ताः अत्र रेजुरित्यनुकर्षः ४८ अंशवः प्रभाः किरणास्तदाधाराः अंश
वः सूत्रसमशमयः किरणाः स्वलरमयश्छन्ये उद्गताः वैपरीत्येन स्थिताः हारा मुक्ताहाराः ४९ वैदूर्या वैदूर्यमणिमालाः कादंबाः कलहंसाः

मुक्ताहारवृताश्चान्याः काश्चित्स्रस्तवाससः आविद्धरशनादामाः किशोर्य इव वादिता
प्रकुंडलधराश्चान्या विच्छिन्नाम्रदितस्रजः गजेंद्रमृदिताः फुल्ला लता इव महावने ४८ चंद्रां-
शुकिरणाभाश्च हाराः कासांचिदुद्गताः हंसा इव बभुः सुप्ताः स्तनमध्येषु योषितां ४९ अ-
परासां च वैदूर्याः कादंबा इव पक्षिणः हेमसूत्राणि चान्यासां चक्रवाका इवाभवन् ५०
हंसकारंडवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः आपगा इव ता रेजुर्जघनैः पुलिनैरिव ५१

अत्र कादंबशब्देन कारंडवपदवाच्यो जलकाक उच्यते अन्यथा वैदूर्योपमानत्वमसंगतं स्यात् हेमसूत्राणि च अत्रापि स्तनमध्येऽ
तानेत्यनुकर्षः चक्रवाकानां पीतत्वसादृश्यादुपमानत्वं ५० स्त्रीरूपनाम्ना वर्णभूषणानि हंसादिस्थानीयानि कटीप्रदेशो भागो जघनं ५१

श्री
रा बा
सुं टी
४०

79 किंकिणीजालसंकाशाः तद्वत्मुकुलितनयनाः तत्स्थानेचनद्यां मुकुलितकमलदानि हेमविभूलांबुजत्वेन वक्रनिगरणां उपमानेव
ननिगरणं किंकिणीजालसंवाधा इतिपाठे किंकिणीजालसंवाधत्वमुभयत्रापिस्पष्टमेव शाद्वलत्वसाधर्म्यात् किंकिणीशद्
नलदलीणामपूर्केः भावविलासापवस्वामिकस्तरनभावोवाग्राह्योयासांताः यशोऽतिगुणावत्वहृतनयशपवंतीरयासांताः ये

किंकिणीजालसंकाशास्तप्तहेमविभूलांबुजाः भावग्राह्यायशस्तीराः सुप्तानद्यइवाबभुः
सरजूंषिगोष्ठकासांचिकृचाग्रेषुवसंस्थिताः वभ्रुभूषणानीवशुभाभूषणराजयः
अंशुकातांशुकासांचिन्मुखमारुतकंपिताः उपर्युपरिवक्त्राणांव्याधूयंतेपुनःपुनः ५४
नाः पताकाइवोद्भूताः पत्नीनांरुचिरप्रभाः नानावर्णसुवर्णानांवक्त्रमूलेषु ५५

शः शाद्वेनलक्षणयाकांतिरितिसे सुप्तानार्यौनद्यइवाबभुः ५२ भूषणराजयः स्विमर्दजनितरेखाः भूषणराशयइतिपाठेप्ययमे
वार्थोलक्षणादिनाबोध्यः ५३ वक्त्राणामुपर्युपरीत्यन्वयः ५४ व्याधूयमानमपिकांतमुत्येत्ततेनाइति विधेयमयेत्तसीलिं
गतिदेशः पत्नीनां शार्थाद्रावणस्यअनेकवर्णावतसुवर्णनंतनिर्मितवाससांपताकाइवेत्यन्वयः ५५

४०

80 शुभार्चिषां कासांचिद्योषितां कुंडलानि मुखमारुतसंकंपैः मुखमारुतसंसर्गात्कृतवल्गनैर्मंदंमंदं ववल्गुः तत कुंडलानामतिलघु
तानेन तासां सौकुमार्यातिशयो व्यंग्यः शार्करासवविशेषस्तद्योगात्तद्गंधः प्रकृत्या च सुरभिः तत एव सुखस्तासां वदननिश्वासो राव
णं सिषेवे यद्वा प्रकृत्याऽसुरभिरपि वायुरिति शेषः तासां वदननिश्वासस्तु सुकृतयुगसंग्राह्य जंतं अत एव शार्करासवगंधो रावणं सिषेवे ५७

ववल्गुः स्वात्रकासांचित्कुंडलानि शुभार्चिषां मुखमारुतसंकंपैर्मंदंमंदं च योषितां शार्क
रासवगंधः सप्रकृत्या सुरभिः सुखः तासां वदननिश्वासः सिषेवे रावणं तदा ५७ रावणानन
शंकाश्च काश्चिद्रावणयोषितः मुखानि च सपत्नीनामुपाजिघ्रन् पुनः पुनः अत्यर्थं सक्तमनसो
रावणे ता वरस्त्रियः अस्वतंत्राः सपत्नीनां प्रियमेवाचरंस्तदा ५९

रावणाननशंकाः मदनिद्रोभयजविवेकलोपात् सपत्नीनां च सपत्नीनामपि मुखानि उपाजिघ्रन् ५८
नत्तु सपत्नीभिः कृतं मुखाघ्राणं ताः कथं सेहिरे तत्राह अत्यर्थमिति अत्यासक्तेरेवास्वतंत्राः मदपारवश्यान्नत्याभूताः वरस्त्रि
यः सपत्नीभिराघ्रातमुखा अपि सपत्नीनां प्रियमेवाचरन् नाप्रियं तासां मुखानि रावणमुखशंकयोपाजिघ्रन्निति भावः ५९

श्री
हा वा
स टी
४१

81 परिहार्यो वलयः उपनिधाय उपधानं कृत्वा अंसकानिव उपनिधायेत्यनुकर्षः ९० अन्येत्यादि श्लोकद्वये शिश्यिर इति पदं यथायोगं वच
वनविपरिणामेन योज्यं उपनिधायेति पदं च ९१ स्नेहोत्र सवर्णीयः ९२ एकीकृतभुजाः परस्परसंबद्धभुजाः ९३ अतएवाह अन्योन्येति
माला पुष्पमाला उपमेये मत्तषट्पदस्थानीयाः कचभारा नेत्रद्वंद्वानि च ९४ लतानानावनमिवेत्यन्वयः अन्योन्यसंबंधे माला

बाहू उपनिधायान्याः पारिहार्यविभूषिताः अंसकानिव रम्याणि प्रमदास्तत्र शिश्यिरे ९०
अन्याश्च ललितं वानस्यास्तस्याः काचित्पुनर्भुजं अपरा त्वंकमन्यस्यास्तस्याश्चाप्यपरा ऊरुवै ९१
ऊरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यस्य समाश्रिताः परस्परनिविष्टांगयो मदस्नेहवशानुगाः ९२
अन्योन्यस्यांगसंस्पर्शात्प्रीयमाणाः सुमध्यमाः एकीकृतभुजाः सर्वाः सुषुपुस्तत्र योषितः ९३
अन्योन्यभुजसूत्रेण स्त्रीमाला ग्रथिता हि सा मालेव ग्रथिता सूत्रे शुशुभे मत्तषट्पदा ९४
लतानां माधवे मासि फुल्लानां वायुसेवनात् अन्योन्यमालाग्रथितं संसक्तकुसुमोच्चयं ९५
प्रतिवेष्टितसुस्कंधमन्योन्यभ्रमराकुलं आसीद्वनमिवोद्धूतं स्त्रीवनं रावणस्य तत् ९६

कारेण ग्रथितमिव प्रतिवेष्टिताः सुस्कंधाः नायकानां च शोभनाः स्कंधा येन तत् अन्योन्यं यथा वंतो ये भ्रमरास्तैराकुलं स्त्रीणामपि प
ग्निनीत्वात् भ्रमराकुलत्वं केशपाशनेत्रादयो वा तास्तु भ्रमराः स्त्रीवनं स्त्रीसमूहः ९६

४१

82 नासांयोषितामुचितेषुस्थानेषुसम्यक्प्रतिष्ठितानामपिभूषणांगांबरस्रजांविवेकमाधातुंकर्तुंनशक्यं अपरिमितत्वात्भूषणाम्
ष्वयोरेकत्रध्यानपरस्परसंग्रथितत्वेनसुभ्रमत्वाच्च इमानिअस्याभूषणानिइमान्यन्यस्याइतिविवेकःकर्तुमशक्यइतिभ्रांतिमान
लंकारोऽयं ८७ स्वस्वसंविष्टेस्वस्वसद्मसुकांचनाः कांचनस्तंभगाःदीपाः दीपस्थाः स्त्रियःकर्तारःस्त्रियःकर्म अनेनरावणोजाय

उचितेष्वपिसुव्यक्तंनतासांयोषितांतदा विवेकशक्यमाधातुंभूषणांगांबरस्रजां ८७ रावणे
स्वस्वसंविष्टेनास्त्रियोविविधप्रभाः ज्वलंतःकांचनादीपाःप्रेक्षंतेनिर्निमेषाइव ८८ राजर्षिवि
प्रदैत्यानांगंधर्वाणांचयोषितां रक्षसांचाभवन्कन्यास्तस्यकामवशंगताः युद्धकामेनताः
सर्वारावणेनहृतास्त्रियः समदामदनेनैवमोहिताकाश्चिदागताः ८९

निर्निमेषासम्यक्तद्दर्शनेभयंसूचितं ८८ राजर्षयोविप्रादैत्याश्च अस्यब्रह्मराक्षसत्वात्अस्तिविप्रकन्याविवाहेऽधिकारःकामवशंगताःसं
तस्तस्ययोषितोऽभवत् अनेनतासामप्यनुरागःसूचितः ८९ अस्यवक्षसीमामिर्वलान्त्वास्याह्वेत्याह युद्धेत्यादिसर्वाइतिबाहुल्यात्ःमि
प्रायं आसांहरणेपततदपुभिर्युद्धंभवतीतियुद्धकामानाःसर्वहृताः काश्चित्समदास्तरुणामदमोहिताः स्वयमेवैनंवृतवत्यः ९०

श्री रा वा तं टी ४२

83 मुस्यैव विवरणं नतत्र काश्चिदिति वीर्योपपन्नेनापि तेन नतस्य तासु मध्ये काश्चित्प्रमदाः प्रसह्य नत्ताः किंतु गुणेनैव तिरस्तिर्येव स्वयं
वीर्ये सौंदर्यादि गुणेन तस्य तत्र प्रवलब्धाः तत्र लकायामन्यकामा चैनाहृता अन्यस्य वा चिनाहृता कथमेवं प्रसह्यापलापस्तत्राह हि
नैमित्तिवराहीं श्रेष्ठरामाहीं २१ उपचार उत्तमां वरभूषणमाल्यादिः कांतस्य रावणस्य कामनीया मनोज्ञानताहशी चन २२ ग्रन्थसीनां

न तत्र कांचित्प्रमदाः प्रसह्य वीर्योपपन्नेन गुणेन लब्धाः न चान्यकामापि न चान्यपूर्वा
विना वराहीं जनकात्मजां तु २१ न चाकुलीना न च हीनरूपा नादक्षिणा नानुपचारयुक्ता
भार्याभवत्तस्य न हीनसत्त्वा न चापि कांतस्य न कामनीया २२ बभूव बुद्धिस्तु हरीश्वरस्य
यदीदृशी राघवधर्मपत्नी इमा महाराजस्य राजभार्याः सुजातमस्येति हि साधुबुद्धेः २३

येन तत्स्मृतं गतानानवेति विकल्प्याप्येरावणस्य भद्रमेवेति बुद्धिः हनूमतो जातेत्याह बभूवेति साधुबुद्धेर्हरीश्वरस्येति बुद्धिर्व
भूव इमा महारावणस्य राजभार्या यथानुरूपाः राघवधर्मपत्न्यपि ईदृशी प्रतदतंगुणापतेद भक्ता च यदि स्यात्तदा स्यरावणस्य
सुतानां भद्रमेव भवति रावणाभक्तेति मयानिवेदिते सति सीताया स्तताया मिव राघवस्यापि प्राद्भवणावधयत्नाप्रसक्तेरि

सुन्दरकांडं ३३ ४२

84 यदीत्यनेनसूचितमस्युपवस्यानंतासंभावितत्वमाह पुनश्चेति पद्मानंतरंचसोचिंतयत् विचारेणनिश्चितवानित्यर्थः चिंताप्रकारःदि
प्रसिद्धमेतत्पत्नीतादेवीगुणतः पातिव्रत्यादिगुणैर्विशिष्टा अथयतस्तथैयतोमहावलोलंकेश्वरः निरवधिकैश्वर्यवैशि
ष्ट्यमनेनसूचितं देहयेतास्याजानकयाप्रत्यर्पकमोपहरणरूपंकर्म आर्तरूपः परिगृहीतमायारूपः सन् कृष्णसक्लेशाययथा
भवतितथातथाकृतवान् ययेषापेश्वर्यो दोसरागास्यात दोसरमत्रपवनयेनस्यात् नचनदक्तिश्रस्माभिः नोद्विकोषाना

पुनश्चसोचिंतयदार्त्तरूपोध्रुवंविशिष्टागुणतोहिसीता अथायमस्यांकृतवान्महात्मालं
केश्वरःकष्टमनार्यकर्म ॥ १४ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेनवमःसर्गः ९ तत्रदिव्योप
मंमुख्यंस्फाटिकंरत्नभूषितं अवेक्षमाणोहनुमान्ददर्शशयनासनं ।

देशावगेणेनक्लेशाहंवंनयनस्यचानुभवादिनाशयाः आर्तंरूपइतिपादे आर्तंसजातंरूपंयस्येत्यर्थःहनुमद्विशेषणं आंतरपीडाव्य
ञ्जकरूपइत्यर्थः १४ वासमानः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेनवमःसर्गः ९ तत्रशायांदिव्योपमंदिविभवेनस्वर्गीत्तिपवा
र्थैनैवोपमायस्यतत् शयनस्यासनंपल्यंकप्रतिष्ठापनवेदिकांअवेक्षमाणइतनस्ततःपश्यन् ।

श्री गा सं
वा टी
५३

85 तस्यैव वर्णनं दांतेत्यादि गजदंतमयानि स्वर्णमयानि च चित्राणि चित्रयुतानि अंगणानि प्रादादिरूपाणि येषां तैर्महार्हास्तरणोपेतैः व
हुमूल्यास्तरणयुक्तैः वैडूर्यैरिंद्रनीलवर्णं वैडूर्यपद्मरागादिनिर्मितैर्वरासनैः श्रीशयनपल्यंके महार्घैर्बहुमूल्यैरुपपन्नं २ परमासने
तस्यैकदेशे ददर्श अशोकपुष्पमालायुक्ते यद्वायत्नतिथानेशोकाभावस्ताद्दृशमालायुतं चित्रभानुरग्निः ४ वालव्यजनवाम

दांतकांचनचित्रांगैर्वैडूर्यैश्च वरासनैः महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं महाधनैः २ तस्यैवैक
तमे देशे दिव्यमालोपशोभितं ददर्श पांडुरं छत्रं ताराधिपसंन्निभं ३ जातरूपपरिक्षिप्तं चित्र
भानोः समप्रभम् अशोकमालाविततं ददर्श परमासनं ४ वालव्यजनहस्ताभिर्वी
ज्यमानं समंततः गंधैश्च विविधैर्जुष्टं वरधूपेन धूपितं ५ परमास्तरणास्तीर्णमाविका
जिनसंवृतम् दामभिर्वरमाल्यानां समंतादुपशोभितं ६ तस्मिन्जीमूतसंका
शं प्रदीप्तोज्वलकुंडलं लोहिताक्षं महाबाहुं महारजतवाससं ७ लोहितेनानुलिप्तां
गं चंदनेन सुगंधिना संध्यारक्तमिवाकाशे तोयदं सतडिद्गुणं ८

रंतत्तु संभोगगृहे तत्रापि निद्रास्थानस्य कथं वालव्यजनं कथं च दृश्यतत्तस्ताभिर्दर्शनमिति चेन्न ये च निर्मितस्त्रीप्रतिमादिभिः तत्रापि
तत्संभवात् ५ आविकाजिनं ऊर्णायुक्तमेतद्धि परमस्फुरलं तेन संवृतं संवृतप्रदेशमाल्यपुष्पं ६ तस्मिन्नस्य प्रमितिशेषः महार
जनं स्वर्णेन तंतुनिर्मितवाससा थाविणं ७ रावणस्य तडित्स्थानीयं पीतवर्णवासः ८

५३

86 महद्वनगुल्माढ्यं पुष्पसहितमहद्वनगुल्माढ्यं मंदरमिवस्थितं वाह्यवोस्यवृक्षानामादयोगुल्माः ॥१॥ पीत्वाप्युपरतं
सुपिनाक्रीडित्वाप्युपरतं ॥ यथानागेगजमिवनि श्वसंतंरावणं प्रासाद्याप्युपरमाद्विग्नः अयंपापी देवीत्यक्तवानित्येतत्स
सीयेवस्यानमनुचितमितिखिन्नविन्नोपासर्पत सभीतवत सभीतोयथाभयहेतुपिशाचादिसंभवेस्यात्तमशंक्याः प्रसर्प

हेमभाभरणोद्दीप्तैः स्वरूपंकामरूपिणं सहद्वनगुल्माढ्यं प्रसुप्तमिवमंदरं ॥१॥ क्रीडित्वो
परतंरात्रौवराभरणभूषितं प्रियंराक्षसकन्यानांराक्षसानांसुखावहं पीत्वाप्युपरतंचापि
ददर्शसमहाकपिः भास्वरेशयनेवीरं प्रसुप्तंराक्षसाधिपं ॥ निःश्वसंतंयथानागंरावणंवा
नरोत्तमः आसाद्यपरमोद्विग्नःसोपासर्पत्सुभीतवत् अथारोहणमासाद्यवेदिकांतरमाश्रितः
सुप्तंराक्षसशार्दूलंप्रेक्षतेस्ममहाकपिः सुशुभेराक्षसेंद्रस्य स्वपतःशयनोत्तमे गंधहस्ति
निसंविष्टेयथाप्रस्रवणंमहत् ॥४॥ कांचनांगदसंनद्धौददर्शसमहात्मनः विक्षिप्तौरा
क्षसेंद्रस्यभुजाविंद्रध्वजोपमौ ॥५॥

मितमहत् ॥२॥ आरोहणंसोपानंवेदिकांतरं सोपानपर्वमध्यं ॥३॥ यस्यगंधेनान्येगजाःपलायंतेसगंधगजाः मत्तगजेनान्वितंसं
विष्टंप्रथितंमहत्प्रस्रवणमिव ॥४॥ महात्मनःमहाशरीरस्यविक्षिप्तौप्रसारितौ ॥५॥

ओं श्री
रा वा
मु टी
४४

87 आपीडनेपुडे कृतव्रणौ कृतव्रणकिणौ वज्रेणोल्लिखितौ ततो पीनांसौ ययोस्तौ वज्रचक्रयोरप्यसाध्यत्वमुक्तमिति भावः १७ समौ सुजातौ यौ बा
सौ संगतौ दृढसंधिबंधौ स्वङ्गुलीयकलक्षितौ शोभनाङ्गुलीयकभूषितौ १८ शशस्य क्षतजं रक्तं मनिलोहितवर्णं १९ उत्तमस्त्रीणां विमर्दितौ वि

ऐरावतविषाणाग्रैरापीडनकृतव्रणौ वज्रोल्लिखितपीनांसौ विष्णुचक्रपरिक्षतौ १७ पीनौ
समसुजातांसौ संगतौ बलसंयुतौ सुलक्षणनखाङ्गुष्ठौ स्वङ्गुलीयकलक्षितौ संहतौ परिघा
कारौ वृत्तौ करिकरोपमौ विक्षिप्तौ शयने शुभ्रे पञ्चशीर्षाविवोरगौ १८ शशक्षतजकल्पेन
सुशीतेन सुगन्धिना चन्दनेन परार्ध्येन स्वनुलिप्तौ स्वलंकृतौ १९ उत्तमस्त्रीविमृदितौ गन्धोत्त
मनिषेवितौ यक्षपन्नगगन्धर्वदेवदानवरावणौ २० ददर्श स कपिस्तस्य बाहू शयनसंस्थि
तौ मन्दरस्यान्तरे सुप्तौ महाही रुषिताविव २१ ताभ्यां स परिपूर्णाभ्यामुभाभ्यां राक्षसेश्वरः
शुशुभेऽचलसंकाशः शृङ्गाभ्यामिव मन्दरः २२

मर्दनमालिंगनादिर्ययोस्तौ २० ददर्शेत्यस्यादरेणाददर्श
नानः पुनरुक्तिः महाहावसर्पौ अग्रे द्विभुजत्वकथनात् युद्धादिकालपर्यवं विंशतिभुजत्वं दशशीर्षत्वं चेति बोध्यं २१

धय

88 वकुलोत्पलसंयुतः उत्पलवकुलगंधयुक्तः अयं पुरुषविशेषस्यास्य धर्मे रतिकनकः चूतादिसुरभिलंबनतद्दधिवासितवस्त्रसेवनात् स्पर्शन
रससंयुतः षड्रसान्नगंधोपेतः पानंमधुरात्तसत्वादेववामाचारेणरत्नाकरणात्मधुपानं २२४ अपहृतेननिद्रावशात्पर्यस्तेनविराजता
मुकुटेनउपलक्षितमितिशेषः २५ शोभिनाहारेणशोभनहारवता वक्षसोपलक्षितमितिशेषः २६ अपविद्धेनपर्यस्तेनपांडुरेणक्षौमेण

नानापुष्पागमसुरभिर्वकुलोत्पलसंयुतः स्पर्शनरससंयुक्तः पानगंधयुतः सरः २३ तस्याग्रेत्स
राजस्यनिस्यक्रामममहाबाहुवान् शायानस्याविनिश्वासः स्वयंनिवतस्तृते मुक्तामणिविचित्रेण
कांचनेनविराजता मुकुटेनापहृतेनकुंडलोज्वलिताननं २५ रत्नचंदनदिग्धेनतथाहारेणशो
भिना पीतायतविशालेनवक्षसाभिविराजता पांडुरेणापविद्धेनक्षौमेणक्षतजेक्षणं महार्ह
णसुसंवीतपीनेनोत्तरवाससा २७ मापृष्ठ्यश्वेतीकाशेनप्रसुप्तंभुजगवत् गांगेमहतितोयांते
प्रसुप्तमिवकुंजरं २८ चतुर्भिःकांचनैर्दीपैर्दीप्यमानंचतुर्दिशं प्रकाशीकृतसर्वांगंमेघंविद्युद्गु
णैरिव २९

परिधानीयेनकटेरधःसंपीतंपीतेनोत्तरीयेणसंवीतमित्यर्थः तोयांतेतोयमध्ये २८ कांचनैः कांचन
स्तंभगैः चतुर्दिक्षुदीप्यमानंअत्यंतसंयोगेद्वितीयाविद्युद्गुणैरिवेतिपाठेयुक्तमार्षं २९

ॐ श्री रा वा सुं टी ४५

41 अक्लृप्तांगरावर्णाददर्श पादमूलगतास्तत्स्त्रीश्चददर्श रक्षःपतेर्विदे इत्यन्वयः २० अम्लानमाल्याभरणादेवकल्याश्च अर्थः २१ राक्षसेंद्रभुजां
कंचगच्छतिताः तथाप्रियाश्चेतियावत् धारिणः धारिण्योनिषण्णाःशायिताः २२ वाहूयथानत्वादंगदानामपिश्रवणांतेदर्शनबोध्यं २३

पादमूलगताश्चापिददर्शसमहात्मनः पत्नीःसप्रियभार्यस्यतस्यरक्षःपतेर्विदे २० शोणिप्रका
शवदनावरकुंडलभूषणाः अम्लानमाल्याभरणाददर्शहरियूथपः २१ नृत्यवादित्रकुशलारा
क्षसेंद्रभुजांकगाः वराभरणनिक्षेपोषिता ददर्शतापनीयाविद्योनिषण्णादृष्टोकपिः २२
वज्रवैदूर्यगर्भाणिश्रवणांतेषुयोषितां ददर्शतापनीयानिकुंडलान्यंगदानिच २३
तासांचंद्रोपमैर्वक्त्रैःशुभैर्ललितकुंडलैः विराजतविमानंतन्नभस्तारागणैरिव २४
मदव्यायामखिन्नास्ताराक्षसेंद्रस्ययोषितः तेषुतेष्ववकाशेषुप्रसुप्तास्तनुमध्यमाः २५
अंगहारैस्तथैवान्याकोमलैर्नृत्यशालिनी विन्यस्तशुभसर्वांगीप्रसुप्तावरवर्णिनी २६

विमानंमंचकविशेषः पुष्पकमित्यन्ये विराजतव्यराजत २४ मदव्यायामेनरतिजन २५ कोमलैःमृदुकर्कशैःअंगहारैः अंगविक्षेपैःएतत्
शालिनीति वासनावलेनन्त्याभिनयोपेतयाप्रसुप्तवतीत्यर्थः विशेषेणन्यस्तंशुभंपृथगाज्ञातांदृष्टानिसर्वाण्यंगानियस्याः २६

१० महानदीप्रकीर्णांमहानद्यांप्रकीर्णापुष्पपत्रादेर्वासंगतंपोतंप्लवमाश्रितानलिनानलिनीपद्मिनीवयोत्स्यानेत्रवीणा ३७ मंडु
कोवाद्यभेदः ३८ न्यस्यआलिंग्येत्यर्थः ३९ कांचिदिति ४० विपंचीवीणाविशेषः ४२ मदकृतश्रमया मदवतोश्रुशश्रायचवादनेनतत्कृ

काचिद्वीणांपरिषज्यप्रसुप्तासंप्रकाशते महानदीप्रकीर्णेवनलिनीपोतमाश्रिता ३७
अन्याकक्षगतेनैवमंडुकेनासितेक्षणा प्रसुप्ताभामिनीभातिबालपुत्रेववत्सला ३८
पटहंचारुसर्वांगीन्यस्यशेतेशुभस्तनी चिरस्यरमणंलब्ध्वापरिषज्येवकामिनी ३९
कांचिद्वीणांपरिषज्यसुप्ताकमललोचना वंशंप्रियतमंसहसामेवहिकामिनी ४०
विपंचींपरिगृह्यान्यानियतान्नृत्तशालिनी निद्रावशमनुप्राप्तासहकांतेवभामिनी ४१
अन्याकनकसंकाशैर्मृदुपीनैर्मनोरमैः मृदंगंपरिविध्यांगैःप्रसुप्तामत्तलोचना ४२
भुजपार्श्वांतरस्थेनकक्षगेनकृशोदरी पणवेनसहानिंद्यासुप्तामदकृतश्रमा ४३
डिंडिमंपरिगृह्यान्यातथैवासक्तडिंडिमा प्रसुप्तातरुणंवत्समुपगूह्येवभामिनी ४४

तश्रमा च ४३ डिंडिमंपरिगृह्यआलिंग्य आसक्तडिंडिमापृष्ठदेशसंबद्धान्यडिंडिमा तरुणंरमयां वत्संपुत्रंचपरिगृह्यप्रसुप्तमेव ४ ५

श्री
रा. वा.
म. टी.
४८

आडंबरं वाद्यभेदः भुजसंभोगेन भुजाश्लेषेण पीडितं आश्लिष्टं कृत्वा ४५ कलशीं जलसंभृतामपविध्य पर्यस्य स्वपर्यस्तकलशोदकार्द्रशरी
रा नारी वसंते परिमार्जिता स्नानिपरिहाराय कृतजलसेका पुष्पशबलाशबलपुष्पा मालेव भाति ४६ आतोद्यानि वाद्यानि ४९ अथप्र

काचिदाडंबरं नारी भुजसंभोगपीडितं कृत्वा कमलपत्राक्षी प्रसुप्ता मदमोहिता ४५
कलशीमपविध्यान्या प्रसुप्ता भाति भामिनी वसंते पुष्पशबला मालेव परिमार्जिता ४६
पाणिभ्यां च कुचौ काचित्सुवर्णकलशोपमौ उपगूह्याबला सुप्ता निद्राबलपराजिता
अन्या कमलपत्राक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना अन्यामालिंग्य सुश्रोणी निद्रावशमुपागता
आतोद्यानि विचित्राणि परिष्वज्य वरस्त्रियः निपीड्य च कुचैः सुप्ताः कामिन्यः कामुकानि
व तासामेकांतविन्यस्ते शयानां शयने शुभे ददर्श रूपसंपन्नामपरां स कपिः स्त्रियं ५०
मुक्तामणिसमायुक्तैर्भूषणैः सुविभूषितां विभूषयंतीमिव च स्वश्रिया भवनोत्तमं ५१
गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामंतःपुरेश्वरीं कपिर्मंदोदरीं तत्र शयानां चारुरूपिणीं ५२

धानमहिषीदर्शनं तासामिति एकांतविन्यस्तेनासाधारणेन शयने स्थितां न्यस्तेनां स्त्रियं वक्ष्यमाणगुणां स्त्रियं ५० गौरी पीता मतएव कन
कवर्णाभा इष्टां रावणस्यातिप्रियां अंतःपुरस्त्रीणामीश्वरीं कपिर्मंदोदरीं ददर्शेत्यन्वयः ५१ ५२

९२ तर्कयामास संभावयामासद्रूपयोगेकांतेप्रममंचेप्रतिरूपायादर्शनात्मापेणोयंसीतेतिसंभावनाहनूमतः नदेवाहरूपयौवनसंपदा·
नेत्ताचिन्नालोचनंकृतवानितिभाव हर्षोमुखविकासादिः आनंदोमानसः ५३ आनंदकार्यद्वाराह आस्फोटयामासेति आस्फो
टशब्दंकुर्वनादितासेथमः जगामस्तंभानित्मनुकर्षः सर्वाग्रमेनाश्लेषाउपांशुतिवाध्यपवंचेष्टायांहेतुःस्वाकपीनांप्रकृतिंति

सतांदृष्ट्वामहामहावाहुर्भूषितांमारुतात्मजः तर्कयामाससीतेतिरूपयौवनसंपदा
हर्षेणमहतायुक्तोननंदहरियूथपः ५३ आस्फोटयामासचुचुंवपुच्छंननंदचिक्रीडजगौ
जगाम स्तंभानरोहन्निपपातभूमौनिदर्शयन्स्वांप्रकृतिंकपीनां ५४ इत्यार्षेसुंदरकांडे
दशमःसर्गः १० अवधूयचतांवुद्धिंवभूवावस्थितस्तदा जगामचापरांचिंतांसीतांप्रतिमहा
कपिः १ नरामेणावियुक्तासास्वप्तुमर्हतिभामिनी नभोक्तुंनाप्यलंकर्तुंनपानमुपसेवितुं २

दर्शयन्निति ५४ वाममानः इत्यार्षेसुंदरकांडेदशमःसर्ग १० अवधूयचतांवुद्धिं सीतासंभावनयाप्रवृत्तांकार्येयविषयांवुद्धिमवधू
यत्यक्त्वाअवस्थितःस्थिरतास्वभावेप्रतिष्ठितः सीतांप्रतितद्विषयामितरामन्यांचिंतांसर्वचिंताविघटिकांजगाम १ तामेवचिं
तामभिनयति नरामेणेति २

श्री
रा. वा
स. टी.
५८

93 अन्यतरं पुरुषमुपस्थानमंगीकर्तुं नार्हतीति नाध्यवस्यति न त्वेहेतुं न द्विरामेति ३ यद्येवं तोन्वेष्यमनुभूतेनेति निश्चित्य तत्र गेहे पानभूमौ
पानशालायां चचार पुनः सम्यगन्वेषणायेति शेषः ४ अथ पानभूमौ दर्शनप्रकारः क्रीडितेनेत्यादि क्रीडया क्लान्ताः तत्रस्त
वचनिद्रिता इति शेषः विप्रहताः प्रतिनिद्रिताः स्त्रियो ददर्शेति शेषः ५ मुरजेषु मृदंगेषु चेलिकासु चेलिका वाद्यविशेषस्तन्याङ्कः

नान्यं नरमुपस्थानं सुराणामपि चेश्वरं न द्विरामसमः कश्चिद्विद्यते त्रिदशेष्वपि ३ अ
न्वेष्यमिति निश्चित्य भूयस्तत्र चचार सः पानभूमौ हरिश्रेष्ठः सीतासंदर्शनोत्सुकः ४
क्रीडितेनापराः क्लान्ता गीतेन च तथापराः नृत्येन चापराः क्लान्ताः पानविप्रहतास्तथा ५
मुरजेषु मृदंगेषु चेलिकासु च संस्थिताः तथास्तरणमुख्येषु संविष्टाश्चापराः स्त्रियः ६
अंगनानां सहस्रेण भूषितेन विभूषणैः रूपसल्लापशीलेन युक्तगीतार्थभाषिणा ७

तेषु प्रसक्ता एव संस्थिता एव निद्रिताः संविष्टाः सुप्ता ददर्शेति शेषः आकर्षेत्वा ६ रूपसल्लापशीलेनेति नानिद्रोद्भवमप्राप्तस्यात्र
स्यात्रपविषयोयः सल्लापी वर्णनं तच्छीलेन युक्तं यथा भवति तथा गीतार्थस्य भाषणशीलेन ७

५८

९५ देशकालाभियुक्तेनदेशविषयपरिज्ञानकुशलेनयुक्तवाक्यस्यदेशकालोचितवाक्यस्याभिधानशीलेनएतत्सर्वंनिद्रोद्भमवशादे
वबोध्यं रताधिकेनअत्यन्तसक्तेनभगवतासंयुक्तांपानभूमिंददर्श ८ अन्यत्रापीत्यादिश्लोकद्वयंनव्याःप्रमादात्पठंति अन्यत्रापिपानभू
रावणशयनगृहेबहिःस्थांपानभूमिंदृष्ट्वापुनःशयनस्थानेआगत्यान्वेषणंरूपविषयोयः सोल्लापोवर्णनंतस्मिन्वेशायाना

देशकालाभियुक्तेनयुक्तवाक्याभिधायिना रताधिकेनसंयुक्तांददर्शहरियूथपः ८ अन्यत्रा
पिवरस्त्रीणांरूपसल्लापशायिनां सहस्रंयुवतीनांतुप्रसुप्तंसददर्शह ९ देशकालाभियुक्तं
चयुक्तवाक्याभिधायिनं रताविरतसंसुप्तंददर्शहरियूथपः १० तासांमध्येमहाबाहुःशुशुभे
राक्षसेश्वरः गोष्ठेमहतिमुख्यानांगवांमध्येयथावृषः ११ सराक्षसेन्द्रःशुशुभेताभिःपरिवृतःस्वयं
करेणुभिर्यथारण्येपरिकीर्णोमहाद्विपः १२ सर्वकामैरुपेतांचपानभूमिंमहात्मनः ददर्श
कपिशार्दूलस्तस्यरक्षःपतेर्गृहे १३ मृगाणांमहिषाणांचवराहाणांचभागशः तत्रन्यस्ता

नांयुवतीनांवरस्त्रीणांसहस्रमुच्यमानयुतांददर्श तत्सर्वंदृष्टंरतान्तेविस्रस्तं निमांसानिपानभूमौददर्शसः १४
समंगाढसमं १० तासांमध्येशंति ११ सशति १२ सर्वकामैरवणस्तद्गृहेपुनःसम्यगन्विष्यपुनर्बहिःपानभूमिमागत्यविविनोति
सर्वकामैरितिसर्वंन्यायादियुक्तंतस्यस्त्रीमात्रदर्शनं इदानींतस्याःसर्वकामोपेतत्वदर्शनं १३ तदेवप्रपंचयति मृगाणामिति १५

श्री
भा वा
स्कं टी
५८

95 १५ भनः भनवैराद्रोदिस्यादिकथनं वङ्गस्य लवर्तितपाभृपस्त्वप्रकाशनाय वाध्रीणास्ः पक्षिविशेषः कृष्णग्रीवो रक्तशिराः
श्वेतपक्षो विहंगमः सवैवाध्रीणासः प्रोक्त इति विस्तृथमाले: छागविशेषोवा. त्रिपिबन्निन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धं मजापतिं वाध्रीणसं
वतमाज्ञयाज्ञिकाः श्राद्धकर्मणीति स्मृतेः मांवक र्णाविपानसमये जलस्पर्शांत्रिपस्सः त्रिपिवः वाध्रीणसः खङ्गस्य गइति हृ
लायुधः दध्यासेवं वर्वेलनलवणाविशेषेणवाप्रुतान्संस्कृतान् १६ कृकलद्रुकरौ ससौ पक्षिविशेषवाचकौ पकाशल्पामत्स्य

रौकोऽप्रचविशालेष्वभाजनेषप्रभक्षिताणान् ददर्शकपिशार्द्रेलामस्तानकुरूद्दांस्तथा १५
वराहवाध्रीणसकान्दधिसेवर्वलाप्रुतान् शल्यान्कसाम्मस्यांश्च हृद्यमानल्लवैन्दन कृपलाल्व
विर्याश्छागाश्छशकानर्थमदिताना महिषानेकशल्यांश्च च्छेदांश्च कृत्निष्ठितान् १७
लेह्यान्नबावचान्पेयान्भोज्यान्नुच्चावचानपि तथाम्लवलवणान्नेमेविविध
पैरागखाण्डवैः १८ ॐनमोभगवते वासुदेवाय: १

विशेषाः कृतनिष्ठितान् कृतंनिष्ठितेनिष्ठानंपाकोयेषांतान् १७ अम्लरसोलवणारसस्तयुक्तं सोजिकाजाद्यपरिहारकर्तायेष्वम
त्यम्मरोणाश्रुतेः रागखाण्डवैः सितामधादिमधुरोद्रावृक्षादाउमनोरसः विरलश्चेनकृतोरागः सांद्रश्चेतखाण्डवःस्यतन्त्रशक्तैः
केसरादिभिः कृतवर्णाः षड्रसोपेताःस्यारागखाण्डवास्त्वत्वे १८

96 महार्घैर्नैकरूपैः १९ सुश्लिष्टैः सुकृतसंधिबंधैः २० उक्तैः सौवर्णरत्नमयशयनासनैः पानभूमिः प्रदीप्तेवोपलक्ष्यते बहुप्रकारैः बहुपा
दानभेदैरन्नपानविविधैर्विविधरसवद्भिः वरसंस्कारिणा श्रेष्ठसंस्कारस्कंदद्रव्ययोगेन संस्कृतैः २१ उपालसंयुक्तैरिति शणापावकेप
कैर्मांसैः सद्योच्यमानगुणाः स्वरादर्शा तत्रादिव्याः सुराः हृद्येभ्यः कदंबादिभ्यः स्वनः प्राउर्भूताः कृताः सुराः पैष्टिकेत्यादिताः २२

महान्नस्तबकैश्चूरैरपि विद्धैर्महासनैः पानभाजनविच्छिन्नैः फलैश्च विविधैरपि १९ कृतपु
ष्पोपहारा भूरधिकां पुष्यति श्रियं तत्र तत्र च विन्यस्तैः सुश्लिष्टशयनासनैः २० पानभू
मिर्विना वह्निं प्रदीप्तेवोपलक्ष्यते बहुप्रकारैर्विविधैर्वरसंस्कारसंस्कृतैः २१ मांसैः कुशा
लसंयुक्तैः पानभूमिगतैः पृथक् दिव्याः प्रसन्ना विविधाः सुराः कृतसुराश्चापि २२ शर्करास
वमाध्वीकाः पुष्पासवफलासवाः वासचूर्णैश्च विविधैर्मृष्टास्तैस्तैः पृथक्पृथक् २३ संत
ता शुशुभे भूमिर्माल्यैश्च बहुसंस्थितैः हिरण्मयैश्च कलशैर्भाजनैः स्फाटिकैरपि २४

कृतसुरावांतरभेदानाह शर्करासवेत्यादि शर्करोपादानकश्चासवः शर्करासवः मधूपादानो माध्वीकः द्राक्षोपादानक इत्यन्ये मधू
कपुष्पासवः खर्जूरफलादिजः फलासवः वासचूर्णैः सुगंधिद्रव्यचूर्णैः मृष्टाश्चापि वासिताः इष्टा इति शेषः २३ पुष्पभूमिवर्णनं बहु
प्रदेशेषु संस्थितैर्माल्यैः संतता व्याप्ता भूमिः शुशुभे उच्यमानाविशेषणैः करकैश्चैवं संतता २४

९७ राजतादिषु कुंभेषु २५ पानश्रेष्ठं संस्कृतप्रशस्तपानं सीधोर्मधस्य भाजनीत्यन्वयः २६ भाजनानि पानभाजनानि अर्धावशेषाणि अ
र्धावशिष्टपानानि पीतानि पीतासर्वाणि २७ नैवप्रपीतानि ईषदास्वादितानि पानानि पानभाजनानि विभागतः विभागेन पानं दद

जांबूनदमयैश्चान्यैः करकैरभिसंवृता राजतेषु च कुंभेषु जांबूनदमयेषु च २५ पानश्रेष्ठं
तथा भूमिं कपिस्तत्र ददर्श ह सोपश्यच्छातकुंभानि सीधोर्मणिमयानि च २६ तानि तानि च
पूर्णानि भाजनानि महाकपिः क्वचिदर्धावशेषाणि क्वचित्पीतान्यशेषतः क्वचिन्नैव प्रपीता
नि पानानि स ददर्श ह क्वचिद्भक्ष्यांश्च विविधान्क्वचित्पानं विभागतः २८ क्वचिदर्धावशे
षाणि पश्यन्वै विचचार ह शयनान्यत्र नारीणां शून्यानि बहुधा पुनः २९ परस्परं समाश्लि
ष्य काश्चित्सुप्ता वरांगनाः काचिच्च वस्त्रमन्यस्याः स्वपन्त्याः परिधाय च ३० उपगम्याबला सुप्ता
निद्राबलपराजिता तासामुच्छ्वासवातेन वस्त्रं माल्यं च गात्रजं नात्यर्थं स्पंदते चित्रं प्राप्य मं
दमिवानिलं ३१

र्शश्च नमस्कमिदममुकमिति विभज्य ददर्शेत्यर्थः २८ शून्यानि पतिशून्यानि युक्तमेव परस्परं समाश्लिष्येति २९ अपरस्याः स्वपन्त्याबला
तरहीनोपगूह्य प्राहृत्य उपगम्य तत्स्वपनस्थानं प्राप्य तां वपश्यति च चारेति संबंधः ३० गात्रजं गात्रस्थं ३१

९४ अथपानभूमितोपिवहिरागत्यतत्रोस्थितेपुष्पकेप्रवृत्तिकालस्वनिर्गमकालेपिबहुगंधोवायुरन्यास्त्रियस्थानुभूतास्माह चंदनस्ये
त्यादिपानभूम्यादिकमोपपुष्पकस्यमेवेत्यत्रे सीधुमद्यं २२ स्नानानांचंदनानामितिपाठेस्नानार्हचंदनानामित्यर्थः विविधंग
धमुद्वहन्नेवववौप्रतपवसुरभिगंधोविमानेमूर्छितोव्याप्तः २३ तत्रान्याःवहिःप्रतिष्ठितपुष्पकेस्थाः २४ राक्षसालयेप्रांतर

चंदनस्यचशीतस्यसीधोर्मधुरसस्यच विविधस्यचमाल्यस्यपुष्पस्यविविधस्यच २२ व
हुधामारुतस्तत्रगंधंविविधमुद्वहन् स्नानानांचंदनानांचधूपानांचैवमूर्छितः २३
प्रववौसुरभिर्गंधोविमानेपुष्पकेतदा श्यामावदातास्तत्रान्याःकाश्चित्कृष्णावरांगनाः
काश्चित्कांचनवर्णांग्यःप्रमदाराक्षसालये तासांनिद्रावशत्वाच्चमदनेनाविमूर्छितं
पद्मिनीनांप्रसुप्तानांरूपमासीद्यथैवहि २८ एवंसर्वमशेषेणरावणांतःपुरंकपि ददर्श
समहातेजानददर्शचजानकीं ३०

मध्यवहिःकक्षोपक्षितेसर्वत्र २५ निद्रावशत्वात्मदनेनतद्गेत्वरत्वाचमूर्छितंव्याप्तंतासांरूपंप्रसुप्तानांरात्रौमुकुलितानां
पद्मिनीनांनलिनीयथारूपंतथैवासीत् एवंप्रकारेणददर्श २८ २९

श्री
वा रा
सु टी
५

११ ततो निरीक्षणानंतरं नेक्षेत नग्नां परस्त्रियमिति शास्त्रस्मरणादिति शेषः तदेवाह धर्मेति धर्मलोपनिमित्तं यत्साध्वसं भयं तेन युतेन शं
कितो भीत इत्यन्वयः ३८ धर्मलोपं दर्शयति परदारावरोधस्य दारशब्दः स्त्रीसामान्यवाची अवरोधशब्दः स्वधर्मयुक्तकुलस्त्रीवाची
प्रसुप्तस्येत्यनेन नग्नप्रायत्वं सूचितं तत्समये वसनानां विपर्यासात् ३९ मे दृष्टिः परदाराणामद्ययावत् विषयवर्तिनीति किंच परदा

निरीक्षमाणश्च ततस्ताः स्त्रियः स महाकपिः जगाम महतीं शंकां धर्मसाध्वसशंकितः
परदारावरोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणं इदं खलु ममात्यर्थं धर्मलोपं करिष्यति ३९
न हि मे परदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी अयं चात्र मया दृष्टः परदारपरिग्रहः ४० तस्य
प्रादुरभूच्चिंता पुनरन्या मनस्विनः निश्चितैकांतचित्तस्य कार्यनिश्चयदर्शिनी ४१

रपरिग्रहस्तद्धर्ता अतिपापी रावणश्च दृष्टः तादृशादर्शनमपि धर्मलोपकारीति भावः ४० अथ पुनर्विचारेण तद्दोषबुद्धिरपगतेत्याह
तस्येति अन्या चिंता पूर्वचिंताविरोधिनीति निश्चितः प्रमाणप्रतिपन्नः एकांतः सिद्धांतो यत्र तद्विषयज्ञानं चित्तं यस्य सः अतएव सा चिं
ता कार्यनिश्चयदर्शिनी कर्तव्याकर्तव्यनिर्णयसमर्था ४१

५

100 तांचिंतामभिनयति काममिति विश्वस्ताःस्वनरालोकनशंकारहिताः वैकृत्यंविकारःस्वार्थेष्यञ् नोपपद्यतेनप्राप्नोति ४२ ततःकिंतत्राह
मनोहीति शुभाशुभास्ववस्थासुपुण्यपापकर्मसुइंद्रियाणांप्रवर्तनेमनोहेतुः मनसोःसत्सदर्थोरागद्वेषतः इंद्रियप्रवृत्तिर्द्वियापाय इयंतम
मप्रवृत्तिर्नोपापाय यतस्तन्मेमनःसुव्यवस्थि परदारेषुनरागवत् पुण्यपापव्यवस्थायांचस्वांविनैवमस्वाद्वीति भावः ४३ किंच राजा

कामंदृष्टामयासर्वाविश्वस्तारावणस्त्रियः नतुमेमनसःकिंचिद्वैकृत्यमुपपद्यते ४२
मनोहिहेतुःसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्तने शुभाशुभास्ववस्थासुतच्चमेसुव्यवस्थितं ४३
नान्यत्रहिमयाशक्यावैदेहीपरिमार्गितुं स्त्रियोहिस्त्रीषुदृश्यंतेसदासंपरिमार्गणे ४४
यस्यसत्वस्ययायोनिस्तस्यांतत्परिमार्गते नशक्यंप्रमदानष्टामृगीषुपरिमार्गितुं ४५
तदिदंमार्गितंतावच्छुद्धेनमनसामया रावणांतःपुरंसर्वंदृश्यतेनचजानकी ४६ देवगं
धर्वकन्याश्चनागकन्याश्चवीर्यवान् अवेक्षमाणोहनुमान्नैवापश्यतजानकी ४७

ज्ञानुष्ठानरूपसेवकीयपरमधर्मान्यथात्वप्रसक्त्याधिनदोषस्तत्राह नान्यत्रेति तत्रहेतुः स्त्रियोहीति सदासंपरिमार्गणव्यवहारेलो
केइतिशेषः ४४ सजातीयेष्वेवमार्गणंप्रसिद्धमित्याह यस्येति सत्वस्यप्राणिनः यायोनिःयासमानजातिः परिमार्गतेलोक
इतिशेषः नेत्रैवोपपत्तिमाह नशक्यमिति एतेनरावणादर्शनजोपिदोषःपरिहृतः ४५ ४६ ४७

श्री
वा रा
सुं टी
५१

१०। अपक्रम्यरावणांतःपुरवहिःकचातइतिशेषः ४८ तांसीतामन्यत्रविचेतुमवचक्रमे ४९ आयावमानः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकां
डेपंचदशःसर्गः ॥ अथवद्धेःखचिंताकुलोविशेषमेवपुनःपुनरन्वेषयतिस्मेत्याह सततस्येति तस्यभवनस्यरावणस्य। प्रधियतेन

तामपश्यन्कपिस्तत्रपश्यंश्चान्यावरस्त्रियः अपक्रम्यतदावीरःप्रस्थातुमुपचक्रमे ४८
सभूयःसर्वतःश्रीमान्मारुतिर्यत्नमास्थितः आपानभूमिमुत्सृज्यतांविचेतुंप्रचक्रमे ४९
इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेपंचदशःसर्गः ॥ सतस्यमध्येभवनस्यसंस्थितोलतागृ
हाश्चित्रगृहान्निशागृहान् जगामसीतांप्रतिदर्शनोत्सुकोनचैवतांपश्यतिचारुदर्शनां।
सचिंतयामासततोमहाकपिःप्रियामपश्यन्रघुनंदनस्यतांध्रुवंनसीताम्रियतेयथान
मेविचिन्वतोदर्शनमेतिमैथिली साराक्षसानांप्रवरेणवालास्वशीलसंरक्षणतत्परा
सती अनेननूनंप्रतिदुष्टकर्मणाहताभवेदार्यपथेपरेस्थिता २

वनस्पतिशाखवृंदराश्चितिवामगर
हं तान्विचेतुंजगाम। ध्रुवंम्रियतेनजीवतिस्म ध्रुवंनसीताम्रियतइतिपाठः क्वचित् तत्रदेतुःयथेतियतइत्यर्थः २ स्वशीलंपाति
वंस प्रतिदुष्टकर्मणा प्रतीपदुष्टकर्मस्वतेनसकलसज्जनानर्थकारिणेत्यर्थः आर्यपथे आर्याणांपतिव्रतानांमार्गे २

102 रावणस्यानुरागात्सीतावधदोषाज्ञातद्वधेः प्रभुभावपिस्वयमेवभयान्नष्टास्त्याह विरूपेति दीर्घाणिविरूपाणिदर्शनानियासांता
दीर्घपदेनकर्मधारयोवा राक्षसराजयोषितः तदाज्ञाकारिणीः ४ पौरुषंसमुद्रलंघनरूपपराक्रमसाध्यप्रयोजनं कालंवि
स्मृत्यसुग्रीवकृतंकालमतिक्रम्यसुग्रीवसमीपंगम्यतेययासागतिः मानास्तितत्रदेव: सतीवोगति ५९ यस्त्वसुग्रीवसमी

विरूपरूपाविकृताविवर्णामहाननादीर्घविरूपदर्शनाः समीक्षितावाक्षसराजयोषि
तोभयाद्धिनष्टाजनकेश्वरात्मजा ४ सीतामदृष्ट्वाह्यनवाप्यपौरुषंविहृत्यकालंसहवा
नरैश्चिरं नमेऽस्तिसुग्रीवसमीपगागतिः सतीक्ष्णदंडोबलवांश्चवानरः ५ दृष्टमंतःपुरंस
र्वंदृष्टारावणयोषिता नसीताहृश्यतेसाध्वीवृथाजातोममश्रमः ६ किंनुमावानराःस
र्वेगतंवक्ष्यंतिसंगताः गत्वातत्रत्वयावीरकिंकृतंतद्वदस्वनः ७ अदृष्ट्वाकिंप्रवक्ष्यामितामहं
जनकात्मजां ध्रुवंप्रायमुपासिष्येकालस्यव्यतिवर्तनः किंवावक्ष्यतिवृद्धश्चजांववानंगदश्चसः

पगमनवार्ताप्यंगदादिसमीपगमनमपिदुर्लभमित्याह किंन्विति किंवक्ष्यंतीतिचिंतांकृत्वापुनर्विचार्ययद्वक्ष्यंतित्स्वयमेवानु
वदति गत्वेत्यादि वदस्वइतिवक्ष्यंतीत्यर्थः ७ किंप्रवक्ष्यामितान्प्रतीतिशेषः नकिमपीत्यर्थः यदेवमतोध्रुवमिति कालस्यसु
ग्रीवकल्पितस्यव्यतिवर्तने अतिक्रमे ८ किंवावक्ष्यतिमांयिकरिष्यतीत्यर्थः समागतामिलिताश्चतेवानराश्चकिंकरिष्यंति ९

ॐ
रा॰ वा॰
टी॰ सु॰
५२

103 एवं हनूमान्निर्विद्य पुनरुत्साहमवलंब्याह अनिर्वेद इति निर्वेदः कारणाग्रामप्रवृत्तिर्वैमुख्यं तदभावः उत्साहः १० यत्कर्म स
करोति तत्कर्म सफलं करोति ११ अनिर्वेदकरं उत्साहजननं यत्नं चित्तस्थैर्यं चेष्टे करोमि १२।१३ निष्कुटोन्तरथ्याः गृहा
रामध्यगतावीथ्यः विमानानि पुष्पकादीनि १४ भूमीगृहान्भूविलगृहान् गृहातिगृहकाः गृहोपरिगृहाः अतिकतकः

अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखं भूयस्तत्र विचेष्यामि न यत्र विचयः कृतः १०
अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेषु प्रवर्तकः करोति सफलं जंतोः कर्म यच्च करोति सः ११
तस्मादनिर्वेदकरं यत्नं चेष्टेहमुत्तमम् अदृष्टांश्च विचेष्यामि देशान्रावणपालितान् १२
आपानशाला विचितास्तथा पुष्पगृहाणि च चित्रशालाश्च विचिता भूयः क्रीडागृहा
णि च निष्कुटांतररथ्याश्च विमानानि च सर्वशः इति संचिंत्य भूयोपि विचेतुमुपचक्रमे
भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि उत्पतन्निपतंश्चापि तिष्ठन्गच्छन्पुनः पुनः १५
अपावृण्वंश्च द्वाराणि कपाटान्यवघट्टयन् प्रविशन्निष्पतंश्चापि प्रपतन्नुत्पतन्निव १६

गृहान्नीत्यानतिदूरे स्वैरविहारार्थं निर्मितगृहाः अन्य एव इति तीर्थः विचिन्वेतुमुपचक्रमे इत्यन्वकर्षः उत्पतन् उन्नमारोहन् निपतन्
नमवरोहः १५ निष्पतनं निष्क्रमणं अवघट्टनं संवरणं १६

104 पंसकपिर्नजगामसमाद्दशाङ्गुलंगुलमात्रोप्यवकाशोनविद्यते १७ प्राकारांतरवीथ्यः प्राकारमध्यवर्तिमंत्रिकुमारादिगृहवीथ्यः चैत्यस्थव
घ्ययवर्तिहृदः सुभ्राः गताः १८ १९ राघवनंदिनीरामप्रिया २० २१ प्रथमनागकन्यावलाहृताअन्येनेनवदीकृत्वानांग्रहः

+हनूम४

सर्वमप्यवकाशंसविचचारमहाकपिः चतुरंगुलमात्रोपिनावकाशः सविद्यते राव
णांतःपुरेतस्मिनयंकपिर्नजगामसः १७ प्रकारांतरवीथ्यश्चवेदिकाश्चैत्यसंश्रयः श्व
भ्राश्चपुष्करिण्यश्चसर्वंतेनावलोकितं राक्षस्योविविधाकाराविरूपाविकृतास्तथा
दृष्टाहनूमताततत्रनतुसाजनकात्मजा १९ रूपेणाप्रतिमालोकेपराविद्याधरस्त्रियः दृष्टाह
नूमतातत्रनतुराघवनंदिनी २० नागकन्यावरारोहाः पूर्णचंद्रनिभाननाः दृष्टाहनूम
तातत्रनतुसाजनकात्मजा प्रमथ्यराक्षसेंद्रेणनागकन्याबलाद्धृताः दृष्टाहनुमता
तत्रनसाजनकनंदिनी सोपश्यत्तांमहाबाहुः पश्यंश्चान्याश्चवरस्त्रियः विषसादमहाबा
हुर्हनूमान्मारुतात्मजः २३ उद्योगंवानरेंद्राणांप्लवनंसागरस्यच व्यर्थंवीक्ष्यानिलसुत
श्चिंतापुनरुपागतः २४

एणांसर्वेत्तरूपाणांनागकन्यानांयद्दर्शनमतोनपुनरुक्तिः २२ २३ २४

श्री रा वा सुं टी ५३

105 अवतीर्यविमानाच्चेति पुनरावृत्त्यावरूढचेतनार्थः विमाने प्रवेशेन तत्सर्वदर्शनमिति तत्त्वं २५ भिन्नमानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकां
डे द्वादशः सर्गः १२ वेगवान्हनूमान्विमानात्प्राकारं संक्रम्य घनान्तरे यथा विद्युत्सा शोभा आसीत्तथासीत् प्राकारस्थं इन्द्रनीलकृततल

अवतीर्यविमानाच्चहनूमान्मारुतात्मजः चिंतामुपजगामाथशोकोपहतचेतनः २५
इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे द्वादशः सर्गः १२ विमानात्तुसुसंक्रम्यप्राकारंहरियूथपः
हनूमान्वेगवानासीद्यथाविद्युद्घनांतरे १ संपरिक्रम्यहनुमान्रावणस्यनिवेशनात्
अदृष्ट्वाजानकींसीतामब्रवीद्वचनंकपिः २ भूयिष्ठंलोलितालंकारामस्यचरताप्रियं
नहिपश्यामिवैदेहींसीतांसर्वांगशोभनां पल्वलानितटाकानिसरांसिसरितस्तथा
नद्योनूपवनान्ताश्चदुर्गाश्चधरणीधराः लोलितावसुधासर्वानचपश्यामिजानकीं
इहसंपातिनासीतारावणस्यनिवेशने आख्यातागृध्रराजेननचसादृश्यतेनुकिं ५

मनेन तथन्याने । रावणस्यनिवेशनात्तद्गृहात्संपरिक्रम्य पुनः परिक्रमणेन दृष्ट्वा जानकीं चादृष्ट्वा अब्रवीत् आत्मनैवेति वोध्यं २ भूयि
ष्ठं लोलिता वहुशो निविष्टा ३।४ ननु तदुपलब्धिप्रमाणादभावनिश्चयः स्यात्तत्राह इहेति रावणनिवेशनमेवाख्यातात् इह चक्षुश्रमाण

106 बहुप्रकारं चिंतयति किंत्विति एवं हंसामंदोदरीसौंदर्यादिगुणैः पुनः सीतालेन संभाव्यते निश्चामकवाक्यं रावणेन बलात् हृताविव
शा सीता उपतिष्ठेत रावणमिति शेषः रावणोऽप्यव्यभिचारि पिपाठे तेन यथा कृतमेवद्दं किंतु ऊत्सितं तु यतः सा मैथिली सीता ल्लाग लय
इति नस्येनाचोनिजा वैदेही न गम्य शस्त विदेह वंश संभूता जनककात्मजा ब्रह्मवित्पुत्री ६ नत्वदर्शने ऊत स्तत्र देहेत्वनेभ्रदत्तेदिशति

किंतु सीताथ वैदेही मैथिली जनकात्मजा उपतिष्ठेत विवशा रावणेन हृता बलात् ६
क्षिप्रमुत्पततो मन्ये सीतामादाय रक्षसः विभ्यतो रामबाणानामंतरा पतिता भवेत् ७
अथवा ह्रियमाणायाः पथि सिद्धनिषेविते मन्ये पतितमार्याया हृदयं प्रेक्ष्य सागरं ८
रावणस्योरुवेगेन भुजाभ्यां पीडितेन च तया मन्ये विशालाक्ष्या त्यक्तं जीवितमार्यया
उपर्युपरि सा नूनं सागरं क्रमतस्तदा विचेष्टमाना पतिता समुद्रे जनकात्मजा १० अ
हो क्षुद्रेण चानेन रक्षंती शीलमात्मनः अबंधुर्भक्षिता सीता रावणेन तपस्विनी ॥

पतेपतत्वात् अः स्वातिशयात्संपाति वचनविस्मरणमूलकः विभ्यतः करात्भ्रष्टेति शेषः रामबाणानां आघातादिति शेषः प्रेक्ष्यैवा
रामपरोक्षं तथा भयायोगात् पतितं नरमथवेति हृदयं पतितं मन उत्क्रांतं मनउत्क्रमणस्यैव मरणत्वात् ८ पीडितेन पीडनेन ९
विचेष्टमाना विलुठंती १० ननु सर्वं सेनदसभांतरावणेन सर्वापापरहितं हरणस्यैपत्करत्वादतः पश्चात्तरमाह अहोइति अबंधवे

श्री
रा वा
सुं टी
५५

107 ननु बह्वभर्तृणां सामग्रीवत्त्वादनुरागवत्त्वाच्च तेन भर्तृणामसंभावितमनुग्राह्य ध्रुवमेवेति सापत्न्यदुःखादिति भावः ॥२॥ एतद्वयं श्लो
कद्वयं संहृत्तां चेद्रेत्यादि श्लोमिति कतकः ॥३॥ ननु सपत्नीभिरप्यशोकं भर्तृणां रावणेन स्वभोगार्थमानीतत्वादत आह ध्रुवं वेति निहिता

ध्रुवं राक्षसेंद्रस्य पत्नीभिरसितेक्षणा प्रहृष्टाहृष्टभावाभिर्नंदिता सा भविष्यति ॥२॥
सहृत्ता च वृद्धशीतिसंपन्नापत्रनिभेक्षणं रामस्य ध्यायती वक्त्रं पचन्द्रप्रणागता हा
रामलक्ष्मणेत्येव हायोध्येति च भामिनी विलप्य बलवद्वैदेही न्यस्तदेहा भविष्यति
ध्रुवं वा निहता मन्ये रावणस्य निवेशने भृशं लालप्यते बाला पंजरस्थेव शारिका
जनकस्य कुले जाता रामपत्नी सुमध्यमा कथमुत्पलपत्राक्षी रावणस्य वशं व्रजेत् ॥४॥

एतन्मयास्यापिताऽऽतिमन्ये नायमपि पत्न्योऽधिकस्तत्राह एवमपि सा बाला पंजरस्था शारिकेव भृशं मुहुर्मुहुः रामेति लालप्यते लालप्ये
तेन च तन्नाह दृश्यते इति भावः ॥३॥ ननु नहि रावणसमीप एव भवेत् संपातिवचनप्रामाण्यात् मया तत्सम्यक् नान्विष्टमित्याशंक्याह

५५ जनकस्येति तस्मादेतत्पद्यद्वयमितिभावः ॥४॥

108 नन्वनेनविज्ञानेणात्वंयथावभूतंनिवेद्यतांतत्राह विनष्टेति अस्यकाचिद्वर्ततइतिशेषः एतस्याअदर्शनइतिसाराहष्टासतीक्वविदस्तीति
वक्तुमशक्यंसर्वतोनिष्टत्वात् प्रनष्टाप्रगतेनष्टमदर्शनंयस्याः साहष्टेत्यर्थः एतदोपिनवक्तुमशक्यमहष्टत्वात् एवमस्तेनस्यावि
वक्तुनशक्यंतत्साधकहष्टतरप्रमाणाभावात् तस्माद्रामस्याग्रेकिमपिवक्तुंनशक्यं हृष्णदेशेमायया: दर्शनंविनाशः अह
ष्णदेशेऽवस्थापनंप्रणाशइतिनतीर्थः ।५ तदेवस्पष्टयति निवेद्यमानेति नहृष्टेति निवेद्यमानेदोषः वक्ष्यमाणरामप्राणात्या

विनष्टावाप्रनष्टावामृतावाजनकात्मजा रामस्यप्रियभार्यस्यनविवेदयितुंक्षमं ।५
निवेद्यमानेदोषःस्याद्दोषःस्यादनिवेदने कथन्नुखलुकर्तव्यंविषमंप्रतिभातिमे ।६
अस्मिन्नेवंगतेकार्येप्राप्तकालक्षमंचकिं भवेदितिमतिंभूयोहनुमान्प्रविचारयन् ।७
यदिसीतामहष्टाहंवानरेंद्रपुरीमितः गमिष्यामिततःकोमेपुरुषार्थोभविष्यति ।८
ममेदंलंघनंव्यर्थंसागरस्यभविष्यति प्रवेशश्चैवलंकायाराक्षसानांचदर्शनं ।९

गरूपः अनिवेदनेस्वामिवंचनावरूपोदोषः तस्मान्निवेदनरूपमुभयमपिविषयंमंत्रवनहृष्टेयंप्रतिभाति ।६ एतदनंतरंक
विवाक्यमस्मिन्निितिकार्येएवंगतेसतिउनिरूपेसतीत्यर्थः प्राप्तकालकालोचितं किंक्षमंकिंवक्तुयुक्तंभवेदितिभूयोमतिंद्विषये
एतंविचारयन्नभूदितिशेषः ।७ विचारस्वरूपमेवप्रपंचयति यदीति कोभविष्यतिनकोपीत्यर्थः ।८

श्री
रा वा
सं टी
५५

109 वक्ष्यतिग्रसाभेवववक्ष्यतीत्यर्थः २० नहृष्टेनाप्रियंयदिवक्ष्यामिनततस्तच्छ्रवणानंतरं २१ परुषेकर्णकठोरेंग्रतएवदारुणंभयंकरीति।

किंवावक्ष्यतिसुग्रीवोहरयोवापिसंगताः किंष्किंधामनुसंप्राप्तेतौदशरथात्मजौ २० गत्वातु
यदिकाकुत्स्थंवक्ष्यामिपरुषंवचः नदृष्टेतिमयासीतातनस्त्यक्ष्यतिजीवितं २१ परुषंदारुणं
नीहंतीक्रूरमिंद्रियतापनं सीतानिमित्तंवाक्यंश्रुत्वासनभविष्यति २२ तंतुकृच्छ्रंगतंदृ
ष्ट्वापंचत्वगतमानसं भृशानुरक्तोमेधावीनभविष्यतिलक्ष्मणः २३ विनष्टौभ्रातरौश्रुत्वा
भरतोपिमरिष्यति भरतंचमृतंदृष्ट्वाशत्रुघ्नोनभविष्यति २४ पुत्रान्मृतान्समीक्ष्याथनभ
विष्यंतिमातरः कौसल्याचसुमित्राचकैकेयीचनसंशयः २५ कृतज्ञःसत्यसंधश्चसुग्रीवः
प्लवगाधिपः रामंतथागतंदृष्ट्वाततस्त्यक्ष्यतिजीवितं २६ दुर्मनाव्यथितादीनानिरानंदा
तपस्विनी पीडिताभर्तृशोकेनरुमात्यक्ष्यतिजीवितं २७ वालिजेनतुदुःखेनपीडिताशोक
कर्शिता पंचत्वमागताराज्ञीतारापिनभविष्यति २८ मातापित्रोर्विनाशेनसुग्रीवव्यसने
नच कुमारोप्यंगदस्तस्माद्विजहिष्यतिजीवितं २९ तापमममर्पक्रूरमुग्रं इंद्रियाणांतापनं संतापकं
सीतानिमित्तंसीताविषयं सरामः २२ २४ २५ ततःद्विविधःस्थिरामदर्शनात् २० वालिमरणजेनपंचत्वमागतापंचत्वंप्राप्स्यतिनिष्ठ

पद्मनि ५८ तज्जलितितिं ५८

110 २ यशस्विना कपिनाथेन सांत्वादिभिर्लालिताः प्राणांस्त्यक्ष्यंति २१ निरोधेषु गृहादिसंहननदेशेषु २२ रुग्णदारा इत्यादेः कपिकुंज
रा इति विशेष्य २३ शस्त्रशस्त्रयानप्रचरिष्यंति २४ २५ २६ प्रगच्छगतिगमनरहिते आशया सीता हृता तत्र वणशन्याया या परिपीते

भर्त्रानेन तु दुःखेन ह्यभिभूता वनौकसः पिंडांस्यभिह निष्प्रांतिन लेखैर्हिष्टिभिरेव च २० सांत्वे
नानुप्रदानेन मानेन च यशस्विना लालिताः कपिनाथेन प्राणांस्त्यक्ष्यंति वानराः न वनेषु न शै
लेषु न निरोधेषु वा पुनः क्रीडामनुभविष्यंति समेत्य कपिकुंजराः २१ सपुत्रदारा सामात्या भर्तृव्य
सनपीडिता शैलाग्रेभ्यः पतिष्यंति समेषु विषमेषु च २२ विषमुद्बंधनं वापि प्रवेशं ज्वलनस्य वा
उपवासमथो शस्त्रं प्रचरिष्यंति वानराः २४ घोरमारोदनं मन्ये गते मयि भविष्यति इक्ष्वाकुकु
लनाशाच्च नाशाच्चैव वनौकसां सोहं नैव गमिष्यामि किष्किंधां नगरीमितः न हि शक्ष्याम्यहं द्र
ष्टुं सुग्रीवं मैथिलीं विना मय्यगच्छति चेहस्थे धर्मात्मानो महारथौ आशया तौ धरिष्येते वान
राश्च मनस्विनः २७ हस्तादानो मुखादानो नियतो वृक्षमूलिकः वानप्रस्थो भविष्यामि ह्यदृष्ट्वा
जनकात्मजां सागरानूपजे देशे बहुमूलफलो

आशा गतिरिति शेषः २७ हस्तादानः हस्तपतितफलादिग्राहकस्त
भोजीति यावत् एवं मुखादानो मुखपतितभोजी नियतो नियतेंद्रियः वृक्षमूलिको वृक्षमूलनिवासी २८ आरण्यीस्वतमाप्रिम २९

श्री
वा रा
सु टी
५९

उपविष्टस्य प्रायमुपविष्टस्य लिंगिनं शरणालिंगने लिंगि शरीरं वनं वा आत्मानं साधयिष्यतः शरीरिणा वियोजयिष्यतः लिंगिनी
मितिपाठे प्राणालिंगिनी चिंतावेतनामित्यर्थः ५० इदं वहुमाणमापः अप्स्वित्यर्थः ५१ सीतामपश्यतो मम ये प्राप्सितो यशः संपादि
कामरतस्य ख्यातियशः सुजातमूला सुजातकारणवती कीर्तिरूपा मालाजीवितः साकीर्तिः चिररात्रेयेत्यव्ययं चिरायेत्यर्थः चि
रात्रयया आत्यंतिकलयं गतेत्यर्थः तीर्थस्तु चिररात्रीयममेतिपाठे अल्पसीतान्वेषणोपयुक्तत्वेन शोभनमूला सीतान्वेषणस

उपविष्टस्यवासम्यक्लिंगिनंसाधयिष्यतः शरीरंभक्षयिष्यंतिवायसाःश्वापदानिव ५०
इदमहर्षिभिर्दृष्टंनिर्याणमितिमेमतिः सम्यगापःप्रवेक्ष्यामिनचेत्पश्यामिजानकीं ५१
सुजातमूलासुभगाकीर्तिमालायशस्विनी प्रभग्नाचिररात्रायममसीतामपश्यतः ५२
तापसोवाभविष्यामिनियतोवृक्षमूलिकः नेतःप्रतिगमिष्यामितामदृष्ट्वासितेक्षणां ५३

कार्योपादकवंदिकया सुभगा सीतान्वेषणसहकारिणीति सर्वैः क्रियमाणा कीर्तिस्समालायस्याः सेयं चिररात्री चिरकालविशि।
ष्टादीर्घारात्रिः स्वस्थलंकाप्रवेशरात्रिप्रभग्नानिष्फलातेत्यर्थः अनेन रामकार्यसहकारिणीत्वेच्छया रात्रिरप्यात्मानं वर्धितवती
ति सूच्यत इत्याह ५२ तापसः जटाकाषायादिचिह्नीयतिः ५३

112 ग्राहशागमनेनेनिश्चितमासन्नंदोषमाह यदीति नभविष्यति नजीविष्यति ५५ एवमसमनेनेनिश्चितेमरणाजीवितयोःकिंश्रे
यस्तत्राह विनाशइति दोषाःवहवःप्रागुक्ताःचिरायापिमदागमनेसीताविनाशान्तिश्रृयेनरामादयामस्तुवेवग्रात्मघातादयश्च
जीवंस्तुममात्माभद्रकंप्राप्नोति वक्ष्यमाणानाविपोयायाश्रयनेनतस्मात्प्राणान्धारिष्यामियतोमयिजीवतिसतिसंगमःस्याव

यदिनुप्रतिगच्छामीमितामनधिगम्यतां अंगदःसहितःसर्वैर्वानरैर्नभविष्यति ५५
विनाशोवहुदोषोजीवन्प्राप्नोतिभद्रकं तस्मात्प्राणान्धारिष्यामिध्रुवोजीवतिसंगमः ५५
एवंवहुविधंदुःखंमनसाधारयन्मुहुः नाध्यगच्छत्तदापारंशोकस्यकपिकुंजरः ५६
ततोविक्रमसंपन्नःधैर्यवान्कपिकुंजरः रावणंवावधिष्यामिदशग्रीवंमहावलः ५७
काममस्तुहृतासीताप्रत्याचीर्णाभविष्यति ५८

संगमोरामादीनांध्रुवःसंभावितइत्यर्थः काव्यलिंगमत्रालंकारः तीर्थस्तुजीवितंसंगमइतिपाठंकल्पयामास ५५ इतःपरंक
विवाक्य एवमित्यादि ५६ कपिकुंजरस्तस्यइतिचिंतयामासेतिशेषः ध्रुवोजीवितिसंगमइत्युक्तेराशयंहनुमानाह रावणंवे
ति ५७ ननुरावणवधेनकिंसाधितंस्यात्तत्राह प्रत्याचीर्णावैरनिर्यातनांकृतंभविष्यतितीर्थः एवंकृत्वागमनेसर्वेषांसुखमित्या

श्री 113 जनमयाहृतश्चेतीदं वचो विषमनीयं स्यात्सीतालाभेन रामसुखानि हंतीत्युक्तं ततः पक्षांतरमथवेति एवं सति तल्लाभोपि संभाव्यत इत्या
वा.रा. शयाः ४९ रावणस्य वधानयनेपि सीतामात्मसाद्भवतीति तदलाभप्रतीतेः ततः शोकपरीतात्मा पक्षांतरं चिंतयामास यावत्सीतामि
टी.सुं. ति वर्तमानसामीप्ये लट् तावदत्रावस्थितेन मया पुनः पुनरन्वेषणे असफले सति अत आह संपातिवचनादिति तद्वचनविश्वासा
५०

अथवैनं समुत्क्षिप्य उपर्युपरि सागरं रामायोपहरिष्यामि पशुं पशुपतेरिव ४९ इति चिं
तां समापन्नः सीतामनधिगम्य तां ध्यानशोकपरीतात्मा चिंतयामास वानरः ५० यावत्सीतां
न पश्यामि रामपत्नीं यशस्विनीं तावदेतां पुरीं लंकां विचिनोमि पुनः पुनः ५१ संपातिवचना
च्चापि रामं यद्यानयाम्यहं अपश्यन् राघवो भार्यां निर्दहेत्सर्ववानरान् ५२ इहैव नियताहारो
वत्स्यामि नियतेंद्रियः न मत्कृते विनश्येयुः सर्वे ते नरवानराः ५३

देवेत्यर्थः तत्र तत्र दशरोदात्रिविश्मितं शमार्गानंतु तद्वचनविश्वासादेव रामं प्रति सीतात्रास्तीति लंकाशीघ्रं संप्रवाज्ञातेषः किमनेन
कालविलंबेनेत्यत्राह रामं यदीति रावणोहृतेपि मयैव रामेणापि तद्दर्शनेन रामः सर्ववानरनाशं करिष्यतीति भावः ५२ तस्मा
दिहैव नियताहारो वत्स्यामीति विशेषयुः सीतामदृष्ट्वा मद्गमनांतरमिति भावः ५३

114 एवंचिंताकुलांनविष्टदेशं दृष्ट्वासंपातिवचनात्तत्रसीतास्थितिंनिश्चित्यानशनाद्अशोकेति ५४ तत्राप्यशोकवनिकापातदर्शनप्रति-
बंधकउरितत्पायदेवान्नमस्कृत्यसंपादयति वसूनिति चात्रामादीन् ५५ तपस्विनेसिद्धीमिव तपःफलमिवतपःप्रसन्नादे

अशोकवनिकाचापिमहतीयंमहाद्रुमा इमामधिगमिष्यामिनहीयंविचितामया ५४
वसूनरुद्रांस्तथादित्यानश्विनौमरुतोपिच नमस्कृत्वागमिष्यामिरक्षसांशोकवर्धनः ५५
जित्वातुराक्षसान्देवीमिक्ष्वाकुकुलनंदिनी संप्रदास्यामिरामायसिद्धीमिवतपस्विने ५६
समुहूर्तमिवध्यात्वाचिंताविग्रथितेंद्रियः उदतिष्ठन्महाबाहुर्हनूमान्मारुतात्मजः ५७
नमोस्त्वरामायसलक्ष्मणायदेव्यैचतस्यैजनकात्मजायै नमोस्तरुद्रेंद्रयमानिलेभ्योनमो
स्त्वचंद्राग्निमरुद्गणेभ्यः ५८

वनेनिशेषः ५६ चिंतायाविग्रथितानिसंबद्धानिव्याकुलानिइंद्रियाणियस्यसः ५७ प्रतिज्ञातंनमस्कारमनुतिष्ठति नमोस्त्वरा
मायेति अनेनरामस्यभगवदवतारत्वंसूचितं रुद्रादिनमस्कारेणविराजोभगवतोनतिः ५८

115 स्वामित्वात्सर्वेषां लालसग्रीवजातिः अशोकवनिकां गतः मनसेति शेषः अशोकवनिकां प्रतीति पाठे यत्नः तथाहारः उत्तरं समनन्तरकर्तव्य
कृते ५९ ६० चिंताहेतुं दर्शयति ध्रुवमिति वनाकुलकाननाकुला संस्कारः सेचनसेकादिरूपहृद्यसंस्कारः अत्र ध्रुवं रक्षोबहुलेत्यन्वयः चाद्याः

स तेभ्यस्तु नमस्कृत्वा सुग्रीवाय च मारुतिः दिशः सर्वाः समालोक्य सो ऽशोकवनिकां प्रति ५९ स
गत्वा मनसा पूर्वमशोकवनिकां शुभां उत्तरं चिंतयामास वानरो मारुतात्मजः ध्रुवं तु रक्षोबहुला भ
विष्यति वनाकुला अशोकवनिका पुण्या सर्वसंस्कारसंस्कृता ६१ रक्षिणश्चात्र विहिता नूनं रक्षं
ति पादपान् भगवानपि विश्वात्मा नातिक्षोभं प्रवायति ६२ संक्षिप्तोयं मयात्मा च रामार्थे रावण
स्य च सिद्धिं दिशंतु मे सर्वे देवाः सर्षिगणास्त्विह ६३ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान्देवाश्चैव तपस्विनः
सिद्धिमग्निश्च वायुश्च पुरुहूतश्च वज्रभृत् ६४ वरुणः पाशहस्तश्च सोमादित्यौ तथैव च
अश्विनौ च महात्मानौ मरुतः सर्व एव च ६५

स्तः सूचितः अन्यथा तत्प्रकाशेन निश्चयः प्रवस्यात् ६१ अत्राशोकवनिकायां विहिता नियुक्ताः विश्वात्मा वायुः ६२ मयात्मा शरीरमि-
त्यर्थः रावणस्यार्थे इत्यनुकर्षः रावणकर्तृकदर्शनपरिहारायेत्यर्थः ६३ पुनः सर्वात्मना कार्यसिद्धये स्मरति ब्रह्मेत्यादि देवा भ
गवद्रूपदेवाः तानेव दर्शयति अग्निश्चेत्यादि सिद्धिं दिशन्त्वित्यन्वयः ६४ ६५

116 भूतानांप्रभुःप्रजापतिः दास्यंतितेषामप्यस्यार्थसेष्टत्वादितिभावः पूर्वंप्रार्थनाउक्तांनीत्वतत्रिस्मयः पथिगोचराश्चदृष्टाअपिपथि
मार्गगोचरत्वेनसिद्धिदत्वेनशास्त्रैःदृष्टाअनुक्ताअपिनादृष्टाप्युवेतेपिसिद्धिंदास्यंति ९९ अच्छिन्नतानासाग्रस्मितततस्माउदेवियोगवशा
त् प्रवणामनवद्यं ९० सदारुणोणपालंकृतवेषधारीविघ्नसनीयवेषधारिनेन ९८ मुहुश्चमानः इत्यार्षरामायणेसुंदरकांडेत्रयोद

सिद्धिंसर्वाणिभूतानिभूतानांचैवयःप्रभुः दास्यंतिममयेचान्येप्यदृष्टाःपथिगोचराः ९९
नेत्रभ्रमस्पाडुरदंतमव्रणं शुचिस्मितंपद्मपलाशलोचनं द्रक्ष्येकदाहंवदनंकदात्वहंश
मत्तताराधिपतुल्यवर्चसं ९० ह्रीदेणाहीनेनतुर्थंसमन्वितां सुदारुणालंकृतवेषधारिणा
बलाभिभूताप्यबलातपस्विनी कथंत्वमेदृष्टिपथेद्यसाभवेत् ९८ इत्यार्षसुंदरकांडेत्रयोदशः १३
समहूर्तमिवध्यात्वामनसाचाधिगम्यतां अवप्लुतोमहातेजाःप्राकारंतस्यवेश्मनः १
संहृष्टसर्वांगःप्रकारस्थोमहाकपिः पुष्पिताग्रान्वसंतादौददर्शविविधान्द्रुमान् २

शः सर्गः १३ ध्यात्वाउत्प्लवनंनिश्चित्य तांसीतांमनसाधिगम्य ध्यात्वा तस्यरावणस्यवेश्मप्राकारात प्राकारंवनप्राकारं अ
वप्लुतः उत्प्लवनेप्राप्नः १ संहृष्टसर्वांगःपुलकितसर्वांगः वसंतादौवसंतादिसर्वर्तुभिसंनिहितैःपुष्पैःपुष्पिताग्रान् २

प्री
रा वा
सुं टी
५९

117 भगवानत्युद्दालकान् उद्दालकाः वृक्षविशेषाः नागवृक्षा नागकेसरवृक्षाः कपिमुखाः कपिमुखाकारफलवन्तः वृक्षविशेषाणामतत् ज्यामुक्तः रामेण
तिशेषः ४ विचित्रां तां विचित्रयंतां राजतैः रजतादिसंस्कृतैस्तद्वर्णैर्वा ५ चित्रकाननां चित्रद्रुमखंडोपेतां उदितादित्यसंकाशां शाखापुष्पैरिति
शेषः ६ पुष्पोपगफलोपगैः पुष्पफलयुतैः ७ कालेसर्वस्मिन्नपि प्रहृष्टमनुजां मृगविकासादिलिंगकपिंजनो मृगादीनां मदे

सालानशोकान्भव्यांश्च चंपकांश्च सुपुष्पितान् उद्दालकान्नागवृक्षांश्चूतान्कपिमुखानपि तथा
म्रवनसंछन्नांल्लताशतसमावृतां ज्यामुक्त इव नाराचः पुप्लुवे वृक्षवाटिकां ४ स प्रविश्य विचि
त्रां तां विहगैरभिनादितां राजतैः कांचनैश्चैव पादपैः सर्वतो वृतां विहगैर्मृगसंघैश्च विचित्रां चित्रका
ननां उदितादित्यसंकाशां ददर्श हनुमान्बली ६ वृतां नानाविधैर्वृक्षैः पुष्पोपगफलोपगैः
कोकिलैर्भृंगराजैश्च मत्तैर्नित्यनिषेवितां प्रहृष्टमनुजां काले मृगपक्षिमदाकुलां मत्तबर्हिण
संघुष्टां नानाद्विजगणायुतां मार्गमाणो वरारोहां राजपुत्रीमनिंदितां सुखप्रसुप्तान्विहगान्बो
धयामास वानरः उत्पतद्भिर्द्विजगणैः पक्षैर्वातैः समाहताः अनेकवर्णा विविधा मुमुचुः पु
ष्पवृष्टयः १०

नाकुलमनिंदितां प्रहृष्टमनुजे काले शत्रियद्वयेसामान्यं तयाठे नाहं ज्ञातेवसंतशागभवेनत्वं विदितेकालेश्म
धेः बोधयामास शाखाचंक्रमणेनेतिभावः ९ पक्षैरुत्पतद्भिः इत्यन्वयः समाहताः वृक्षाइतिशेषः पुष्पवृष्टयः पुष्पवृष्टीः १०

118 ॥ सर्वाभिद्रावंतमिति संधिरार्षः वसंत इति मेनिरे इति अन्ये सोऽद्रवनेः शाखाप्रवेशान्वात वसंते पवहृन्तसंचारोचितं कपिन्रूपमास्था
यवर्तनीति मेनिरे इत्यर्थः पतेन दृष्टेणातस्मिन विमतिनिवृत्तिरीश्वरानुग्रहादिति सूचितं ॥२॥३॥ बहुप्रकारं कपिना बहुकंपिताः ॥४

पुष्पावकीर्णः शुशुभे हनूमान्मारुतात्मजः अशोकवनिकामध्ये यथा पुष्पमयो गिरिः
दिशः सर्वाभिधावंतं वृक्षखंडगतं कपिं दृष्ट्वा सर्वाणि भूतानि वसंत इति मेनिरे ॥२॥ वृ
क्षेभ्यः पतितैः पुष्पैरवकीर्णा पृथग्विधैः रराज वसुधा तत्र प्रमदेव विभूषिता ॥३॥
तरस्विना तेन तरवस्तरसा बहुकंपिताः कुसुमानि विचित्राणि ससृजुः कपिना तदा
निर्धूतपत्रशिखराः शीर्णपुष्पफलद्रुमाः निक्षिप्तवस्त्राभरणा धूर्ता इव पराजिताः ॥५॥
हनूमता वेगवता कंपितास्ते नगोत्तमाः पुष्पपत्रफलान्याशु मुमुचुः फलशालिनः ॥६॥
विहंगसंघैर्हीनास्ते स्कंधमात्राश्रया द्रुमाः बभूवुरगमाः सर्वे मारुतेन विनिर्धुताः ॥७॥

निर्धूतपत्राणि शिखराणि येषां ते निर्धूतपत्रशिखराः धूर्ताः ॥५॥६॥ स्कंधमात्रस्याश्रयाः न तु पुष्पादीनां अत एव अगमाः अगसेव्याः मारुतेन तत्सु
तेन हनुमता विनिर्धुता इति ह्रस्वश्चार्षः इति कतकः तत्र ह्रस्वस्यापि भंजः सत्वात् ॥७॥

श्री वा रा टी सुं ६

119 वर्णिकाविलेपनंनिपीतःशुभदंतयुक्तःओष्ठोयस्याः १८ लांगूलहस्तैरित्येकवचनाभावआर्षः १९ मारुतजालानि २० उच्यमान
विशिष्टावापीर्ददर्श श्लोकपंचकंवाक्यं २२ मुक्ताप्रवालरूपापवित्रसिकतायासां अंतरकुट्टिमाः अभ्यंतरनिबद्धभूमियुता २३ नत्य

विधूतकेशीयुवतिर्यथामृदितवर्णिका निपीतशुभदंतोष्ठीनखैर्दंतैश्चविक्षता १८
तथालांगूलहस्तैश्चचरणाभ्यांचमर्दिता तथैवाशोकवनिकाप्रभग्नवनपादपा १९
महालतानांदामानिव्यधमत्तरसाकपिः यथाप्रावृषिविंध्यस्यमेघजालानिमारुतः २०
सतत्रमणिभूमीश्चराजतीश्चमनोरमाः तथाकांचनभूमीश्चविचरन्ददृशेकपिः २१
वापीश्चविविधाकाराःपूर्णाःपरमवारिणा महार्हैर्मणिसोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः २२
मुक्ताप्रवालसिकतास्फाटिकांतरकुट्टिमाः कांचनैस्तरुभिश्चित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः
बुद्धपद्मोत्पलवनाश्चक्रवाकोपशोभिताः नत्यूहरुतसंघुष्टाहंससारसनादिताः २४
दीर्घाभिर्द्रुमयुक्ताभिःसरिद्भिश्चसमंततः अमृतोपमतोयाभिःशिवाभिरुपसंस्कृताः २५

दात्यूहः २४ द्रुमयुक्ताभिः तीरद्रुमयुक्ताभिः वापीनांसरिद्भिरुपसंस्कृतत्वंनित्यंपूर्णजलत्वाय २५

120 संतानः कुसुमाकुलाः गुल्माकुलवनाः कंनेजलं करवीरैः कृतमंतरं गवाक्षस्यानीयं यासांताः २८ ततः वापीदर्शनानंतरं २० जगति
लोके रूपसंदरवस्तुभ्योपि परमसुंदरं तीर्थस्य जगतिपर्वतं जगतीपर्वतमित्यर्थः हृस्वश्चार्षः स्वत्पर्वतमिति यावदिति व्याव
तागाउपेद्यपव २८ निपतितानिः स्रतानां समंतात्सकोपाज्ञन्याय पतितांभूमिशायिना २९ जलेनिपतितायैः पादपैः प

लब्धा शैतैरवृतताः संतानकुसुमाकुला नानागुल्माकुलवनाः करवीरकृतांतराः न
तोदुंथरसंकाशाश्चंद्रशैखरगिरौ विचित्रकूटकूटैश्च सर्वतः परिवारितं शिलाशृंगैर
वृतंतं नानावृक्षसमाकुलं ददर्शाकौपशाहैलोरम्यंजगतिपर्वतं २८ ददर्शचनगानस्मान
दीनिपतितानिकपिः एकादिवसमंतात्पस्थितप्रियस्यपतितानां प्रियां २९ जलेनिपतितायैश्चपाद
पैरूपशोभितां वायमानामिवक्रीडांप्रियवधुभिः ३० पुनराव्हलतोयांचददर्शसमहाकपिः
प्रसन्नामिवकांतस्यकांतांपुनरुपास्थितां ३१ तस्याद्रुरात्सपाश्चिमेनानाद्विजगणायुताः
विगाह्रवशादयः प्रसृतशाखाद्वारेणजलनिपतितायत्वं हुनागां ददर्शाकोपशाहैलोद्रुमात्माकृतनोन्नयः ३२
कृतत्वात्मातेनवा प्रियंप्रतिक्रीडांप्रियसमीपादत्यज्ञंजगामिष प्रियवंधुभिः सखीभिर्वायमाणांप्रमदामिव ३० अतएवकांतस्य
प्रसन्नांपुणांरूपस्थितांकांतामिवपुनराहृततोयां हृद्रायशतिचातातान् पराहृतजलाददर्श ३१ तस्यपर्वतस्यपश्चिमनाः पश्चि

गी॰ प्रकृतिमहोदधिका॰ ३२

श्री
रा॰ वा॰
सुं॰ टी॰
८१

(2) उच्यमानविशेषणां कृत्रिमादीर्घिकामपि ददर्श सिकतशोभितामित्यत्र ह्रस्वआर्ष २३ प्रासादैरिति स्पयुनामितिशेषः २४ येके-
चित्तत्रवृत्तासेसर्वेपिपुष्पफलोभययुता एवेत्यर्थः २५ सच्छत्राः छत्राकारसंस्थानवंतः तेनशीतलच्छायत्वंसूचितं सवितर्-
दीकाः सवेदिकाः सौवर्णवेदिकाः राजाजनादिमहावेदिकोपरिकृतसौवर्णवेदिकाश्चेत्यर्थः लतेत्यर्धमेतेरान्वयि २६ पकां

कृत्रिमांदीर्घिकांचापिपूर्णांशीतेनवारिणा मणिप्रवरसोपानांमुक्तासिकतशोभितां
विविधैर्मृगसंघैश्चविचित्रांचित्रकाननां प्रासादैःसुमहद्भिश्चनिर्मितैर्विश्वकर्मणा
काननैःकृत्रिमैश्चापिसर्वतःसमलंकृतां येकेचित्पादपास्तत्रपुष्पोपगफलोपगाः २५
सच्छत्राःसवितर्दीकाःसर्वेसौवर्णवेदिकाः लताप्रतानैर्बहुभिःपर्णैश्चबहुभिर्वृतां
कांचनींशिंशपामेकांददर्शसमहाकपिः वृतांहेममयीभिस्तुवेदिकाभिःसमंततः
सोपश्यद्भूमिभागांश्चनगप्रस्रवणानिच सुवर्णवृक्षानपरान्ददर्शशिखिसंनिभान्
तेषांद्रुमाणांप्रभयामेरोरिवमहाकपिः अमन्यततदावीरःकांचनोस्मीतिसर्वतः २९

मत्वांहृत्वांतरसंवंधरहितां चकां चनींतवृत्तां शिंशपांपिच्छिलाः प्ररूशिंशपाश्तिकोशः २७-२८ मेरोःप्रभयादिवाकरस्येवतेषांद्रु-
माणांप्रभयाकांचनोस्मीत्यमन्यत कांचनवर्णमात्मशरीरंवीक्षतेस्मेत्यर्थः २९

122 नाल्कांचनानीति किंकिणपल्लेश्रुफलादिवत्सदृनाः अतएवविस्मयमागमत् ५० तेषांतत्स्वर्णमयत्वात् सुपुष्पितायानिति त
रुणाः कोमलाः अंकुराः पल्लवाश्चयेषांतान् दृष्ट्वाविस्मयंप्राप्तइत्यन्वयः तांयस्याः पर्यन्तभूदृष्ट्वा एवंभूतांतामामहत्याश्चिंतयामासेतिशे
षः ५१ रतइति आगतामितिशेषः नदेवस्यप्रयाति रतश्चेतश्चेति ५२ रम्येयमशोकवनिका उदात्मनोरावणस्येवहृढ भवेदाह·

नाल्कांचनान्वृक्षानगाणान्मारुतेनप्रकंपितान् किंकिणीशतनिर्घोषान्दृष्ट्वाविस्मयमागमं
सुपुष्पितायान्रुचिरान्तरुणांकुरपल्लवान् तमारुह्यमहावेगः शिंशुपापर्णसंवृता इतो
द्रक्ष्यामिवैदेहींरामदर्शनलालसां इतश्चेतश्चदुःखार्तांसंपतंतीयदृच्छया ५३ अशोकव
निकाचेयंदृढंरम्यादुरात्मनः चंदनैश्चंपकैश्चापिवकुलैश्चविभूषिता इयंचनलिनीरम्या
द्विजसंघनिषेविता इमांसाराजमहिषीनूनमेष्यतिजानकी ५४ सारामाराजमहिषीरा
घवस्यप्रियासदा वनसंचारकुशलाध्रुवमेष्यतिजानकी अथवामृगशावाक्षीवनः
स्यास्यविचक्षणा वनमेष्यतिसाद्येहराम

मांतरस्यैवंविषयमदसंभवात् ५३ नलिनीचेयंरम्यासावराजमहि
षीत्वाद्रुमस्यप्रियात्वतएमांनलिनींनूनमेष्यति ५४ अरामारामवियुक्ताराजमहिषीत्वादेवरघावनसंचारकुशला ५५ अथ
मेवार्थस्त्रादरेणावृद्धिस्यैर्यार्थेत्रिरावर्त्यते अथचेतिसर्वथेत्यर्थः नतुपदानरामिदंगत्वासंभवात् ५६

सुं 123 अशोकवनिकांतः शिंशपाप्रदेशे सीताया आगमने हेत्वंतरमनुनयति वनेचराणामिति मृगपक्ष्यादीनामित्यर्थः ४८ संध्यादिनरा
रा वा. गाः साथिरूपानुष्ठानकालोयस्य कर्मणस्तत्र मनोयस्याः सा तथा संध्यार्थे संध्याकाले क्रियमाणस्नानाद्यर्थं पूर्वं वृद्धेवात्रापि उक्त
सं टी स्यैवार्थस्यावृत्तिः रात्रिशेषेऽतन्मतोः स्यवचसः प्रवृत्तेः संध्याशब्देनात्र प्रातःकालो विवक्षितः नत्वकर्तव्यस्नानादौचा वस्तीण
९२

रामशोकाभिसंतप्ता सादेवीवामलोचना वनवासरतानित्यमेष्यतेवनचारिणी
वनेचराणांसततंनूनंस्पृहयतेशुभा रामस्यदयिताभार्याजनकस्यसुतासती ४८
संध्याकालमनाः श्यामाध्रुवमेष्यतिजानकी नदींचेमांशुभजलांसंध्यार्थेवरवर्णि
नी तस्याश्चाप्यनुरूपेयमशोकवनिकाशुभा शुभायाःपार्थिवेंद्रस्यपत्नीरामस्यसंमता
यदिजीवतिसादेवीताराधिपनिभानना आगमिष्यतिसावश्यमिमांशीतजलांनदी
मू ५१

मणिविधिकारइति कथं स्त्रीणां संध्यावंदनमिति परास्तं वेदितव्यं किंच सम्यक् भगवत्पानस्यैव संध्यापदार्थत्वेना
स्यैवनत्रास्त्रियाअधिकारः गायत्रीमंत्रेणतदर्थस्मरणपूर्वकध्यानेतु द्विजस्यैवाधिकार इत्यनवद्यं ४९ या रामस्य पत्नी स
मताच यतिव्रतेति सर्वजनस्य तस्याः शुभायाः इयं नदी अशोकवनिका वनानुरूपायोग्या ५०-५१

124 प्रतीक्षमाणः सीतागमनमिति शेषः अवेक्षमाणः इतस्ततोऽवलोकयन् पर्णघने सुपुष्पिते शिंशपावृक्षे निलीनः सन् सर्वं वनं ददर्शे-
त्यन्वयः ५१ रेममानः इत्यार्षे सुन्दरकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४ वीक्षमाणः इतस्ततोऽवलोकयन् तु तस्य शिंशपास्थः मार्गमाणः मै-
थिलीं मार्गमाणो देवतानां दोह? मदीमवेक्षमाणः सर्वां तां अशोकवनिकामन्ववेक्षत १ नाविशिनष्टि सन्तानकलताभिः स

एवं तु मत्वा हनुमान्महात्मा प्रतीक्षमाणो मनुजेंद्रपत्नीं अवेक्षमाणश्च ददर्श सर्वं
सुपुष्पिते पर्णघने निलीनः ५१ इत्यार्षे चतुर्दशः सर्गः १४ स वीक्षमाणस्तत्रस्थो मार्गमा-
णश्च मैथिलीं अवेक्षमाणश्च महीं सर्वां तामन्ववेक्षत १ संतानकलताभिश्च पादपै-
रुपशोभितां दिव्यगंधरसोपेतां सर्वतः समलंकृतां २ तां स नंदनसंकाशां मृगपक्षि-
भिरावृतां हर्म्यप्रासादसंबाधां कोकिलाकुलनिस्वनां ३ कांचनोत्पलपद्माभिर्वापी-
भिरुपशोभितां बह्वासनकुथोपेतां बहुभूमिगृहायुतां ४ सर्वर्तुकुसुमै रम्यैः फलव-
द्भिश्च पादपैः पुष्पितानामशोकानां श्रिया सूर्योदयप्रभां ५

हितैः पादपैरित्यर्थः २ तां स ददर्शेत्यन्वयः नंदनसंकाशेत्यत्र नंदनशब्दान्नन्दनोपादेयवस्तुमतीं ३ बह्वासनैः कुथैः आस्तरणैश्चो-
पेतां उपर्युपरि भूमियुक्तागृहा बहुभूमिगृहाः ४ सर्वर्तुजकुसुमानि येषां तैः पादपैः पुष्पितानामशोकानां श्रिया सूर्योदयप्रभां उद्यत्सूर्यसमकांतिं ५

श्री
रा वा
सं टी
६३

125 तत्रस्थः शिंशपास्थो मारुतिरशोकपुष्पैः प्रदीप्तामिवोद्देशं तत्रैत्यन्वयः. असकृच्छतशो विनिष्पतद्भिश्चित्रैः पुष्पावतंसकैः प्रवतीमी-
यमानानि येषां तैर्विहगैर्निर्विडशाखामपि निष्पन्नशाखां क्रियमाणां बहुपक्षिपतनविदलितपर्णतया पत्रावदलितशाखामि-
वेत्यर्थः ६ तथा उच्यमानविशेषणैरशोकैः पुष्पभारेण पुष्पसमूहेन जनितान्भारेरत्यतिभारवशादतिप्रवृद्धशाखान्

प्रदीप्तामिव तत्रस्थो मारुतिः समदृश्यत । निष्पन्नशाखां विहगैः क्रियमाणामिवासकृत्
विनिष्पतद्भिः शतशश्चित्रैः पुष्पावतंसकैः । समूलपुष्परचितैरशोकैः शोकनाशनैः ७
पुष्पभारातिभारैश्च स्पृशद्भिरिव मेदिनीं । कर्णिकारैः कुसुमितैः किंशुकैश्च सुपुष्पितैः ८
स देशः प्रभया तेषां प्रदीप्त इव सर्वतः । पुन्नागाः सप्तपर्णाश्च चंपकोद्दालकास्तथा
विवृद्धमूला बहवः शोभन्ते स्म सुपुष्पिताः । शातकुंभनिभाः केचित्केचिदग्निशिखा-
प्रभाः १० नीलांजननिभाः केचित्तत्राशोकाः सहस्रशः । नन्दनं विबुधोद्यानं चित्रं चैत्ररथं य-
था ११ अतिवृत्तमिवाचिन्त्यं दिव्यं रम्यश्रिया युतं । द्वितीयमिव चाकाशं पुष्पज्योतिर्गणायुतं
१२

यान्भूमिं स्पृशद्भिः कर्णिकारैः किंशुकैश्च युतः स देशस्तेषां प्रभया प्रदीप्त इव ९ नीलांजननिभा इति पद्यत्रयाः शो-
कानामनेकवर्णपुष्पवत्त्वं सूचितं विबुधोद्यानं तदनंदनं आह्लादकं नंदनं ह्लादकं चैत्ररथं कुबेरवनं यथा चित्रं त-
द्वनं किं ११ तद्भवनमत्यन्तवृत्तमिव अतिक्रम्य वर्तमानं पुष्पज्योतिर्गणायुते १२

६३

126 पुष्पूद्वैपैरन्तशतैः ।३ मृगादिभिःस्वीयैर्नानाविधैःशोदैरप्यंकृतंपर्वविशेषणांकंउद्यानमशोकवतिकांतर्गतंददर्शेत्यनुकर्षः ।४ शैलेंद्रादिमवानन्तस्याप्यदेववर्णितायां ।५ चैत्यंवर्तलाकारत्वानुद्धायतनमिवप्रासादस्तंभसहस्रेणाधाराभूतेनस्थितं ।६ ।७

पुष्परत्नशतैर्युक्तंपंचमंसागरंयथा सर्वर्तुपुष्पैर्निचितंपादपैर्मधुगंधिभिः ।३ नानानिनादैरुद्यानरम्यमृगगणद्विजैः अनेकगंधप्रवहंपुण्यगंधमनोहरं शैलेंद्रमिवगंधाढ्य द्वितीयंगंधमादनं अशोकवनिकायांतुतस्यावानरपुंगवः ।४ सददर्शाविदूरस्थंचैत्यप्रासादमूर्जितं मध्येस्तंभसहस्रेणस्थितंकैलासपांडुरं ।६ प्रवालकृतसोपानंतप्तकांचनवेदिकं मलेनमिवचक्षूंषिद्योतमानमिवश्रिया ।७ निर्मलंप्रांशुभावत्वादुल्लिखंतमिवांबरं ततोमलिनसंवीतांराक्षसीभिःसमावृतां ।८ उपवासकृशांदीनांनिःश्वसंतींपुनःपुनः ददर्शशुक्लपक्षादौचंद्ररेखामिवामलां मंदप्रख्यायमानेनरूपेणरुचिरप्रभां पिनद्धांधूमजालेनशिखामिवविभावसोः ।९

प्रांशुभावत्वात उच्चस्वभावत्वात ततस्तदर्शनानंतरं मलिनवासःसंवीतत्वादिविशेषणवतींसीतांतस्यादेवतन्मूलस्याददर्शेत्यनुकर्षः ।८ ।९ मंदप्रख्यायमानेनरूदमिदमितिरूदंनदितिवाकथंचिद्विहूत्यमा

नन्दीयोगसावलिपट्टिकं २

श्री रा बा सुं टी ९४ 127 क्लिष्टेन जीर्णेन पांसुधूसरेण वा क्लिष्टेन सपंकां मलवच्छरीरां पद्मिनी लक्ष्मीलताव २१ अंगारकेणेव वक्रतुल्येन ग्रहेणाकेतुनापी
डितां रोहिणीमिव २२।२३ प्रियजनं रामलक्ष्मणसुग्रीवादिरूपजनं स्वगणेन मृगगणेन २४ जघनं स्पृष्टमागतया श्राम्यैकया हर
णादिना हलनैकसंस्कारवन्यायद्वा पृष्ठभागे यद्वेणी ह्यरोहि त्येनस्पृष्टं लंबयैकया वेण्या नीलसमानलया वेण्या पलक्षितां अ

पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा संपंकामनलंकारां विपद्मामिव पद्मिनी २१ पी
डितां दुःखसंतप्तां परिम्लानां तपस्विनी ग्रहेणांगारकेणेव पीडितामिव रोहिणी २२
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनशनेन च शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणां २३
प्रियं जनमपश्यंतीं पश्यंतीं राक्षसीगणं स्वगणेन मृगीं हीनां श्वगणेनावृतामिव २४
नीलनागाभया वेण्या जघनं गतयैकया नीलया नीरदापाये वनराज्या महीमिव २५
सुखार्हां दुःखसंतप्तां व्यसनानामकोविदां तां विलोक्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृ
शां तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादिभिः ह्रियमाणां तदा तेन रक्षसा कामरूपिणा
२६

नेन तन्नयनैर्न्यस्यस्मरणामेवेति सूचितं मेघापाये नीलया वनराज्योपलक्षितां महीमिव स्थितां २५।२६ उपपादिभिः सीतात्वनिश्च
यायोपपादनसमर्थैः तत्कारणमेवाभिज्ञानमाह ह्रियमाणेति यथारूपा दृष्टा या यादृशवेषवर्णादिमती श्रुता तथारूपेयं भवे

हिप्रतिविभिन्नानन्दमयपदानुमितिमात्रः ॥ २

128 पूर्णचंद्राननत्वादिगुणवतीं निरीक्षतस्य बुद्धिः सिंदिक्षितेश्वर पंचविंशतश्लोकेनान्वयः सुभ्रूं सुभ्रुवं २८ सर्वा दिशो वितिमिराः ऊर्ध्वे नीनी
लकंठी सौभाग्यसूचकेंद्रनीलमणिमयकंठस्य भूषणप्रभयान्वितकंठा सुप्रतिष्ठिता सुप्रतिष्ठितसर्वावयवसंस्थाना २९
चंद्रप्रभासादृश्यं सर्वानंदकरत्वेन ३० नियतां भूशयनादिनियमवतीं तापसीमिव भूमावासीनां भुजंगेंद्रवधूसादृश्यं दुःखार्त

यथाद्रूपादिहृष्टास्तानथापेयमंगना पूर्णचंद्राननां सुभ्रूं चारुवृत्तपयोधरां २८ ऊर्ध्वे
तां प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः नीलकंठीं बिंबोष्ठीं सममध्यां सुप्रतिष्ठितां २९
सीतां पद्मपलाशाक्षीं मन्मथस्य रतिर्यथा दृष्टां सर्वस्य जगतः पूर्णां चंद्रप्रभामिव ३०
भूमौ सुतनुमासीनां नियतामिव तापसीं निश्वासबहुलां भीरुं भुजंगेंद्रवधूमिव ३१
शोकजालेन महता विततेन न राजसीं ससक्तां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ३२
तां स्मरंतीमिव संदिग्धां स्मृतिं निपतितामिव विहतामिव च श्रद्धामाशां प्रतिहतामिव ३३

धूमेनेव दुःखेन नाशकत्वेन च ३१ न राजंतीं अराजंतीं विभावसोः शिखामिव पातिव्रत्यतेजसा उज्वलंतीं ३२ स्मरंतीमिवेति दीर्घध्यानं सं
दिग्धां संदेहवतीं स्मृतिमिव स्वयं निपतितां सन्न्यायवशादिति भावः विहतां नास्तिकबुद्ध्येति भावः प्रतिहतां स्वविषयालाभादिति भा वः ३३

श्री वा रा सं टी ८५

129

सोपसर्गां सविघ्नां सकलुषां रागद्वेषां रागद्वेषादिकालुष्यवतीं अभूतेनापवादेन केवलमारोपितेनेति न कलंकेन ३४ रामोपरोधः रा
मस्य वा प्रतिबंधः ३५ कृष्णानि वक्राणि अक्षिपक्ष्माणि यस्य तेन ३६ संस्कारस्नानराहित्यात् मलयुक्तत्वं त्वगादिमलरूपः पंकः नक्षत्रा
जश्चंद्रः ३७ संदिदिहे प्रत्यभिज्ञान्वा बाधकानेकाश्रयमालिन्यादिति रोदनरूपत्वात्संदेहः आम्नाया अभ्यासः ३८ बाधकस्यापि किंचित्कत्वमाह

सोपसर्गां यथासिद्धिं बुद्धिं सकलुषामिव अभूतेनापवादेन कीर्तिं निपतितामिव ३४
रामोपरोधव्यथितां रक्षोगणनिषेवितां अबलां मृगशावाक्षीं वीक्षमाणां ततस्ततः ३५
वाष्पाम्बुपरिपूर्णेन कृष्णवक्राक्षिपक्ष्मणा वदनेनाप्रसन्नेन निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ३६
मलपंकधरां दीनां मण्डनार्हाममण्डितां प्रभां नक्षत्रराजस्य कालमेघैरिवावृतां ३७ तस्य
संदिदिहे बुद्धिर्मुहुः सीतां निरीक्ष्य च. आम्नायानामयोगेन विद्यां प्रशिथिलामिव ३८
दुःखेन बुबुधे सीतां हनूमाननलंकृतां. संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थान्तरं गतां ३९ तां
समीक्ष्य विशालाक्षीं राजपुत्रीमनिन्दितां तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादयन् ४०

दुःखेनेति दुःखेन बोधे हेतुरनलंकृतत्वमपीति संस्कारेणेति स्नानानुलेपनादिरंगसंस्कारः वाचो व्याकरणज्ञानादिजः संस्कारः दे
शार्थान्तरगतत्वं देशान्तरगतत्वं वा वस्तु विवक्षितार्थादन्यार्थबोधकत्वं वाचोऽर्थाय व्याकरणाद्यभ्यासः दुःखेन बुबुधे इति संपा
दकत्वमनेन हनूमान् सीतां कष्टेन बुबुधे ३९ कारणैरुपपादयन् सीतानिश्चयहेतुभिरुपपत्तिमन्तं संपादयन् ४० ४. ४.

130 इदानीं सीतान्वयप्रतिपादकमाह वैदेह्या इति तदा स्वप्रस्थानसमये गात्रशोभीनीति भावः कनकसंमतः ये ष्वंगेषु यान्याभरणजालान्य-
कीर्तयत् तान्याभरणजालानि तत्र गात्रशोभीनि लक्षयादिति प्रत्यभिज्ञाश्रमाणप्रसिद्धं तीर्थस्तु गात्रशोभीनीति पाठं प्रकल्प्यरा-
मविश्लेषसमये भूषणाधारणस्यानुचितत्वाद्वैदेह्या भूषणानि स्वांगेभ्य उन्मुच्य गात्रशोभीन्यपि तानीति गम्यत इति व्याचख्यौ तत्र उत्त-
र श्लोकयोर्हस्तेष्विति तथा श्यामानि चिरयुक्तत्वादिति यदुक्तं तस्य विरुद्धं किंचैवं तदंगे रामोक्ताभरणाभावादसीताचेमवस्यात् ५१

वैदेह्या यानि चांगेषु तदा रामोऽन्वकीर्तयत् तान्याभरणजालानि गात्रशोभीन्यलक्षयत् ५१
सुकृतौ कर्णवेष्टौ च श्वदंष्ट्रौ च सुसंस्थितौ मणिविद्रुमचित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ५२
श्यामानि चिरयुक्तत्वात्तथा संस्थानवंति च तान्येवैतानि मन्येऽहं यानि रामोऽन्वकीर्तयत् ५३

अथ यकस्मिन् गात्रे किमाभरणं ह्यपनेतत्राह सुकृतौ सुनिर्मितौ कर्णवेष्टौ कुंडले श्वदंष्ट्रौ कर्णाभरणविशेषौ त्रिकर्णिकापरनामा-
नौ सुसंस्थितौ कर्णेद्रुपांगेषु प्रतिष्ठितौ उपलक्षयेइति शेषः हस्तेषु हस्तावयवेषु च यानि मणिविद्रुमचित्राण्याभरणानि रामे-
णोक्तानि तथैव संस्थितानि लक्षये ५२ चिरयुक्तत्वात् चिरकालमसंस्कृतदेहस्थितत्वेनासंस्कृतत्वात् श्यामान्यपि श्यामवर्णा-
न्यपि तथा संस्थानवंति रामोक्तसन्निवेशवंति यानि रामोऽन्वकीर्तयत् तान्येवेमानीति मन्ये ५३

श्री 13/ इत्येवमित्याह तत्रेति रामोपदिष्टेष्वाभरणानि अवहीनानि पतितानि तानि ऋष्यमूकादौ इत्यर्थः ४४ कानि तान्यसक्तानीति तत्राह गात्रानुग
वा रा तत्राह पीतमिति कनकपट्टाभवत्वेन स्वर्णतंतुमात्रनिष्पन्नत्वं तस्य सूच्यते नगासक्तं वृक्षासक्तं ४५ ऋष्यमूके वस्त्रभूषणान्यागा
सुं टी प्यनयैव क्षुनरस्याह अनेनैवेति ४६ इदं वसनं उत्तरीयवस्त्रमित्यर्थः चिरधृतत्वात्क्लिष्टवत्तरं शयनादिना म्लादितं तथापि तद्व
९९

तत्र यान्यवहीनानि तान्यहं नोपलक्षये यान्यस्या नावहीनानि तानीमानि न संशयः ४४
पीतं कनकपट्टाभं स्रस्तं तद्वसनं शुभं उत्तरीयं नगासक्तं तदा दृष्टं प्लवंगमैः ४५ भूषणा
नि च मुख्यानि दृष्टानि धरणीतले अनयैवापविद्धानि स्वनवंति महांति च ४६ इदं चिर
गृहीतत्वाद्वसनं क्लिष्टवत्तरं तथाप्यनूनं तद्वर्णं तथा श्रीमद्यथेतरत् ४७ इयं कनक
वर्णांगी रामस्य महिषी प्रिया प्रणष्टापि सती यस्य मनसो न प्रणश्यति ४८

सतीतेरामः अनूनं अप्रच्युतः क्लीवत्वमार्षम् धर्मांचादिर्वा वर्णशब्दः तथा श्रीमत् शोभावत् यथेतरत् अस्मत्क्ष
हीनसततरीयमित्यर्थः ४७ पूर्वज्ञाननिश्चयमाह इयमिति प्रनष्टादर्शनं प्राप्तापि यस्य रामस्य मनसः सकाशात्प्र
णश्यति नादृष्टा भवति नित्यं सन्निहिता भवतीत्यर्थः ४८

132 साश्चयमेव केवलाबलत्वाद कारुण्येनेति परितापहेतुकारुण्यादि स्वयमेव दर्शयति स्त्रीति अनाष्टापरेणापीडितामयाश्वसतीमानरुद्धिः
ता ग्राम्यादिस्त्रियोरक्षा इत्युक्तेस्तदकरणकृतकारुण्यात्परितापः वनं प्रस्थितमयि मामाश्रिता साचनरक्षतेति आनृशंस्यतः आश्रितसं
रक्षणस्वभावत्वेन तदकरणात्परितापाः पत्नीसर्वधर्मसाधनभूतानष्टेति धर्मणाशचिन्ताशोकेन परितापः प्रियेति परमरूपलावण्या
दिमती परमसुखसाधनमस्ता नष्टेति एवं संभोगादिस्मरणजमदनेन सर्वसिद्धसर्वेन्द्रियपरितापाः ४९ ५ अस्या यथारूपादि तथा राम

इयं सा यत्कृते रामश्चतुर्भिः परितप्यते कारुण्येनानृशंस्येन शोकेन मदनेन च ४९ स्त्री प्रण
ष्टेति कारुण्यमाश्रितेत्यानृशंस्यता पत्नी नष्टेति शोकेन प्रियेति मदनेन च ५० तस्या देव्या यथा
रूपमंगप्रत्यंगसौष्ठवं रामस्य च यथारूपं तस्येयमसितेक्षणा ५१ अस्या देव्या मनस्तस्मिंस्तस्य
चास्यां प्रतिष्ठितं तेनेयं स च धर्मात्मा मुहूर्तमपि जीवति ५२

स्य यथा रामस्य रूपादि तथाऽस्यापि अतः सोऽस्या योग्यः इयं च तस्य यो
ग्येत्यर्थः अनेनोभयोरन्योन्यानुरूप्यं दर्शितं ५१ अथान्योन्यानुरागमाह अस्या देव्या इति येनास्यामाश्रितं रामे सक्तं तस्य चास्यां तेनेयं
स च जीवति विप्रसन्निधानेन वियोगाभावादिति भावः मुहूर्तमपि रत्यस्यान्यथेत्यादिः नजीवेदिति च शेषः ५२

श्री 133 दुष्करमिति प्रवृत्तेनेनेति वर्त्तते न विन्नु सन्निधानेन दुष्करं किं कृतवानत आह धारयतीति वर्त्तमानसमीप्ये लट् देहधारणेनैव धैर्यं सीतामेवं वमेवं
रा वा गुणगणानयामास्लनवासः सर्वोन्नत्वापवास हृत्शल्यशोकु ध्यानपरायणात्वादिं पातिव्रत्य धर्मवती हृष्टो हृष्टः सन्रामं समस्मार स्मृतं
सु टी॰ च तं प्रशशंस एव पातिव्रत्यगुणाहृत्यत्नीलाभेन भाग्यातरोरामः ईदृश्या वियोगेनेह शरीरधारणं ईदृशो प्राप्यये उद्यमस्त्वौचितएवेति
९॰

दुष्करं कृतवान्रामो हीनो यदनया प्रभुः धारयन्त्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति ५२ एवं सी
तां तदा दृष्ट्वा हृष्टः पवनसंभवः जगाम मनसा रामं प्रशशंस च तं प्रभुं ५३ इत्यार्षे रामायणे
सुन्दरकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५ प्रशस्य तु प्रशस्तव्यां सीतां तां हरिपुंगवः गुणाभिरामं रामं च पु
नश्चिन्तापरोऽभवत् १ स मुहूर्त्तमिव ध्यात्वा बाष्पपर्याकुलेक्षणः सीतामाश्रित्य तेजस्वी
हनूमान्विललाप ह २

चास्मीतां च प्रशशंस वलवता भवेन शश्रु गुणाहृता पि याप एवं पातिव्रत्या न देशे वसर्वां जनमेन ते
वेशाशशासु ५३ वमनानः इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५ सीताप्रशस्य प्रशंसा च शशुकृ दृष्ट्या चिंतापरः सीतावि
षयकः खेदेनेति भावः १ सीतामाश्रित्य सीतामुद्दिश्य २

९॰

134 गुरुभिर्विनीतस्यापि शिक्षितस्य लक्ष्मणस्य गुरुप्रिया गुरोः रामस्य पत्नीत्वात् तद्देवपरमोपास्यत्वेनाभीष्टा सीता अग्रयोनिजातिः सीम·
यानिक्रम्य रामपत्न्यापि यदि दुःखार्ता तदा दुःखपीडिता तर्हि कालो दुरतिक्रम्य इति द्विनोत्सृतमित्यर्थः दुःखोपायचरकत्वस्य कातुपवप्रसि·
इत्यादितिभावः ननु दुःखं वा कालमात्रजन्यं कर्मानुष्ठानवैफल्यापत्तेः तस्यायत्तकाजन्यत्वेपि ईश्वरावतारसीतारामयोः कर्मा·
भावात्कथं दुःखमिति चेत् वस्तुतस्तु नत्वयोः दुःखाभावेपि लोकानुग्रहाय गृहीतमनुष्यदेहयोस्तेशां मनुष्यत्वाभावबुद्धिप्रतिबन्धायन
टवत्तद्व्यवहारमभिनयतोः सावदुःखादिकालिकमत्वविकासाद्यभिनयेन तन्मायामादितस्यैव देवांशस्य हनूमतोभिनीतका
र्यदर्शनतत्कारणानुमानात् दुःखातिस्वायुक्तेः सामंजस्यात् यथाच परेणाहेयधनेविनाहनूमतः स्वबलापराक्रमाशेमोहस्तथान

मान्याग्रहविनीतस्य लक्ष्मणस्य गुरुप्रिया यदि सीता हि दुःखार्ता कालो हि दुरतिक्रमः
रामस्य व्यवसायज्ञा लक्ष्मणस्य च धीमतः नात्यर्थं क्षुभिते देवी गंगेव जलदागमे ५

मोर्भगवत्स्वरूपत्वेनेदानींतस्य मोहइतिवक्तुंशक्यत्वात् पश्चाद्भगवदिच्छयैव तस्य नयोः स्वस्वरूपज्ञानेपि न किंचिदवद्यम् २ नन्वेवं·
विधदुःखातिशये जीवनहानिरेव स्यादत आह रामस्येति स लक्ष्मणो रामपवेविधेदुर्गेष्वपि तामपि मा दिव्यास्वेः समुद्रमपि·
येनकेनाप्युपायेनोल्लंघ्यागत्याशास्यतीतितस्य व्यवसायज्ञा पराक्रमज्ञा सती नात्यंतं क्षुभ्यते नेतस्य मूलकशणान्यागसंपादक
त्वोमंन्यामीतीत्यर्थः जलदागमे वर्षाकाले पि गंगा यथा इतरक्षुद्रनदीवदुर्धरवेगेन शोभातितद्वत् ५

135 तुल्यशीलवयोवृत्तां रामतुल्यस्वभाववयश्चारित्रां अभिजनः कुलं लक्षणं सामुद्रिकोक्तं अत एव सीताया रामस्य पुरुषांतरे स्त्र्यंतरे वा
प्रवृत्तिः स्वभावमूलेति सूचितं ५ मनसा रामं जगाम अस्याः स एवानुरूप इति संस्मारेत्यर्थः नवहेमाभां नवीनस्वर्णीहमाभा चेत्य
र्थः ६ अस्या हेतोः सर्वात्मना स्वसहश्यप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ७ दूषणेन तरवैनिपातश्चैनदा सकृत्या शूर्पणखानिरासमूलत्वादन्वेषणा

तुल्यशीलवयोवृत्तां तुल्याभिजनलक्षणां राघवोऽर्हति वैदेहीं तं चेयमसितेक्षणा ५ तां
दृष्ट्वा नवहेमाभां लोककांतामिव श्रियं जगाम मनसा रामं वचनं चेदमब्रवीत् ६ अस्या
हेतोर्विशालाक्ष्या हतो वाली महाबलः रावणप्रतिमो वीर्ये कबंधश्च निपातितः ७ विरा
धश्च हतः संख्ये राक्षसो भीमविक्रमः वने रामेण विक्रम्य महेंद्रेणेव शंबरः चतुर्दश सहस्रा
णि रक्षसां भीमकर्मणां निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः ९ खरश्च निहतः संख्ये
त्रिशिराश्च निपातितः दूषणश्च महातेजा रामेण विदितात्मना ऐश्वर्यं वानराणां च दुर्ल
भं वालिपालितं अस्या निमित्ते सुग्रीवः प्राप्तवान्

प्रतिबंधसंभावनामूलकत्वाच्चैतन्मूलमेव शंकरोयं प्रयु
क्तहननादयएव महेंद्रपदेन तुल्यप्रयुक्तलक्षणा वा ८९ १० अस्या निमित्ते सत्यम्यर्थे षष्ठी अस्यां निमित्तभूतायां सत्यामित्यर्थः

श्री रा वा सुं टी ९८

९८

136 १२ परिवर्तयेत् अथ धरोत्तरं कुर्यात् संहरेदिति यावत् ।२ एवं मेतेषु कृत्स्नमुपपादयति राज्यं वेति त्रैलोक्यराज्यसीतालाभयोः कतरत् उत्कृ-
ष्टमिति विचारे अत्र द्वितीयकोटिनिर्णीतोऽशेन साहृश्यमपि नास्तीत्यर्थः ।५ आधिक्यमेवोपपादयति इयमिति अनेन कुलमर्न्यहृष्ट
अनेत्यनेन चारित्र्यातिशयः मेदिनीं भित्वेत्यनेनायोनिजतया मानुषादिव्यरूपत्वं दर्शितं ।५।६ आर्यशीलस्य ह्यार्यशीलस्य

मारारयुग्मयाक्रांतः श्रीमानुदन्नदीयतिः अस्याहेतोर्विशालाक्ष्याः श्रीवेयं निरीक्षिता यस्या
मेः सगराज्ञा तां मेदिनीं परिवर्तयेत् अस्याः कृते जगच्चापि युक्तमित्येव मे मतिः ।३ राज्यं वापि च
लोके सीतावाजनकात्मजा त्रैलोक्यराज्यं सकलं सीतायानाप्नुयात्कला इयं सा धर्मशीलस्य
जनकस्य महात्मनः सुता मैथिलराजस्य सीता भर्तृदृढव्रता उत्थिता मेदिनीं भित्वा क्षे
त्रे हलमुखक्षते पद्मरेणुनिभैः कीर्णा शुभैः केदारपांशुभिः ।४ विक्रान्तस्यार्यशीलस्य संयु
गेष्वनिवर्तिनः स्नुषा दशरथस्यैषा ज्येष्ठा राज्ञो यशस्विनी धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य रामस्य विदि
तात्मनः इयं सा दयिता भार्या राक्षसीवशमागता ।६

अनेन महाकुलीनपरिग्रहणं दर्शितं ।७ यच्छेषतयैवं श्लाघ्यं दर्शितं तस्य कालस्य दुरतिक्रमत्वमाह इयं सेति राक्षसीवशमागता
कालश्च बलवान् इत्यादि दिभावः फलमत उपपत्तेरिति व्याससूत्रेणापि कालात्मनो भगवत एव कर्मफलदाणं सामर्थ्यं दर्शितं ।८

श्री
वा० रा०
सु० टी०
६९

137 भर्तृस्नेहबलात्कृता बलात्प्रवर्तिता १९ भर्तृशुश्रूषणापरा समं चेतनात्सार्थं तिविणापासत्रोऽयोतिष्ठच २० एवंवदेवाद सेयमिति या
तनं नारागद्भसीभिः संपाद्यमानतीव्रदुःखं श्रुतं घोनामापदा २१ शीलं संपन्नां दृष्टुं शीलं खेपरित्रप्रच्यवरहितं प्रमथितां प्रमथिता
मपि प्रपामिव पिपासितो यशोत्ता २२ २३ काम्यत इति कामः भुज्यन्त इति भोगाः स्रक्चन्दनादयस्तैः परित्यक्ता तत्समागमकाङ्क्षिणी पतिसौ

सर्वान्भोगान्परित्यज्य भर्तृस्नेहबलात्कृता अचिंतयित्वा कष्टानि प्रविष्टा निर्जनं वनं १९ संतुष्टा फ
लमूलेन भर्तृशुश्रूषणापरा या परां भजते प्रीतिं वनेपि भवने यथा २० सेयं कनकवर्णांगी
नित्यं सुस्मितभाषिणी सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी २१ इमां तु शील[illegible]संपन्नां द्रष्टु
मिच्छति राघवः रावणेन प्रमथितां प्रपामिव पिपासितः अस्या नूनं पुनर्लाभाद्राघवः प्रीतिमे
ष्यति राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनः प्राप्येव मेदिनीं २३ कामभोगैः परित्यक्ता हीना बंधुजनेन च
धारयत्यात्मनो देहं तत्समागमकांक्षिणी नैषा पश्यति राक्षस्यो नेमान्पुष्पफलद्रुमान् एकस्थ
हृदया नूनं राममेवानुपश्यति २५ भर्ता नाम परं भार्या शोभने भूषणादपि एषा हि रहिता तेन
शोभनार्हा न शोभते २६

ख्यं तस्मान्नं देहं न रक्षं वर्षशतादपीति न्यायेनेति भावः २४ राक्षस्यः राक्षसीरित्यर्थः एकस्मिन्नर्थे स्थितेति
तादृशं हृदयं यस्याः सा किं तदेकं लक्ष्यं तत्राह नूनं राममेवेति २५ राममेवेत्यत्र बीजमाह भर्ता नामेति शोभनं शोभा २६

६९

138 पनदेकएदयत्वज्ञानादेवरामः प्रभयंजीवनल्पंड्डःखेनावसाधनाभावतूपंचडक्षरं कुरुते २७ ममापितिर्यग्भ्योनेरयिविषयानभिज्ञस्य
स्यापि २८ क्षितितल्यालमायस्याः सा दृष्टिमात्रेणरावणस्याभस्मीकरणात् संरक्षणेपरैरनपहारायगोप्यतइत्यर्थः २९ रूपणाशो

दुष्करं कुरुतेरामोहीनोयदनयाप्रभुः धारयत्यात्मनोदेहंनदुःखेनावसीदति २७ इमांमम्मि
नकेस्मांतांशातपत्रनिभेक्षणां सुखाहांदुःखितांत्वामममापिव्यथितेमिव २८ क्षितिक्ष्मा
मापरूक्षनिभेक्षणायावह्निनाराघवलक्ष्मणाभ्यां साधात्रसीमिर्विक्रहनेत्रणाभिः
मेत्युनेसप्रीतिकृतमूले २९ हिमहतनलिनीवनष्टशोभाव्यसनपरंपरयातिपीड्यमा
ना सहचररहितेवचक्रवाकीजनकसुतांकृपणांदशांप्रपन्ना ३० अस्याहिपुष्पावनता
ग्रशाखाः शोकंदृढंवैजनयंत्यशोकाः हिमव्यपायेनचशीतरश्मिरभ्युत्थितोनेकस
हस्ररश्मिः ३१

व्यां ३१ नकेवलमशोका एवशोकजनकस्तंद्रीपीत्याह हिमव्यपासेनेवसंतसमीयश कालेनोपलक्षितः यद्वालंकायां
हिमव्यपायेनशीताभावेनाभ्यफत्यितोतिप्रकाशतयास्थितः अनपवोनेकसहस्ररश्मिरश्मिः अभ्यफधितः उदयेशाम्नः शी

नैषधमहाकाव्यटीका सर्ग ५

श्री रा वा
हं टी
७.

139 सीतेयमितिवेव इयं सीतैवेतिज्ञानबुद्धिस्तामेवबुद्धिं संश्रित्यततः परानष्टेपविकीर्षयां तस्मिन्शिंशपायावृक्षेपवनिषसाद तद्वात्रिशे
षपरदिनंवसितइत्यर्थः एवं च सरावणात्‌पुरासर्वापिलंकागामत्रपेणसमुद्रलंघनदिनरात्रावेवविचिता तृतीयायामेषशोकतिका
प्रवेशइतिवोध्यं ३१ रामसातेः इत्यार्षेसुंदरकांडेपंचदशः सर्गः १५ ततः तद्दिनापगमानंतरंकुमुदषंडं कुमुदसमूहस्तदाभंश्वेत्येनतिर्मलेन

इत्येवमर्थंकपिरन्ववेक्ष्यसीतेयमित्येवनुजातबुद्धिः संश्रित्यतस्मिन्निषसादवृक्षेवलीहरीणामृषभस्तरस्वी ३१ इत्यार्षेसुंदरकांडेपंचदशः सर्गः १५ ततः कुमुदषंडाभोनिर्मलोनिर्मलोदयः प्रजगामनभश्चंद्रोहंसोनीलमिवोदकं १ साचिव्यमिवकुर्वन्सप्रभयानिर्मलप्रभः चंद्रमारश्मिभिः शीतैः सिषेवपवनात्मजं २

नीलजलमिवोदकं हंसोनीलमुदकमिवेति नभसोनीलत्वंप्रतीत्याकुमिविसंप्रदायेन च बोध्यं नभोजगाम किंचिन्नभउपरिभागंजगामेत्यर्थः सा
मेत्यर्थः १ साचिव्यमिवसीतादर्शनाद्योप्रभयास्वकांत्यासाचिव्यमिवसाहाय्यकमिव दिवाकरविदेकांतप्रदेशेस्थितत्वात्तिरोहितत्वा
दाकुलत्वाद्वनसमुदायाद्वासीनोसीतायाश्चदर्शनेनराश्रो चंद्रोदयेसतितत्पुनः समीपदेशआगत्यस्थितस्यसम्यक्प्रदेश

८
८५.

140 शोणकभौरैन्यस्ता अयोनीतामिवनिमज्जमानामिव ३ दिदृक्षमाणाः प्रकटतयातां द्रष्टुमिच्छुः ४ कर्णाभावरणामितिविशालक·
र्णीमस्तकोच्छ्वासनासिकांऊर्ध्वमुखनासां ५ अतिकायोतमांगीअतिप्रवृद्धोपरिभागदेहवंती नेत्रदीर्घशिरोग्रस्थलदीर्घग्री·
वामित्यर्थः शरीरकेशैः केवलयारीणीमिव ६ विवृकेसंवद्धदेष्ट्राष्टोयस्यास्ता · विकटावक्रशरीराकरालाभयंकरहलव

सदष्टदंशितनः सीनीपूर्णांवृद्धनिमाननां शोणकभौरैरिवन्यस्तां भौरैतामिवांभसि ३ दिदृ
क्षमाणावैदेहीहंसमाम्भक्तनात्मजः सदष्टदंशविहरस्याराह्लसीचैरदर्शनाः प्रकाद्देमेक
कर्णांवक्रणांश्रावणांतथा अकर्णांशङ्कुकर्णांचमस्तकोच्छ्वासनासिका ५ अतिकायो
त्तमांगीचतनुदीर्घशिरोधरां ध्वस्तकेशीतथाकेशकेषकेवलधारिणी ६ लंबकपोल
ललाटांचलंबोदरपयोधरां लंबोष्ठीचिवुकोष्ठीचलंबास्यालंबजानुकी ७ ह्रस्वादीर्घांचवक्र
श्चविकटावामनातथा करालाभ्भवक्त्राचपिंगाक्षीविकृताननां विकृताःपिंगलाः
कालीःकाथनाःकलहप्रिया कालापसमदाशूलकूटमुद्गरधारिणीः वराहमृगशार्दू
णीं ८ विहृतत्वादिगणाश्रयाराज्ञस्यसूत्रवस्थि लमहिषाःजषिवाशिवाः गजोष्ट्रहयपादाश्चतिरवानशि
तांसांदर्शितिवदमाणेनान्वयः कूटोयस्कारकूलाभंआयुधविशेषः ९ निखानशिरसः कवंधवज्रः प्रदेशागतशिरसः १०

श्री
रा वा
टी
८

141 हरिकर्णीः सिंहकर्णीः १ गजसन्निभनासाः शुण्डादण्डोपेतनासाः २ पादचूलिकाः पादे संलग्नाः शिरःकेशा यासां ताः पादे
वा चूडाकाराः केशा यासां ताः अतिमात्रं अतिप्रमाणं ३ ४ ५ सुरामांससदाप्रियाः सुरामांसे सदा प्रिये यासां ताः ६ ७ स्कन्ध

पक्षहस्तैकपादाश्च खरकर्णश्च कर्णिकाः गोकर्णी हस्तिकर्णीश्च हरिकर्णीस्तथापराः
अतिनासाश्च काश्चिच्च तिर्यङ्नासाअनासिकाः गजसन्निभनासाश्च ललाटोच्छ्वासनासिकाः
हस्तिपादा महापादा गोपादाः पादचूलिकाः अतिमात्रशिरोग्रीवा अतिमात्रकुचोदरीः ३
अतिमात्रास्यनेत्राश्च दीर्घजिह्वानखास्तथा अजामुखी हस्तिमुखी गोमुखीः सूकरीमुखीः ४
हयोष्ट्रखरवक्त्राश्च राक्षसीर्घोरदर्शना शूलमुद्गरहस्ताश्च क्रोधनाः कलहप्रियाः ५
कराला धूम्रकेशिन्यो राक्षसीर्विकृताननाः पिबन्ति सततं पानं सुरामांससदाप्रियाः ६
मांसशोणितदिग्धाङ्गी मांसशोणितभोजना ताददर्श कपिश्रेष्ठो रोमहर्षणदर्शनाः ७
स्कन्धवन्तमुपासीनाः परिवार्य वनस्पतिं तस्याधस्ताच्च तां देवीं राजपुत्रीमनिन्दितां ८
लक्षयामास लक्ष्मीवान्हनुमान्जनकात्मजां निष्प्रभां शोकसन्तप्तां मलसंकुलमूर्धजां ९

वन्तं प्रशस्तस्कन्धवन्तं पर्णशाखावन्तं हस्तं शिंशिपावृक्षं परिवार्य तं तन् मूलादीषद्दूरे उपासीनाः स्थिताः तस्याधस्तात् तन्मूलसमीपे ८

७१

142 रिव स्फुरन्तीं भ्रमितो पतितां तारामिव चारित्र्यव्यपदेशः पातिव्रत्यजनकीर्तिः भर्तृदर्शनं ज्वलं भयस्यास्तां २० उत्तमस्त्रपुराणजशोभाढ्यां ता
मपि भर्तृवात्सल्येन तत्प्रियत्वेन शोभावती विनाकृतां रहितां २१ पयोदान्ते वर्षान्ते अनेन रः खस्यान्यत्वावशिष्टत्व मुच्यते २२ अस्पर्श
नात् भर्तृस्पर्शाभावात् अतएवायुक्तां वीणावादनक्रियारहितां वल्लकीं वीणामिव स्थितां अयुक्तां रक्षसां वशे दोषीन तैः

दीनाम्पुराणां च्युतां भ्रमितां तारां निपतितामिव चारित्र्यव्यपदेशां च्युतां भर्तृदर्शनवर्जितां २०
भूषणोज्झितमेदीनां भर्तृवात्सल्यभूषितां राहुमोचितपसंरुद्धां चंद्रलेखामिव विनाकृतां २१
१ वंद्रां विच्छायां सिंहसंरुद्धां गजवधूमिव चंद्ररेखां पयोदान्ते शारदाभ्रैर्विवर्जितां २२ क्लिष्टरूपाम
संस्पर्शात् युक्तामिव वल्लकीं सतां भर्तृहितेयुक्तामयुक्तां रक्षसां वशे शोककर्शितकाम
शोकसागरमासक्तां ताभिः परिवृतां तत्र सयाग्राहामिव रोहिणीं २४ ददर्श हनुमांस्तत्र लता
मकुसुमामिव सामलेन च दिग्धांगीं वपुषा चाप्यलंकृतां मृणालीपंकदिग्धेव विभाति
च न भाति च २५ मलिनेन च वस्त्रेण परिक्लिष्टेन भामिनीं संवृतां मृगशावाक्षीं ददर्श हनु
मान्कपिः २६

योग्यां २३ शोकसागरमासक्तां तत्र मध्ये ताभिः राक्षसीभिः सग्रहाक्रूरग्रहाविष्टां २४ अकुसुमलता
सादृश्यमाभरणत्यागात् वपुषा स्वरूपीय सहजसौंदर्येणाकारकदीपकमत्रालंकारः समुच्चयश्च २५ २६

श्री
रा
सुं
वा
टी
९२

143 भर्त्तृतेजसा भर्त्तृपराक्रमांसंधानेनादीनहृदयां २८ दुःखस्यदुःखसागरस्य प्रशादेयेनाधारनिगरणां २९ क्षामांमाकृशांसुवि
नाभरणशोभिनी आभरणानुग्रहमनयैवसौंदर्येणशोभमानां ३० राघवंनमश्चक्रे इति भगवतो राघवस्यानुग्रहादे

तांदेवींदीनवदनामदीनांभर्त्तृतेजसा रक्षितांस्वेनशीलेनसीतामसितलोचनां २०
तांदृष्ट्वाहनुमान्सीतांमृगशावनिभेक्षणां मृगकन्यामिवत्रस्तांवीक्षमाणांसमंततः
दहंतीमिवनिश्वासैर्वृक्षान्पल्लवधारिणः संघातमिवशोकानांदुःखस्योर्मिमिवोत्थितां
तांक्षामांसुविभक्तांगींविनाभरणशोभिनीं प्रहर्षमतुलंलेभेमारुतिःप्रेक्ष्यमैथिलीं
हर्षजानिचसोश्रूणितांदृष्ट्वामदिरेक्षणां मुमोचहनुमांस्तत्रनमश्चक्रेचराघवं
नमस्कृत्वाचरामायलक्ष्मणायचवीर्यवान् सीतादर्शनसंहृष्टोहनुमान्संवृतोभवत्
इत्यार्षेसुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः १७ तथाविप्रेक्षमाणस्यवनंपुष्पितपादपं विचिन्वतश्च
वैदेहींकिंचिच्छेषानिशाभवत् १

वेयंमयादृष्टेतिपुनः स्वतानमस्कारसीतांदर्शनपरिहारायसूक्ष्मरूपमालंब्यवृक्षमूलसमीपशाखासुनिलीनोभवत् ३२
इत्यार्षेसुंदरकांडेसप्तदशःसर्गः १७ तथेति किंचिच्छेषाग्रपरयामममात्रेशेषाविविचिन्वतः तस्याःस्पष्टदर्शनायवास्तमी

१४५ विरात्रेरात्रिविपर्यासेअपररात्रेइत्यर्थः ब्रह्मरक्षसां ब्रह्मवेदस्तत्ररक्षसां तद्वेदस्यापीकृतं षडंगेत्यादिनैना २३ निद्रावमर्णादेवस्रस्त
माल्यांबरधरः भृशांतिपुरुषगाधाभिनिवेशेनखिन्नः कामंकामवेग ५ ईदृशेषुनीयस्यान्यथायोजनं आत्मैवरक्षसस्तमोगुणा
विष्टस्यभावान्मायामोहितस्याकृत्येष्वेवप्रवृत्तेः तथाक्रियमाणं भगवद्ध्यानमपिपापप्रयोगोत्तरजन्मान्तरेउत्तमफलायेति
बोध्यं एतएवअरत्नाद्यमैथुनास्सारतोदानस्यावकोअस्रूमत्रः नयुष्मेवानवयवानिनिन्द्यमर्त्यः अवद्यमपियोदवन

षडंगवेदविद्वांक्रतुप्रवरयाजिनां शुश्रावब्रह्मघोषांस्तविरात्रेब्रह्मरक्षसां २ अथमंग
लवादित्रैः शब्दैः श्रोत्रमनोहरैः प्राबोध्यतमहाबाहुर्दशग्रीवोमहाबलः ३ विबुध्यतु
महाभागोराक्षसेंद्रः प्रतापवान् स्रस्तमाल्यांबरधरोवैदेहीमन्वचिंतयत् ४
भृशंनियुक्तस्तस्यांचमदनेनमदोत्कटः नतुतंराक्षसःकामंशशाकात्मनिगूहितं ५

इति तस्यार्थः वाजमित्यन्ननामान्नदानेनयेसर्वेषांसंवोबंधनंदेवानवंधवः शृण्वेत्वध्यास्व अपिसत्यमस्यांतुवाडीस्वपितिमिति
त्वश्रुतिंदनेच्छायौलोपिमर्त्यः अवयन्दोधरन्नधारयानिभवदत्तसंधानेनैवनिष्पापत्वादिति एवंचभगवत्तातंदावरुद्धा
भावेनध्यानमपिनरकभोगोत्तरंजन्मान्तरेउत्तमफलायातएवास्यमरणोत्तरंचवधंचतत्पुण्यानांचदिराजकुलेजन्मचतत्र
प्रीतिचवर्द्धुर्गणारामावतारइतिहरिवंशोक्तेः तावत्पर्यंतंवैनन्यापफलभोगस्त्वर्णीयातमितिबोध्यम् ५

श्री वा रा सुं टी ७३ 1456

वीथीः अशोकवनिकामार्गगमनवीथीः ८।९ अंगनाः शतमात्रमित्यवधारणोऽतिकतकः देवगन्धर्वयोषितो महेन्द्रमिव पौल
स्त्यं तावद्गणाग्रव्रजनम् अनुभावप्रार्थः १० काञ्चनीः काञ्चनदण्डा वालव्यजनहस्ताश्चेत्यस्यान्वयः व्रजन्ति इति शेषः तावलं तानीत्यस्य जगृहुः

सर्वाभरणैर्युक्तो बिभ्रच्छ्रियमनुत्तमाम् नानानगैर्विविधैर्जुष्टां सर्वपुष्पफलोपगैः ६ वृतां च
करेणुभिः स्वनानापुष्पोपेताभितो सदासनैः सविहगैर्विचित्राम्परमाद्भुतैः ७ ईहामृगैश्च
विविधैर्वृतां दृष्टमनोहरैः वीथीः संप्रेक्षमाणाः सुमणिकाञ्चनतोरणाः ८ नानामृगगणा
कीर्णां फलैः प्रपतितैर्वृताम् अशोकवनिकामेव प्राविशत्संनतद्रुमाम् ९ अंगनाः शतमात्रं तु तं
व्रजन्तमनुव्रजन् महेन्द्रमिव पौलस्त्यं देवगन्धर्वयोषितः १० दीपिकाः काञ्चनीः काश्चिज्ज
गृहुस्तत्र योषितः वालव्यजनहस्ताश्च तालवृन्तानि चापराः ११ काञ्चनैश्चैव भृङ्गारैः
जह्रुः सलिलमग्रतः मण्डलाग्रा बृसीश्चैव गृह्यान्याः पृष्ठतो ययुः १२

ह्रुरिति अनेन लंकायां हेमन्तशिशिरयोरपि शीताभावो ध्वनितः ११ भृंगारैः कलशैः यतः ऊरुसमसहृशाज्जलपात्रैरित्यर्थ इति
तीर्थः मण्डलाग्राहतपर्यन्ताः बृसीरासनविशेषान् तत्पर्यवनामिमैत्रादिना प्रसन्नस्वर्णेनेति विशेषः १२

146 पानस्पर्द्धापानेन स्पर्द्धया येषेषष्टी भ्राजंतीदेदीप्यमानां दक्षिणांग्रनुकूलां ।१३ ।१५ व्याविद्धाः स्थानाद्दीषच्चलिताः समग्गामस्रदितोस्पर्षोव
र्णकोनुलेपनं यासांनाः ।१६ समाल्याः सपुष्पाश्च्राकुलाभूर्धजायासांताः ।१७ मदिरलोचनाः मदकेरवीक्षणाः वड्डमानात् भर्तृकृत

काचिद्रत्नमयीं पात्रीं स्पर्द्धापानस्य भ्राजतीं दक्षिणां दक्षिणेनैव न दाजयाद्रपाणिनां ।१३ ग
नहस्तप्रतीकाशं स्वच्छं रत्नं पात्रि प्रभं सौवर्णं हेमपरागन्धोत्वापक्षतोयये ।१४ निद्रामदपरी
ताद्योसावर्णास्रोत्तमस्त्रियः ग्रनुजग्मुः पतिं वीरं घनंविद्युल्लता इव ।१५ व्याविद्धहारकेयरसमा
स्पर्दितवर्णकाः समागलितकेशांताः सस्वेदवदनास्तथा प्रयातिनैकेन पानेनायोमदिर
लोचनाः वड्डमानाच्च कामाश्च प्रियभार्यास्तमन्वगुः ।१७ हृष्णन्योमदशेषेण निद्रया च प्रभान
नाः स्वेदक्लिष्टांगकुसुमाः समाल्याकुलमूर्धजाः स च कामपराधेनः पतिस्तासां महाब
लः सीतासक्तमनामंदोमंदाचितगतिर्वभौ ।१९ ततः कांचीनिनादं चेन्नुपुराणां च निस्वनं श्रु
त्वा च परमस्त्रीणां कपिर्मारुतनंदनः ।२० तं चाप्रतिमकर्माणमचिंत्यवलपौरुषं द्वारदेशम
नुप्राप्तं ददर्शांतकेमानुःकपिः ।२१

संमानात् कामात्स्वीयात् ।१८ मदोद्गमतिः मंदं यथा चितागतिर्यस्य ।२० द्वारदेशं गृहैकवनिप्राकारदेशं ।२१

147 दीपिकाभिर्भासितेत्यत्र विशेषमत्वात् ह्रादयंपायायामावशिष्टश्चैवं इस्यात्तगमनाच्च २२ जि---दिगुणाकेईत्तरोयस्तंसमत्तंप्रत
त्वा कंदर्पमिवस्थितं ग्रथविह्वशरासनंन्यक्षेत्त्वचापं २३ ग्रमस्तंपयः मयिपयःफेनवच्छुक्काग्राभायस्यनेन ग्ररजोयोतंसपुष्पमा.
लयामासहितविपिष्टमुक्तावन यद्वास्यानातच्छन्तमंगदेसक्तवस्त्रग्रवकर्षनग्रगेदादाकृष्यपयथास्यानेस्थापयंतं सपुष्पम

दीपिकाभिरनेकाभिः समंतादवभासितं गंधतैलावसिक्ताभिर्ध्रियमाणाभिरग्रतः २२
कामदर्पमदैर्युक्तं जित्वा तामन्वायतेक्षणं समस्तमिवकंदर्पमपविद्धशरासनं २३ मथि
ताम्रुतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमं सपुष्पमवकर्षंतं विमुक्तं सक्तमंगदे २४ तं पत्रविट
पेलीनः पत्रपुष्पशताहतः समीपमुपसंक्रांतं विज्ञातुमुपचक्रमे १५ अवेक्षमाणस्तु
ततो ददर्श कपिकुंजरः रूपयौवनसंपन्ना रावणस्य वरस्त्रियः १६ ताभिः परिवृतो राजा
सुरूपाभिर्महायशाः तन्मृगद्विजसंघुष्टं प्रविष्टः प्रमदावनं १७

वकर्षंतमित्येवपाठः तीर्थस्त्वपतयोजनताशक्त्वासलीलमवकर्षंतमितिपाठं कल्पयति २४ पत्रविटपे तिविटपपत्रशाखायां
विज्ञातुं प्रयममकरतिविशेषेणाज्ञातुं विय्यानमितिपाठेप्ययमेवार्थः प्रमदानांक्रीडागृहवनं प्रमदावनं २७

148 शंकुकर्णानामानं द्दनरक्षीराक्षसः तेन विश्रवसः पुत्रो राक्षसो रावणो हृष्टः नान्येन केनापि पुरुषेणोत्पर्षः २८ यः पुरमध्ये पुरा
शेनेशयितः सोयमेवेत्यन्वयः तस्माद्रावणोयमिति संचिन्त्य एवमुक्तः स्वाश्रितगणाखाया अन्तर्वेशाखान्तरे इति शेषः ३ यद्यपि सः
समदृश्यं वनकर्ता समारुतात्मजो हनूमान् गृहे तेजास्तथापि तस्य रावणस्य तेजसा निर्धूतः नसपुरो वस्थातुमशक्नुवन् पत्रेषु

ह्येवोविचित्राभरणः शंकुकर्णो महाबलः तेन विश्रवसः पुत्रः स हृष्टो राक्षसाधिपः २८
हृतः परमनारीभिस्ताराभिरिव चंद्रमाः तं ददर्श महातेजास्तेजोवान् महाकपिः २९
रावणोयं महाबाहुरिति संचिन्त्य वानरः सोयमेव पुरा शेते पुरमध्ये गृहोत्तमे ३ अ
वप्लुतो महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः स तथाप्युग्रतेजाः सन्निर्धूतस्तस्य तेजसा ३१ स ता
सतामसितकेशान्तां सुश्रोणीं संहतस्तनीं दिदृक्षुरसि इति श्रीमद्रामायणे सुंदरकांडे अष्टमः स
तापांगीमुपावर्तत वानरः ३२ इत्यार्षे वाल्मीकीये रामायणे सुंदरकांडे अष्टमः सर्गः १८

उवङ्गलेयत एव गृहान्तरे शाखान्तरे सक्तः स्थितस्तत्रापि स्वल्पशरीरतया संवृतो गुप्तोभवत् सर्वमायातिरस्कारकमायाव
न्तस्य हृष्टत्वात् माया स्वल्पशरीरादिमत्त्वेन स्थातुमशक्यत्वादेवं करणम् ३१ उपावर्तत समीपं प्राप्तः ३२ रेगमानः इत्यार्षे
रामायणे सुंदरकांडे अष्टमः सर्गः १८

श्री
रा० वा०
सुं० टी०
१५

149 ततोऽनन्तमतः सत्ववंतं तरंतस्मिन्नेवकालेऽपररात्रेप्यागमनकाले रावणं दृष्ट्वा ततोऽनंतरं प्रावेपत । रुदंत्यप्रविष्टाभूत भीतस्व
भावोऽक्रमात्स्वभावोक्तिरत्रालंकारः २ सन्नां शीर्णां नावं शीर्णां नौरस्य जननिवेशार्थः ४ असंवृतायामास्तरणरहितायां संशितव्रतां
सवनावयायतीं रुदाणवनमिव ऊर्वा० ५ मलेन मंडनस्थानेषु दिग्धांगीं इषितांगीं विमांगीमिति पाठे नामलहृदयेण मंडनेनाच

तस्मिन्नेव ततः काले राजपुत्री त्वनिंदिता रूपयौवनसंपन्नं भूषणोत्तमभूषितं । ततो दृष्ट
वैवैदेही रावणं राक्षसाधिपं प्रावेपत वरारोहा प्रवाते कदली यथा २ ऊरुभ्यामुदरं छाद्य बा
हुभ्यां च पयोधरौ उपविष्टा विशालाक्षी रुदती वरवर्णिनी ३ दशग्रीवस्तु वैदेहीं रक्षितां रा
क्षसीगणैः ददर्श दीनां दुःखार्तां नावं सन्नामिवार्णवे ४ असंवृतायामासीनां धरण्यां संशि
तव्रतां छिन्नां प्रपतितां भूमौ शाखामिव वनस्पते ५ मलमंडनदिग्धांगीं मंडनार्हाममं
डनां मृणाली पंकदिग्धेव विभाति न विभाति च ६ समीपं राजसिंहस्य रामस्य विदितात्मनः
संकल्पहयसंयुक्तैर्यांतीमिव मनोरथैः ७

ङ्गांगीकुर्वतामित्यर्थः तीर्थग्राह संन्यासित्वाद्गचितैवतस्य मलेपि मंडनत्वबुद्धिः ईदृशीं यां ददर्श सा पंकदिग्धा मृणालीव विभाति न
विभाति च स्वरूपशोभया विभाति मलावरणाच्च न विभातीत्यर्थः ६ संकल्पस्तच्चिंतनं तद्रूपाः ये हयास्तद्युक्तैर्मनोरथैरेव रथैः राममसमी

१ सुंदरटीका १५

150 मुपसंपंनीतामिव ८ आविष्टामत्राधवरुंजंधूम्यमानांसंतप्यमानांधूमवर्णकेतुना ९ हनमावरः पीलसतस्वभावस्तद्गुनेविदित
कर्मानुष्टानवतिचऊलेजातानाहृशापवऊलेपुनःसंस्कारंपाणिग्रहणसंस्कारमापन्नामपिवृक्कुलेजाताम्नुत्यमातत्वैवपात्रसंस्का

पुष्यंतीरुदतीमिकांध्यानयोगकपरायणां ७ःखसंतानमपश्यंतीरामारामेत्रुवतां ८ चेष्टमाना
मथाविष्टापन्नगेंद्रवधूमिव धूप्यमानाग्रहेणेवरोहिणीधूमकेतुना ९ हनयीलेऊलेजानाधा
चारवतिधार्मिके पुनःसंस्कारमापन्नीजातामिवचेउकुले १० सन्नामिवमहाकीर्तिश्रद्धा
मिवविमानिनां प्रज्ञामिवपरिक्षीणमाशांप्रतिहतामिव ११ आयतीमिवविध्वस्तामाज्ञां
प्रतिहतामिव दीप्तामिवदिशंकालेपूजामपहृतामिव १२ पौर्णमासीमिवनिशांतमोग्रस्ते
उमंडलां पद्मिनीमिवविध्वस्तांहतशूरांचमूमिव १३ प्रभामिवतमोध्वस्तामुपक्षीणामिवा
पगां वेदीमिवपरामृष्टांशांतामग्निशिखामिव १४

रामिवचमलिनांस्थितांस्त्रीणांविवाहस्यैवोपनवद्दितीय
जन्मस्यावलादितिभावः १० सन्नांक्षीणांविमानितांअनाहृतांआयतीधनादिप्राप्तिः आज्ञादानशक्तिशेषः दिशंकालेउत्पातकाले॰ कु
पूजांदेवपूजा १२ पौर्णमासीनत्तसंबंधिनीनमोराहुः १३ प्रभांरविप्रकाशंतमोथकारःपरामृष्टांदेववेदीरहितपतितेराक्षा ॰दि

श्री रा वा सं टी ७९

१५१ उत्कृष्टानि वदितानि पर्णानि कमलानि यस्याः सा: १५ विस्मविता रोयोभंगादितान्यतः प्रापितजलां अतएव शुष्कस्नयां गशुङ्गादी
नीं गृहीतां धूर्तारी घ्रातस्तः भेमा उितां वृजां कश्चिव रहीतापालितामिति पाठे तां अग्लानितामित्यर्थमाह अपत्यनरहितकेषाकस्का
राभावादयत्नतः सिद्धयेतिशेषः १६ अल्पाहारां जलमात्राहारं अस्नानया अत्रस्य रहोव मराकालान् देवराजतः पायसलाभेनतद्

उत्कृष्टपर्णकमलां वित्रासितविहंगमां हस्तिहस्तपरामृष्टामाकुलामिव पद्मिनीं १५ पतिशो
कातुरां शुष्कां नदीं विस्रावितामिव परया मृजया हीनां कृष्णपक्षे निशामिव १६ सुकुमारीं सुजा
तांगीं रत्नगर्भगृहोचितां तप्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृतां १७ गृहीतां लालितां स्तम्भे
यूथपेन विनाकृतां निःश्वसन्तीं सुदुःखार्तां गजराजवधूमिव १८ एकया दीर्घया वेण्या शोभ
मानामयत्नतः नीलया नीरदापाये वनराज्या महीमिव १९ उपवासेन शोकेन ध्यानेन च भये
न च परिक्षीणां कृशां दीनामल्पाहारां तपोधनां २० आयाचमानां दुःखार्तां प्राञ्जलिं
देवतामिव भावेन रघुमुख्यस्य दशग्रीवपराभवं २१

नपेक्षणाच्च २० तयोः अथमन्वा देवरघुमुख्यस्य संकाशपत् दशग्रीवपराभवं आयाचमानां प्रार्थयन्तीं अतएव भावेनान्तरध्याने
न देवतामिव परां वार्थयन्तीं स्वस्वकञ्जल देवतामेवाहिपपग्रां जलिं कृतनमस्कृताम् २१

७६

152 कार्येनरोदनेनवानान्विष्टंते पुंस्कोकिलेनेयत्संभवयावत्तावन्मात्रफलकमेवनतुस्वेष्टफलकमितितात्पर्यं २२ ग्राह्यरमानः इत्यार्षे
रामायणेसुंदरकांडेएकोनविंशः १९ परिवृतांराक्षसीभिरितिशेषः साकारैः साभिप्रायैः आकारस्त्विंगिताकृतीन्यदर्शयतस्वा
भिप्रायमितिशेषः १ नागीगजः स्तनोदरंगूहमानाभयादिवभवादेवात्मानंस्वशरीरंमदर्शनेनेतुमिच्छसि तत्किमितिशेषः २

समांत्वमांगांरुदतीमनिंदितांहृपद्मताग्रापतपुंस्कोकिलेवनी ग्रतुष्यतांराममनेतेवमैथि·
लीप्रलोभयामासवधायरावणः २२ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेएकोनविंशः १९ सतां·
परिवृतांदीनांनिरानंदांतपस्विनी साकारैर्मधुरैर्वाक्यैर्न्यदर्शयतरावणः १ मांदृष्ट्वाना
गनासोरुगूहमानास्तनोदरं अदर्शनमिवात्मानंभयान्नेतुंत्वमिच्छसि २ कामयेत्वांवि
शालाक्षिबहुमन्यस्वमांप्रिये सर्वांगगुणसंपन्नेसर्वलोकमनोहरे ३ नेहकेचिन्मनुष्या
ष्यावाराक्षसाकामरूपिणी व्यपसर्पतुतेसीतेभयंमत्तःसमुत्थितं ४

नैवंधीनिर्मंतस्तेयुक्तेत्याहकामयेत्यादि ३ किमिदानींमदतिरिक्तंपुरुषांतरजंनतुभयंत्वन्ममस्त्वसौयस्मैज्ञानिनंनायर
त्याहनेहेतिमनः मदागमनात्समुत्थितंपुरुषांतरागमनसंभावनयाजातंभयंव्यपसर्पतुअन्येषामभावात् ४

श्री
रा. वा
सुं. टी.
२

153 नोत्पद्यत इत्याह स्वधर्म इति । स्वधर्मम् आहरणं चेति आनुकूल्यं संपादयेति शेषः संप्रमथ्य बलात्कृत्य एवं च स्वधर्मत्वात् मम नाधर्मः बला
त्कारे वा स्वतंत्रत्वात् स्त्रिया अपि न दोष इति भावः ५ एवं तु एवमपि बलात्कारपक्षे न मम स्वदोषाभावेपि तस्य पक्षस्य रसाभासप्रसंगेन
इच्छां अथ मनन्तत्वं एवं च एवमेव मज्जतीति कमेव त्वया उक्तप्रकारेण त्वाम् अकामां नानुस्प्रक्ष्यामीत्यर्थः नन्वेवं न सति तु सहाकाममपीडितव
संपादकत्वात् एवमकामामनेन प्रकारेणामपि कामरहितां त्वाम् इति इच्छावंतीं च नानुस्प्रक्ष्यामि एवं चेन्नद कामं त्वाम् इति पाठे १२

स्वधर्मो रक्षसां भीरु सर्वदैव न संशयः गमनं वा परस्त्रीणां हरणं संप्रमथ्य वा ५ एवं चैवम
कामां त्वां न च स्प्रक्ष्यामि मैथिलि कामं कामः शरीरे मे यथाकामं प्रवर्ततां ६ देवि नेह भयं
कार्यं मयि विश्वसिहि प्रिये प्रणयस्व च तत्त्वेन मैवं भूः शोकलालसाः ७ एकवेणी धराशय्या
ध्यानं मलिनमंबरं अस्थानेप्युपवासश्च नैतान्यौपयिकानि ते ८

स्यात्तत्राह काममिति कामो मन्मथः यथाकामं यथेच्छं कामं त्वद्विषयेच्छां प्रवर्ततां प्रवर्तयतीत्यर्थः ६ अतः सर्वथा भयं न कार्यमि
त्याह देवीति देवि सर्वतः पुरुषेभ्यो इह मयि मद्विषये प्रणयस्व संमानस्नेहं कुरु मानेन न यमेरात्मनेपदं ७ अधःशय्या भूशयनं नौपयि
कानि न युक्तान्यौपयिकानि ८

२२

154 मां प्राप्य विचित्रमाल्यादीति लभस्वेत्यर्थः ९ अनर्घ्याभूषणानामिति शेषः सविग्रहे इति संबुद्धिः ॥ अतिवर्तते अतिक्रम्य गच्छति स्रो
तस्विनो जलप्रवाहाः स्रोतः तेन प्रवहज्जं ततो भुंक्ष्व भोगानिति शेषः रूपकर्ता दिव्य रूपस्रष्टा त्वा त्वां कृत्वा निर्माय उपरतो दिव्य

विचित्राणि च माल्यानि चंदनान्यगुरूणि च विविधानि च वासांसि दिव्यान्याभरणानि च ९
महार्हाणि च पानानि शयनान्यासनानि च गीतं नृत्यं च वाद्यं च लभ मां प्राप्य मैथिलि १० स्त्री
रत्नमसि मैवं भूः कुरु गात्रेषु भूषणं मां प्राप्य हि कथं वा स्यास्त्वमनर्हा सविग्रहे ११ इदं ते
चारु संजातं यौवनं ह्यतिवर्तते यदतीतं पुनर्नैति स्रोतः स्रोतसिनामिव १२ त्वां कृत्वोप
रतो मन्ये रूपकर्ता स विश्वकृत् नहि रूपोपमा ह्यन्या तवास्ति शुभदर्शने १३ त्वां समा
साद्य वैदेहि रूपयौवनशालिनी कः पुमानतिवर्तेत साक्षादपि पितामहः १४ यद्यत्पश्या
मि ते गात्रं शीतांशुसदृशानने तस्मिंस्तस्मिन्पृथुश्रोणि चक्षुर्मम निबध्यते १५ भव मैथि
लि भार्या मे मोहमेनं विसर्जय बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां ममाग्र्यमहिषी भव १६

रूपनिर्माणं हित्वा न इति मन्ये उपरतेत्यर्थः हेतुर्हि यं नस्तव रूपोपमा वास्ति यदि पुनः स उत्तम रूपनिर्माणे यतेत स्यादेव तदोपमेत्या
शयः को नातिवर्तेत ह्यभ्यतेत्यर्थः कः पुमानिमिवर्ततेति पाठे कामवशानामतिक्रम्य कोवर्ततेत्यर्थः १४ निबध्यते बद्धं जाय

ते मोहस्त्वेन दृष्टा भवेष्यामीति बुद्धिं १६

155 नवहेतोस्तत्रोतार्थः १८ प्रतिवल्लोपश्चेजेता १९ प्रीत्यनीकेषु प्रतिमैत्रिकर्मवेष २० प्रतिकसप्रसाधनमलंकारमिति यावत् प्रतिकर्माणयुक्तेन
रूपेणशपामिभाविकमत्रालंकारः शालिणोनमद्विषयकरूपयाप्रतिकर्माभिसंयुक्ता भवेतिशेषः २२ ललस्वईशांकरूरूपमत्यसादानलंसाः

लोकेभ्योयानिरत्नानिसंप्रमथ्याहृतानिमे नानितेभीरुसर्वाणिराज्यंचैवददामिते १९ विजित्यपृ
थिवींसर्वानानानगरमालिनी जनकायप्रदास्यामितवहेतोर्विलासिनि १८ नेहपश्यामिलोकेन्य
योमेप्रतिवलोभवेत् पश्यमेसुमहद्वीर्यमप्रतिद्वंद्वमाहवे १९ असकृत्संयुगेभग्नामयाविमर्दितध
जाः अशक्ताःप्रत्यनीकेषुस्थातुंममसुरासुराः २० इच्छयाक्रियतामद्यप्रतिकर्मतवोत्तमं सुप्रभा
णिचवसजंत्वातवांगेभूषणानिहि २१ साधुपश्यामितेरूपंसंयुक्तंप्रतिकर्मणा प्रतिकर्माभिसंयु
क्तादाक्षिण्येनवरानने २२ भुंक्ष्वभोगान्यथाकाममपिवभीरुरमस्वच मयेष्टंचप्रयच्छत्वंपृथिवीं
धनानिच २३ ललस्वमपिविस्रब्धाधृष्टमाज्ञापयस्वच मत्प्रसादाल्ललमानाश्चललंतांबांधवास्तव २४
ऋद्धिंममानुपश्यत्वंश्रियंभद्रेयशस्विनि किंकरिष्यसिरामेणमभोगीरवासिना २५ ॥

मदीस्याजन्मिनप्रभावेनवर्द्धमानायाः २५ अविंपराक्रमादिसंपदंश्रियंधनादिसंपदं २६

156 निर्विघ्नविजयः निरस्तविजयमायनः अतएव गतश्रीत्वाग्णाजीवनेस्येवसंदेहेपराक्रमादिसंभावनाहरतइत्यर्थः २६ द्रष्टुंवापिप्राप्तुंत्व
द्वहनेरेइत्यर्थः उपलभ्यतेव्यानयेनस्यन्समर्थोभवतीत्यर्थः उपलभ्यनइतिपाठेसमर्थोभविष्यतीत्यर्थः अरोवलोकेऽग्रेसरवलोकेः २०

निर्विघ्नविजयो रामो गतश्रीर्वनगोचरः इतिसंस्थंडिलशायी वशंके जीवति वा न वा २६ न हि वेदेहि ता
मस्तां द्रष्टुं वाप्युपलभते पुरोवलोकेऽस्मिन्नेमे चेन्मां त्वामिवाहतां २७ न चापि मम हस्तात्वां प्राप्तु
महं निशाचरः हिरण्यकशिपुः कीर्तिमिंद्रहस्तगतामिव २८ चारुस्मिते चारुदति चारुनेत्रे विला
सिनि मनोहरसि मे भीरु सुपर्णः पन्नगं यथा २९ क्लिष्टकौशेयवसनां तन्वीमप्यनलंकृतां त्वां
दृष्ट्वा स्वेषु दारेषु रतिं नोपलभाम्यहं ३० अंतःपुरनिवासिन्यः स्त्रियः सर्वगुणान्विताः यावत्यो मम
सर्वासामैश्वर्यं कुरु जानकि ३१ मम ह्यसितकेशांते त्रैलोक्यप्रवराः स्त्रियः तास्त्वां परिचरिष्यंति श्रि
यमप्सरसो यथा ३२ यानि वैश्रवणे सुभ्रु रत्नानि च धनानि च तानि लोकांश्च सुश्रोणि मया भुंक्ष्व
यथासुखं ३३ न रामस्तपसा देवि न बलेन च विक्रमैः न धनेन मया तुल्यस्तेजसा यशसापि वा ३४
ऽंद्रहस्तगतां कीर्तिं कीर्तिवत्त्वां भार्यामिंद्रहस्ततां नारदमुखेन मार्गयित्वा यथा हिरण्यकशिपुः प्राप्तवान् नैवं त्वां गमः प्राप्स्यती
तिभावः इयं कथा भागवते प्रसिद्धेति तीर्थः २८ स्वेषु दारेषु मंदोदर्यामपि २ ऐश्वर्यमाधिपत्यं ३१ ३४

श्री
रा वा
सुं टी.
७६

157 श्रीरामादेहिग्रामिनोमेदिनीमपिदृष्टेयोदिदृक्षुरीयावतीभवलंनयामसमसेस्मिताभंवंत्वलालमानः इतिरामायणेसुंदरकांडेविंशः २० तस्येतिरी
नमितिक्रियाविशेषणं १ पतिमेवचिंतयंतीप्रत्युवाचेतिसंबंधः २ तृणमंतरतःकृत्वापरपुरुषस्यसाक्षात्संभाषणानर्हत्वात्भूम्याःकिंचिदंतर्धाय
मृगादिविसर्जनंवत् तृणंतरेणतस्यप्रत्युत्तरदानंकथस्यइत्यत्राह मनोरजस्तमोभूतस्यमायेइत्याशेतिशुचिस्मिताप्रत्युवाचेतिपूर्वेणअभिधानं

पिबविहररमस्वभुंक्ष्वभोगांधननिचयंप्रदिशामिमेदिनींच मयिललललनेयथासुखंत्वंत्वयिचस
मेत्यललंतुबांधवास्ते ३५ कुसुमिततरुजालसंततानिभ्रमरयुतानिसमुद्रतीरजानि कनकवि
मलहारभूषितांगीविहरमयासहभीरुकाननानि ३६ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेविंशः २० त
स्यतद्वचनंश्रुत्वासीतारौद्रस्यरक्षसः आर्तादीनस्वरादीनंप्रत्युवाचततःशनैः १ दुः
खार्तारुदतीसीतावेपमानातपस्विनी चिंतयंतीवरारोहापतिमेवपतिव्रता २ तृण
मंतरतःकृत्वाप्रत्युवाचशुचिस्मिता निवर्तयमनोमत्तःस्वजनेप्रीयतांमनः ३

प्रकारविशेषकथनार्थंपतेनतृणीकृतशापेनतयातृणान्तर्धानंत्वनयारावणस्यग्रहणाच्चनिर्भयप्रत्युत्तरदानमितिबोध्यंनदेवाहम
नोमनोनिवर्तयस्वस्वजनेप्रीयतांजस्वजनः स्वभार्यादिः कुवैनपामनःपदादेःपौनरुक्त्यंनदोषभाक् वर्णनीयमयीभा
वाच्चकुवेरपितामहपानेदोषाय ३

158 सिद्धिं ब्रह्मलोकप्राप्तिं एकपत्न्या पतिव्रतया अकार्यं परपुरुषस्पर्शरूपं ४ संप्राप्तया विवाहसंबंधेनेति शेषः ५ दुष्टतः कृत्वा पराङ्मुख
स्थित्वा औपयिकी भोगयोग्यत्वे हेतुः सती परभार्येति ६ धर्मं साधि विपक्षस्य साधुनो व्रतं चर यथा तव स्वमदोदयाः परपरिग्रहणाद्दुःखप
वमन्येषामपि स्वदाराणां परपरिग्रहे दुःखमिति ज्ञात्वा अन्येषां दारा रक्ष्याः परिहार्याः ७ यथा स्वदाराणां स्वस्मिन्नेव रमणे हाम्यत्वं चमत्क

मू३

त्वं मां प्रार्थयितुं शक्तः स्वर्गसिद्धिमिव पापकृत् अकार्यं न मया कार्यमेकपत्न्या विगर्हितं ४ कुलं
संप्राप्तया पुण्यं कुले महति जातया एवमुक्त्वा तु वैदेही रावणं तं यशस्विनी ५ रावणं पृष्ठतः कृ
त्वा भूयो वचनमब्रवीत् नाहमौपयिकी भार्या परभार्या सती तव ६ साधु धर्ममवेक्षस्व साधु साधुव्र
तं चर यथा तव तथान्येषां रक्ष्या दारा निशाचर ७ आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यतां
अतुष्टं स्वेषु दारेषु चपलं चपलेन्द्रियं ८

मिति स्वस्य निश्चयस्तथा परेषामपीत्यर्थः आत्मानमेव दृष्टान्तीकृत्य स्वेष्वेव रम्यतां अन्यथोभयोरपि धर्मलोप इति भावः विपक्षे वा
धकान्तरमाह अतुष्टमिति निकृतिः शठता निकृतिं जानातीति निकृतिप्रकारः साधुकृतधिक्कारस्तदास्पदं पराभवमजयन्नयं प्राप्नुयादित्यपव ८

श्री 159
रा. वा.
सं. टी.
८.

इहत्वंकाननेदेसंतः इहलोकपरलोकहितवक्तारोनवानैवसंतिसन्त्सुवानेष्ठितान्नानुवर्तसेतत्समीपंनगच्छसिगतोपिवानशृणोषियथा
तेविपरीताबुद्धिराचारवर्जिताविहितकर्मविमुखीप्रविहितसंमुखीच २ सत्पुरुषनज्ञपदेशासत्वेपिसमूलोन्मूलनचिकीर्षुर्देववशा
त्वंनशृणोषीत्याहवचइतिविचक्षणैर्भाविकार्यपर्यालोचनचतुरैः पथ्यंहितोदकंवचउक्तमपिमिथ्याप्रणीतात्मानहं चोमि

नयन्तिनिकृतंप्रज्ञंपरधाराःपराभवं इहसंतोनवासंतिसतोवानानुवर्तसे यथाहिविपरीतंता
तेबुद्धिराचारवर्जिता २ वचोमिथ्याप्रणीतात्मापथ्यमुक्तंविचक्षणैः राक्षसानामभावाय
त्वंवानप्रतिपद्यसे ३ अकृतात्मानमासाद्यराजानमनयेरतं समृद्धानिविनश्यंतिराष्ट्राणिनगरा
णिच ॥ तथैवत्वांसमासाद्यलंकारत्नौघसंकुला अपराधात्तवैकस्यनचिराद्विनशिष्यति ४

ण्याः वचस्त्वमसत्यमनृतमितिप्रज्ञयाप्रणीतः प्राप्तआत्माबुद्धिर्येनतादृशोराक्षसानामभावायनाशायनप्रतिपद्यसेनपरिगृह्णा
सि ३ अनयमधर्मसज्जनोद्देशायद्वेकृतोराक्षसनाशप्रसंगइत्यत्रोमरंवक्तेलोकस्थितिमाहअकृतेति अकृतात्मानमसदुपदेशाद्विबुद्धिं ॥
तथैवनिराजापराधजोऽशेषप्रजानाशस्यलोकप्रसिद्धत्वादितिभावः ४

160 किंच सज्जनोपदेशमश्रुण्वतो नाशं सज्जनोऽनुमोदत इत्याह स्वकृतैरिति कृतैर्हन्यमानस्यावशप्राप्तमनागस्यादीर्घदर्शिनो भाव्यनर्थदर्शनास
मर्थस्याविनाशे उपस्थिते भूतानि सर्वप्राणिनः नंदंति ॥२ एवं निराकृतोस्त्वया क्रोशिताः सर्वे जनाः एतद्दासनं स्वबुद्धिशमनाशं ॥४ ऐश्वर्येण
धनेनेत्यादि यज्ञ इंद्रावर्णेन प्रलोभनाय तत्राह अन्यायाख्याति शक्येति अनन्यामिच्छतत्वत्ता भावववतीं प्रलोभनाशक्तां तमेव स्पृष्टयति उपयायेति
उपयानं कृत्वेति सहृष्णाय न्वेति यावत् कस्यचित् अनन्तभूतस्य ॥५ औपयिकी योग्या व्रतस्नातस्य ब्रह्मचर्यव्रतस्य वैकं कृत समावर्त

स्वकृतैर्हन्यमानस्य स्ववर्णाद्दीर्घदर्शिनः । अभिनंदंति भूतानि विनाशे पापकर्मणः ॥२ एवं त्वां
पापकर्माणं वर्णाज्जिह्मकृतां जनाः । द्विष्टं न क्षसनं प्राप्तो रोदश्येव हर्षिताः ॥४ शक्या लोभयितुं
नाहमैश्वर्येण धनेन वा । अनन्यायाश्च वेणाहं भास्करो यथा प्रभा ॥५ उपयाय भजनस्य लो
कनाथस्य सत्कृत कथं नामोपपद्यास्याभिभुज्ञ्मनस्य कस्यचित् ॥६ अहमौपयिको भार्या
तस्यैव वचवापते व्रतस्नातस्य विद्येव विप्रस्य विदितात्मनः ॥७

नस्य यथा शास्त्रं मन्त्राणि गृहीतवतः स्नातस्य तत्स्य तात पुरुषार्थसाधनस्य च तस्यैवाहं योग्या विप्रस्य विद्येव ब्रह्मवि
द्यैव ब्रह्मविद्या यथा ब्राह्मणस्यैवासाधारणं स्वं न्यायप्राप्तं न तु हंतं सन्यासेन स्यैवाधिकारात् ब्रह्मविद्यायां ब्राह्मणस्यैवाधिकार
इति भावः अन्ये तु विप्रपदं त्रैवर्णिकपरं त्रैवर्णिकस्यैव ब्रह्मविद्यायामधिकार इत एव थोरसेति कचित्पाठः इत्याहुः ॥७

श्री रा वा सं टी ८१

161 हेराघवरामेणमांसमानयतदेवनेसाधुवमेवाशितयाकामुकयाकरेण्वासार्धंगजादिपमिवउपसनीयमेपवाक्योवैषम्यतकु
इविरहिणगुक्तिन्वाप्रदोषावहंकरेणंगजाधिपेनेतितद्वकचितं १८ बुध्यंतरंचोपदिशान्निमित्रमितिस्थानंपरीक्षतालंकारिरत्नपिषितात्म
मनोवंधंवचारंसकलंऊस्वर्णीमकरमनिछतात्वयाप्रुरूषर्षभोऽस्मैसोमित्रंकर्तुंमौपयिकंप्रक्त कथमेवपराधस्यमेतेनमैत्रीतत्राह विदितय

साधुराघवणारामेणमांसमानयतद्दुःखितं वनेवाशितयासार्द्धंकरेण्वेवगजाधिपं १८ मित्रमौ
पयिकंकर्त्तुंरामः स्थानंपरीक्षता वधंचानिच्छताघोरंत्वयासौपुरुषर्षभः १९ विदितःस
र्वधर्मज्ञःशरणागतवत्सलः तेनमैत्रीभवतुतेयदिजीवितुमिच्छसि २० प्रसादयस्वतंचैव
नशरणागतवत्सलं मांचास्मैप्रयतोभर्त्तानिर्यातयितुमर्हसि २१ एवंहितेभवत्स्वस्ति
सम्प्रदायेरघूत्तमे अन्यथात्वंहिकुर्वाणापरांप्राप्स्यसिचापदं २२

तिपतःसर्वधर्मज्ञइतिशत्रुरपिशरणागतोरक्षणीयइतिधर्मज्ञतेनशरणागतवत्सलतेनचविदितःप्रसिद्धः अतस्तेनमैत्रीभवतुतेनमैत्री
प्राप्तकालेत्यर्थः २० अतएवंशरणागतवत्सलंप्रसादस्वमांचास्मैनिर्यातयितुंदातुमर्हसि २१ सम्प्रदायेतिमामितिशेषः २२ ८१

162 मत्समर्पणं विना सर्वथा न वजीवनं नास्तीत्याह वर्जयेदिति त्वद्विधः प्राणान्न नाशयेदित्यर्थः राघवो न तु वर्जयेत्तं नाशयेदेव २३ महा
स्वनं महानं नादं नादो हि कश्चिद्वृद्धः यमः प्रतिशाहं रूपः ग्रीष्मसि यदिमानददासीति भावः २४ रामलक्ष्मणलक्षित मामां काश्यपः

वर्जयेद्वज्रमुत्सृष्टं वर्जयेदंतकश्चिरं त्वद्विधं न तु संक्रुद्धो लोकनाथः स राघवः २३ रामस्य धनु
षः शब्दं श्रोष्यसि त्वं महास्वनं शतक्रतुविसृष्टस्य निर्घोषमशनेरिव २४ इह शीघ्रं सुपर्वाणो
ज्वलितास्या इवोरगाः इषवो निपतिष्यंति रामलक्ष्मणलक्षिता २५ रक्षांसि निहनिष्यंति प
र्यामस्मिन्न संशयः असंपातं करिष्यंति पतंतः कंकवाससः २६ राक्षसेंद्र महासर्पान् स रामगरु
डो महान् उद्धरिष्यति वेगेन वैनतेय इवोरगान् २७ अपनेष्यति मां भर्ता त्वत्तः शीघ्रमरिंदमः
असुरेभ्यः श्रियं दीप्तां विष्णुस्त्रिभिरिव क्रमैः २८ जनस्थाने हतस्थाने निहते रक्षसां बले अशक्ते
न त्वया रक्षः कृतमेतदसाधु वै २९

कंकवाससो बाणाः असंपातमनवकाशं असंवादमिति पाठे राक्षससमर्दरहितं २६ राक्षसेंद्ररूपान्महासर्पान् उद्धरणे शैघ्र्योपमो
नैव तेयस्येति २७ नेचापि मम हस्तान्नां प्राप्य महर्तिराघवरत्नस्योन रमाहापनेष्यतीति २८ हतस्थाने हतास्पदे २९

श्री रा वा सं टी ८२

163 नरसिंहयोः शून्यमाश्रमं प्रविश्य यत्कृतं तदसाधु हन्ति: किलेत्यर्थः गोवृषं गतयोः मायामृगं हन्तुं तं ज्ञात्वा गतयोः गोचरं वनप्रदेशं गतयोरिति
वार्थः २० यस्माद्रामलक्ष्मणयोः गंधमप्याघ्राय शार्दूलयोः सदर्शने शुनेव समक्षं स्थातुं त्वया न शक्यं २१ तस्य प्रथमबलस्यार्थमकृतस्य वचनेभ्योऽपि

आश्रमं गतयोः शून्यं प्रविश्य नरसिंहयोः गोचरं गतयोर्भ्रात्रोरपनीता त्वयाधम २० नहि गंधमु
पाघ्राय रामलक्ष्मणयोस्त्वया शक्या संदर्शने स्थातुं शुना शार्दूलयोरिव २१ तस्य ते विग्रहे
ताभ्यां युगग्रहणमस्थिरं वृत्रस्येवेंद्रबाहुभ्यां बाहोरेकस्य निग्रहे २२ क्षिप्रं तव स नाथो मे रा
मः सौमित्रिणा सह तोयमल्पमिवादित्यः प्राणानादास्यते शरैः
२३

ताभ्यां विग्रहे कलहे प्रसक्ते सति युगग्रह
णं सहायसंपत्तिरस्थिरा जनसहायसंपत्तिवत् तस्मादेनं युद्धे तव निग्रह एव वृत्रसंबंधिन एकस्य बाहोरिंद्रभ्यां निग्रहे बाहुभ्यां युद्धे वृत्रबाहुए
राजयवत् वज्रच्छिन्नैकबाहुकालमिंद्रेण सहैकतव बाहुना युद्धं कृतवान् पराजितश्चेति भागवते प्रसिद्धं २२ मे नाथः स राम इत्यन्वयः २३ ८२

164 कुबेरस्यालयं गिरिं कैलासं वरुणस्य मेरुं वा अधःस्थ सकललोकोपलक्षणं कालहतत्त्वमशनेः संबंधात् महाद्रुमः स्वदाशरथेः संबंधाद्विमोक्ष
मे शाखानिति शेषः विमोक्ष्यसे इति प्राक् पाठ इति कतकः २४ वर्गमानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे एकविंशः सर्गः २१ प्रियदर्शना।

गिरिं कुबेरस्य गतोपवालयं सभां गतो वा वरुणस्य राज्ञः असंशयं दाशरथेर्विमोक्ष्यसे महा
द्रुमः कालहतोशनेरिव २४ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे एकविंशः २१ सीताया वचनं
श्रुत्वा परुषं राक्षसेश्वरः प्रत्युवाच ततः सीतां विप्रियं प्रियदर्शनां १ यथा यथा सांत्व
यिता वश्यः स्त्रीणां तथा तथा यथा यथा प्रियं वक्ता परिभूतस्तथा तथा २

सीतां प्रति श्रमनयोः किं कृत्वा ततो विप्रियमाहेति संबंधः १ लोके स्त्रीणां सांत्वयिता उमान्यथा यथा सांत्वयति तथा तथा तत्सांत्वानु
सारेण स स्त्रीणां वश्य इष्टो भवति त्वयि तु यथा यथाहं प्रियं वक्ताऽभूवं तथा तथा परिभूत एवास्मीति शेषः २

श्री वा॰ रा॰ सं॰ टी॰ ८२

165 एवं वन्त्वद्विषयेन्यायप्राप्तं उत्पन्नं क्रोधं क्रोधकार्यं च वधं तु विषये समुत्थितः कामो नियच्छति निरुणाद्धि तत्र दृष्टान्तः द्रवतः उन्मार्गमासाद्य
द्रवतो धावतो हयान्सुसारथिरिव २ ननु विपरीतक्रोध एवोक्तेन कामं रुणाद्धि इत्यत्र कामस्योत्कर्षादित्या वाम इति क्रूरस्तथैः सप्त्येक्रो

संनियच्छति मे क्रोधं त्वयि कामः समुत्थितः द्रवतो मार्गमासाद्य हयानिव सुसारथिः २ वामः का
मो मनुष्याणां यस्मिन्किल निबध्यते जने तस्मिंस्त्वनुक्रोशः स्नेहश्च किल जायते एतस्मात्कारणा
न्न त्वां घातयामि वरानने वधार्हामवमानार्हां मिथ्याप्रव्रजने रतां ५ परुषाणीह वाक्यानि यानि
यानि ब्रवीषि मां तेषु तेषु वधो युक्तस्तव मैथिलि दारुण ६ एवमुक्त्वा तु वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः
क्रोधसंरम्भसंयुक्तः सीतामुत्तरमब्रवीत्

येषां दूरे च वाम इति कोपाः कामक्रोधमेवाह यस्मिंश्चिति परमक्रोधविषयेपि
यत्र जने कामो निबध्यते तत्र जने अनुक्रोशः दयास्नेहश्च जायते तस्मात् क्रोधात्कामस्योत्कर्षः क्रूरत्वं वा तत्रार्थः ४ एतस्मादिति उत्कृष्टकाम
विषयत्वादित्यर्थः मिथ्याप्रव्रजने निष्प्रयोजनमेव भोगत्यागरूपव्रजने मार्गे रतां मिथ्याप्रव्रजिते इति पाठे रामे रतामित्यर्थः ५।६।७

८२

166 अवधिः मासान्द्वादश मामिनीत्यारंभ्यैकोनोक्तस्तन्मध्ये द्वौ मासाववशिष्टौ तौ मयारक्षणीयौ यद्यपि वर्तते दशमो मासो द्वौ तु शेषौ लव
गमेति सीतावच्यतिततथाप्यल्पान्तरत्वान्मासद्वयरक्षणोक्तिरविरुद्धा ८ प्रातराशः प्रातःकालिकभोजनं ९ देवगंधर्वकन्यासी
नावदेववलादाहृता इत्यर्थः १० ओष्ठप्रकारैः वराकोयं किं करिष्यतीति नभेन व्यामित्येव मोष्ठाग्रौ ज्ञिपणैः नेत्रैर्द्राक्‌ निमीलनोन्मील

द्वौ मासौ रक्षितव्यौ मे योऽवधिस्ते मया कृतः ततः शयनमारोह मम त्वं वरवर्णिनि ८ द्वाभ्या
मूर्ध्वं तु मासाभ्यां भर्तारं मामनिच्छती मम त्वां प्रातराशार्थे सूदाश्छेत्स्यन्ति खण्डशः ९ तां भर्त्स्य
मानां संप्रेक्ष्य राक्षसेंद्रेण जानकी देवगंधर्वकन्यास्ता विषेदुर्विकृतेक्षणाः १० ओष्ठप्रकारै
रपरा नेत्रवक्त्रैस्तथापरा सीतामाश्वासयामास तर्जितां तेन रक्षसा ११ ताभिराश्वासिता
सीता रावणं राक्षसाधिपं उवाचात्महितं वाक्यं वृत्तशौंडीर्यगर्वितं १२ नूनं
न ते जनः कश्चिदस्ति निःश्रेयसि स्थितः निवारयति यो न त्वां कर्मणोऽस्माद्विगर्हितात् १३

लवनद्भिः वक्त्रैः मुखचलनैः सीतामाश्वासयामासुः ११ आत्महितं रावणात्मनो हितं वृत्तेन सदाचारेण शौंडीर्येण पतिशौर्येण साव
संजातगर्वं १२ अस्मिन्नगरे तव प्रियेण निःश्रेयसि ग्रमभ्युदयसंपादने स्थितो जनो नूनं कश्चिदस्ति यस्त्वाममस्माद्विगर्हितात्क

श्री
रा वा
हे टी.
८४

167

मनसापि कः प्रार्थयेत किं पुनर्वचसेति भावः ॥१५॥ यत्पापं मम स्नुषनमायोऽहेत्यादि रूपं क्व गतो मोक्ष्यसे तत्पापमस्मत्कलत्राभिलाषरूपं कृत्वा तस्य पापस्य परिहारो क्वास्तीत्यर्थः ॥१६॥ हस्तिमातंगः शशाच्च यद्वावने दैवात्सहितौ पुष्पत्नं भवतः तथोच्च शशोश यथाति तद्वत्त्वं तथा रामेण संयुगे त्वं शशावत् तद्वत् गमोगजवदित्यर्थः ॥१७॥ सत्वं रामादतित्वरः क्षिपन् रहनदंसमि धायावन्नेपगच्छसि तावदिद्रानिंदमलज्जसेऽत्यन्वयः ॥१८॥ नन्वनयनितेनतथी

मां हि धर्मात्मनः पत्नीं शचीमिव शचीपते त्वदन्यस्त्रिषु लोकेषु प्रार्थयेन्मनसापि कः ॥१५॥ राक्षसा
धम रामस्य भार्यामिमिततेजसः उक्तवानसि यत्पापं क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे यथा हस्ती च मातंगः
शशश्च सहितो वने तथा द्विरदवद्रामस्त्वं नीच शशवत्स्मृतः ॥१६॥ स त्वमिक्ष्वाकुनाथं वै क्षिपन्निह
न लज्जसे चक्षुषो विषयं तस्य न यावदुपगच्छसि ॥१७॥ इमे ते नयने क्रूरे विरूपे कृष्णपिङ्गले क्षितौ न
पतिते कस्मान्मामनार्य निरीक्षतः ॥१८॥ तस्य धर्मात्मनः पत्नीं स्नुषां दशरथस्य च कथं व्याहरतो
मां ते न जिह्वा पापशीर्यते ॥१९॥ असंदेशात्तु रामस्य तपसश्चानुपालनात् न त्वां कुर्मि दशग्रीव भ
स्म भस्मार्हतेजसा ॥२०॥

येनेत्युक्तिर्येदि पातित्रतमन्मूलानर्हितयाति ग्रहं कस्मान्न करोषीत्यत्राह असंदेशादिति पापविष
ये रामाज्ञाभावात् शापसामर्थ्यापितयोनुपालनाद्धेतोरपि भस्मार्हेण भस्मजनकत्वशक्तिमताने जसा सीपयाति।
त्वत्पतेजसा भस्मरूपं न करोमि ॥२०॥

168 पुरुंनस्मरामस्यभार्यांत्वयापरवशेनशक्यायापिहर्तुंविधिरपहरणरूपविधिस्तववधार्थायदैवेनविहितोत्रनसंशयः २१ शूरेणेत्याद्युपहासोक्तिःशू
रेणुसमरीचमाययापसार्यकस्माद्दारचौर्यंत्वयाकृतंतस्मात्संपन्नमत्सरत्वमित्युपहासः विदितेत्यादिश्लो २२ सिंहसत्वगतिःसिंहवत्सत्वपरा
क्रमागतिश्चयस्यसः सिंहसंहननमितिपाठांतरं २४ चलमग्रंयस्मात्तादृशमुकुटवान् २५ श्रोणिसूत्रेणेत्यादिसूत्रेणरशनयेत्यर्थः रंहनी

नापहर्तुमहंशक्यातस्यरामस्यधीमतः विधिस्तववधार्थायविहितोनात्रसंशयः २१ शूरेणधनदभ्रा
तबलैःसमुदितेनच अपोह्यरामंकस्माद्धिदारचौर्यंत्वयाकृतं २२ सीतायावचनंश्रुत्वारावणोराक्ष
साधिपः विवृत्तनयनेक्रूरेजानकीमन्ववैक्षत २३ नीलजीमूतसंकाशोमहाभुजशिरोधरः
सिंहसत्वगतिःश्रीमान्दीप्तजिह्वोग्रलोचनः २४ चलाग्रमुकुटःप्रांशुश्चित्रमाल्यानुलेपनः रक्त
माल्याम्बरधरस्तप्ताङ्गदविभूषणः २५ श्रोणिसूत्रेणमहतामेचकेनसुसंवृतः अमृतोत्पादनेनद्धोभु
जगेनेवमंदरः २६ ताभ्यांसपरिपूर्णाभ्यांभुजाभ्यांराक्षसेश्वरः शुशुभेचलसंकाशःशृङ्गाभ्यामि
वमंदरः २७ तरुणादित्यवर्णाभ्यांकुण्डलाभ्यांविभूषितः रक्तपल्लवपुष्पाभ्यामशोकाभ्यामिवा
चलः २८

लनद्धःसुरासुरमथनार्थमावाद्धतस्यमेचकत्वंभुजंगोवासुकिःसहितोनीलवर्णाभ्यामङ्गदाभ्यां
प्रसिद्धपराक्रमाभ्यांभुजद्वयमेवसर्वदायुद्धादौसैवछद्मदायादशोभजत्वमितिद्विवचनवामदक्षभुजत्वजात्यैकवचनमिति ने॰ २०

श्री
रा वा
सं टी
८५

169 वसंत इव भूषितोपि स्मशानचैत्यप्रतिमः तद्भयवत्परिहार्यदर्शनः चैत्यं बुद्धायतनं सत्त एव भयंकरः १९ अनयेन अनीतिमार्गेण युक्तं अर्थहीनं प्रयो
जनहीनं वचनं रामवाक्यं हनेरतिसंबोधनं ३ शीतांनायायासि स्त्रियं ३ दिनः सन्ध्यातत्कालिकमथकारमिव ३१ एकाक्षी द्विरूपादानव्यक्ति

सकल्पहृतप्रतिमो वसंत इव मूर्तिमान् स्मशानचैत्यप्रतिमो भूषितोपि भयंकरः २९ अवेक्षमाणो
वैदेहीं कोपसंरक्तलोचनः उवाच रावणः सीतां भुजंग इव निःश्वसन् ३० अनयेनाभिसंपन्नमर्थहीन
नमन्वृतं नाशयाम्यहमद्य त्वां सूर्यः संध्यामिवौजसा ३१ इत्युक्त्वा मैथिलीं राजा रावणः शत्रु
रावणः संददर्श ततः सर्वा राक्षसीर्घोरदर्शनाः ३२ एकाक्षीमेककर्णां च कर्णप्रावरणां तथा
गोकर्णीं हस्तिकर्णीं च लंबकर्णीमकर्णिकाम् ३३ हस्तिपद्यश्वपद्यौ च गोपदीं पादचूलिकां प
कात्तीमेकपादीं च पृथुपादीमपादिकां ३४ अतिमात्रशिरोग्रीवामतिमात्रकुचोदरीं अतिमात्रास्य
नेत्रां च दीर्घजिह्वामजिह्विकाम् ३५ अनासिकां सिंहमुखीं गोमुखीं सूकरीमुखीं यथा मद्वशगा सीता
क्षिप्रं भवति जानकी ३६ तथा कुरुत राक्षस्यः सर्वाः क्षिप्रं समेत्य वा प्रतिलोमानुलोमैश्च सामदाना
दिभेदनैः ३७

भेदात् ३३ भोगात्स्याः पृथक्पृथगेकं तथा कुरुत सर्वा मिलित्वा तथा कुरुत प्रतिलोमानुलोमैः प्रतिकूलानुकूलव्यवहारैः ३७ ३९

170 प्रावर्जयत्प्रत्युक्तं तं संपादयत् ३८ प्रत्यगर्जत प्रत्यगर्जत् उपगम्य समीपमागम्य ततः प्रतिसंतर्जनं दृष्ट्वा सीता यां पादपे ये तिशेषः ३९ परिष्व
ज्य परिष्वंगेन प्रहारादि प्रहृत्य निरुध्य ४० प्रमरश्रेष्ठा इंद्रादयो भोगसन्नमा भविष्यद्विरुदुधति नानुमतं नेदेवर तेय महृष्ट हीनेति भावः ४२ समुत्थि

प्रावर्जयत वैदेहीं दंडस्याग्रमनेन च इति प्रतिसमादिश्य राक्षसेंद्रः पुनः पुनः ३८ काममन्युपरी
तात्मा जानकी प्रतिगर्जत उपगम्य ततः त्रिजटा सीतां मालिनी ३९ परिष्वज्य दशग्रीवमिदं व
चनमब्रवीत् मयाक्रीड महाराज न देवाभोगसन्नमान् ४० विवर्णां याकृपणां यामान्वयारा क्षसेश्व
र नूनमस्यां महाराज न देवा भोगसन्नमान् विद्धत्यमरश्रेष्ठास्तव बाहुबलार्जितान् प्राकाम
मप्यात्रस्यशारीर मुपतप्यते ४१ अकामां कामयानस्य शरीरमुपतप्यते इच्छंतीं कामयानस्य प्रीतिर्भवति शोभना एवमुक्तस्तया राक्षस्या
समुत्क्षिप्तस्ततो बली ४२ प्रहसन्मेघसंकाशो राक्षसः स न्यवर्तत प्रस्थितः स दशग्रीवः
कंपयन्निव मेदिनीं ज्वलद्भास्करसंकाशं प्रविवेश निवेशनं ४४ देवगंधर्वकन्याश्च नागक
न्याश्च तास्ततः परिवार्य दशग्रीवं प्रविशुस्तं गृहोत्तमं ४५

प्रस्थितो पसारितः प्रहसन् तथास्या मालिन्या उचितव्यवहारदर्शने न ग्रंवशा न स्त्री प्रहारापकीर्तिपरिहारेण च प्रसन्नस्तस्यार्थः ४२ प्रविष्ट

रा॰टी॰ [illegible]

रावा
सुंदी
८६

उद्भावमानः इतिन्यार्षे सुंदरकांडे द्वाविंशः २२ ग्रन्नुन रावति ह्राह्राशाहूंकारयति सशत्रुरावणः १ ततः परं रावणागमनादनंतरं लोको
कौवापरमिति २ भार्यात्वं भार्याभावं न बहुमन्यसे मोह्रादिति शेषः ४ ततः सर्वसाधारणेन ह्राकाप्रयोगोत्र देमकजटा विशिष्याब्रवीत्

समैथिलीं यमपरामवस्थितां प्रवेपमानां परिभर्त्स्य रावणः । विहाय सीतां मदनेन मोहितः
स्वमेव वेश्म प्रविवेश रावणः ४८ इत्यार्षे सुंदरकांडे द्वाविंशः सर्गः २२ इत्युक्ता मैथिली राजा
रावणः शत्रुरावणः । संदिश्य च ततः सर्वा राक्षसीर्निर्जगाम ह १ निष्क्रान्ते राक्षसेंद्रे तु पुनर
न्तःपुरं गते । राक्षस्यो भीमरूपास्ताः सीतां समभिदुद्रुवुः २ ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यः क्रोध
मूर्छिताः । परं परुषया वाचा वैदेहीमिदमब्रुवन् ३ पौलस्त्यस्य वरिष्ठस्य रावणस्य महात्मनः
दशग्रीवस्य भार्यात्वं सीते न बहु मन्यसे ४ ततस्त्वेकजटा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत् । आमं
त्र्य क्रोधताम्राक्षी सीतां करतलोदरीं ५ प्रजापतीनां षण्णां तु चतुर्थो यः प्रजापतिः । मानसो ब्र
ह्मणः पुत्रः पुलस्त्य इति विश्रुतः ६ पुलस्त्यस्य तु तेजस्वी महर्षिर्मानसः सुतः । नाम्ना स विश्रवा
नाम प्रजापतिसमप्रभः ७

करतलोदरीं अवदिलामित्यर्थः ५ मरीचिरंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुरित्यवक्रांतषट्प्रजापतीनां चतुर्थः पुलस्त्यः ६

८६

१७२ तस्यपुत्रस्त्वनेनत्वमीनंत्वसुविंतं ८ किंकिमर्थंततनतःऊसनिरूपणानंतरं ९ येनेसनेनपराक्रमातिशयस्तवमं ९ नलिप्समेनेच्छसीनर्थः ॥

तस्यपुत्रोविशालाक्षिरावणःशत्रुरावणः तस्यत्वंराजसेंद्रस्यभार्याभवितुमर्हसि ८ मयो
क्तंचारुसर्वांगिवाक्यंकिंनाद्यमन्यसे ततोहरिजटानामराक्षसीवाक्यमब्रवीत ९ विहस्यतु
यनेकोपान्माजोरसहशोदलणा येनदेवास्त्रयस्त्रिंशद्देवराजस्त्रुनिर्जितः १० तस्यत्वंराक्षसे
द्रस्यभार्याभवितुमर्हसि वीर्योत्सिकस्यशूरस्यसंग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ बलिनोवीर्ययुक्तस्य
भार्यात्वंकिमलप्स्यते प्रियांबहुमतांभार्यांत्यक्त्वाराजामहाबलः सर्वासांचमहाभागांत्वाम
पैष्यतिरावणः १२ समृद्धस्त्रीसहस्रेणनानारत्नोपशोभितं अंतःपुरंततुत्सृज्यत्वामुपैष्यतिरा
वणः १३ असकृद्देवतायेननानागंधर्वदानवाः निर्जितासमरेयेनसतेपार्श्वमुपागतः १४
तस्यास्तवसमृद्धस्यरावणस्यमहात्मनः किमर्थंराक्षसेंद्रस्यभार्यात्वंनेच्छसेधमे १५ यस्य
सूर्योनतपतिभीतोयस्यसमारुतः नवातिस्मायतापातिकिंत्वंतस्यनविष्ठसे १६

सर्वासांमध्येबहुमतांमहाभागांग्रतिभाग्यवतीमंदोदरीमपित्यक्त्वात्वामुपैष्यति १२ यस्यभीतस्तूर्योनपततीत्यर्थः नातिष्ठसेवशे

५

श्री
रा स
टी वा
८०

173 यदेच्छसि तदा सखं बुद्धिस्थितार्थः १७ भार्यार्थे भार्यात्वनिमित्तं १८ साधु कथितं साधु गृह्णाना भविष्यसि मा रक्षामहत्यर्थः १९ पच्यमानः इत्या
र्षे सुन्दरकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः २३ तत इति। अन्याहारनिवर्तयं पवन्वदमीहेरामसंगमत्पवस्तनात्कदाचिदप्यतः परं न भविष्यति मृत्येगा

पुष्पवृष्टिं च तरवो मुमुचुर्यस्य वै भयात् शैलाश्च सुस्रुवुः पानीयं जलदाश्च यदेच्छसि १७ तस्य नैर्ऋ
तराजस्य राजराजस्य भामिनी गृह्णाना स्मि नैवाकांश्रयाना भविष्यसि १८ किं त्वं न कुरुषे बुद्धिं
भार्यार्थे रावणस्य हि साधु तेन त्वतो देवि कथितं साधु भामिनी १९ इत्यार्षे सुन्दरकाण्डे त्रयो
विंशः सर्गः २३ ततः सीतां समस्तास्ता राक्षस्यो विकृताननाः परुषं परुषानर्हामूचुस्ता
वाक्यमप्रियं। किं त्वमन्तःपुरे सीते सर्वभूतमनोहरे महार्हशयनोपेते न वासमनुम
न्यसे १ मानुषी मानुषस्यैव भार्यात्वं बहुमन्यसे प्रत्याहर मनो रामान्नैवं जातु भविष्यति
२ त्रैलोक्यवसुभोक्तारं रावणं राक्षसेश्वरं भर्तारमुपसंगम्य विहरस्व यथासुखं ३
मानुषी मानुषं तं तु राममिच्छसि शोभने राज्याद्भ्रष्टमसिद्धार्थं विक्लवं तमनिन्दिते ४

मागमनस्य नववा न त्वगमनस्य न त्वमनच मननस्य शसक्ता भवादिति भावः पञ्चानः परं जातन कदाचिदपि एवं भावस्येत् भवतीन भविष्य

174 नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिति शेषः इदं वचनं युष्मद्वचोऽनंगीकारेमारणं वेक्ष्यी ग्रंनदेवक्रियामित्यर्थकं वक्ष्यमाणं ६ लोकविद्विष्टं लोकविद्विष्ट
परपुरुषसंसर्गाद्यर्थकं संगताः समेताः किल्विषं किल्विषजनकार्थकं ७ गुरुरूपाश्च देवताश्च वैचेलास्वयंपत्नीस्वयोभिमतवद्युष्मद्वतीकाचि

राघवस्येति वचः श्रुत्वा सीता पद्मनिभेक्षणा नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ६ यदिदं
लोकविद्विष्टमुत्साहे रथसंगताः नैतन्मनसि वाक्ये मे किल्विषं प्रतितिष्ठति ७ न मामुद्दिश्य राघवस्य
भार्या भवितुमर्हति कामं त्वार्तेन मा सर्वं न करिष्यामि वो वचः ८ दीनावारामहेनावायामिभूता
मम गुरुः न विना तमनुरक्तास्मि यथा सूर्यं सुवर्चला ९ यथा शचीमहाभागा शक्रं समुपतिष्ठति
गुरुपत्नी वसिष्ठं च रोहिणी शशिनं यथा १० लोपामुद्रा यथागस्त्यं सुकन्या च्यवनं यथा
सावित्री सत्यवन्तं च कपिलं श्रीमती यथा ११ सौदासं मदयन्तीव केशिनी सगरं यथा नैषधं दम
यन्तीव भैमी पतिमनुव्रता १२ तथाहमिक्ष्वाकुवरं राममपतिमनुव्रता सीतायाः वचनं श्रुत्वा
राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः भर्त्सयन्ति स्म परुषैर्वाक्यै रावणवादिनाः १३

दौषधिरित्यन्मः ९ ग्रतिङ्ग्रवसमयेपिहक्ष्वननयोननायानेकसाधीनामुपन्यासे दृष्टान्तविधयेत्याङ्ग ११ भैमी दमयन्ती नैषधपति

रामायण ५

सुं
रा वा
सं टी
८८

175 प्रवलीनश्छन्नः निर्वाको मौनी शिंशपाद्रुमे स्थित इति शेषः सीतां तर्जयन्तीः राक्षसीस्तद्वाक्यान्यशृणोत् ॥१५॥ वेपमानां तामभिक्रम्य तत्
समीपमागत्य संरब्धाः क्रोधात् राक्षस्यः दशनच्छदान् लिलिहुः लेहनं कृतवत्यः ॥१६॥ परश्वधान् गृहीत्वा ऊचुः नेयं रावणं भर्तारमर्हति

प्रवलीनः स निर्वाको हनूमान् शिंशपाद्रुमे । सीतां संतर्जयन्तीस्ता राक्षसीरशृणोत्कपिः ।
तामभिक्रम्य संरब्धा वेपमाना समन्ततः । भृशं संलिलिहुर्दीप्तान् प्रलम्बान् दशनच्छदान् ॥१५॥ ऊ
चुश्च परमक्रुद्धाः प्रगृह्याशु परश्वधान् । नेयमर्हति भर्तारं रावणं राक्षसाधिपं ॥१६॥ सा
भर्त्स्यमाना भीमाभी राक्षसीभिर्वराङ्गना । सा बाष्पमपमार्जन्ती शिंशपां तामुपागमत् ।
ततस्तां शिंशपां सीता राक्षसीभिः समावृता । अभिगम्य विशालाक्षी तस्थौ शोकपरिप्लु
वा॰ ता । तां कृशां दीनवदनां मलिनाम्बरवासिनीं । भर्त्सयाञ्चक्रिरे भीमा राक्षस्यः समन्ततः ॥१९॥
ततस्तु विनता नाम राक्षसी भीमदर्शना । अब्रवीत्कुपिताकारा करालानिर्णतोदरी ॥२०॥
सीते पर्याप्तमेतावद्भर्तुः स्नेहप्रदर्शितः । सर्वत्रातिकृतं भद्रे व्यसनायोपकल्पते ॥२१॥

अपि त्वस्माकं भर्तारमेवार्हतीति भावः ॥१७॥ भर्त्स्यमाना एवं प्रकारेणापीयमाना भूदिति शेषः तां शिंशपां यामधिष्ठितं शिंशपायां
संलीनं तन्मूलसमीपमित्यर्थः ॥१८॥ ततः तन्मूलसमीपगमनानन्तरं ॥१८॥ निर्णतोदरी प्रतिनिम्नोदरी २० प्रतिकृतं प्रतिमावाचरणं श्रीरघुसमेवन्या

८८

176 मानुषोमनुषजातस्त्वितोविधिरनुष्ठानेनेजेलयाकृतंएतावदेवालमित्यर्थः २२ सुरेशंवासवमिव २३ कृपणंदीनं २४ २७ तमनीनलर्जयंती २८ अनुको

परित्रातास्मिभद्रंतेमानुषस्तेकृतोविधिः ममापितुवचःपथ्यंब्रुवंत्याःकुरुमैथिली २२ रावणंभज
भर्तारंभर्तारंसर्वदेवतेसा विक्रांतमापतंतंचसुरेशमिववासव २३ दाक्षिण्यागशीलंचसर्वेस्वपि
गवासन मानुषंकृपणंरामंत्यक्त्वारावणमाश्रय २४ दिव्यांगरागावैदेहीदिव्याभरणभूषिता
भूषयस्वर्जितोकालासर्वेषामीश्वरीभव २५ अग्नेःस्वाहायथादेवीशचीवेंद्रस्यशोभने किंतेरामे
णवैदेहीकृपणेनगतनायवस्य २६ एतत्कृत्वेमेवाक्यंयदित्वंनकरिष्यसि अस्मिन्मुहूर्तेसर्वात्वा
भक्षयिष्यामहेवयं २७ सुनासाविकटाननमलंवमानपयोधरा प्रब्रवीत्कोपितासीतांत्वांहिस्वयमस्य
तर्जनी २८ बाहून्यपितुरूपाणिवचनानिसहुमंते अनुक्रोशान्मृदुत्वाच्चसोढानितवमैथिली
वचनःकुरुषेवाक्यंहितंकालधरस्कृतं आनीतासिसमुद्रस्यपारमन्यैर्दुरासदं ३०

शोदयामजत्वमल्पमाणत्वं २९ कालधरस्कृतंकालोचितं नोवाक्यंनचकुरुषेमेनतेहितमितिशेषःतदेवोपपादयतिआनीता सि ३०

गृहे रुद्धा वासि अस्माभिरभिरक्षिता निरोधा २२ प्रीतिस्नेहं राघवस्य प्रहर्षमानंदं नित्यदैन्यतां नीरन्तरदीनत्वं स्वार्थेष्वन २ व्यतिक्रामेत्

भिर्

रावणांतःपुरे घोरे प्रविष्टा चास्मि मैथिली रावणस्य गृहे रुद्धा अस्माभिर्रक्षिता २१ न त्वां शाक्रः
परित्रातुमपि साक्षात्सुरेश्वरः कुरुष्व हितवादिन्या वचनं मम मैथिलि २२ अलमश्रुनिपातेन मम
शोकमनर्थकं भज प्रीतिं प्रहर्षं च त्यजन्ती नित्यदैन्यतां २३ सीते राक्षसराजेन परिक्रीड यथासुखं
जानीमहे यथा भीरु स्त्रीणां यौवनमध्रुवं २४ यावन्न ते व्यतिक्रामेत् तावत्सुखमवाप्नुहि उद्यानानि
च रम्याणि पर्वतोपवनानि च २५ सह राक्षसराजेन चर त्वं मदिरेक्षणे स्त्रीसहस्राणि ते देवि व
शे स्थास्यन्ति सुन्दरि २६ रावणं भज भर्तारं भर्तारं सर्वरक्षसां उत्पाट्य वा ते हृदयं भक्ष्याम्यहं मै
थिलि २७ यदि मे व्याहृतं वाक्यं न यथावत्करिष्यसि ततश्चण्डोदरी नाम राक्षसी क्रूरदर्शना २८
भ्रामयन्ती महच्छूलमिदं वचनमब्रवीत् इमां हरिणलोलाक्षीं त्रासोत्कम्पपयोधरां २९

यौवनमिति निरोधः उद्यानानि चरेत्युत्तरस्येनान्वयः तेषु क्रीडेत्यर्थः २५ २६ उत्पाटनं स्थानादपकर्षणं २७ यदीत्यर्धं श्वान्वयि २८ २ ९९

178 गर्भिण्या मम अकृतेच्छाविशेषो दौहृदं यद्दक्षिणाभागस्य कालखंडाख्यो मांसविशेषः प्लीहा तु स्त्रियां कालखंडयकृती च समे इति को
शः प्लीहा हृदयस्य वामभागस्थो गुल्मो ताम्रसविशेषः यद्यपि न ह्वावकः प्लीहा इत्याकारांतस्तथाप्यदंतत्वमार्षं महत् क्रोडं भुजांतरं हृ

सर्वेषां न हृतं तां दृष्ट्वा दौहृदो मे महानयं यकृत्प्लीहमहत्क्रोडं हृदयं च सबन्धनं ४४ गात्राण्य
पि तथा शीर्षं खादेयमिति मे मतिः ततस्तु प्रघसा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत ४५ कंठमस्या नृ
शंसायाः पीडयामः किमास्यते निवेद्यतां ततो राज्ञो मानुषी सा मृतेति च ४६ नात्र कश्चि
न्न संदेहः खादतेति स वक्ष्यति ततस्त्वजामुखी नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत ४७
विशस्येमां ततः सर्वाः समान् कुरुत पिंडकान् विभजाम ततः सर्वा विवादो मे न रोचते ४८
पेयमानीयतां क्षिप्रं माल्यं च विविधं बहु ततः शूर्पणखा नाम राक्षसी वाक्यमब्रवीत्
अजामुख्या यदुक्तं वै तदेव मम रोचते सुरा चानीयतां क्षिप्रं सर्वशोकविनाशने ४९

योन्यीदमिति पाठे अत्योदं हृदयोपरि स्थितमांसं सबंधनं हृदयं ताडीबंधनसहितं मज्जलाकारं हृत्पुंडरीकाख्यं ४५ प्रघसा वाक्यं
विशस्येमामिति मध्ये श्लोकत्रयं प्रक्षिप्तमिति कतकः पिंडकान् मांसखंडान् विवादो न यासह दे तिशेः ४८ शूर्पणखा वीयमन्या

श्री रा.वा. सुं.टी. ५ 179

निकुंभिलाभानलंकायाः पश्चिमभागवर्तिनी भद्रकालीनां न्यग्रोधः तत्समीपं गत्वा न्यग्रोधः सुरसुतोपमा देवकन्योपमा कदलीति ग्रंथो
रूढः ४५ शूयमानाः इति सुंदरकांडे चतुर्विंशः २४ प्रसह्यगोकरीन्याकामनसिनीपातिव्रते हृष्टमनाः १ कामं खादंतेति श्लोयस्त्वै :

मां नृशंसं समासाद्य त्वां भोक्ष्यति निकुंभिलां एवं निर्भर्त्स्यमाने सा सीता सुरसुतोपमा राक्षसी-
भिर्विरूपाभिर्धैर्यमुत्सृज्य रोदिति ४५ इत्यार्षे सुंदरकांडे चतुर्विंशः २४ ग्रथ्यतास्ता वदंतीनां परु-
षं दारुणं वचः राक्षसीनामसौम्यानां रुरोद जनकात्मजा १ एवमुक्ता तु वैदेही राक्षसीभिर्मनस्वि-
नी उवाच परमत्रस्ता बाष्पगद्गदया गिरा २ न मानुषी राक्षसस्य भार्या भवितुमर्हति कामं खा-
दत मां सर्वा न करिष्यामि वो वचः ३ सा राक्षसीमध्यगता सीता सुरसुतोपमा न शर्म लेभे
शोकार्ता रावणेनेव भर्त्सिता ४ वेपते स्माधिकं सीता विशंतीवांगमात्मनः वने यूथपरि-
भ्रष्टा मृगी कोकैरिवार्दिता ५ सा त्वशोकस्य विपुलां शाखामालम्ब्य पुष्पितां चिंतयामास

सीताप्रलापो गृहीतमत्स्यशरीरमत्स्यवदत्रुकरणान्नूपशतिवांधंषनरामलेभेरवशोकतैव ४ ध्यान्मनोगविशंतीव भीत्याभ्यंतिसं
कुचितशरीराकमटवदभ्रदिन्यर्थः कोकैर्वृकैः ५ अशोकस्यशोकयतिकामं सं वधनः पिंग्यापाहृतस्वनत्समीपवर्तिनी

[illegible]

180 राक्षसीनांमाक्षसीभ्यः ८ सीलयेतिपहार्येस्तीपापमिसर्पतीपरितःप्रसर्पंती ९ हाहमिवेत्तीमत्रकारलोपश्चार्षः ॥ अकालेदैवाविहितेनस्वेछका

सास्तापयंतीविपुलैस्तैस्तैर्नेत्रजलस्रवैः चिंतयंतीनशोकस्यनरांतमधिगछति ७ सावेप
मानापतितापवातेकदलीयथा राक्षसीनांभयत्रस्ताविवर्णवदनाभवत् ८ तस्याःसादीर्घवेद्ग
लावेपयंत्याःनयातदा ददृशेकंपितावेणीव्यालीवपरिसर्पती ९ सानिश्वसंतीशोकार्तीकोपद
मवेनता आर्तोविसृजदश्रूणिमैथिलीविललापच १० हारामेतिदुःखार्ताहाहेलक्ष्मणेतिच
हाश्वश्रूममकौशल्येहासुमित्रेतिभामिनी ॥ लोकःप्रवादःसत्योयंपंडितैःसमुदाहृतः अकाले
दुर्लभोमृत्युःस्त्रियावापुरुषस्यवा ११ यत्राहमाभिःक्रूराभीराक्षसीभिरिहार्दिता जीवामिहीना
रामेणमुहूर्तमपिदुःखिता १२ एषाल्पपुण्याकृपणाविनशिष्याम्यनाथवत् समुद्रमध्येनौःपूर्णा
वायुवेगैरिवाहता १३ भर्तारंतमपश्यंतीराक्षसीवशमागता सीदामिखलुशोकेनकूलंतोय
हतंयथा १४ तंपद्मदलपत्राक्षंसिंहविक्रांतगामिनं धन्याःपश्यंतिमेनाथंकृतज्ञंप्रियवादिनं १५
सर्वथातेनहीनायारामेणविदितात्मना तीक्ष्णंविषमिवास्वाद्यदुर्लभंममजीवनं १६

ले १२ यत्राहमितियस्मादहमित्यर्थः १३ नौयत्नंतरसगणं १५ पद्मदलंविकसितपद्मतस्यपत्रमिवाक्षियस्यतं १६ तीक्ष्णंविषंवत्सनाभादि

श्री
रा. वा
सुं. टी
५१

181 जीवितं त्यक्तुमिच्छामि न द्रष्टुं शक्यामिति शेषः समो नित्यं साध्यतेव १९ एवं परवशतया दुःखात् मर्त्यदेहं त्वमादिष्टिं निंद्यमस्ति विशेषेण
इंधनादिना देहत्यागे परमानर्थप्राप्तेः परमदुःखस्यापि सोढव्यत्वात् प्रयोजकोऽमनुष्यदेहं दृष्ट्यघः राक्षसाधिपरते त्वात्वा च मनुष्यत्वप्र
युक्तो धिक्कृयते यत्र मनुष्यदेहे आत्मच्छंदेनात्मेच्छया जीवितं परित्यक्तुं न शक्यं २० नारी मानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे पंचविंशः

कीदृशं तु महापापं मया देहांतरे कृतं येनेदं प्राप्यते घोरं महद्दुःखं सुदारुणं १८ जीवितं त्यक्तु
मिच्छामि शोकेन महता वृता राक्षसीभिश्च रक्षंत्या रामो नासाद्यते मया धिगस्तु खलु मा
नुष्यं धिगस्तु परवश्यतां न शक्यं यत् परित्यक्तुमात्मच्छंदेन जीवितं इत्यार्षे रामायणे सुंदर
कांडे पंचविंशः २५ प्रसक्ताश्रुमुखी त्वेवं ब्रुवती जनकात्मजा अधोगतमुखी बाला विलप्तु
मुपचक्रमे १ उन्मत्तेव प्रमत्तेव भ्रांतचित्तेव शोचती उपावृत्ता किशोरीव विवेष्टंती महीतले २
राघवस्याप्रमत्तस्य रक्षसा कामरूपिणा रावणेन प्रमथ्याहमानीता क्रोशती बलात् ३

सर्गः २५ प्रसक्तानि वृत्तान्यश्रूणि मुखे यस्याः सा एवं ब्रुवती विलप्तुं विलपितं १ उन्मत्ता भूताविष्टा प्रमत्ता पैत्याद्युद्रेकादिना भ्रांत
चित्तेव दिग्भ्रमादिना मूर्छितचित्तेव शोचती उपावृत्ता भूमौ पतनपरिविवर्तनशीला किशोरीव उत्पत्तिमात्रेण अश्ववत् २ कामरूपिणा रक्ष
साऽपि येन प्रमत्तस्य प्रमत्तत्वावस्थानप्राप्तस्य राघवस्य संनिधिनी सती अहं रावणेन प्रमथ्य प्रपीड्य क्रोशंती बलादानीतास्मि ३ ५१

182 किंवराक्षसीवशमापन्नाभर्त्स्यमानाराक्षसीभिःचिंतयंतीरामे ४ अर्थैःधनैः ५ अश्मसारेत्यश्मसारोवज्रस्तद्वदृढंअजरामरमविनाशीतितं हृदमीत्यर्थः
पाकववनेवन्यप्रयोगः ६ एतदग्रेचरणेनेतिमध्येद्वौश्लोकौप्रक्षिप्तौपस्यानवामेन ८ प्रत्याख्यानमयाप्रक्रियमाणोनिराकरणंन

राक्षसीवशमापन्नाभर्त्स्यमानासुदारुणं चिंतयंतीसुदुःखार्त्तानाहंजीवितुमुत्सहे ४ नहिमे
जीवितेनार्थोनैवार्थैर्नचभूषणैः वसंत्याराक्षसीमध्येविनारामंमहारथं ५ अश्मसारमिदं
नूनमथवाप्यजरामरं हृदयंममयेनेदंनदुःखेनविशीर्यते ६ धिङ्मामनार्यामसतींयाहं
तेनविनाकृता मुहूर्त्तमपिजीवामिजीवितंपापजीविका ७ चरणेनापिसव्येननस्पृशेयंनि
शाचरं रावणंकिंपुनरहंकामयेयंनिशाचरं ८ प्रत्याख्यातंनजानातिनात्मानंनचकुलंहि
योनृशंसस्वभावेनमांप्रार्थयितुमिच्छसि ९ छिन्नाभिन्नाप्रभिन्नावादीप्तावाग्नौप्रदीपिता
रावणंनोपतिष्ठेयंकिंप्रलापेनवश्चिरं १०

जानातिकाममोहादितिशेषः नृशंसस्वभावेनविनंमांप्रार्थयितुंराक्षसीज्ञारास्वानुकूलांकुर्वे ९ छिन्नारज्जुवत्भिन्नाभित्तिवत्
प्रभिन्नापटवत् अग्न्यादीनीन्मूलमांसवत्प्रदीपितावदीप्तोयद्वादिवक्षवश्चिरं प्रलापेनकिंरावणंनोपतिष्ठेयमित्येवनिश्चयस

श्री
वा रा
सुं टी
६२

183 प्रयत्नाप्रवृत्तौ ये कारणानि संभावयति ख्यात इति प्रसिद्धप्रशास्त्वगुणः ईदृशोपि रावणो भयादागपसंहृत्य यादेवमपि निरनुक्रो
शोऽस्यादीनः संपन्न इति शेषः इति शंके ॥ न च तस्य मद्विमोचनाशक्तिरित्याह राक्षसानामिति नाभिपद्यते न प्राप्नोति ॥२ एतदुत्तरका
मं मध्ये इति मध्ये द्वीपे स्थिता केयं दुष्प्रधर्षणा इति कृतकः काममत्यैतद्दुष्प्रधर्षणाभवतु रामबाणानां गतिरोधो भविष्यति स्वाव स्तलोकं रामबा

ख्यातः प्राज्ञः कृतज्ञश्च सानुक्रोशश्च राघवः सद्वृत्तो निरनुक्रोशः शंके मद्भाग्यसंक्षयात् ॥
राक्षसानां जनस्थाने सहस्राणि चतुर्दश येनैकेन निरस्तानि स मां किं नाभिपद्यते ॥२
निरुद्धा रावणेनाहमल्पवीर्येण रक्षसा समर्थः खलु मे भर्ता रावणं हन्तुमाहवे ॥३ विरा
धो दण्डकारण्ये येन राक्षसपुंगवः रणे रामेण निहतः स मां नाभिपद्यते ॥४ कामं म
ध्ये समुद्रस्य लंकेयं दुष्प्रधर्षणा न तु राघवबाणानां गतिरोधो भविष्यति ॥५ किं नु त
त्कारणं येन रामो दृढपराक्रमः रक्षसापहृतां भार्यामिष्टां यो नाभिपद्यते ॥६ इहस्था
मां न जानीते शंके लक्ष्मणपूर्वजः जानन्नपि स तेजस्वी धर्षणां मर्षयिष्यति ॥७

णानां प्रतिरोधस्य भागीवादिविषये प्रति ...... द्दितिभावः एतेनातिदुर्गस्थानस्थितत्वान्मोक्षणमित्यपास्तं ॥३ तस्मादन्यम
न्वेष्यन्नज्ञानमेवमाय ...... न्ताणप्रवृत्त्यभावे कारणमित्याह इहस्थामिति मर्षयिष्यतीत्यत्र काकुः जानन्नुनदा मर्षयिष्यति स्य

[illegible] ६२

184 संभावितं ज्ञानकारणं च विदितमित्यादरः तेनेति त्वेनसाधितात्मज्ञात्वा योगं गाराघवानिवेदये सोपीत्यन्वयः १९ अभ्यवपषत्त्वमेवस्य
हणेनेन रावणा वधेति हृता रावणवधार्थयत्न नारावणाहे हे इति पाठे रावणेन सदृ हेड ग्रुडेत्यर्थः २० मामिहइह स्थमा १९ यथाह
मित्सनीमेवरुदन्तीं वतीभूयोम तोषिकं न्त्तन भल्लेकलाद्वान्तस्यारुदेत्वोभविष्यतीत्यर्थः २१ ननु ज्ञाने विलिंदं संभाव्यते ज्ञानमेव तज्जले

द्वतेति मां योपि तामसारावणायनिवेदयत् रघुराजोपि समरे रावणेन निपातितः १८ कृतं
कर्मेममहं तेन मांत्वं त्वाश्च अवपश्यता तिष्ठन्मारावणावधेहूडेनापिजटायुषा २० यदि मामिति
तु जानीयाद्रामं तं मां नाद्विरायवः अधुनाबाणैर्भिक्षुः अर्यांल्लोकमराद् स १९
विदेहेतु रौलं कां निर्देहेच्चमहोयशा रावणस्य च नीचस्य कीर्तिनामबनाशयेत्
ततोहि निर्हनंतमाश्च नो शालमानाहरहेन्द्र यथाहमेवरुदतीतथाभूयोनसंशयः
अन्विष्य रत्नसो लंकां कुर्याद्दाशरथिः सलक्षणः नहि ताभ्यां तु युद्धे मुहूर्तमपि जीवति
विनायमा कुलं पश्चात्प्रथमंडलं मत्वा ग्रीवा रावणोवकालेन यम स्थानं सहयोभवेत् २२

मंतव्याह अन्विष्येति अचिंत्यसामर्थ्यमत्वा हैवान्यदरूचलंकामध्यन्विष्य मां नात्वा रत्नसा कुर्यात् विनाशमितिशेषः
विनाशस्येषत्करत्वमाह नहीति २२ निश्चितमेवायमर्थं इत्याह चितेति भवेत् लंकेति शेषः २३

श्री रा. वा. सुं. टी. २२

185 रहोऽनर्थं वन्समार्थं पिनिश्चितप्रवेन्याह अचिरेणेति युष्माकमनर्थोपि निश्चित इति च राक्षसीः प्रत्याह इक्ष्वाकुनाथमिति
इत्तनिमित्तमसूत्रिरयं विपर्ययमनर्थहेतुनात्मानमिति भाति २३ तामेवाह यादृशानीति यादृशपशकुनै रेव हतप्रभा भविष्यतीत्यन्वयः
यः २४ शोषं पेशुषं यादेरितिशेष २५ पुण्योत्सवसमृद्धाप्याक्षोत्तिपोषः २६ धनिरोदनप्राहुः दुःखार्तानामिवेतिपाठः २७ सांधका

अचिरेणैव कालेन प्राप्स्यामेनं मनोरथं इक्ष्वाकुनाथमाभाति सर्वेषां यो विपर्ययः २३ यादृ
शानि त्विह दृश्यन्ते लंकायामशुभानि च अचिरेणैव कालेन भविष्यति हतप्रभा २४ नूनं लंका
हते पापे रावणे राक्षसाधिपे शोषमेष्यति दुर्धर्षा प्रमदा विधवा यथा २५ पुण्योत्सवसमृ
द्धा च नष्टभर्त्री सराक्षसा भविष्यति पुरी लंका नष्टभर्त्री यथांगना २६ नूनं राक्षसक
न्यानां रुदंतीनां गृहे गृहे श्रोष्यामि नचिरादेव दुःखार्तानामिह ध्वनिं २७ सांधकारा
हतद्योता हतराक्षसपुंगवा भविष्यति पुरी लंका निर्दग्धा रामसायकैः २८ यदि नाम
स शूरो मां रामो रक्तांतलोचनः जानीयाद्धूतमानानां राक्षसस्य निवेशने २९ ३० अनेन
तु नृशंसेन रावणेनाधमेन मे समयो यस्तु निर्दिष्टस्तस्य कालोऽयमागतः ३०

राश्चलक्ष्मीसहिता २८ यदि रावणस्य निवेशने वर्तमानां रामो जानीयात्तदा लंका शरैरामसायकैर्निर्दग्धा भविष्यतीत्यन्वयः
नन्वलंकानाशोपि मम जीवने कथं स्यादिति चिंतयानाह अनेनेति समयो द्वादशमासरूपः नस कालः किंचिदधिकमा

186 अस्मिन्कालेनदृष्टेनरावणेनसकालोमेमन्युर्विहितोवर्ततेइत्यर्थः नवञ्चनतःपरमपिस्थित्वातांनद्रष्टुः तत्राहकार्यमितिराक्ष
सांश्चकार्यमिदंकर्तव्यमिदंसकर्तव्यमितिनजानंतितेनेश्वरताःपापकारिणःस्युः २१ अपिचसाध्वसंपादितापरदारहरण
लक्षणमनर्थमावश्यधर्मादेवयोयंमहात्मानोवर्ततेतेनपतेसर्वेयानभविष्यंतिनजोवानुकर्षः इतिकतकः यदेवमतोनेन

सर्वमेवविदितोमन्युरासीत्दृष्टेनवर्तते अकार्यंयेनजानंतितेनेश्वरताःपापकारिणः २१ अथमी
तेमहात्मानोभविष्यंतिहिसाध्वं नैतेयस्मैविजानंतराक्षसाःपिपितायाता: २२ ध्रुवमाशात
रामाश्चैवतसःसकल्पयिष्यति साहंकथंकरिष्यामितंविनाप्रियदर्शनं २३ रामरक्षितं
ननयमपप्रवलीमद्रःगेवना नानानजीवंतीरामसमाभरतनप्रवंजः २४ यदिकोचित
प्रदानामेविघस्यापिभवेदिह तिप्रवैवस्वतंदेवंपश्येयंपतिनाविना जानंतौतौनकुर्यातां
नोवयांहिपरिमार्गणं २५

इतियजोनविज्ञानंगणयंतिराक्षसास्तुस्मादयंरावणोपिमाध्रुवशांतराशार्यंकल्पयिष्यतिसाहंकथंकरिष्यामिअप्रविशतकालात्मा
नइतिशेषः २३ उक्तमेवाहरामभितिकथंकरिष्यामीतिशेषः २४ ततेदेवंवीरनरस्यरामस्यस्वान्वेषणेकारणानुमेयत्वतेनाजानादितिसरा
मोलक्ष्मणश्चशरेणमांजीवंतीनाजानात् यदिजानीयातांतदाजानंतौतौउर्वींभूमौपरिमार्गणंनकुर्यातामितिनकिंतुकुर्यातामेवतावास्त

[illegible]

श्री रा. वा. सुं. टी. ९५ 187 अथवा मद्वियोगेन रामो देहं त्यक्ष्यतीत्याह नूनमिति २९ एवं च देवलोकप्राप्त्या रतिमसवीरमित्यन्वयः ननु त्वं जीवनाभावनिश्चयप्रमाणो
पलंभं विना कथं रामेण देहत्यागश्चेत्यतः पक्षान्तरमाह अथवेति धर्मकामस्य हि भार्यया अर्थः अयं तु न तथा न देवाद धीमतः आत्मानात्‌
म्यविवेकवतः अत एव परमात्मनः परमात्मस्वरूपात्मना स्थितस्य जीवन्मुक्तस्य तस्य मया नार्थः अनेन वैराग्यादप्रवृत्तिरिति सूचितं २८
सर्वदा जीवन्मुक्तेनांगीकारप्रवन्(?) कृतः स्यात्तत्राह एतेन कृतेनांगीकारेणैव विधस्य त्यागोऽनुचित इत्यतो ह्रदवासात्‌ स्नेहनाशप्रहोमिति

नूनं ममैव दोषेण केनचित्सर्वतो लक्षणायनः देवलोकमितो यातस्त्यक्त्वा देहं महीतले २९ धन्या
देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः मम पश्यन्ति ये वीरं रामं राजीवलोचनम् ३० अथवा न हि तस्या
र्थो धर्मकामस्य धीमतः मया रामस्य राजर्षेर्भार्यया परमात्मनः ३१ दृश्यमाने भवेत्प्रीतिः
सौहृदं नास्त्यदृश्यतः नाशयन्ति कृतघ्नास्तु न रामो नाशयिष्यति ३२

त्याह दृश्यमाने इति सा हृदं प्रीतिः नास्त्यदृश्यतः ममादृश्यत्वात्‌ अपि तत्रास्ति न स्मरामित्यर्थः अयमपि पक्षोऽसंगतः ईदृशगुणवतां कृत
मीते नाशयन्ता योगादित्याह नाशयन्तीति कृतलोपवशप्रपन्नं ननस्नेहमसंनिकर्षात्‌ नाशयन्ति नैव रामोऽकृतघ्नत्वात्तस्य प्रकृतिस्त्वेनशा
कृतप्रपंचेमात्कृन्वेन च तस्या कृतघ्नत्वेनोचितं वनवासेऽसंगदानाच्च ३२

९५

188 अतः पक्षांतरे किं वेति मपि तऽपेक्षादेनवः केवनागुणादोषाः स्युः अथमपि पक्षोनयुक्तः स्यापरित्तानस्यापनाराभावात्तस्मात् प्राप्तमधी
यत्र्कमेनाभाम्यतुयपवहेत्वरिन्याहकिं वेति अतोक्लिष्टचारित्रादिगुणाद्रामायादं त्राणादासीतान्माभामिनी एतावत्पर्यंतं स्यादि
पतरदानीवरादैणोतमः वस्तुयोग्येन रामेणाहीनास्मि अनस्तस्या मम तेन महात्मना हीनायामतं श्रुयेः मरणान्यायाः ४·४ ।

किं वा मम गुणं केचित्किं वा भाग्यक्षयोऽद्य मे यादि सीतावमाहेणाहीना रामेण भामिनि ४·
श्रेयो मे जीवितान्मर्तुं विहीनाया महात्मनः रामादक्लिष्टचारित्राच्छूराच्छत्रुनिबर्हणात् ४। अथ
वानयलक्ष्मणः श्रेयो वनमूलफलाशिनो भ्रातरौ हि नरश्रेष्ठौ चरतो वनगोचरौ ४२ अथ
वा राक्षसेंद्रेण रावणेन दुरात्मना छद्मना घातितौ शूरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ४३ सेदमे
वं विधे काले मर्तुमिच्छामि सर्वतः न च मे विहितो मृत्युरस्मिन्दुःखेपि

भामृत्यतिभुवस्यकर्तुमशक्यत्वात्
पक्षांतरमयवेति शस्त्रग्रहणामूलत्वात् सर्वानर्थस्य हिंसादेरिति तपस्येव जीवं वर्तितव्यमिति धिगात्मस्तश्शैवतातो ४२ ५८
मपि संभावितं रक्षोभिः कृतवैरेणातत्यागायोगादातः पक्षांतरमयवेति छद्मवचनसारक्षसांश्रसिद्धेव ४३ अतिवर्मेति अति

श्री
रा. वा.
सुं. टी.
९५

189 अथैतस्माद्दुःखनाशकारणं विवेकज्ञानमेवेत्याह सत्सं(?)समन्तपात्सत्त्वेन येषां तेऽनेन मम मारणस्य मध्ये दर्शितं अत एव ति ......
नो जितात्मानः करणाः अत एव महात्मानः आत्ममहात्म्यैक्याः अत एव महाभागाः पूर्वजन्मार्जितनिष्कामधर्मरूपमहाभाग्ययुक्ताः मुनयो
ध्यानशीलास्ते धन्याः न द्वैतुः येषां कर्मजन्ये प्रियाप्रिये न स्तः ५५ प्रियाप्रियाभावे विहरणेति प्रियाविति येषां मज्ञानां प्रियाद्धियुज्यमा
नाद्दुःखं न संभवेत् अपियातसंयुज्यमानादधिकप्रियवियोगादप्यधिकं दुःखं न भवेत् अप्रियादधिकं भयमिति पाठे संयुज्यमानादप्रिया

धन्याः खलु महात्मानो मुनयः सत्यसंगताः जितात्मनो महाभागा येषां न स्तः प्रियाप्रिये ५५
प्रियान्न संभवेद्दुःखमप्रियादधिकं भवेत् ताभ्यां हि ये वियुज्यंते नमस्तेषां महात्मनां ५६
साहं त्यक्ता प्रियेणैव रामेण विदितात्मना प्राणांस्त्यक्ष्यामि पापस्य रावणस्य गता वशं ५७
इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे षड्विंशः सर्गः
२६

दधिकं महद्भयमपि न भवेत् इत्यर्थः ताभ्यां प्रियवियोगजदुःखा
प्रिययोगजदुःखभयाभ्यां ताभ्यां ये वियुज्यंते तेषां महात्मनां मामकीनं नमस्क्रियास्तु तेषां नमस्कारेणानवलंबिता मम मापि
स्यादित्याशयः ५६ रामेणात्यक्ताऽपि निघ्नमनसो विताप्रियेणैव प्राणांस्त्यक्ष्यामि रामेणात्यक्तायाः प्राणात्यागस्यै
व परमप्रियत्वात् ५७ षड्विमानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे षड्विंशः सर्गः २६

190 इत्युक्ताः सीतयेत्युक्ताः तदाख्यातुं मरणनिश्चयं कथयितुं १ एकार्थं वाक्यमिति शेषः अनर्थार्थं वाक्यमिति शेषः अनर्थार्थं स्वेषामनर्थ
मात्रप्रयोजनकं २ तदेव वाक्यमाह अद्येदानीमिति अद्य दिने इदानीं अस्मिन् क्षणे पापविनिश्चये स्वामत्त्वदिक्तास्त्विदीं नीतदसंभावात्मांसे
मासमात्रस्यमथिकालापलक्षणमथापत्वेवमुक्तिःप्रयासुलेस्थितायास्तदनंतरं रावणोपज्ञयापतत्तवशरीरं राक्षस्यो भक्षयिष्यंति ३
तिशेषः

इत्युक्ताः सीतया घोरं राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः काश्चिज्जग्मुस्तदाख्यातुं रावणस्य दुरात्मनः १
ततः सीतामुपागम्य राक्षस्यो भीमदर्शनाः पुनः परुषमेकार्थमनर्थार्थमथाब्रुवन् २ अद्येदा
नीं तवानार्ये सीते पापविनिश्चये राक्षस्यो भक्षयिष्यंति मांसमेतद्यथासुखं ३ सीतां ताभिर
नार्याभिर्दृष्ट्वा संतर्जितां तदा राक्षसी त्रिजटा वृद्धा प्रबुद्धा वाक्यमब्रवीत् ४ आत्मानं खाद
तानार्या न सीतां भक्षयिष्यथ जनकस्य सुतामिष्टां स्नुषां दशरथस्य च ५ स्वप्नो ह्यद्य म
या दृष्टो दारुणो रोमहर्षणः राक्षसानामभावाय भर्तुरस्या भवाय च ६ ॥

अनार्याभिः क्रूराभिः वृद्धा धर्मज्ञानयोर्मिर्वृद्धा प्रबुद्धेत्यनेनानावस्यर्थं तत्स्वप्नवतीति गम्यते ४ आत्मानं स्वशरीरं न भक्षयिष्यथे
त्यवधिकालानन्तरमपीति शेषः उक्तो व्यक्तमेतत् आह स्वप्न इति दारुणः क्रूरो राक्षसानामभावाय दृष्टः तथा रोमहर्षणः अत्र
त्वेतो रोमांचकारी अस्याः भर्तुर्भवाय दृष्टस्तथेः ६

श्री
रा. वा.
सं. टी.
९९

१९१ सर्वे क्रोधमूर्छिताः प्रश्नानन्तरं त्रिजटावचनाद्भीता इत्यर्थः ७ काले प्रातःकाले स्वप्नसंश्रितं प्रातःकालदृष्टस्वप्नदृष्टविषयकं अनेन स्वप्नस्य शीघ्रफलदत्वं सूचितं तेन च सीतायाः पीडानिवृत्तिर्येन तद्भुःस्वप्नसूचकं स्वप्नं प्रथममाह गजदंतीति शिबिकावाजिसहस्रयुक्तत्वविशेषणं

एवमुक्तास्त्रिजटया राक्षस्यः क्रोधमूर्छिताः सर्वा एवाब्रुवन्भीतास्त्रिजटां तामिदं वचः ७ कथयस्व त्वया दृष्टः स्वप्नोऽयं कीदृशो निशि तासां श्रुत्वा तु वचनं राक्षसीनां मुखोद्गतं ८ उवाच वचनं काले त्रिजटा स्वप्नसंश्रितं गजदन्तमयीं दिव्यां शिबिकामन्तरिक्षगां ९ युक्तां वाजिसहस्रेण स्वयमास्थाय राघवः शुक्लमाल्याम्बरधरो लक्ष्मणेन समागतः १० स्वप्ने चाद्य मया दृष्टा सीता शुक्लाम्बरावृता सागरेण परिक्षिप्तं श्वेतं पर्वतमास्थिता ११ रामेण संगता सीता भास्करेण प्रभा यथा राघवश्च पुनर्दृष्टश्चतुर्दन्तं महागजं १२ आरूढः शैलसंकाशं चकास सहलक्ष्मणः ततस्तु सूर्यसंकाशौ दीप्यमानौ स्वतेजसा १३

हिमान्तमित्यर्थः नामास्थाय गत्वा मयाद्य दृष्टः समागतः सहितः १० सागरेण क्षीरसागरेण परिक्षिप्तं समावृतं ११ संगता तत्रैव पर्वते इति शेषः एतेन लंकायामेव रामस्य सीतादर्शनं सूचितं स्वप्नान्तरमाह राघवश्चेति पुनः स्वप्नान्तरे इत्यर्थः १२ चकाश शुशुभे १३

श्री

192 जानकीपार्श्वपरिस्थितौ जानसमीपंप्राप्तौ नगस्य श्वेतपर्वतस्य दंतिनः स्कंधमाश्रिता तदंके आरोहणं गोवृषकुंजराणां प्रासादशै
लाग्रवनस्पतीनां च एवमर्थे लाभमहमिति १४ अथ मे भर्तारं के गत्वा ततः शुक्लमाल्यसंकृतौ भर्तापरिगृहीतस्य धृतालानस्य गजस्य
स्कंधमाश्रिता १५ सूर्याचंद्रमसौ पाणिना परिमार्जंती तदंके आदित्यमंडलं वापि चंद्रमंडलमेव वा स्वप्ने स्पृशति ह

शुक्लमाल्यांबरधरौ जानकीपार्श्वपरिस्थितौ ततः स्म नगस्याग्रे ह्याकाशस्थस्य दंतिनः १४
भर्त्रा परिगृहीतस्य जानकी स्कंधमाश्रिता भर्तुरंकात्समुत्पत्य ततः कमललोचना १५
चंद्रसूर्यौ मया दृष्टा पाणिभ्यां परिमार्जती ततस्ताभ्यां कुमाराभ्यामास्थितः स गजोत्तमः
सीताया च विशालाक्ष्या लंकाया उपरि स्थितः पांडुरर्षभयुक्तेन रथेनाष्टयुजा स्वयं १७ शुक्लमा
ल्यांबरधरो लक्ष्मणेन सहागतः ततोन्यमेया दृष्टो रामः सत्यपराक्रमः १८ लक्ष्मणेन
सह भ्रात्रा सीतया सह वीर्यवान् आरुह्य पुष्पकं दिव्यं विमानं सूर्यसन्निभं १९

ताभ्यां महद्राज्यं समाप्स्यादिति १६ पांडुरर्षभेति पांडुरवृषभाष्टयुक्तेन रथेन १७ शुक्लमाल्यांबरधरो रामो लक्ष्मणेन सदेशा
गत इत्यन्वयः अन्यत्र स्वप्नांतरे १८ आरुह्य पुष्पकमित्येतद्वा विष्टमेव दृष्टं १९ अत्र मध्ये सांउं भवनमित्यादयो वदंति
श्लोका रामानुजसंप्रदायप्राप्तके पुरुषैर्पनेते प्रतिज्ञा इति कतकादयोन्ये व अस्य रावणानर्थसूचकः स्वप्नः रावण इति मुंडन्

श्री रा. वा. सु. टी. ९०

193 पिबन्निति तैलेन मिति शेषः करवीरकृतस्रज इति विमानादित्यस्य विशेषणं करवीरेत्याद्यस्य स्वप्नान्तरं २१ रथेनेत्यादि स्वप्नान्तरं २२ मला

उत्तरां दिशमालोक्य प्रस्थितः पुष्पकेण सः रावणश्च मया दृष्टो मुण्डस्तैलसमुक्षितः २० रक्तवा
सा पिबन्मत्तः करवीरकृतस्रजः विमानात्पुष्पकादद्य रावणः पतितः क्षितौ २१ कृष्यमाणः
स्त्रिया मुण्डो दृष्टः कृष्णाम्बरः पुनः रथेन खरयुक्तेन रक्तमाल्यानुलेपनः २२ पिबंस्तैलं हसन्नृत्यन्भ्रान्त
चित्ताकुलेन्द्रियः गर्दभेन ययौ शीघ्रं दक्षिणां दिशमास्थितः २३ पुनरेव मया दृष्टो रावणो रा
क्षसेश्वरः पतितोऽवाक्शिरा भूमौ गर्दभाद्भयमोहितः २४ सहसोत्थाय संभ्रान्तो भयार्तो म
दविह्वलः उन्मत्तरूपो दिग्वासा दुर्वाक्यं प्रलपन्बहु २५ दुर्गन्धं दुःसहं घोरं तिमिरं नरकोपमम्
मलपङ्कं प्रविश्याशु मग्नस्तत्र स रावणः २६ प्रस्थितो दक्षिणामाशां प्रविष्टोऽकर्दमं ह्रदं
कण्ठे बद्ध्वा दशग्रीवं प्रमदा रक्तवासिनी २७ काली कर्दमलिप्ताङ्गी दिशं याम्यां प्रकर्षति
एवं तत्र मया दृष्टः कुम्भकर्णो महाबलः २८ रावणस्य सुताः सर्वे मुण्डास्तैलसमुक्षिताः

निर्यकानि च पापानि तन्निमिरं २५ अकर्दमं जलकर्दमेनापि रहितं २८ २९ वराहेण दशग्रीवः शिशुमारेण चेन्द्रजित् २९

194 वैहायसं विहायसं २० पानदेशे श्लोकत्रयं प्रक्षिप्तमिति कतकः गीतवादित्रनिस्वन इति बहुव्रीहिः अयमपि विभीषणविषयो भावार्थः स्व
प्नमनुभूतः पिबतां नैलादि पिबतां रक्तमाल्यानां रक्षसां सभूः लंका सागरे पतितेत्यन्वयः २१ भस्मरूक्षायां भस्मना रूक्षायां २२ निवसनं त्यग्भूतं कुम्भि

उद्देशात्कुम्भकर्णस्य प्रयाता दक्षिणां दिशं एकस्तत्र मया दृष्टः श्वेतच्छत्रो विभीषणः चतुर्भिः सचि
वैः सार्द्धं वैहायसं समुपस्थितः २० समाजश्च महान्वृत्तो गीतवादित्रनिस्वनः पिबतां रक्तमाल्यानां
रक्षसां रक्तवाससां २१ लंका चेयं पुरी रम्या सवाजिरथकुंजरा सागरे पतिता दृष्टा भग्नगोपुरतोरणा
—— २२ पीत्वा तैलं प्रनृत्ताश्च प्रहसन्त्यो महास्वनाः लंकायां भस्मरूक्षायां सर्वा राक्षसयोषितः २३
कुम्भकर्णादयश्चेमे सर्वे राक्षसपुंगवाः रक्तं निवसनं गृह्य प्रविष्टा गोमयह्रदे अपगच्छत पश्य
ध्वं सीतामाप्नोति राघवः घातयेत्परमामर्षी युष्मान्सार्धं हि राक्षसैः २५ प्रियां बहुमतां भार्यां व
नवासमनुव्रतां भर्त्सितां तर्जितां वापि नानुमंस्यति राघवः २६ तदलं क्रूरवाक्यैर्वः सान्त्वमेवाभि
धीयतां अभियाचाम वैदेहीमेतद्धि मम रोचते २७

त्वं वस्त्रमित्यर्थः २४ यदेवमतो युगत नक्रियादानेन युक्तान्यतो अपसरत गच्छत युष्मान् सीतामाप्नोति एवं परस्परं धर्षणमनुपगमवाप्य कस्मात् ह्वानये इति
युष्मान्सीता क्रियादात्रीः २५ भर्त्सितां युष्माभिः कृतभर्त्सनादिमतीतां नानुमंस्यते न क्षमिष्यते अतस्तत्क्रूरवाक्यानि ये इति भावः २०

श्री
वा॰ रा॰
सुं॰ टी॰
९८

195 देवाः कस्याः किं विवक्षया उत्सितमस्मानादि वचनेच्छयाऽलमिति शेषः तत्र हेतुः राघवादिति ४९ ननु एवं लोकपालकथमस्माकं प्रसन्नास्यात्
तद्व प्रणिपातेनेति ५० सीतायाः अभ्युदयसूचकं प्रत्यक्षनिमित्तमपि दर्शयति अपि चेति द्वितीयमपि चेति पादे पूरणार्थं विरूपं लक्षणं सुसूक्ष्मम
पि किंचिन्नोपलक्षये इत्यर्थः ५१ किंतु स्नानानुलेपनाद्यभावमूलकशोभावैगुण्यमात्रात्मकं दुःखमुपस्थितं वैवर्ण्यं पश्यामि इति सदा दिदृक्षु।

यस्यास्त्वेवंविधः स्वप्नो दुःखितायाः प्रदृश्यते सा दुःखैर्विविधैर्मुक्ता प्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ४८
भर्त्सितामपि याचध्वं राक्षस्यः किं विवक्षया राघवाद्धि भयं घोरं राक्षसानामुपस्थितम् ४९
प्रणिपातप्रसन्ना हि मैथिली जनकात्मजा अलमेषा परित्रातुं राक्षस्यो महतो भयात् ५०
अपि चास्या विशालाक्ष्या न किंचिदुपलक्षये विरूपमपि चाङ्गेषु सुसूक्ष्ममपि लक्षणम् ५१
छायावैगुण्यमात्रं तु शङ्के दुःखमुपस्थितम् अदुःखार्हामिमां देवीं वैहायसमुपस्थिताम् ५२
अर्थसिद्धिं तु वैदेह्याः पश्याम्यहमुपस्थिताम् राक्षसेन्द्रविनाशं च विजयं राघवस्य च ५३
निमित्तभूतमेतत्तु श्रोतुमस्या महत्प्रियम् दृश्यते च स्फुरच्चक्षुः पद्मपत्रमिवायतम् ५४

निमित्तलेशोऽपीत्यर्थः वैहायसमुपस्थितां स्वप्नेन यादृशीं ५२ अत एवास्या अर्थसिद्धिमुपस्थितां पश्यामि रावणनाशं रामविजयं च
पश्यामि अपि चास्या महत्प्रियं श्रोतुं निमित्तभूतं सूचकं लक्षणमनन्तरमेव चक्षुः स्फुरत् दृश्यते वाममिति शेषः ५४

196 हर्षितः पुलकितः वेनिवा काव्यालंकारे अदिद्दिगणा वासः ५५ वेषन्वेपमानः स्फुरन्नित्यर्थः राघवमस्याः पुरस्थितमिव स्तवयिति ५ ९
पतीकाकादिशाखानिलये शाखास्थानी उप्रविष्टो वारंवार स्तुमसान्तवादी उन्नमयान स्वरवादी उन्नमयान स्वादी स्तुत्वा

ईशत्त्वत्यपितो वास्यादद्दिणागयास्यदद्दिणः अकस्मादेव वैदेह्या वाङ्गरेवः प्रकंपने ५५ क
देणुद्दस्तप्रतिमः सव्यश्च्युस्वेतुममः वैणकंपयती वास्या शाखेव पुरतः स्थिता ५८ पत्री
वशाखानिलयप्रविष्टः पुनः पुनरश्रुतमसान्तवादी स्वस्वागतो वाचमुदीरयानः पुनः पु
नश्चोदयतीव हृष्टः ५७ ततः साध्वीमतीवाला भर्तृविजयहर्षिता अवोचद्यदीतं तथ्यमिति भवे
यशारणाद्विवः ५८ स्फायेत्सुन्दरकाण्डे समविंशः सर्गः २८ सा राक्षसेन्द्रस्य वचो निशम्य तद्रा
वणस्याप्रियमप्रियार्ता सीता वितत्रास यथा वनान्ते सिंहाभिपन्ना गजराजकन्या

गतां शोभनस्वागतं प्राप्तिर्यस्मात् तादृशी वा वचं कथयन् पुनः पुनः श्चोदयतीव शोभनप्राप्तिं सूचयतीव शोभनमार्गतं प्रश्नः ...ति
सीतां पुनः पुनः प्रेरयतीव वा ५७ ततविजयकोक्तं ५८ आवदमानः स्फायेत्सुन्दरकाण्डे सप्तविंशः २७ पुनः ... सीताप्र

श्री
रा वा
सु टी
९९

197 विसृष्टा त्यक्ता कन्येव महाराजर्भितद्वोभवशात् बालकन्यायाः परित्यागं २ यस्मात्क्षणमप्यपुण्या — रहितेति ३ कन्येवं प्राणत्यागे प्राप्तेऽपि हनने न दोषः
स्यादतः प्राह नैवेति अत्र देहे शोषितविषये प्राणत्यागेऽपि न दोषमिति स्त्रीवधे .... दितस्य वध्याहं वधकर्मणा जनितदोषस्पृष्टा वा रेत्य न दोषा

सा राक्षसीमध्यगता च भीरुर्वाग्भिर्भृशं रावणतर्जिता च कान्तारमध्ये विजने विसृष्टा बालेव
कन्या विललाप सीता २ सत्यं बतेदं प्रवदन्ति लोके नाकालमृत्युर्भवतीति सन्तः यत्राहमेवं परिभ-
र्त्स्यमाना जीवामि यस्मात्क्षणमप्यपुण्या ३ सुखाद्विहीनं बहुदुःखपूर्णमिदं तु नूनं हृदयं
स्थिरं मे विशीर्यते यन्न सहस्रधाद्य वज्राहतं शृङ्गमिवाचलस्य ४ नैवास्ति नूनं मम दोषमत्र वध्याह-
मस्याप्रियदर्शनस्य भावं न चास्याहमनुप्रदातुमलं द्विजो मन्त्रमि-
वाद्विजाय ५

भावोक्तिरिति भावः अप्रमत्तानि ब्राह्मणाहन्तयोरीदृशा
वर्णयिकारश्रवणस्यतत्सत्त्वादिति बोध्यं नन्वेवं रावणगामी कामपवक्रियतां अत आह भावमिति द्विजो मन्त्रमिवाद्विजायेति भावमन्तरमस्मात्प्र
दातुं प्रत्नक्रूरलतया समर्पयितुं नालं न समर्था एवं चः पातिव्रत्यस्य प्राणत्यागेन रक्षणं सर्वदोषनिस्तारक इति भावः ५ ९९

198 ननुनयाप्यात्मघातेऽनिर्दोषाभ्यासेऽपुत्रहत्याभंगाक्समन्तं विचित्रवधादिभेमीत्याह तस्मिन्मनागच्छतीतस्मिन्नागमने अनागच्छति प्रवधि
कालाद्वर्षामितिविशेषः समामानिजीवत्या एवच्छेत्स्यतिनिरुज्जायाविशसनेदृष्टांतः गर्भेनिशल्यशस्त्रेतेनकृपाणीनिशल्यकृन्तः प्रांवष्टः
वैद्यः यापित्वात्मायुसपधागर्भस्यजंतुव्याधिरूपजीवंतकृपाणानितद्वत्पतत्श्लोकद्वयकर्तकेनश्यव्याख्यानेप्रत्यायुशाम्भवर्थापि
मदोषेणेत्याह नैवेतियद्यपस्याहवधाभवामिनघापिममदोषेणेवंभावाः प्रदानेनपातिव्रत्यरक्षणात् सर्वदोषनिस्तारस्य

तस्मिन्ननागच्छति लोकनाथे गर्भस्यजंतोरिव शल्यकृन्तः नूनं मया मां चिरदर्शनार्थैः
पापैः शिरानेच्छस्यतिरात्रिमद्यः ९३ एवंनेदंननुव्रणेविन्तायांमासैश्चिरयाभिम
मिष्यतोहो वहस्यवधस्यपुराणनिधानेराजोपरोधादिवतरस्कर
स्य ८ ॐ नमो नमः ॥

र्थः —— वसमगप्राप्तिः पातिकीत्याहतस्मिन्निति अनागच्छत्येववधप्रसक्तिर्नान्यथेतिभावः अनागमनपदेश्राविशसनेदृष्टांतमा
ह ...... चिरायभर्तृवियोगदुःखितायामेतदंविशसनदुःखमपिवतामसिप्यातियतोद्यैमासैर्विशसनावधिभूतेक्कति
...... पिघमिगमिष्यतः शीघ्रंगमिष्यतः किंतनत्रवधप्राप्तेर्दृष्टांतः वहस्येतितस्करस्यवधस्वेतिशेषः ॥

श्री
रा.वा
म.टी.
१०

199 सह स्वश्रूभ्यां सह पामे जननन्यस्ता च हा युष्मानहं हा सरते वाहं विपद्य मिमूढवतामोहास्पदमहावात्यादिवानयुक्ता ८ मृगमन्वयं धारयता सलेन
रात्व मनुपनीवेन मम कारणात्वि भ्रसोनूनं वैद्युते न विद्युत्संवयितेजसा ९ सर्वे चेदं चरः स्वस्तकृता नयमूलमित्याह नूनमिति त्वलु भे भे विमो

हा राम हा लक्ष्मण हा सुमित्रे हा राममातः सह मे जनन्यः । पश्य विपद्याम्यहमल्पभाग्या महार्ण
वे नौरिव मूढवाता ८ नरसिंहौ धारयता मृगस्य सत्त्वेन नूनं मनुजेन्द्रपुत्रौ नूनं विनाशो मम का
रणात्तौ सिंहर्षभौ द्रावि वैद्युतेन ९ नूनं स कालो मृगरूपधारी मामल्पभाग्यां लुलुभे तदानी
म् यत्रार्यपुत्रौ विससर्ज मूढा रामानुजं लक्ष्मणपूर्वजं च १० हा राम सत्यव्रत दीर्घबाहो हा पूर्ण
चन्द्रप्रतिमानवक्त्र हा ——— ॥

हंशति स्म यद्द्रहं विसर्ज्ज विसृष्टवती अपरो देये धिविच विलेपादिना पारो तुमारोपणिट १० हा रामेत्यादौ देरा ममो हा अग्रहं शोचेत्यर्थः हा जी
वमम प्राणरूपादिनः दिनकरः प्रियम्बेत्सत्वमितिशेषः ॥ १०

200 धर्मोरक्षतीतिसर्वाविवादसिद्धमपिमांप्रतिनिष्फलमित्याहअनन्यदेवत्वमितिपत्न्येकदेवत्वमित्यर्थः १ यंत्वमाश्रयेनसंहारकाला
वपिएवंपीजसहनन्नूपायनापिविकेकामासक्तिराहित्यंपतिव्रतात्वंकृतत्वपकृतं २ अकमेवार्थेजः त्वातिशयाद्यावत्तेपतिमोक्षंहीति

अनन्यदेवत्वमियंत्वमाचभूमौचशय्यानियमश्चधर्मे पतिव्रतात्वंविफलंममेदंकृतं
कृतघ्नेष्विवमानुषाणां २ मोघंहिधर्मश्चरितोममायंतथैकपत्नीत्वमिदंनिरर्थकं
यत्वांनपश्यामिकृशाविवर्णाहीनात्वयासंगमनेनिराशाः ३ पितुर्निदेशंनियमेन
कृत्वावनान्निवृत्तश्चरितव्रतश्च स्त्रीभिस्तुमन्येविपुलेक्षणाभिः संरंस्यसेवीतभयःकृ
तार्थः ४

त्वयाहीनानवसंगमनेचनिराशा ३ इदानींतयोरवयेमेवनिश्चित्यमत्राथानयोर्नकोपिनाशोऽपितुशिवज्ञातिष्ठति

श्री
रा वा
लो टी
१०

201 विनाशायमरणंत — यत्र लभ्यं मां धिक् १५ वेश्मनिराहतस्यति १६ एतदन्तरमेकश्लोकः प्रक्षिप्तः यमस्य मूलं समीपं १७ तस्याः नवंस्यथा

ग्रहं तु रामस्य विजानकामा चिरं विनाशाय निबद्धभावा सोयं चरित्वा यत्नपोवनं च वत्स्यामि धिग्जी
वितमल्पभाग्या १५ संजीवितं क्षिप्रमहं त्यजेयं विषेण शस्त्रेण शितेन चापि विषस्य दाता न तु मेस्ति
कश्चिच्छस्त्रस्य वा वेश्मनि राक्षसस्य १६ इतीव देवी बहुधा विलप्य सर्वात्मना राममनुस्मरन्ती प्र
वेपमाना परिशुष्कवक्त्रा नगोत्तमं पुष्पितमाससाद १७ शोकाभितप्ता बहुधा विचिन्त्य सीताथ
न .... गृहीत्वा उद्बध्य वेण्युद्ग्रथनेन शीघ्रमहं गमिष्यामि यमस्य मूलं १७ उपस्थिता सा
मृदुसर्वगात्री शाखां गृहीत्वाथ नगस्य तस्य तस्यास्तु रामं प्रविचिन्तयन्त्या रामानुजं स्वं च कुलं
शुभाङ्ग्याः १८

(वां गृहीत्वाप स्थितायाः १८ — १८ — १८

१०

202 विशोकानि विशोककराणि धैर्यार्जितानि धैर्यस्यार्जितमर्जनं संपादनं यैस्तानि लोके प्रवराणि प्रसिद्धानि पुरापि सिद्धानि संवादीनि निमित्तानि प्राङ्
बभूवुः १९ पठ्यमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे अष्टाविंशः सर्गः २८ तथेति उपसेविनः सेवकाः नरमिव । अरालया पक्ष्मराज्यावृतं पक्ष्मस्याः रालया वक्रया

तस्या विशोकानि तदा बहूनि धैर्यार्जितानि प्रवराणि लोके प्राङ्निमित्तानि तदा बभूवुः पुरापि सि
द्धान्युपलक्षितानि १९ इत्यार्षे सुंदरकांडे अष्टाविंशः २८ तथागतां तां व्यथितामनिंदितां व्यती
तहर्षां परिहीनसत्त्वां शुभां निमित्तानि शुभानि भेजिरे नरं श्रियं जुष्टमिवोपसेविनः । तस्याः शु
भं वाममरालपक्ष्मराज्यावृतं कृष्णविशालशुक्लं प्रास्पंदतैकं नयनं सुकेश्या मीनाहतं पद्ममिवाभि
ताम्रं २ भुजश्च चार्वंचितवृत्तपीनः परार्ध्यकालागुरुचंदनार्हः अनुत्तमेनाध्युषितः प्रियेण चिरेण
वामः समवेपताशु ३ गजेंद्रहस्तप्रतिमश्च पीनस्तयोर्द्वयोः संहतयोः सुजातः प्रस्पंदमानः पुनरू
रुरस्या रामं पुरस्तात्स्थितमाचचक्षे ४

मराल्यावृतमित्यर्थः तथा कृष्णं कनीनिकामात्रेऽन्यत्र विशालशुक्लत्वं पुंकंच
भिनस्ताम्रं शोनरक्तं पकं वामं २ अध्युषितः कृतसंपर्कः ३ संहतयोः श्लिष्टयोरूर्वोर्मध्ये वाम ऊरुरित्यर्थः ४

श्री रा वा सं टी १९२

203 हेमरूपितत्वाद्धेमसमानवर्णाम् ईषद्रजोध्वस्तमिवई षत्मलिनमिव विरमपरिवर्तमात् शिखरं दाडिमबीजं तद्रूपत्वं दंष्ट्राः शिखरं शैलतुङ्गाग्रे कन्दाग्रः
कोटिकुपके दाडिमबीने चेतिविश्वः परिसंसत पर्यस्तमन्तश्रामनोधरः प्रपातः ५ माधुसिद्धैः सम्यक् संवादिभिर्गिनिपादानरवं पिभिः ६ शोभने
त्वतीमुखौ के यानाश्चलकाश्यपत्तनन् सितशुक्लदंष्ट्रस्पदिकादीसितपदार्थवत् शुक्लादंष्ट्रा यत्तेनन् सर्वथ शुक्लदंष्ट्रा वदितिच ७ दर्पणा

शुभं पुनर्हेमसमानवर्णामीषद्रजोध्वस्तमिवामलाक्षी वासःस्थिता पर्शिखराग्रदंता किं
किन्नरीस्ववसनंचारुगात्री ५ एतैर्निमित्तैरपरैश्च शुभ्रैः संबोधिता प्रागपि साधुसिद्धैः वा
ताहतं पङ्कजमिव प्रनष्टं वर्षेण बीजं प्रतिसंजहर्ष ६ तस्याः पुनर्बिम्बफलोपमोष्ठं स्वक्षिभ्रु
केशान्तमरालपक्ष्म वक्त्रं बभासे सितशुक्लदंष्ट्रं राहोर्मुखाच्चन्द्र इव प्रमुक्तः ७ सा वीतशोका
व्यपनीततन्द्रा शान्तज्वरा हर्षविबुद्धसत्वा अशोभतार्या वदनेन शुक्ले शीतांशुना रात्रिरिवो
दितेन ८ इत्यार्षे संदरकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः २९ हनुमानपि विक्रान्तः सर्वं शुश्राव तत्त्वतः
सीतायास्त्रिजटायाश्च राक्षसीनां च गर्जितम् १

विबुद्धसत्वं चित्तं यस्याः सा तस्या वदनेन करणेन शुक्ले पक्षे ८ अर्जमानः
इत्यार्षे रामायणे सुंदरकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः २९ विक्रान्तः पूर्वं सीतायां विलापं त्रिजटायाः स्वप्नकथनमिति शेषः १ १९२

204 चिंतांचिंतयामासचिंतांचकारेत्यर्थः २ चारेणचारात्मनाप्रवर्तमानेनरंध्रंवद्रमाणे ४ राक्षसानांविशेषस्तारतम्यमैश्वर्यादिकृतंअस्यरावणस्यप्रभा
वश्चावेक्षितः अप्रमेयस्य अपरिच्छेद्यगुणस्यच सर्वसत्वदयावतः सर्वसत्ववलदयावयस्यसर्वसत्वेषुदयावतइतिवादयावत्वादेवसीतांपोषयेल्लोका

अवेक्षमाणस्तांदेवीं देवतामिवनंदने ततोबहुविधांचिंतांचिंतयामासवानरः २ यांकपीनांस
हस्राणिसुबहून्ययुतानिच दिक्षुसर्वासुमार्गंतेसेयमासादितामया ३ चारेणतुसुयुक्तेनश
त्रोःशक्तिमवेक्षता गूढेनचरतातावदवेक्षितमिदंमया ४ राक्षसानांविशेषश्चपुरीचेयमवे
क्षिता राक्षसाधिपतेरस्यप्रभावोरावणस्यच ५ युक्तंतस्याप्रमेयस्यसर्वसत्वदयावतः स-
माश्वासयितुंभार्यांपतिदर्शनकांक्षिणीं ६ अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननां अदृष्टदुः
खांदुःखस्यनह्यंतमधिगच्छतीं ७ यदिह्यहमिमांदेवींशोकोपहतचेतनां अनाश्वास्यगमिष्यामि
दोषवद्गमनंभवेत् ८ गतेहिमयितत्रेयंराजपुत्रीयशस्विनी परित्राणमपश्यंतीजानकीजी
वितंत्यजेत् ९

नायत्नंरामस्यसमाश्वासयितुंयुक्तमितिशेषः ६ आश्वासयामिवर्तमानसमीपेभविष्यतिलट्इनदीनापि ७
दोषवत्कार्यहानिदोषवत् ८ तदेवाहगतेहीतितत्ररासमीपे ९

श्री रा वा स टी. १०२

205 आश्वासयितुं सीतासंदेशकथनेन तथा स्वयमप्याश्वासयितुं न्याय्य इति शेषः १ सीतासमाश्वासनं च कर्तव्यमित्याह निशाचरीणामिति तासां प्रत्यक्षं
सीतायाः अभिभाषणमक्षमं मम योग्यं न भवतीत्यर्थः अहं कार्यं कथं कर्तव्यमित्येवं कृच्छ्रगतो ह्यस्मि ॥ कालविलंबमसहमानः आश्वासनस्यावश्यकर्तव्यतामाह अनेनेति २ संभाष
णं चावश्यकमित्याह राम इति मां पृच्छेत् सीता किमब्रवीदिति चेत् रामो मां पृच्छेदित्यन्वयः ३ यदि चेनामसंभाष्य भर्तारं स्वस्वामिनं सुग्रीवं रा

यथा च स महाबाहुः पूर्णचंद्रनिभाननः समाश्वासयितुं न्याय्यः सीतादर्शनलालसः १ निशा
चरीणां प्रत्यक्षमक्षमं चाभिभाषितुं कथं नु खलु कर्तव्यमिदं कृच्छ्रगतो ह्यहं ॥ अनेन रात्रिशे
षेण यदि नाश्वास्यते मया सर्वथा नास्ति संदेहः परित्यक्ष्यति जीवितं २ रामश्च यदि पृच्छेन्मां
किं मां सीताब्रवीद्वचः किमहं तं प्रतिब्रूयामसंभाष्य सुमध्यमां ३ सीतासंदेशरहितं मामित
स्त्वरया गतं निर्दहेदपि काकुत्स्थः क्रोधतीव्रेण चक्षुषा ४ यदि चोद्योजयिष्यामि भर्तारं राम
कारणात् व्यर्थमागमनं तस्य ससैन्यस्य भविष्यति ५ अन्तरं त्वहमासाद्य राक्षसीनामवस्थिता
शनैराश्वासयाम्यद्य संतापबहुलामिमां ६

मकारणाद्यदि चोद्योजयिष्यामि उद्योगं कारयिष्यामि तर्हि तदागम
नं व्यर्थं स्यात् अनाश्वासितया सीतया तेनः प्रागेव देहत्यागादिति भावः ५ अंतरमवकाशं तासामनवधानसमयं ६ १०२

206 तत्रात्मनोपायं निश्चिनोति अहं ह्यतितनुः अतिसूक्ष्मवानरस्तनुरेवं सन् मानुषशरीरसाध्यां संस्कृतां व्याकरणसंस्कारवतीं १७ संस्कृ
तकथने दोषमाशंक्य मनसि भाषयेव व्यक्तं वच्मि इति निश्चिनुते यदीति १८ तर्हि वाक्यमवश्यमेवेति १९ अथ प्रश्नान्तरे नैनैवं यं मया वक्तव्येति तु
अयं ऊर्ध्वं प्रतोगताः निभाषिणी दोषपरं परा उपन्यस्यति सेयमिति मे रूपं वानरीयं पुरतो दृष्ट्वा भाषितं च मानुषं श्रुत्वा विरुद्धमापादयेत्

अहं ह्यतितनुश्चैव वानरश्च विशेषतः वाचं चोदाहरिष्यामि मानुषीमिह संस्कृतां १७ यदि वाचं प्र
दास्यामि द्विजातिरिव संस्कृतां रावणं मन्यमाना मां सीता भीता भविष्यति १८ अवश्यमेव वक्तव्यं
मानुषं वाक्यमर्थवत् मया सान्त्वयितुं शक्या नान्यथेयमनिंदिता १९ सेयमालोक्य मे रूपं जानकी
भाषितं तथा रक्षोभिस्त्रासिता पूर्वं भूयस्त्रासं गमिष्यति २० ततो जातपरित्रासा शब्दं कुर्यान्मनस्वि
नी जानाना मां विशालाक्षी रावणं कामरूपिणं २१ सीतया च कृते शब्दे सहसा राक्षसीगणः
नानाप्रहरणो घोरः समेयादन्तकोपमः २२ ततो मां संपरिक्षिप्य सर्वतो विकृताननाः वधे
च ग्रहणे चैव कुर्युर्यत्नं महाबलाः २३

नाहं रावणोयमिति मत्वा मां संगमिष्यति २० किं ततस्तत्राह तते
जाते निशाहं स्यात् तं यावत् २१ समेयात् मत्समीपं वेगात् गच्छेत् मिलितो भवेद्वा २२ संपरिक्षिप्य सर्वतस्त्वद्विदिक्षु येणतात्वा २३

श्री रा॰ मा॰ सं॰ टी॰ ९८

207 शाखाः परिधावंतं तं मां हृष्टेमन्वयः २४ ताभिरश्रुदर्शनार्थैं परिगृहीतं मम मद्रूपं संप्रेक्ष्य भयविवशा भये न सहर्षे नजपारीशत्वं पादिपुत्राः समस्त
शाखास्तविनाः विकृतस्वरा भवेयुः न केवलमयं यावामृगोऽपि न कश्चन काममृणीशत्रुपद्यरतिशंकितास्युरिस्यर्थः २५ ततः किंतत्राह ततः
ऋष्ये विनिराद सहसैद्धे निवेशाने रक्षणाय राक्षसेंद्रेण नियुक्तानामाह्वानकर्तृः २६ उद्वेगकारणान ग्रासागुद्धेमतृपान्निमिग्राद स्मिंदेशे वेगेन

तं मां शाखाः प्रशाखाश्च स्कंधांश्चोन्नमयन्नपि ॥ हृष्टा च परिधावंतं भवेयुः परिशंकिताः २४ मम रूप
वं संप्रेक्ष्य वने विचरतो महत् ॥ राक्षसा भयवित्रस्ता भवेयुर्विकृतस्वराः २५ ततः कुर्युः समाह्वान
राक्षसा रक्षसामपि ॥ राक्षसेंद्रनियुक्ता नाराक्षसैद्धनिवेशने २६ ते मम लक्ष्मानिस्त्रिशल्विशूल
पट्टायुधाः ॥ आपतेयुर्विमर्देऽस्मिन्वेगेनोद्विग्नकारणाः २७ संक्रुद्धैस्तैस्तु परितो विधमन्त्रक्षसां बलं
शक्नुयां न तु संप्राप्तुं परं पारं महोदधेः २८ मां वा गृह्णीयुराप्लुत्य बहवः शीघ्रकारिणः ॥ स्यादियं
च गृहीतार्था मम च ग्रहणं भवेत् २९ हिंसाभिरुचयो हिंस्युरिमां वा जनकात्मजां
विपन्नः स्यात्ततः कार्यं राम सुग्रीवयोरिदं ३०

विमर्दे विमर्दाख्यापते युरित्यर्थः २७ न शक्नुयां युद्धश्रां
तेनेतिभावः २८ गृहीतार्था मत्तोऽज्ञातमदागमनप्रयोजना २९ इमां वेतिपक्षदर्थां किं लायमागतत्राणायेनेतिशेषः ३०

९८

208 कार्यविपद्मेवीवपादयतिउद्देशेसमहत्वंवनप्राप्यदेशीनष्टमार्गप्रकारांतरेणोत्थाप्तिसंपादकमार्गरहिते २१ विश्लेषहते २२ नतत्रशुद्धामिश्रु
दृष्टांतेनेतिभावः २४ किंचयुद्धेजयोपिसंदिग्धइत्याह ग्रसमानीति ग्रनिश्चितजयानिसंशयितजयफलकयुद्धव्यापारः ग्रहविहेतवः या

उद्देशेनष्टमार्गेस्मिन्राक्षसैःपरिवारिते सागरेणापरिक्षिप्तेगुप्तेवसतिजानकी २१ विश्लेषवा
रहीतेवारसाभिमेयिसंयुगे नान्यपश्यामिरामस्यसहायंकार्यसाधने २२ विमृशन्नुदकु
मियाहनेमयिवानरः प्रानयोजनविस्तीर्णलंघयेतमहोदधिः २३ कामहंतेसमर्थोस्मिसम
स्तानापिरक्षसां नतुप्राप्स्यामिदृष्टाग्रपरपरमहाहवे २४ ग्रसंशयानिवद्धानिसंशयो
मेनरोचते कश्चनिःसंशयंकार्यकुर्यात्प्राज्ञःससंशयं २५ एषदोषोमहानहिस्यान्मम
सीताभिभाषणे प्राणत्यागश्चवैदेह्याभवेदत्तभिभाषणे २६ भूताश्चार्थाविरुध्यंतेदेशका
लविरोधिताः विक्लवंदूतमासाद्यतमःसूर्योदयेय

था २७

तत्वमेवदर्शयतिकश्चेतिनिःसंशयंनिर्णीतफलकंप्राज्ञोमाहशः
ससंशयंसंशयितफलकंनकोपीत्यर्थः २५ सीताभिभाषणेदूषणांतरःस्यादित्याह भूताःसिद्धप्रायाःभूतारन्नादिश्लोकावंकोऽहमियोती
येसर्गेव्याख्यातौ २७

श्री
रा वा
सुं टी
१५

209 ३९ शृणुयान्नोद्विजेतेति शेषः ४० स्वबंधुं सीतायाः इति शेषः सचासौ बंधुश्चेति तद्बंधुः तद्गतचेतनां रामे गतान्वेतनया चिंतयत्या सा वचनानि समर्पयन्

र्थेष्वनर्थांतरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते घातयंति हि कार्याणि दूताः पंडितमानिनः ३८ न विनश्ये
त्कथं कार्यं वैक्लव्यं न कथं मम लंघनं च समुद्रस्य कथं नु न वृथा भवेत् ३९ कथं नु खलु वाक्यं मे
शृणुयान्नोद्विजेत वा इति संचिंत्य हनुमान् चकार मतिमान्मतिं ४० राममक्लिष्टकर्माणं स्वबंधुमनु
कीर्तयन् नैनामुद्वेजयिष्यामि तद्बंधुगतचेतनां ४१ इक्ष्वाकूणां वरिष्ठस्य रामस्य विदितात्मनः
शुभानि धर्मयुक्तानि वचनानि समर्पयन् ४२ श्रावयिष्यामि सर्वाणि मधुरां प्रब्रुवन् गिरं श्रद्धास्य
ति यथा सीता तथा सर्वं समादधे ४३ इति स बहुविधं महानुभावो जगतिपतेः प्रमदामवेक्षमाणः
मधुरमवितथं जगाद वाक्यं द्रुमविटपान्तरमास्थितो हनूमान् ४४ इत्यार्षे सुंदर
कांडे त्रिंशः ३०

रामसंदेशवचनान्युच्चारयन् ४२
यथेयं श्रद्धास्यति तथा सर्वं समादधे सम्यगभिधास्ये ४३ जगतिपतेरिति ह्रस्व आर्षः ४४ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे त्रिंशः सर्गः ३०

210 चिंतां चिंतयित्वा चिंतां कृत्वा सत्यमर्थं निश्चित्येति यावत् संस्थे वेसमाक प्रवणयोगे पसमीपे देशे यत्रोक्तं सीतेन वम्भ्रणयाश्राम्यतामर्थः व्या
जहारोक्तवानित्यर्थः विशेषः सुखस्य राजवंशे श्रेष्ठे स्य लक्ष्मिवर्द्धन रतिं हस्व ग्रीष्मः पार्थिवव्यंजनैः छत्र चामरादिभिर्व्यंजनैः सामुद्रिकोक्तै

एवं बहुविधां चिंतां चिंतयित्वा महामतिः संस्थे वेमपुरं वाक्यं वैदेह्या व्याजहार ह १ राजा दश
रथो नाम रघूणां कुजरक्षाजिमान् पुण्यशीलो महाकीर्तिरिक्ष्वाकूणां महायशाः २ अहिंसारतिर्नि
त्यं द्वेषी सत्यपराक्रमः मुख्य इक्ष्वाकुवंशस्य लक्ष्मीवान् लक्ष्मिवर्द्धनः ३ पार्थिवव्यंजनैर्यु
क्तः पृथुश्रीः पार्थिवर्षभः पृथुव्यां चतुरंतायां विश्रुतः सुखदः सुखी ४ तस्य पुत्रः प्रियो ज्येष्ठ
स्ताराधिपतिभाननः रामो नाम विशेषज्ञः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मतां ५ रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्यापि
रक्षिता रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य च परंतपः ६ तस्य सत्याभिसंधस्य वृद्धस्य वचनात्पितुः सभा
र्यः सह च भ्रात्रा वीरः प्रव्रजितो वने ७ तेन तत्र महारण्ये मृगयां परिधावता राक्षसा निहताः शूरा
बहवः कामरूपिणः ८

शारीरैः स्वराजचिह्नैर्युक्ताः सुखद मित्राणां ३ ५ सत्याभिसंधस्य सत्यसंकल्पस्य ६ मृगयां मृगहिंसया धावतो ७८

श्री
रा वा
सं सु टी.
१९

211 ततस्तेनवधं खरदूषणौ निहंसौ वृक्कृत्वा रावणेनामर्षी महतो वैरेण पहृत्याच ॥८॥ मायया मृगरूपेण मारीचेन करणेन रामं वंचयि
त्वेत्यर्थः ॥९।११२ तस्याहेतोः समुद्रलंघनहेतोः यथारूपा यथाहि रूपा यथाहि वर्णा यथाहं क्वचिद्दृहवती चेतासीत् ॥१३॥ राघवस्य मयोदम

ततस्तेनवधं कृत्वा निहतौ खरदूषणौ । ततस्तममर्षी महता जानकी रावणोऽनयत् ॥८॥ वंचयित्वा
वने रामं मृगरूपेण मायया । समार्गमाणस्तां देवीं रामः सीतामनिंदितां ॥९॥ आससादवनेमित्रं
सुग्रीवनाम वानरं । ततः सवालिनं हत्वा रामः परपुरंजयः ॥१०॥ प्रायच्छत्कपिराज्यं तु सुग्री
वाय महात्मने । सुग्रीवाज्ञाभिसंदिष्टा हरयः कामरूपिणः ॥११॥ दिक्षु सर्वासु तां देवीं विवि
न्वतः सहस्रशः । अहं संपातिवचनाच्छतयोजनमायते ॥१२॥ तस्याहेतोर्विशालाक्षाः समुद्रं वेग
वान्स्ततः । यथारूपां यथावर्णां यथालक्ष्मवतेचतां ॥१३॥ अशोकवनिकायां च वस्याहं सेयमासादितामया
या विश्रामैवमुक्त्वा सवाचे वानरपुंगवः ॥१४॥ जानकी चापितच्छ्रुत्वा विस्मयं परमंगता ततः
सावक्रकेशेनाशु कीर्णकेशसंहत ॥१५॥ उन्नस्य वदनं भीरुः शिरस्तुपामत्ववेद्दन निश .... ॥१६॥

श्रोत्रसंयमसायोगः ॥१४॥ केशसंहननसंस्कारतः प्रकीर्णत्वात् ॥१५॥

212 १९ त्यमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे एकत्रिंशः सर्गः ३१ लीनं दृष्ट्वा प्रस्फुरंतं दृष्ट्वा चलितमानसा ग्रहदृष्ट्वा रूपोपमपि मायामृगो वेति चलितचित्ता पुनः
सम्यक् निरीक्ष्यावमानविशेषणाकपिं ददर्श वेष्टितं परिवेष्टितमर्जुनवर्णवस्त्रं येन तं १२ वानरस्यानिधारणोपपत्तौ तावेकवचनं वानरा

सापि तिर्यगूर्ध्वं वनस्पतात्तथस्तान्निरीक्षमाणा तमचिंत्यबुद्धिं ददर्श पिंगाधिपतेरमात्यं वातात्मजं
सूर्यमिवोदयस्थं १९ इत्यार्षे सुंदरकांडे एकत्रिंशः सर्गः ३१ ततः शाखांतरे लीनं दृष्ट्वा चलि
तमानसा वेष्टितार्जुनवस्त्रं तं विद्युत्संघातपिंगलं १ सा ददर्श कपिं तत्र प्रश्रितं प्रियवादिनं
फुल्लाशोकोत्कराभासं तप्तचामीकरेक्षणं २ सा तं दृष्ट्वा हरिश्रेष्ठं विनीतवदुपस्थितं
मैथिली चिंतयामास विस्मयं परमं गता ३ अहो भीममिदं सत्त्वं वानरस्य दुरासदं
दुर्निरीक्ष्यमिदं मत्वा पुनरेव मुमोह सा ४ विललाप भृशं सीता करुणं भयमोहिता रा
म रामेति दुःखार्ता लक्ष्मणेति च भामिनी ५

णां भयोत्पादकं सत्त्वं जीवः भीमं प्राकृतप्राणिभयावहं अतएव तेन दुरासदं दुर्निरीक्ष्यं
चेति मत्वा पुनरपि मायैव इयमिति भयान्मुमोह ४ भयमोहिता सती भृशं करुणं दीनं विललाप विलापप्रकारो राम इत्यादि ५

श्री 213 मंदंमंदस्वरागम्यदैवगत्वावास्तवत्वेरादसौमाजानंनित्यतिमंदस्वरोदनंविनीतवद्दितीततयोपस्थितंस्वप्नःजाग्रत्कलस्व
रा वा मृस्त्वार्थः ९ स्वप्नचविंतिवासृवकमेवपुनर्दर्शनस्यपत्युसातिमेतिकिमिंद्रवाकारादृस्यःकृतवनरतिपरितोवीक्ष्यमाणामासाष्टपृथुभु
सु टी ग्नवक्त्रप्रह्लागतवक्त्रंयस्यतं शाखामृगेंद्रस्ययथोक्तकारमाज्ञाकरंयथायथोक्तंवेष्टिताच्चेनप्रसायाकं छंदसोहस्त्वःपिंगप्र
१०

क्रोदमहसा सीता मंदंमंदस्वरा सती साथहृष्टाद्दरिवरंविनीतवदुपागतं
मैथिलीचिंतयामासस्वप्नोऽयमितिभामिनी ९ सावीक्ष्यमाणापृथुभुग्नवक्त्रं
शाखामृगेंद्रस्ययथोक्तकारं ददर्शपिंगप्रवरंमहार्हंवातात्मजंबुद्धिमतांवरि
ष्ठं १० सातंसमीक्ष्यैवभृशंविपन्नागतासुकल्पेवबभूवसीता चिरेणसंज्ञांप्रति
लभ्यचैवंविचिंतयामासविशालनेत्रा ८ स्वप्नोमयायंविकृतोऽद्यदृष्टःशाखा
मृगःशास्त्रगणैर्निषिद्धः स्वस्त्यस्तुरामायसलक्ष्मणायतथापितुर्मेजनकस्यराज्ञः

वरंकपिश्रेष्ठमितिनिश्चयेनसददर्श १० सातंकपिंनृपंरावणमित्येवमनीक्ष्यमृगंविसन्नाविमृश्यसोभावगतासुकल्पेव ८ एवंचिंत
यामासेत्यचैवमहर्षिःस्वप्नस्मादिहप्रमाणोयस्वप्नोमायाविकृतपवहेदृष्टःकृतनत्वाद्वायाशाखामृगइत्यादिपवेदःस्वप्नमेत्वास्व

[illegible]

214 घृयस्य प्रदेशाभावान्मायं स्मरन्नाह स्वप्नो हीति स्वप्नस्य निद्रामूलत्वात् निद्राया अस्मत्स्वमूलत्वात् भामवियोगेन च मे तदभावादिति भावः १०
स्वरावमेपि विचिन्तयतावात्मे वक्ष्ये वक्ष्ये अनस्मचिन्तनादेस्तु रूपं यथा न यथा शृणोमि श्रूयमाणां च कथां न यथानेन प्रकारेणान दर्थामेव चिन्तायत
रूपं यथा पश्यामि श्रूयमाणां च कथां न यथानेन प्रकारेणान दर्थामेव विनायेन रूपार्थमेव पश्यामि ॥ उक्तमेवार्थं विवृणोति अहं हीति १२
अथ मनोरथमात्रेणेति संभाव्य तद्दायिनेति निश्चिनोति मनोराज्यामित्यर्थः स नेत्याह न यापीति तथैवेत्यर्थः यथा मनोरथाज्ञी

स्वप्नो हि नायं न हि मेस्ति निद्रा शोकेन दुःखेन च पीडितायाः सुखं हि मे नास्ति यतो विहीना ते
नेन्दुपूर्णप्रतिमाननेन ॥ रामेति रामेति सदैव बुद्ध्या विचिन्त्य वाचा ब्रुवती तमेव तस्यानु
रूपं च कथां तदर्थमेवं प्रपश्यामि तथा शृणोमि ॥ अहं हि तस्याद्य मनोभवेन संपीडिता त-
द्गतसर्वभावा विचिन्तयन्ती सततं तमेव तथैव पश्यामि तथा शृणोमि ॥१२ मनोरथः स्यादिति चि- नैषेव
न्तयामि तथापि बुद्ध्यापि वितर्कयामि किं कारणं तस्य हि नास्ति रूपं सुव्यक्तरूपश्च वदत्ययं
मां ॥१२

तोर्थं स्वांते तथैव बुद्ध्यापि निश्चयात्मकांतःकरणेनापि विषयीकृतं तर्कयामि मनोराज्यं संकल्पपरंपरं च तत्तूति स्तुतिश्च यापि
कास्मि तच्चेति रुद्धमित्यर्थः नन्वेतद्धि मनोराज्यमेवास्त्विति तत्र देववरोपि तं तत्राह किं कारणमिति मनोराज्यत्वाभाव इति दोषः उत्तरं तस्य
हि मनोराज्यभानार्थस्य नास्ति रूपं ग्रहणभवादेतद्रूपं नास्तीति किंचित्प्रसिद्धं प्रकृते तत्राह यो रूपमस्तीत्याह सुव्यक्तेति यो यं मां वदति स सुव्यक्त
रूपो स्वपनेस्व व्यक्तरूपं वदतीयतः इत्यर्थः मनोराज्यार्थोहं यतः स्वेष्टो वास्वदेवं यतः स्थिरानुभवानदोतो वाक्यवपवयामीति भावः ॥१२

श्री
रा० वा०
सुं० टी०
१०८

215 एवं हनूमद्वचसो वास्तवत्वं निर्णीयानात्मप्रणीतत्वेन मिथ्यार्थकत्वस्यापि संभवात्तद्भावात्तद्भावाय देवान्प्रणमति नम इति वाचस्प
तित्वेन वाचः सत्यत्वसंपादनयोग्यत्वाद्वज्रिणोऽपि बृहस्पतिनः सत्यवाक्त्वप्रापकत्वाद्ब्रह्मणोऽग्रे प्रथमं त्वलाभात्तद्वर्णानुकूलत्वेन
वाचः सत्यत्वसंपादनयोग्यतास्वयंभुवेऽस्त्याहितरूपत्वात्तथा वागधिष्ठात्रे देवतात्वाच्चाग्रयेनेति ॥४ वाकुमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे द्वात्रिंशः ॥ २२

नमोऽस्तु वाचस्पतये सवज्रिणे स्वयंभुवे चैव हुताशनाय अनेन चोक्तं यदिदं ममाग्रतो वनौक
सा तच्च तथास्तु नान्यथा ॥४ इत्यार्षे सुंदरकांडे द्वात्रिंशः सर्गः ३२ सोऽवतीर्य द्रुमात्तस्माद्विद्रुम
प्रतिमाननः विनीतवेषः कृपणः प्रणिपत्योपसृत्य च ॥१ तामब्रवीन्महातेजा हनूमान्मारुतात्म
जः शिरस्यंजलिमाधाय सीतां मधुरया गिरा ॥२

स इति प्रस्तुतस्यैवाख्यानः सीतासंश्रवणाद्वायामवतीर्य मरुद्रूपस्तत्र वयःपरः प्रणत्यै वाग्रे स्मात्मितमिति वदन्पति कृपणः मानसीतायाः
ऽरवदर्शनादीनः तथा नाणिपत्योऽत्तन उपसृत्य समीपमागत्य ॥१ रात्रौ सीता निशां जागरतो निद्रां जाढ्यात् त्रिजटास्वप्नश्रवणजन्यभ
येनात्मत्राणाय सीतेकः प्रमाणत्वेनोपेक्षनाच्च देवानप्रदाच्चाप्रसादः सीता हनूमतोः संलापप्रतिबोधे ॥२

216 ग्रथक्लिष्टेः सीनिर्तिनि ज्ञेयेपित्वेवसादावाचपितुमज्ञानानरवष्टच्छतिकानुरति ३ विप्रकीर्णमिनजलादिवसलतं ४ कचित्पादि
लोकहेयोकार्थेसौवप्रपंचः सुराणामितिसुरादिजातिमध्येत्वंकाकिंजातीया ५ देवताप्रतिभासिहृद्यरूपत्वात्तथाचन्द्रादिरितिभावः ६

कात्वंपद्मपलाशाक्षिक्लिष्टकौशेयवासिनि द्रुमस्यशाखामालंब्यतिष्ठसित्वमनिंदिता ३ किंमर्थं
नक्षेत्राभ्यांवारिस्रवतिशमकंजु पुंडरीकपलाशाभ्यांविप्रकीर्णमिवोदकं ४ सुराणामसुराणां
वनागगंधर्वरक्षसां यक्षाणांकिन्नराणांचकात्वंभवसिशोभने ५ कात्वंभवसिरुद्राणांमरु
तांवावरानने वसूनांवावरारोहेदेवताप्रतिभासिमे ६ किंनुचंद्रमसाहीनपतितावियुधाल
यात् रोहिणीज्योतिषांश्रेष्ठाकात्वंसर्वगुणाधिका ७ कात्वंभवसिकल्याणित्वमनिंदितलोच
ने कोपाद्वायदिवामोहाद्भर्तारमसितेक्षणे ८ वसिष्ठंकोपयित्वात्वंवासिकल्याण्यरुंधती ८

कान्यारोहिणीत्वाग्रंकाष्ठेः सर्वैर्गुणैरधिकापनदृश्ये कात्वंभवसिकल्याणित्वमनिंदितलोचनेश्लोकार्थं प्रदिष्टंकोपाद्वेतिग्रन्थापि किंचिदितिसंव
धानेकोपादिनावसिष्ठंकोपयित्वाश्रमागताकल्याण्यरुंधतीकिंनुवासिपातिव्रत्यादकंधतीत्वमसिका ८ ८

श्री
रा वा
सं टी
९९

217 अनुशोककारुण्यं पुत्रादिति वियोगेनेति पृच्छति कोनु पुत्र इति अस्माल्लोकादमुंलोकं गतं यं त्वमनुशोचसि सः पुत्रादिकोऽस्तीति योजना ९ इदानींदेव
योनित्वशंकां व्यावर्तयन्नेव निवर्तयति रोदनादिति अश्रुसंबंधो भूस्पर्शो देवानां नास्तीति अतस्तन्न जाने वा देवीनमन्ये किंच राज्ञः ममसंज्ञावधारणाच्चा

कोनुपुत्रः पिताभ्राताभर्तावातेसुमध्यमे अस्माल्लोकादमुंलोकंगतंत्वमनुशोचसि ९ रोदनादतिनि
श्वासाद्भूमिसंस्पर्शनादपि नत्वांदेवीमहंमन्येराज्ञःसंज्ञावधारणात् १० व्यंजनानिहितेयानिलक्ष
णानिचलक्षये महिषीभूमिपालस्यराजकन्याचमेमता ११ रावणेनजनस्थानाद्बलादपहृतायदि
सीतात्वमसिभद्रंतेतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः १२ यथाहितववैदैन्यंरूपंचाप्यतिमानुषं तपसाचान्वि
तोवेषस्त्वंराममहिषीध्रुवं १३ सातस्यवचनंश्रुत्वारामकीर्तनहर्षिता उवाचवाक्यंवैदेहीह
नूमंतंद्रुमाश्रितं १४

संज्ञालक्षणात् १० भूमिपालस्य महिषीति मे मतिः पतनोऽखंजनानि राममहिषी
त्वप्रकाशकानि ते सामुद्रिकलक्षणानि वलक्षये जो रावणेन जनस्थानात्त्वमपहृता बलात्त्वमप्यसि सीतायदि सीतात्वं तर्हि पृच्छतो ममाचक्ष्वतत्त्वं
ब्रूहीति भद्रमस्तु ११ पुत्रके पितृत्वेनप्रयुक्तं यामस्तीति शोभा हृदयया हीति अपरोक्षानुभवविषयमित्यर्थः १३ १४ ९९

218 मया दिशान्तव्रजप्रकारं वत्तणायनिवेदितवान् १९ यस्मागतः प्रस्थितो वनचारिणीत्यभूवमिति शेषः २० भर्त्तुर्दशरथस्य प्रत्यग्रहरूमि
निह्नदः २९ जीर्ष्किनान्वयहः जीवितान्वयहदक्रुनः परिच्छन्नः ३१ अपरामानः इत्यार्षे सुंदरकांडे त्रयस्त्रिंशः ३३ आवाङः त्वामिभूतायाश्चल

पृथिव्यां राजसिंहानां मुख्यस्य विदितात्मनः स्नुषा दशरथस्याहं शत्रुसैन्यप्रतापिनः १५ दुहि-
ता जनकस्याहं वैदेहस्य महात्मनः सीतेति नाम्ना नाम्नाहं भार्या रामस्य धीमतः १६ समा द्वादश
तत्राहं राघवस्य निवेशने भुंजाना मानुषान् भोगान् सर्वकामसमृद्धिनी १७ ततस्त्रयोदशे वर्षे राज्येणे-
क्ष्वाकुनंदनं अभिषेचयितुं राजा सोपाध्यायः प्रचक्रमे १८ तस्मिन् संध्रियमाणे तु राघवस्याभिषेचने
कैकेयी नाम भर्तारमिदं वचनमब्रवीत् १९ न पिबेयं न खादेयं प्रत्यहं मम भोजनं एष मे जीवितस्यान्तो
रामो यद्यभिषिच्यते २० यत्तदुक्तं त्वया वाक्यं प्रीत्या नृपतिसत्तम तच्चेन्न वितथं कार्यं वनं गच्छतु राघवः २१
स राजा सत्यवाग्देव्या वरदानमनुस्मरन् मुमोह वचनं श्रुत्वा कैकेय्याः क्रूरमप्रियं २२ ततस्तु स्थ-
विरो राजा सत्यधर्मे व्यवस्थितः ज्येष्ठं यशस्विनं पुत्रं रुदन् राज्यमयाचत २३ स पितुर्वचनं श्रीमानभि-
षेकात्परं प्रिये मनसा पूर्वमासाद्य वाचा प्रतिगृहीत-
वान् २४

गार्थः तु रवं परं परादित्यायाश्चार्थः १ तत्समीपमिति शेषः २

श्री
रा वा
सुं टी
९९

219 अहं नाम्नासीता इति नामप्रसिद्धमित्यर्थः १९ प्रत्यहं यत्सम भोजनं भोगं पवस्त्रनत्रपि वेपन त्वादेयमित्यन्वर्थः २० ततदेवासुरेषु देव

स्याव प्रतिशृह्णीयात्सत्यं नृपाम चाल्पकं अपिजीवितहेतोर्हि रामः सत्यपराक्रमः २५ स विहायोत्तरी-
याणि महार्हाणि महायशाः विसृज्य मनसा राज्यं जनन्यै मां समादिशत् २६ साहं तस्याग्रतस्तूर्णं प्र-
स्थिता वनचारिणी नहि मे तेन हीनाया वासः स्वर्गेपि रोचते २७ प्रागेव तु महाभागः सौमित्रिर्मित्रनंद-
नः पूर्वजस्यानुयात्रार्थे कुशचीरैरलंकृतः २८ ते वयं भर्तुरादेशं बहुमान्य दृढव्रताः प्रविष्टाः स्म पुराऽदृ-
ष्टं वनं गंभीरदर्शनं २९ वसतो दंडकारण्ये तस्याहममितौजसः रक्षसापहृता भार्या रावणेन दुरा-
त्मना ३० द्वौ मासौ तेन मे कालो जीवितानुग्रहः कृतः ऊर्ध्वं द्वाभ्यां तु मासाभ्यां ततस्त्यक्ष्यामि जीवि-
तं ३१ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे त्रयस्त्रिंशः ३३ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्हरिपुंगवः दुःखाद्दुःखाभि-
भूतायाः सान्त्वमुत्तरमब्रवीत् १ अहं रामस्य संदेशाद्देवि दूतस्तवागतः वैदेहि कुशली रामः स त्वां कौ-
शलमब्रवीत् २

रदानद्वयं २१ राज्यमयाचन भरताय दातुमिति शेषः २३ अभिषेकादपि परमधिकं प्रियं यथा भवति तथा मनसा एवं मंगीकृत्य वाचा पयगी

१०० कृतवान् [illegible] २४

220 त्वमसंवेदेत्येवेदश्चेनेन सर्ववेदपारगत्वमुक्तं तत्तद्देवतायाः ब्राह्मणः सर्वजगत्समष्टित्वात्तदृष्ट्यापि सर्वात्मसमष्टित्वात् वेदांगश्चेत्यनेन सर्ववे
दकर्ममार्गपारगत्वं वेदविदांवर इत्यनेन ज्ञानमार्गपारगत्वमुक्तं २ संहृष्टसर्वाङ्गी पुलकितसर्वाङ्गी ५ असंभावितमपि रामप्रसंगजीवितधा
रणेन प्राप्तत्वात्तत्सर्वादिनी लौकिकी गाथेति कल्याणीति गाथायाः संवादित्वदर्शनेनाहर्षाव्यनेनानेन सूचितेन कल्याणीत्यस्या गाथेति मा

योऽहं त्वमसंवेदांश्च वेदवेदविदांवरः सत्वां दाशरथी रामो देविकौशलमब्रवीत् २ लक्ष्
मणश्च महातेजा भर्तुस्तेनुचरः प्रियः कृतवांछोकसंतप्तः शिरसा तेभिवादनं ३
तयोः कुशलं देवी निशम्य नरसिंहयोः प्रीतिसंहृष्टसर्वाङ्गी हनूमन्तमथाब्रवीत् ४ कल्या
णी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मा एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ५ तयोः
समागमे तस्मिन्प्रीतिरुत्पादिताद्भुता परस्परेण चालापं विश्वस्तौ तौ प्रचक्रतुः ६

मां प्रति भाति मज्ज्ञानविषयो भवतीत्यर्थः गाथां पठति एतीति जीवन्तमेव नरं वानरं वद्ध्वानं संवत्सरादपि जीवितत्वमिति भावः ९ त
स्मिन्तस्मिन्काले रामलक्ष्मणकुशलवचःश्रवणकाले तयोः लक्ष्मणरामयोः समागमकाल एव सीतायास्तेन वचसा अद्भुता अचिन्त्यस्व
रूपा प्रीतिरुत्पादिता किंच तयोः सीताहनूमतोस्तस्मिन्समागमे परस्परस्याद्भुता प्रीतिरुत्पादिता देवीहहेति हनूमतः नीतिः श्र
महतो दृष्टा इति देव्याः प्रीतिः अत एव विश्वस्तौ सल्लापं परस्परेणालापं चक्रतुः २

श्री
रा. वा.
सं. टी.
१०॥

221 तद्वचनं कल्याणीत्यादि सीतावचनं समीपमुपचक्रमे तच्छाखातो निर्गत्य अर्वाचीनां शाखामवरुह्य समीपं गंतुं प्रवृत्तवान्भूदित्यर्थः ८ परिशंके
ते परिशंकते स्म रामकुशलकथनेन विश्वस्तापि रावणमायायां दृष्टत्वात्स्मरणेनाविश्वासादिति भावः ९ पदस्य यदनेन कथितं कथनं कृतं वार्ता कृता त्वा रे

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान्मारुतात्मजः सीतायाः शोकतप्तायाः समीपमुपचक्रमे ८ यथा
यथा समीपं स हनूमानुपसर्पति तथा तथा रावणं सा तं सीता परिशंकते ९ अहो धिग्धि
क्कृतमिदं कथितं हि यदस्य मे रूपांतरमुपागम्य स एवायं हि रावणः १० तामशोक
स्य शाखां तां विमुक्त्वा शोककर्षिता तस्यामेवानवद्यांगी धरण्यां समुपाविशत् ११ अवं
दत महाबाहुस्ततस्तां जनकात्मजां सा चैनं भयसंत्रस्ता भूयो नैनमुदैक्षत १२ तं दृष्ट्वा वं
दमानं च सीता शशिनिभानना अब्रवीद्दीर्घमुच्छ्वस्य वानरं मधुरस्वरा १३ मायां प्रविष्टो मा
यावी यदि त्वं रावणः स्वयं उत्पादयसि मे भूयः संतापं तन्न शोभनं १४

दं धिक्कृत्वं कथितमिति भावेन ष्ठानत्र हेतुमाह रूपांतरमित्यादि यः पूर्वं मायया मया हृतः स एव रावणो रूपांतरं प्राप्य वर्तते इत्यर्थः १० अ
शोकवनस्य शिंशपावृक्षस्येत्यर्थः तां धरण्यां विष्टामवदन्त नमस्कृतवान् एवं दृष्ट्वा भयत्रस्ता भूयः पुनरेनं नापश्यत् ११ १२ भूयः सं
तापयन्नुत्पादयसि तत्र शोभनं १४

१०॥

222 नैवैवंरूपकरणापि स्वकरमेवेत्याह स्वं परित्यज्येति ११ एवं रावणदोषान्स्मृत्वा हनूमंतं रावणमाशंक्य तद्दर्शनजनितमात्मनो मनःप्रसादमालोच्यानुशोचंती शंकां नि
रावहे अथवेति यन्मया परिशंकितं रावणत्वमेव देवं न भवति तव दर्शनात् मम मनसः प्रीतिरुत्पन्ना रावणत्वे हि सा नोत्पद्येतेति भावः १२ तव मायिरा
वमहृतत्वनिश्चयः कथं स्यादिति चेत्तत्राह यदीति पृच्छामीति रामकथामिति शेषः नेदेवाह प्रिया रामकथा हीति १३ चित्तं हरसि चित्तं शिथिलयसि

स्वं परित्यज्य तु रूपं यः परिव्राजकरूपवान् जनस्थाने मया दृष्टस्त्वं स एव हि रावणः ११ उपवासकृशां दी
नां कामरूप निशाचर संतापयसि मां भूयः संतप्तं तन्न शोभने १२ अथवा नैतदेवं हि यन्मया परिशं
कितं मनसो हि मम प्रीतिरुत्पन्ना तव दर्शनात् १३ यदि रामस्य दूतस्त्वमागतो भद्रमस्तु ते पृच्छामि
त्वां हरिश्रेष्ठ प्रिया रामकथा हि मे १४ .... प्रियस्य मम वानर चित्तं हरसि मे सौम्य नदी
कूलं यथा .... १५ अहो स्वप्नस्य सुखता याहमेवं चिराहृता प्रेषितं नाम पश्यामि राघवेण वनौक
सम् १६

सि विस्मयात्स्वदेहत्वसंपादनादिति भावः स्रोतो नदीवेगः १४ रामदूतदर्शनेन मे स्वदागमनस्य प्राससम्भावितत्वात्स्वप्नत्वमाशंक्य स्वप्नोऽयमपि मे सुखो
भावहत्वादाहाहो इति याचिराहृताहमेवं राघवेण प्रेषितं वनौकसं पश्यामि नाम स्वप्नस्वमवेत्यत्र स्वामी अपि दर्शनं स्यादित्याशयः १५

श्री
ना ए
सं टी
१९२

223 प्रथरमादिदर्शनन्नृप स्वप्नेपि सेनजायत इति स्विषति स्वप्नेपीति मन्मूरीमत्सरेण मत्समीपं सोपि नायानीति भावः स्वप्नत्वमस्यनेतामहनाहेस्व
प्नमिति प्राम स्वाभ्युदतितघामनः संतोषोदयायात्मा नप्राप्नुरन्यथंस्तस्मात्र स्वप्नः श्नकृत्ये द्वतैकितितिचितमोहोनिरंतसामथ्यानजेन
तस्त्वत्येषितहृत्नदर्शनं सभाषणादिविषयोभ्रमः वानगतिः भूतावेशादिजनितोभ्रमः उन्मादोविरहिणोपिताद्वैकरूपावस्थापिविशेष
तोभ्रमः मृगतृष्णिकानहत्वन्नहोभ्रमः २२ वाथराहिस्याङ्गूममवत्वन्त्वष्टयमपिनिरस्यतिग्रथवेतिमाहोष्ठन्मादस्यलक्षणमिवलक्षण

स्वप्नेपियथदहंवीक्षणाच्चवंसहकलत्वमां पश्येपंमावमीदेयं स्वप्नोपिममतत्त्वरी २० नाहंस स्वप्नमिमेमा
प्रं मेस्वप्नेदृष्टवानवं नृणोंत्याभ्युदयःप्रागेप्रामस्वाभ्युदयोममम २१ किन्नुमोञ्चितमोहोयमवेहान
गतिस्त्वयं उन्मादजोविकारोवास्यादयंमृगतृष्णिका ग्रथवानायमुन्मादोहोष्णुन्मादलक्षणः
संबुध्येवाहमात्मानमिमंचापिवनौकसं २३

ग्रस्यमः एवंचोन्मादनिराकरणात्मापिनिरस्तः ग्रर्थनोभूतावेशोपि
निरस्तः यतोहमात्मानमिमंसमीपस्थवनौकसंचसंबुध्येसम्यक् जानामितिवीधंजातंतामीत्यर्थः उक्तानामीत्यर्थः उन्मत्तैर्वाषास्वविवेकलक्ष
णत्वान्मत्तमविवेकमत्तावेःसंभाविताः म्लानत्वमात्रमोपिहरत्वदोषानत्राघेनवानरस्थसमनमसमीपपवेतिसपक्षोपायुक्तइतिभावः २३ १९२

बलाबलं बलाबलं रक्षसां कामरूपबलं रामदूतस्य वानरस्यात्रागमनसामर्थ्याभावः २४ निशम्येति रावणात्वतिश्रुत्यं श्रोत्रानुकूलैर्वचनैरामगुणाकथ
नरूपैः विश्वासार्थं गुणान्रामस्य कथयेयेति सीतोक्तेरिति भावः संप्रहर्षयन्वदामोऽग्रवचः कथयामासेति शेषः २६ राजा धनधान्यादिप्रदाने

ऽप्येवं वदन्त्यासीतां संप्रार्थयेद्बलाबलं रक्षसां कामरूपत्वान्मेनेतं राक्षसाधिपं २४ एवं बुद्धिं तदा कृ
त्वा सीता सा तनुमध्यमा नप्रतिव्याजहाराथ वानरं जनकात्मजा २५ सीताया निश्चितं बुध्वा हनूमा
न्मारुतात्मजः श्रोत्रानुकूलैर्वचनैस्तदातां संप्रहर्षयन् २६ आदित्य इव तेजस्वी लोककान्तः शशी यथा
राजा सर्वस्य लोकस्य देवो वैश्रवणो यथा २७ विक्रमेणोपपन्नश्च यथा विष्णुर्महायशाः सत्यवादी
मधुरवाग्देवो वाचस्पतिर्यथा २८ रूपवान्सुभगः श्रीमान्कंदर्प इव मूर्तिमान् स्थानक्रोधप्रहर्ता च
श्रेष्ठो लोके महारथः २९ बाह्वच्छायामवष्टब्धो यस्य लोको महात्मनः अपकृष्याश्रमपदान्मृगरूपेण
राघवं ३० शून्ये येनापनीतासि तस्य द्रक्ष्यसि यत्फलं अचिराद्रावणं संख्ये यो वधिष्यति वीर्यवान् ३१

न सर्वलोकस्य रंजकः २७ २८ स्थानक्रोधे उचितक्रोधविषये क्रोधो येन तं प्रहर्तेति यावत् २९ तं राघवमाश्रमादपकृष्य शून्ये आश्रमे येनानीतासि
तस्य रावणस्य तत्फलं तद्द्रपहारपापफलं ते नानुभूयमानं द्रक्ष्यसि तदेवाह अचिरादिति नविध्यादिति पाठान्तरे यो वधिष्यतीत्यर्थः ३० ३१

श्री वा.रा. सुं.टी. १२

225 २२ २३ यथानामवगच्छमिमाध्यावीराणाश्तिनतथाहमस्मि २८ ग्रुउमेमः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेचतुर्स्त्रिंशः ३४ त्वांन्विषितुआदितस्त्वेमादिकां १

क्रोधप्रमुक्तैरिषुभिर्ज्वलद्भिरिवदैः‥‥ तेनाहंप्रेषितोहृत स्त्वन्तकाशमिवागतः २२ तद्धियोगे
नदुःखार्तःसत्वांकोशलमब्रवीत लक्ष्मणश्चमहातेजाःसुमित्रानंदवर्द्धनः २३ अभिवाद्यमहाबाहुः
सत्वांकोशलमब्रवीत् रामस्यचसखादेविसुग्रीवोनामवानरः २४ राजावानरमुख्यानांसत्वांकोश
लमब्रवीत नित्यंस्मरतिरामःसुग्रीवःसहलक्ष्मणः २५ दिष्ट्याजीवसिवैदेहिराक्षसीवशमागता
नचिराद्रक्ष्यसेरामंलक्ष्मणंचमहारथं २६ मध्येवानरकोटीनांसुग्रीवंचामितौजसं अहंसुग्रीवसचिवो
हनूमानाममवानरः २७ प्रविष्टोनगरींलंकांलंघयित्वामहोदधिं कृत्वामूर्ध्निपदंन्यासंरावणस्यदुरा
त्मनः २८ त्वांद्रष्टुमुपयातोहंसमाश्रित्यपराक्रमं नाहमस्मितथादेवियथामामवगच्छसि विशं
कात्यज्यतामेषाश्रद्धत्स्ववदतोमम ः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेचतुस्त्रिंशः ३४ तांतुरामकथांश्रुत्वा
वैदेहीवानरर्षभात उवाचवचनंसांत्वमिदंमधुरयागिरा १

226 तानि राम लक्ष्मण चिह्नानि भूयोधिकं विशिष्य समाचक्ष्व येन मां शोको न समाविशेत् ३ संस्थानं समवयवसंनिवेशः रूपमाकारो नेलपीतादिवर्णो वा ४ जाने

क्व ते रामेण संसर्गः कथं जानासि लक्ष्मणं वानराणां नराणां च कथमासीत्समागमः २ यानि रामस्य
चिह्नानि लक्ष्मणस्य च वानर तानि भूयः समाचक्ष्व न मां शोकः समाविशेत् ३ तौ कीदृशं तस्य संस्थानं रूप
तस्य च कीदृशं कथमूरू कथं बाहू लक्ष्मणस्य च शंस मे ४ एवमुक्तस्तु वैदेह्या हनूमान्मारुतात्मजः
ततो रामं यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ५ जानंती वत दिष्ट्या मां वैदेहि परिपृच्छसि भर्तुः कमलपत्रा
क्षि संस्थानं लक्ष्मणस्य च ६ यानि रामस्य चिह्नानि लक्ष्मणस्य च यानि वै लक्षितानि विशालाक्षि वदतः
शृणु तानि मे ७ रामः कमलपत्राक्षः पूर्णचंद्रनिभाननः रूपदाक्षिण्यसंपन्नः प्रसूतो जनकात्मजे
८ तेजसादित्यसंकाशः क्षमया पृथिवीसमः बृहस्पतिसमो बुद्ध्या यशसा वासवोपमः ९ रक्षि
ता जीवलोकस्य स्वजनस्य च रक्षिता रक्षिता स्वस्य वृत्तस्य धर्मस्य च परंतपः १०

ती दिष्ट्या हे वैदेहि राम मत्तो मा जानंतीय दिष्ट्यासि रावणशंकया न मत्कान्त्वदा त्वया यानि संस्थानादीनि पृच्छ्यंते याश्च मया लक्षितानि दृष्टानि तानि सर्वा
णि वदतो मत्तः शृणु ६ रूपदाक्षिण्यसंपन्नः प्रसूत इति जन्मनाम हे वैदेहि क्षमावत्समाणश्रुणा जातत्वर्थः ८ ९ १०

श्री
रा वा
सं टी
।१४

227 रामो भामिनि लोकस्येति सर्वस्य कर्ता हर्ता भर्ता चेति शेषः अनेन सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृत्वरूपं ब्रह्मलक्षणं रामस्योक्तं शुद्धं एवं ज्ञानेन तल्लक्षणं भगवतैव स्वमायातिरस्काराद्रामात् इति वा अथ लोकस्य मर्यादानां वर्णाश्रममर्यादानां कर्ता भगवदवतारत्वात् कारयिता कालात्मना अवतीर्णरूपेण वा चातुर्वर्ण्यपरिरक्षिता च अनपवार्चिष्मानस्यादितनूपः सनर्चितस्त्रैवर्णिकैरिति शेषः ब्रह्मचर्यव्रते गृहस्थोचितपर्वादिवर्जनपूर्वक

रामो भामिनि लोकस्य चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता मर्यादानां च लोकस्य कर्ता कारयिता च सः ॥ अर्चिष्मानर्चितोत्यर्थं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः साधूनामुपकारज्ञः प्रचारज्ञश्च कर्मणां ॥२ राजनीत्यां विनीतश्च ब्राह्मणानामुपासकः ज्ञानवान् शीलसंपन्नो विनीतश्च परंतपः ॥३ यजुर्वेदविनीतश्च वेदविद्भिः सुपूजितः धनुर्वेदे च वेदे च वेदांगेषु च निष्ठितः ॥४ विपुलांसो महाबाहुः कंबुग्रीवः शुभाननः गूढजत्रुः सुताम्राक्षो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥५ दुंदुभिस्वननिर्घोषः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् समश्च सुविभक्तांगो वर्णं श्यामं समाश्रितः ॥६

स्तुत्यागमणालद्वोणास्थितैः वस्तुगार्हस्थ्येपि अस्खलितरेताः मनःसंकल्पैनैव देव्यारतिप्रीतिः संतानस्य च संपादनमिति भावः साधूनामुपकारज्ञः उपक्रमं अथ कालज्ञः कर्मणां स्वरूपस्यानुष्ठानस्य च तत्त्वज्ञाता ॥२ ब्राह्मणानां वसिष्ठादीनां ॥३ यजुर्वेदविनीतश्च अन्येषामपि संग्रहः विनीतो निरतः ॥४ एवमात्मगुणानुक्त्वा देहगुणानाह विपुलांस इति ॥५ समः वक्ष्यमाणस्य समत्वः ॥६

१८४

228 त्रिस्थिरः त्रिषु स्थानेषु स्थिरः ऊरू मुष्टिर्मणिबंधश्च मुष्टिश्च नृपतेः स्थिरा इति सामुद्रिकेः त्रिषु प्रलंबः प्रलंबा यस्य स तथा नीचैर्योन्मुष्कटाहवर्षतिसामुद्रिकोक्तेः मुष्कं वृषण
समत्र्यवयवत्रयमर्थः केशाग्रं वृषणौ जानू समं यस्य स भूपतिरिति सामुद्रिकेः त्रिषु चोन्नतः नासापुटः उन्नतवक्षोभिरुन्नतैः त्रितिर्यो भवेत् त्रिताम्रः नेत्रांततलपाणि
तलेनखाः ताम्रास्त्रिभिः सद्भिः त्रिषु स्निग्धः स्निग्धा भवंति येषां पादरेखाः शिरोरुहाः तथा लिंगमणिस्तेषां महाभाग्यं विनिर्दिशेत् त्रिषु गंभीरः स्वरे गतौ च नाभौ
च नाभौ च गंभीरस्त्रिषु प्रशस्तं त्रिवलीवान् उदरे कंठे उभयत्र वा वलित्रयवान् त्रिषु प्रवनतः निम्नः स्तनौ निमयनं स्तनचूचुकं निमयपादरेखांतं निमयस्तनचूचुक

त्रिस्थिरस्त्रिप्रलंबश्च त्रिसमस्त्रिषु चोन्नतः त्रिताम्रस्त्रिषु चास्निग्धो गंभीरस्त्रिषु निम्नगः १७ त्रिवलीवा
न् स प्रवनतस्त्रिकंधस्त्रिशीर्षवान् चतुष्कलश्चतुर्लेखश्चतुष्किष्कुश्चतुःसमः १८

नं च वक्तं त्र्यंगमुन्नतं स ग्रीवाप्रजननं हृष्टं ह्रस्वेन वेदशुर्जिते त्रिशीर्षवान् प्रवनतं त्रयं युक्तं शीर्षः प्रांतं त्रयं युक्तं यस्य शिर इति भवतां मयं नाथः चतुष्क
लः चतस्रः कलाः चतुर्वेदप्राप्तिसूचकाः रेखाभूले रेखायस्य सः मूर्तेषु हस्तरेखानां चतसृस्त्रिस्रपवक्षोपकंठे वा यथायोगं वेदरेखा हि जन्मतः
चतुर्लेखः ललाटे चतस्रो रेखा युक्तः ललाटे यस्य हस्तपाते चतस्रिष्ठो केरेखाकाः शान हृष्टं शांतेषु शिर स्यार्युर्विंशतिः क्रमात चतुष्किष्कुः किष्कुश्चतुर्वि
शत्यंगुलात्मको हस्तः चतुर्हस्तः चतुर्हस्तप्रमाणः सम्मूर्तमंगुलोत्सेधः तियावत् चतुःसमः बाहू जानुरूरुगंडौ निचतावचतौ यथा समानि चेत्तथा

श्री रा. वा. सं. टी. ११५ 229

चतुर्दशसमद्वंद्व इति सप्तसप्तपरिमाणाश्चतुर्दशांगद्वंद्वः तत्र कं भ्रुवौ नासापुटे नेत्रे कर्णौ ओष्ठौ च चूचुकौ कूर्परे मणिबंधौ च जानुनी वृषणौ कटौ करौ पादौ स्फि-
चौ यस्य समौ नेत्रे यास्य भूपतिः स्कंधौ गंडौ तथा दंता ऊरू स्तनौ चतुर्गुणास्तत्र पाठः चतुर्दंष्ट्र इति वक्तव्या दंष्ट्रा दंतपंक्तिद्वये प्रतिपार्श्वं शास्त्रोक्तलक्षणा यस्य
सः तत्र स्निग्धा घना स्वादशनाः सतीक्ष्णा दंष्ट्राः शुभा श्चेत स्वस्ति दंष्ट्राणां तीक्ष्णत्वं क्रमकोटिवंडन समर्थं तत्र चतुर्गतिरिति सिंहशार्दूलगजवृषभस्तुत

चतुर्दशसमद्वंद्वश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्गतिः महोष्ठ
हनुनासश्च पंचस्निग्धोऽष्टवंशवान् ॥१९॥

भिः स्तुत्यां गतिर्यस्य सः महोष्ठहनुनासश्चेति महदायतत्वमोष्ठहनुनासं यस्य सः तत्रोष्ठस्य प्राशस्त्यं बिंबफलादिवर्णत्वे सति मांसलत्वं हनो
स्तु परिपूर्णतामांसलोन्नतत्वं नासिकायास्तु दीर्घोन्नतत्वमविरुद्धत्वं पंचस्निग्ध इति पंच वाग्वर्णनखलोमत्वचं स्निग्धं यस्य सः अष्टवंशवान् प्रशस्ता
ष्टवंशाख्यावयववानंगुलिकावंशस्थायाः इति तीर्थः ॥१९॥

230 दशपद्मः समत्वेनेत्रास्यजिह्वोष्ठतालुस्तनखकरौ कौ पादौ च दशपद्मानि पद्मानि पद्माकाराणि चेति व्यास्यमोष्ठमध्यं दशा बृहत तानि उरः शिरो ल
लाटं च ग्रीवा बाहू मेढ्रं नाभयः पादौ पृष्ठं स्फिजौ चैव विशालास्ते सुखप्रदाः इति त्रिभिः श्रीयशस्तेजोभिर्व्याप्तो युक्तः द्विशुक्लवानिद्वावशुक्लौ नेत्र शुक्लौ
वै यस्य सः पितृस्तेषादृन्नतैः षडुन्नतः तानि च कक्षः ऊरुति पुवक्त्रघ्राणास्कंधललाटिकाः सर्वभूतेषु निर्दिष्टा उन्नतास्तु सुखप्रदाः इति एवं नवतु
न त्रिस्त्रिग्धात्वमनन्तं वपुस्त्रयं च स्निग्धत्वं षडुन्नतत्वं चोभयमपि मनभेदाद विरुद्धं एवं नामतः प्रदर्शने रामस्य नानामतः संततसर्वलक्षणयुक्तत्व

दशपद्मो दशावृहत्त्रिभिर्व्याप्तो द्विशुक्लवान् षडुन्नतो नवतनुस्त्रिभिर्व्याप्नोति राघवः २० सत्यधर्मा
रतः श्रीमान्संग्रहानुग्रहे रतः देशकालविभागज्ञः सर्वलोकप्रियंवदः २१ भ्राता चास्य च वैमात्रः
सौमित्रिरमितप्रभः अनुरागेण रूपेण गुणैश्चापि तथाविधः २२

सुवस्त्वनायतवतंनुः नवसूक्ष्मः तानि च ह्रस्वाणांगुलिपर्वाणि केशरोमनखत्वचः शेफश्च येषां सूक्ष्माणि ते नरा दीर्घजीवितः इति योक्तं
वह्कं स्वरूपमस्फुरत्वं सूक्ष्म दृष्टित्वं सूक्ष्मबुद्धित्वं च तेन नवसूक्ष्मत्वं दृष्टे सोऽस्यं रत्नपरीक्षा न सूक्ष्मदर्शनं चार्थत्वं बुद्धेः सूक्ष्मत्वं तत्त्वसाक्षात्कारस
मर्थत्वं त्रिभिर्व्याप्नोति धर्मार्थकामैः कालं यथोचितं व्याप्नोति त्रिवर्गसेवीत्यर्थः २० संग्रहानुग्रहे संग्रहो धनबलादीनामनुग्रहः स्ताभ्यां प्रजार
क्षणं तत्र भयतिवः २१ द्वैमात्रः राममातृपेक्षया द्वितीया माता द्विमाता तस्या अपत्यं स्मृत्यर्थः भिन्नोदरभ्रातेत्यर्थः वैमात्र इति पाठान्तरं २ २

श्री
रा०वा०
स०टी०
११८

231 अस्माभिः सुग्रीवसचिवैरर्थः २३ त्वामेव विचिन्वानौ मार्गमाणौ त्वामेवेति २४ मृगपतिं सुग्रीवं पूर्वजेन वालिना अवरोपितं राज्यात् भ्रंशितं २६ परिचर्यास्महे तं उपना

स्मक्रवर्णाकृतिः श्रीमान् रामः सत्यो महायशाः तावुभौ नरशार्दूलौ तद्दर्शनकृतोत्सवौ २४ दिविवं
तौ महीं कृत्स्नाम् अस्माभिः सह संगतौ त्वामेव मार्गमाणौ तौ विचरन्तौ वसुंधरां २५ ददृशातुर्मृगपतिं पू
र्वजेनावरोपितं ऋष्यमूकस्य मूले तु वज्रपादपसंकुले भ्रातुर्भयार्त्तमासीनं सुग्रीवं प्रियदर्शनं वय
वहरी राजानं तं सुग्रीवं मतसंगरे २६ परिचर्यास्महे राज्यात् पूर्वजेनावरोपितं ततस्तौ चीरवसनौ धनुःप्रव
रपाणिनौ २७ मत्तौ हनुमान् व्याघ्रौ पश्यन्निव वानरर्षभः २८ अभिसृतौ गिरेस्तस्य शिखरे भयमोहितः
ततः सोऽहं वरे तस्मिन् वानरेन्द्रो व्यवस्थितः २९ तयोः समीपं मामेव प्रेषयामास सत्वरं तावहं पुरुषव्या
घ्रौ सुग्रीववचनात्प्रभुः ३० रूपलक्षणसंपन्नौ कृताञ्जलिरुपस्थितः तौ परिज्ञाततत्त्वार्थौ मया प्री
तिसमन्वितौ ३१

वान्धवौ परिचरामस्तत्पार्श्वः अवरोपितं राज्येन हीनं कृतं २७ पाणिनौ पाणीति यावत् २८ अभिसृतः
उत्सन्नाः रूढः समपरिज्ञाततत्त्वार्थौ मया विज्ञातार्थौ षष्ठ्यन्तौ विज्ञाताशेषवृत्तान्तौ विज्ञापिताविपतायेषसंहृतान्तौ वे ३१

१०९

232 पूर्ववृत्तया सीयस्वीयवृत्तान्तगोचरया २३ स्त्रीहेतोः सुग्रीवस्त्रीपरिग्रहार्थं उरुमहत्तेजो यस्य तेन त्वन्नाशजं त्वदपहारजं निष्प्रभः विगतदीप्तिः त्वद्गात्रशोभी शो-
भयितुं शीलं येषां तानि २७ दर्शयामासुः सुग्रीवाद्येयेति शेषः २९ मयैवोपहृतानि च प्रमर्यादिमिति शेषः अवकीर्णानि भूमौ पातनात् किंचिद्विशीर्णानि

पृष्ठमारोप्य तं देशं प्रापितो पुरुषर्षभ निवेदितो च तेनैव सुग्रीवाय महात्मने २१ तयोरन्योन्यसंभाषाद्भृशं
प्रीतिरजायत ततस्तौ प्रीतिसंपन्नौ हरीश्वरनरेश्वरौ २२ परस्परकृताश्वासौ कथया पूर्ववृत्तया ततः स
सान्त्वयामास सुग्रीवं लक्ष्मणाग्रजः २३ स्त्रीहेतोर्वालिना भ्रात्रा निरस्तमुरुतेजसा ततस्त्वन्नाशजं शोकं राम
स्याक्लिष्टकर्मणः २४ लक्ष्मणो वानरेन्द्राय """"""""""" न्यवेदयत् स श्रुत्वा वानरेन्द्रस्तु लक्ष्मणेनेरितं वचः २५
तदासीन्निष्प्रभोऽत्यर्थं ग्रहग्रस्त इवांशुमान् ततस्त्वद्गात्रशोभीनि रक्षसा ह्रियमाणया २६ यान्याभरण
जालानि पातितानि महीतले तानि सर्वाणि रामाय आनीय हरियूथपाः २७ संहृष्टा दर्शयामासुर्गतिं
तु न विदुस्तव तानि रामाय दत्तानि मयैवोपहृतानि च २८ स्वनवन्त्यवकीर्णानि तस्मिन्विहतचेतसि
तान्यङ्के दर्शनीयानि कृत्वा बहुविधं तदा २९ तेन देवप्रकाशेन देवेन परिदेवितं प्रादीपयन्दाशर
थेस्तदा शोकहुताशनं ३१

निद्रया निगृहीतायामिव आकान्तस्मिन् विहितचेतसि शय्यमानार्थं सत्यमीविहितचेतसः मूर्छ्छि-
तचित्ते आभूदित्यर्थः ३० देवप्रकाशेन दोषवर्जितावतारेण तेन एवं देवेन परिदेवितं प्रादीपयत् आमरणादर्शीत् इति शेषः ३१

श्री
वा रा
सं टी
॥१२

233 शापितं शेषाक इमौ पतितौ ४२ अग्निपर्वतः संवर्ताख्यकालाग्निनिवासभूतः पर्वतः अग्निपर्वतः तत्र माल्यवतः शृंगे हृष्यपतेमहवाताद्दसदानाम्नासंवर्तकोना

शापितेन च विरेण दुःखार्त्तेन महात्मना मयापि विविधैर्वाक्यैः क्रुद्धयाप्यपि तत्स्रुतः ४२ तानि दृष्ट्वा महा
र्हाणि दर्शयित्वा मुहुर्मुहुः राघवः सहसौमित्रिः सुग्रीवे संन्यवेदयत् ४३ सततं वाद्दर्शनादार्य राघ
वः परितप्यते महता ज्वलता नित्यमग्निनेवाग्निपर्वतः ४४ तत्कृतेन मतिर्ह्रस्या च शोकश्चिन्ता च राघव
तापयन्ति महात्मानं अग्न्यागारमिवाग्नयः तवादर्शनशोकेन राघवः परितप्यते महता भूमिकंपे
न महानिव शिलोच्चयः ४६ काननानि सुरम्याणि नदीः प्रस्रवणानि च चरन्न रतिमाप्नोति त्वामपश्य
न् नृपात्मजे ४७ सत्वां मनुजशार्दूलः क्षिप्रं प्राप्स्यति राघवः समित्रबान्धवं हत्वा रावणं जनकात्मजे ४८
सहितौ रामसुग्रीवावुभावकुरुतां तदा समयं वालिनं हंतुं तव चान्वेषणं प्रति ४९ ततस्ताभ्यां कु
माराभ्यां वीराभ्यां स हरीश्वरः किष्किन्धां समुपागम्य वाली युद्धे निपातितः ततो निहत्य तरसा रामो
वालिनमाहवे सर्वेषां हरिसंघानां सुग्रीवमकरोत्पतिं ५० रामसुग्रीवयोरैक्यं देव्येवं समजायत
हनूमंतं च मां देवि तयोर्दूतमुपागतं ५१

संकालाग्निर्भवत्येष भीतिभीषणपर्वणि भारते तोक्तैः ४४ सहितौ सख्यं प्राप्तौ समयं प्रतिज्ञा ४८ ४९ ५० ५१

234 सुग्रीववचनात्तदाः सुग्रीवाज्ञामीताः ५४ त्रिभागवलसंवृतः सेनायास्त्रिंशेषकांशसेना परिवृतस्तथा विंध्ये विप्रनष्टानां विलमध्ये ऽवर्षी

ततोङ्गं प्राप्य सुग्रीवः स्वानानीय महाकपीन् ततो दिशं प्रेषयामास दिशो दश महावलान् ५२ आदिष्टा वा
नरेंद्रेण सुग्रीवेण महौजसः आद्रिराजप्रतीकाशाः सर्वानः प्रास्थिता महे ततस्ते मार्गमाणा वै
सुग्रीववचनात्तदाः चरंति वसुधां कृत्स्नां वयमन्ये च वानराः ५५ अंगदो नाम लक्ष्मीवान् वालिसू
नुर्महावलः प्रस्थितः कपिशार्दूलस्त्रिभागवलसंवृतः तेषां नो विप्रनष्टानां विंध्ये पर्वतसत्तमे
भृशं शोकपरीतानां महोरात्रगणा गताः ५६ ते वयं कार्यनैराश्यात्कालस्यातिक्रमेण च भयाच्च
कपिराजस्य प्राणांस्त्यक्तुमुपस्थिता ५७ विचित्य गिरिदुर्गाणि नदीप्रस्रवणानि च अनासाद्य पदं दे
व्याः प्राणांस्त्यक्तुं व्यवसिता ५८ ततस्तस्य गिरेर्मूर्ध्नि वयं प्रायमुपास्महे दृष्ट्वा प्रायोपविष्टांश्च सर्वा
न्वानरपुंगवाः ५९ भृशं शोकार्णवे मग्नः पर्यदेवयदंगदः तव नाशं च वैदेहि वालिनश्च तथा वधं ६०
प्रायोपवेशमस्माकं मरणं च जटायुषः तेषां नः स्वामिसंदेशात्त्रिरासं नाम मूर्षता ६१

तं
नं प्राप्तानां गतानां तारतिसमयात्परेपीतिशेषः ५९ निराशानां त्वत्प्राप्त्याशारहितानां स्वामिसंदेशात्तत्संदिष्टकालात्ययात्तद्धेतोर्मुमूर्षतां ६१

श्री
रा वा
सुं टी
११८

235 कार्यहेतोः कार्यसिद्ध्यर्थमिवायातः दैवादिति शेषः ९२ आख्यातुमिति समानकर्तृकेऽपि तुमुनार्षः ९४ श्रुतं तद्व ९७ प्लुतवान् १०२ पवनात्मजत्वेन लं

कार्यहेतोरिहायातः शकुनिर्वीर्यवान्महान् गृध्रराजस्य सोदर्यः संपातिर्नाम गृध्रराट् श्रुत्वा भ्रातृवधं
कोपादिदं वचनमब्रवीत् यवीयान्केन मे भ्राता हतः क्व च निपातितः ९३ एतदाख्यातुमिच्छामि भ
वद्भिर्वानरोत्तमाः अङ्गदोऽकथयत्तस्य जनस्थाने महद्वधं रक्षसा भीमरूपेण त्वामुद्दिश्य यथातथं ज
टायोस्तु वधं श्रुत्वा दुःखितः सोऽरुणात्मज त्वां शशंस वरारोहे वसन्तीं रावणालये तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संपा
तेः प्रीतिवर्धनं ९६ अङ्गदप्रमुखास्तूर्णं ततः संप्रस्थिता वयं विन्ध्यादुत्थाय संप्राप्ताः सागरस्यान्तमुत्तमं ९७
त्वद्दर्शने कृतोत्साहा हृष्टाः पुष्टाः प्लवंगमाः अङ्गदप्रमुखाः सर्वे वेलोपान्तमुपागताः ९८ चिन्तां
जग्मुः पुनर्भीतास्त्वद्दर्शनसमुत्सुकाः अथाहं हरिसैन्यस्य सागरं प्रेक्ष्य सीदतः ९९ व्यवधूय भयं
तीव्रं योजनानां शतं प्लुतः लङ्का चापि मया रात्रौ प्रविष्टा राक्षसाकुला १०० रावणश्च मया दृष्टस्त्वं च
शोकपरिप्लुता एतत्ते सर्वमाख्यातं यथावृत्तमनिन्दिते १०१ अभिभाषस्व मां देवि दूतो दाशरथेरहं त
न्मां रामकृतोद्योगं त्वन्निमित्तमिहागतं १०२ सुग्रीवसचिवं देवि बुद्ध्यस्व पवनात्मजं कुशली तव काकु
त्स्थः सर्वशस्त्रभृतां वरः १०३

घनसामर्थ्यं १०३

 पकः संप्राप्तोर्थाच्छेषाः समुद्रतीरपकामनेकामऋषिणाश्रमेनतावर्णितः ७अयन्वेषणासामर्थ्यं सूचितं ७५ तत्रापांत्वद्दर्शनं ७६ अधिगमोद

ग

गोरायथैवयुक्तोलक्ष्मणः शुभलक्षणः तस्यवीर्यवतोदेविभर्तुस्तवहितेरतः ७७ अहमेकस्तुसंप्राप्तः सु
ग्रीववचनादिह मयैयमहायेनचरताकाममृषिणा ७५ दक्षिणादिगनुक्रान्तात्वन्मार्गविचयैषि
णा दिष्ट्याहंहरिसैन्यानांत्वन्नाशमनुशोचतां ७६ अपनेष्यामिसंतापंतवाधिगमशासनात् दिष्ट्या
हि नममव्यर्थंसमारंभोहिलंघने ७७ प्राप्स्याम्यहमिदंदेवित्वद्दर्शनकृतंयशः राघवश्चमहावीर्यः
क्षिप्रंत्वामभिपत्स्यते ७८ सपुत्रबांधवंहत्वारावणंराक्षसाधिपं माल्यवान्नामवैदेहि
गिरिः ततोगच्छतिगोकर्णंपर्वतंकेसरी ः सचदेवर्षिभिर्दिष्टः पितामममहाकपिः तीर्थे
नदीपतेः पुण्ये शंबसादनमुद्धरन् ८०

र्शनं ७७ तिर्यग्देहस्यतवकथंपवनात्मजमिति शंकाममनपनयाम्याह माल्यवान्ना
मेति ७९ गोकर्णेनदाधौदिष्टः शंबसादनाख्यासुरवधायायादप्तः उद्धरन् उद्धृतवान् अवधीदित्यर्थः भूते पितरः शानार्थः ८०

237 स्वेनैव उत्पत्तिकालप्रभृत्येनेन कर्मणा पराक्रमेण ८१ भर्तुस्त्वद्भर्तू रामस्य नयिता नेता ८२ उपपन्नैर्वा सत्त्वैः अभिज्ञानैः रामलक्ष्मणचिह्नैः अपि गच्छति अथ
गच्छतु ८३ अन्यथा नेति मायाकपिर्वेत्यर्थः ८४ सर्वं मन्तरं सर्वं प्रत्युत्तरमाख्यानमित्यन्वयः अथ सीते यच्चिकीर्षितेष्टं तत् किं करोमीति वदनेमानसा

यस्माहं हरिणाः त्वेत्रेजातो वानेन मैथिली हनुमानिति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ८१ विश्वा
सार्थं तु वैदेही भर्तुरुक्ता मया शुभा अचिरात्त्वामितो देवि राघवो नयिता ध्रुवं ८२ एवं विश्वासिता
सीता हेतुभिः शोककर्षिता उपपन्नैरभिज्ञानैर्दूतं तमधिगच्छति ८३ अतुलं च गता हर्षं [illegible] न
व न जानकी नेत्राभ्यां वक्रपक्ष्माभ्यां मुमोचानंदजं जलं ८४ चारु तद्वदनं तस्यास्ताम्रशुक्लाय
तेक्षणं अशोभत विशालाक्ष्या राहुमुक्त इवोडुराट् ८५ हनूमंतं कपिं व्यक्तं मन्यते नान्यथेति सा
अथोवाच हनूमांस्तामुत्तरं प्रियदर्शनां ८६ एतत्ते सर्वमाख्यातं समाश्वसिहि मैथिलि [illegible]
किं करोमि कथं वा ते रोचते प्रतियाम्यहं ८७

मैथिलि देशं प्रतियास्ये रामसमीपं किं करोमि किं करिष्ये कथं वा रोचते चिकीर्षितं तन्येति शेषः ८७

238 नहिरावणाद्यात्मानंकथमपिकपिरतिरूपादितिज्ञापयत्पूर्ववृत्तंकपित्वनिश्चयायपुनःस्वजन्मानुवादः हतेसुरेतिनःशंबसादनात्वधप्रीत
महर्षेःप्रसादतइत्यर्थः तत्प्रतिमोवायुसदृशइत्यर्थः ८८ इतिरामायणेसुंदरकांडेपंचत्रिंशः ३५ अथहनुमद्विश्वासायरामांगुलीयकंदातुमा

हतेसुरेसंयतिशंबसादनेकपिप्रवीराणांमहर्षिचोदनात् ततोस्मिवायुप्रभवोहिमैथिलिप्रभावतस्त
त्प्रतिमश्चवानरः ८८ इत्यार्षेसुंदरकांडेपंचत्रिंशःसर्गः ३५ भूयएवमहातेजाहनूमान्पवनात्मजः
अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यंसीताप्रत्ययकारणात् १ वानरोहंमहाभागेदूतोरामस्यधीमतः रामनामांकि
तंचेदंपश्यदेव्यंगुलीयकं २ प्रत्ययार्थंतवानीतंतेनदत्तंमहात्मना समाश्वसिहिभद्रंतेक्षीणदुःखफ
लाह्यसि ३ गृहीत्वाप्रेक्षमाणासाभर्तुःकरविभूषितं भर्तारमिवसंप्राप्तंजानकीमुदिताभवत् ४
चारुतद्वदनंतस्यास्ताम्रशुक्लायतेक्षणं बभूवहर्षोदग्रंचराहुमुक्तइवोडुराट् ५

हभूयइतिप्रत्ययोविश्वासः १ वानरोहंनान्यःरामस्यनामनामाक्षराणितैरंकितंचिह्नितं २ क्षीणदुःखरूपंपापफलंयस्याःसात्वमसिशीघ्रमे
वभविष्यसि ३ विभूषितंविभूषणंभर्तारंप्राप्तमेवेत्यन्वयः ४ बभूवहर्षोदग्रंचेतिपाठः ५

श्री वा टी
रा सुं स
२०

239

ह्रीमती शुद्धशीलीयसान्निध्ये भर्तृसान्निध्यादिव किंचिल्लज्जावती प्रियं कृत्वा प्रशंसं कृताः ६ विक्रांतः शूरः समर्थो देशकालोचितकर्तव्यज्ञः प्राज्ञः थ
मार्थविषयक सर्वेषां साधनत्वज्ञः पदेस्थानं ७ क्रमता क्रामता ८ संत्रासः समग्रावित्तिशेषः रावणाद् संवत्सः चित्तक्षोभः ९ यदि यस्मात्तेन प्रेषि

ततः सा ह्रीमती बाला भर्तुः संदेशहर्षिता परितोषं प्रियं कृत्वा प्रशशंस महाकपिं ६ विक्रांतस्त्वं स
मर्थस्त्वं प्राज्ञस्त्वं वानरोत्तम येनेदं राक्षसपदं त्वयैकेन प्रधर्षितं ७ शतयोजनविस्तीर्णः साग
रो मकरालयः विक्रमश्लाघनीयेन क्रमता गोष्पदीकृतः ८ नो हि त्वां प्राकृतं मन्ये वानरं वानरर्ष
भ यस्य ते नास्ति संत्रासो रावणादपि संभ्रमः ९ अर्हसे च कपिश्रेष्ठ मया समभिभाषितं यद्यसि
प्रेषितस्तेन रामेण विदितात्मना १० प्रेषयिष्यति दुर्धर्षो रामो नह्यपरीक्षितं पराक्रममविज्ञाय
मत्सकाशं विशेषतः ११ दिष्ट्या च कुशली रामो धर्मात्मा सत्यसंगरः लक्ष्मणश्च महातेजाः सुमित्रा
नंदवर्द्धनः १२ कुशली यदि काकुत्स्थः किन्नु सागरमेखलां महीं दहति कोपेन युगांताग्निरिवोत्थितः
१३

तोऽसि तस्मात्त्वया सममिभाषितं संभाषणं कर्तुमर्हसि १० । ११ । १२ ननु तद्धूतो गमनं जगदुच्छुशलावताः किं पुनर्दिष्ट्या साहित्यत्राज्ञेनेति शंका
यां प्रत्याशयं दर्शयति कुशली यदीति यदि कुशली तया काकुत्स्थो तत तदा मत्कृते सागरमेखलां महीं किन्नु दहति किं न दहतीत्यर्थः १३

१९

240 ननुकेवलंमह्यमेवेतिकिमुवाच्यतेइत्याशयेनपूर्वान्तरमथवेतितथाप्याक्तिमंतोयदितर्हिकिमितितन्नुसीतिष्ठतस्तत्राहममैवेतिदुःखातांदुः
खहेतुपापानांकिंपर्ययोनाशेनायापिसंहृतइत्यर्थः ।४ सप्तदुःखत्रयईषत्करः अपितुतस्यसुखावस्थानमेवमत्संगपासित्याशयेनाहकश्चिदि
तिउत्तराणिकार्याणिमहिमोचनफलानि ।५ नदेनेतिसंधानइत्यनुषंगःपुरुषंगःपुरुषकार्याणिपुरुषवान् ।६ द्विविधसोसासोम्य
तूपप्रकारद्वयवत्त्रिविधोयायंधर्मार्थकामलक्षणात्रिविधपुरुषार्थानांप्राप्त्युपायभूतस्तुपायसामाद्युपापमपिसेवतेकश्चित्तथामित्रे

मुच्यवाप्याक्तिमंतैस्तैर्णोमुराणामपिनिग्रहे ममैवतन्नदुःखानामस्तिमन्येविपर्ययः ।४ कश्चिन्नव्य
थतेरामःकश्चिन्नपरितप्यते उत्तराणिचकार्याणिकुरुतेपुरुषोत्तमः ।५ कश्चिन्नदीनःसंभ्रांतः
कार्येषुचनमुह्यति कश्चिन्नरूषकार्याणिकुरुतेन्नपतेःसुतः ।६ द्विविधंत्रिविधोपायमुपायम
पिसेवते विजिगीषुःसुहृत्कच्चिन्मित्रेषुचपरंतपः ।७

षुचविजिगीषुसुहृत्कच्चित्तुविजिगीषुसुहृदादितिवहुव्रीहिस्तत्पुरुषश्चेतिकतकः सुहृत्संतयोरामोविजिगीषुःसन्त्रिविधोपा
यंसामादानभेदरूपंउपायदंडोपायंचमित्रेषुचचाद्मित्रेषुचद्विविधंयथाभवतितथासेवतेकश्चित्तमित्रेषुसामदानेअमित्रेषुभेदद
ंडौचेत्येवंविभज्यप्रयुंक्तेकच्चिदितिपर्येइतितीर्थः ।८

श्री
रा वा
म टी
१२१

241 मित्राणि लभते स्वयं येन अमित्रैः स्वयं न अभिगम्यते कल्याणमित्रैः मित्रैः पुरस्कृतो बहुमतः कश्चित् १८ प्राणान्लिप्राणान्स्ते प्रार्थ्यंन रक्षार्थः १९ वि

कच्चिन्मित्राणि लभते मित्रैश्चाप्यभिगम्यते कच्चित्कल्याणमित्रश्च मित्रैश्चापि पुरस्कृतः १८ कच्चि
दाशास्ति देवानां प्रसादं पार्थिवात्मजः कच्चित्पुरुषकारं च दैवं च प्रतिपद्यते १९ कच्चिन्न विगतस्ने
हो विवासान्मयि राघवः कच्चिन्मां व्यसनादस्मान्मोक्षयिष्यति राघव सा वानामप्रचितो नित्यं प्रसुखाना
मनूचितः दुःखमन्तरसामाद्य कच्चिद्रामो न सीदति २१ कौसल्यायास्तथा कच्चित्सुमित्रायास्तथैव च
प्रभो ह्यं ताष्ट्रूयते कच्चित्कुशलं भरतस्य च २२ मन्निमित्तेन मानार्हः कच्चिच्छोकेन राघवः कच्चिन्नान्य
मनाराम: कच्चिन्मां तारयिष्यति कच्चिदक्षौहिणीं भीमां भरतो भ्रातृवत्सलः ध्वजिनीं मन्त्रिभिर्गुप्तां प्रे
षयिष्यति मत्कृते प्रभुः २४ वानराधिपतिः श्रीमान्सुग्रीवः कच्चिदेष्यति मत्कृते हरिभिर्वीरैर्वृतो दन्तनखा
युधैः २५ कच्चिच्च लक्ष्मणः शूरः सुमित्रानन्दवर्धनः अस्त्रविच्छरजालेन राक्षसान्विधमिष्यति २६

वासात विहरवासात् २० प्रनूचितः अनुचितः दुःखमत्र रसोदीर्घः अत्रं दुःखं दुःखादुःखमित्यर्थः २१ २२ मन्निमित्तेन शोकेन कच्चिन्नापरितप्यत इति शेषः २३

१२१

242 रौद्रेण रणश्रमो चक्ररेण ७ हेमसमानवर्णो हेमवर्णो वत्सस्ह(?)रणीयपोषं भं २८ धर्मापदेशात् धर्मो हेयात् धर्मस्य द्विषेपतियावत् न भीर्न शोकः समनयना
न भीः राज्यत्यागोत्र शोकः भयं च भद्रस्थानिमित्तं यस्य वा यावनवास खेदस्तु नासीत् स सदानीं धैर्यं करोति कच्चित् २९ धैर्यत्यागे महद्वियोगपव्रहेतर

रौद्रेण कच्चिदस्त्रेण रामेण निहतं रणे इत्यनल्पेन कालेन रावणं समुपागतं २७ कच्चित्तत्तु हेमस
मानवर्णं तस्याननं पद्मसमानगन्धि मया विना शुष्यति शोकदीनं जलक्षये पद्ममिवातपेन २८ ध
र्मापदेशात्त्यजतः स्वराज्यं मां चाप्यरण्यं नयतः पदातेः नासीद्व्यथा यस्य न भीर्न शोकः कच्चित्स धैर्यं
हृदये करोति २९ न चास्य माता न पिता न चान्यः स्नेहाद्विशिष्टोस्ति मया समो वा तावद्ध्यहं दूत
जिजीविषेयं यावत्प्रवृत्तिं शृणुयां प्रियस्य ३० इतीव देवी वचनं महार्थं तं वानरेन्द्रं मधुरार्थमुक्त्वा
श्रोतुं पुनस्तस्य वचोभिरामं रामार्थयुक्तं विरराम रामा ३१

वा
स्याहं न स्यातिमाता पित्रादीनां स्याद्य समो पि स्नेहः प्रधिकस्तज्ञ
नः मम नश्च किन्तु पत्नात्वस्तत्स्तयोस्तस्याभावाच्चहत्तु मन प्रदसोषितावजिजीविशेयं प्रवृत्तिं वार्ता प्रवृत्तिं मार्गेर निश्चित्य निवृत्तिर्मार्गेरतो ममापि का
र्यं तत्मत्वेनादर्शनरूपानाशापवेति भावः ३० रामार्थयुक्तं रामप्रयोजनयुक्तं रामरूपाभिधेयेन युक्तं तद्बोधकमिति वा ३१

श्री
रा. वा.
सुं. टी.
१२२

243 न जानीते तेन जानीतश्च वयं न त्वदाहृदे त्वानीतां शचीं पुरंदर इव ३३ मह्यं मनः ३४ विष्टंभयित्वा संस्तभ्य सेतुं बध्वेति यथा वर्तत उत्कर्मप्रवृत्तो
न रावि उत्तेन यदि मृत्युरंतरायोपि स्थास्यति तदा तानपि वधिष्यति ३६ स्वकीयं देवादिभ्यो विश्वासार्थं स्वावासस्थानं मंदरादिभिः स्वशपथं

सीतायास्तु वचनं श्रुत्वा मारुतिर्भीमविक्रमः शिरस्यंजलिमाधाय वाक्यमुत्तरमब्रवीत् ३२
न त्वामिहस्थां जानीते रामः कमललोचनः तेन त्वां नानयत्याशु शचीमिव पुरंदरः ३३
श्रुत्वैव च वचो मह्यं क्षिप्रमेष्यति राघवः चमूं प्रकर्षन्महतीं हर्यृक्षगणसंयुतां ३४ विष्टंभ
यित्वा बाणौघैरक्षोभ्यं वरुणालयं करिष्यति पुरीं लंकां काकुत्स्थः शांतराक्षसां ३५ तत्र
यद्यंतरा मृत्युर्यदि देवा महासुराः स्थास्यंति पथि रामस्य स तानपि वधिष्यति ३६ त
वादर्शनजेनार्ये शोकेन परिपूरितः न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः ३७
मंदरेण च ते देवि शपे मूलफलेन च मलयेन च विंध्येन मेरुणा दर्दुरेण च ३८
यथा सुनयनं वल्गु बिंबोष्ठं चारुकुंडलं मुखं द्रक्ष्यसि रामस्य पूर्णचंद्रमिवोदितं ३९

साधनैर्मूलफलैस्त्वशपथं करोति मंदरेण चेति दर्दुरपर्वतविशेषः ३८ यथा रामस्य मुखं द्रक्ष्यसि तथा मंदरादिभिः शपे इत्यन्वयः ३९

244 प्रस्रवणोगिरिर्यो विद्यमानमपीह दृष्टासीत्यर्थः नागपृष्ठस्य मूर्धनि ऐरावतोपरिस्थितमिंद्रमिव मत्पृष्ठगं रामं दृष्टासीत्यर्थः नाकपृष्ठस्येति पा
ठः स्वर्गस्योपरीत्यर्थ इति तीर्थः ४ सविहितमाण्यक शास्त्रबोधितं कर्म्म ओदनं पंचमं कालं प्राप्येति शेषः प्रातः संगवमध्याह्नापराह्णा पंचमं

दिष्ट्यं द्रक्ष्यासि वैदेहि रामं प्रस्रवणोगिरौ शतक्रतुमिवासीनं नागपृष्ठस्य मूर्धनि ४० नमांसंराघ
वो भुंक्ते नचैव मधु सेवते वन्यं सुविहितं नित्यं भक्तमश्नाति पंचमं ४१ नैव दंशान्न मशकान्न कीटा
न्न सरीसृपान् राघवोपनयेद्गात्रात्त्वद्गतेनांतरात्मना ४२ नित्यं ध्यानपरो रामो नित्यं शोकपा
रायणः नान्यच्चिंतयते किंचित्स तु कामवशंगतः अनिद्रः सततं रामः सुप्तोपि च नरोत्तमः
सीतेति मधुरां वाणीं व्याहरन्प्रतिबुध्यते ४४ दृष्ट्वा फलं वा पुष्पं वा यच्चान्यत्स्त्रीमनोहरं बहुशो
हा प्रियेत्येवं श्वसंस्त्वामभिभाषते ४५ स देवि नित्यं परितप्यमानस्त्वामेव सीतेत्यभिभाषमाणः
धृतव्रतो राजसुतो महात्मा तवैव लाभाय कृतप्रयत्नः ४६

साह्नं प्राप्येत्यर्थः यद्वा प्रातः सायं प्रायः सायमिति कालचतुष्टयंत्य
त्वां पंचमे प्राप्तः कालेरित्यर्थः दिनद्वयमतीत्य भुंक्ते इत्यर्थः ४१।४२।४३ अयोगनिद्रः प्रवकथं चिन्तयोपि सीतेति वदतेव प्रतिबुध्यते ४५ स्त्री
मनोहरं स्त्रीसन्निधानो हरं स्त्रीणां मनोहरं स्त्रीमन्निधाने मनोहरं स्त्रीणां मनोहरं स्त्रीणां मनोहरं वा श्वसदीर्घोच्छ्वासं सन्नन् ४६

श्री
रा॰ वा॰
सुं॰ टी॰
१२३

245 रामसंकीर्तनेजातनिद्रः सततंरामइत्यादिनावीतशोकानमांसंराघवोभंक्ते इत्युक्तेनरामशोकेनसमानशोकाशुभ्रदशेषमंद्रोयस्यांसा
शरतमुखंबषष्टीशोकेरोदोषेनिषेवप्रकाशाप्रकाशाप्रकाशयुक्तशरतिशोबहुंषषोकवतीवभूवसीथीः ५ २ इच्छामिमानः इतिरामायणे
सुंदरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ३६ वचनंहनूमतइत्यादि १ पचायनन्यमनाइतिवाक्यमाख्यायतेतदाम्हतंयच्चशोकपरायणइतिवाक्य

सरामसंकीर्तनवीतशोकारामस्यशोकेनसमानशोका शरन्मुखेनांबुदशेषचंद्रानिशेववैदेहसुता
बभूव ५२ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेषट्त्रिंशःसर्गः ३६ सासीतावचनंश्रुत्वापूर्णचं
द्रनिभानना हनूमंतमुवाचेदंधर्मार्थसहितंवचः १ अमृतंविषसंसृष्टंत्वयावानरभाषितं
यच्चनान्यमनारामोयच्चशोकपरायणः २ ऐश्वर्येवासुविस्तीर्णेव्यसनेवासुदारुणे
रज्ज्वेवपुरुषंबध्वाकृतांतःपरिकर्षति ३ विधिर्नूनमसंहार्यःप्राणिनांप्लवगोत्तम
सौमित्रिंमांचरामंचव्यसनैःपश्यमोहितान ४ शोकस्यास्यकदापारंराघवोधिगमिष्य
ति प्लवमानःपरिक्रांतोहतनौःसागरेयथा ६

माख्यायतेतद्विषं २ ऐश्वर्येव्यसनेइतिचविषयसप्तमी ३
विधिर्देवमसंहार्यःअन्यथाकर्तुमशक्यः अत्रस्वीयमेवदृष्टांतयति ४ हतनौःपुरुषःपरिक्रांतःकृतपराक्रमवान्मांप्लवमानेयथा
सागरेपारमयत्नेनाधिगच्छतितथाराघवोपिकदाचिन्नमधिगमिष्यति ५

246 सरामः ० निर्यातनं पुनः समर्पणं वचनं तत्तस्मिन्निमित्तः ९ कथं ग्रजातपुरुषं संबंधापनत् विभीषणानुनयं नरदेमवाक्ये रामकृतं विभीषणस्तुतिः शं
कयविग्रहाभिषेकयोवीजं ११ रामदर्शनं रक्षसो रामात्तद्वपेशाप्रमितमर्थः १२ पतिः अप्यपनशत्यचहेतः ग्रंतरालेतितस्मिन् रामे १४ उत्साहः कार्येषु

गत्वस्मानं वधं कृत्वा सूदयित्वा च रावणं लंकामुन्माथितां कृत्वा कदा द्रक्ष्यति मां पतिः ९ सवाच्यः सवा
स्वनेति यावदेवेन पूर्यते अयं संवत्सरः कालस्तावद्धि मम जीवितं ० वर्ततेदशमो मासो द्वौ तु शेषौ प्लव
ङ्गम रावणेन नृशंसेन समयो यः कृतो मम ८ विभीषणेन च भ्रात्रा मम निर्यातनं प्रति अनुनीतः प्र
यत्नेन च न तत्कुरुते मतिं ९ मम प्रतिप्रदानं हि रावणस्य न रोचते रावणं मार्गते संख्ये मृत्युः काल
वशं गतः १० ज्येष्ठा कन्या कला नाम विभीषणसुता कपे तया ममेदमाख्यातं मात्रा प्रहितया स्वयं ११
अविंध्यो नाम मेधावी विद्वान् राक्षसपुंगवः धृतिमान् शीलवान् वृद्धो रावणस्य सुसंमतः १२ रामात् क्ष
यमनुप्राप्तं रक्षसां प्रत्यचोदयत् न च तस्य स दुष्टात्मा शृणोति वचनं हितं १३ आशंसेयं हरिश्रेष्ठ क्षिप्रं
मां प्राप्स्यते पतिः अंतरात्मा हि मे शुद्धस्तस्मिंश्च बहवो गुणाः १४ उत्साहः पौरुषं सत्त्वमानृशंस्यं कृत
ज्ञता विक्रमश्च प्रभावश्च संति वानर राघवे १५

स्विरक्षयत्नरूपउद्योगः पौरुषं तज्जन्यः पुरुषव्यापारः सत्त्वं वलं आनृ
शंस्यमक्रूरता आश्रितजनरक्षणमिति यावत् विक्रमः शौर्यं प्रभावो दिव्यास्त्रसंपत् तेजो महिमा १५

श्री रा॰ वा॰ स॰ टी॰ १२४

247 तन्माननमायकार्यमाहचतुर्दशेति १६ व्यसनैः व्यसनात् भीरात्सेस्मलयितमुपमितं तस्य तत्वं च समप्रत्यात्स सवेत्याह अद्देतसेतित्
पान्वादितिगूढं १७ शार्ङ्गजालीमादिपर्यपतितन्तृपकमिव १८ मत्यममतोवा १९ नवगामेसंगमेरामस्य हानयनव्यर्थमेवप्रकारान्तरेणाव

चतुर्दशसहस्राणि राक्षसानां जघानयः तेन तस्यानेविनाभ्रात्रा शत्रुः कस्तस्य नो हि जे १६ न च
स्त्वं वस्त्वलायितं व्यसनैः पुरुषर्षभः अद्देतस्यानभावज्ञा शत्रुस्येव पुलामजा १७ शार्ङ्गजाला
शुमालाब्धः कोपराम्दिवाकरः शत्रुरत्नोमधंतोयतत्र पतंगनिपिष्यति १८ इतिसंजल्पमानानाता
मात्येभोककर्षिता अश्रुसम्पूर्णवदनाउवाचदह्नमान्कपिः स्नैवचचचोमहातिद्विप्रमेष्यति
राघवः चमूप्रकर्षिन्महतांहर्यक्षजनसंकुलां २० अथवाभोचयिष्यामितामधंवसमादि
सान् अस्माडुःखाद्रूपमाहमेममपक्षमतिन्दित २१ तावदृष्ट्वानकुत्वामतावेष्यामिसागरं शार्
क्रिरविद्धमेवोढलंकामपिसराघवः २२ अहमस्मवनास्याप्याराघवायचमैथिलीं प्रापयिष्या
मिशक्राय्दृतव्यदृतमिवानलः २३ इहतस्यैवचैदेहीराघवसहलक्ष्मणो व्यवसायसमा
युक्तंविष्णुंदेत्यवधेयथा २४ त्वद्दर्शनःकृतोत्साहमाश्रमस्थमहावलं पुरंदरमिवासीनंनागरा

तस्यसंभावादित्याह अहमेवेतिसार्धं राजस्यमूर्धनि २५ राक्षसानत्रागतसकृतादस्मात् दुःखा
न्मोचयिष्यामीत्यन्वयः २१ देत्यवधेवावमायुक्तंविष्णुमिवस्थितं २४ नगराजस्यप्रस्रवणगिरेरित्यर्थः २५

248 माविक्रांतस्त्वमोयेद्गोऽऊर्विनार्थः ९ कथयंतीवसंगंतयोरामरतिवचनं कथयंतीवृषशिनारोहिणीवसंगमिष्यसीत्यन्वयः पतद्वचनंस
मकालमेवरामसमीयंत्रिपिधिष्यामीत्यर्थः यथातद्वचनेनप्रयासप्वमनायासीत्यर्थोवाग्नाकाशंतन्मार्गमवलंब्यमहार्णवंतरेत

रक्षमाणेऽहमेदेविमाविक्रांतस्त्वयोभने योगमन्विच्छरामेणशशांकेनेवरोहिणी २६ का
थयंतीवशिशिनासंगमिष्यसिरोहिणी मत्पृष्ठमधिरोहत्वंतरगाकाशमहार्णवं २७ नहि
मेसंप्रयातस्यत्वामितोनयतोंगने अनुगंतुंगतिंशक्ताःसर्वेलंकानिवासिनः २८ य
थैवाहमिहप्राप्तस्तथैवाहमसंशयं यास्यामिपश्यवैदेहित्वामुद्यस्यविहायसं २९
मैथिलीतुहरिश्रेष्ठाच्छ्रुत्वावचनमद्भुतं हर्षविस्मितसर्वांगीहनूमंतमथाब्रवीत् ३०
हनूमन्दूरमध्वानंकथंमांनेतुमिच्छसि तदेवखलुतेमन्येकपित्वंहरियूथप ३१ कथं
चाल्पशरीरस्त्वंमामितोनेतुमिच्छसि सकाशंमानवेंद्रस्यभर्तुर्मेप्लवगर्षभ ३२ सीतायाः
तुवचः श्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः चिंतयामासलक्ष्मीवान्नवंपरिभवंकृतं नमेजानातिस
त्त्वंवाप्रभावंवासितेक्षणा तस्मात्पश्यतुवैदेहीयद्रूपंमम

न्वयः २२ २८ त्वामुद्यस्पृष्टेकृत्वाविहायसंयास्यामिप
श्य २९ हर्षविस्मितसर्वांगीहर्षफलकितसर्वांगी ३० तदेवहरियूथपमानमेव ३१ नवंपरिभवंअल्पशरीरोयमाक्रमेणेवंरूपं ३३ कामतःरूपा

श्री ~~249~~ तस्मात्पादपात्तुर्षिंशपातः शरीरसृष्टेरतद्भारजातमात्राबाभंगक्षनिनादस्तसोऽत्रासंयंतीतितनत्राप्लुतिः ३५ अग्रतो व्यवतस्थे योमपुरोदेशोस्थितः २६
रा वा सनाथां सराक्षसगणानयितुं नेतुं ३८ अवस्थाप्यतां समर्थोयमितिनिश्चीयतां विकांक्षया संदेहेनविशोकं कुरु मन्नेष्टेनत्वरागत्वेतिशेषः
सुं टी
१२५

इतिसंचिंत्यहनुमांस्तदाप्लवगसत्तमः दर्शयामाससीतायाः स्वरूपमरिमर्दनः ३५ सत
तस्मात्पादपाद्धीमा[...]नाप्लुत्यप्लवगर्षभः ततो वर्द्धितुमारेभे सीताप्रत्ययकारणात ३६ मेरुमंद
रसंकाशो बभौ दीप्तानलप्रभः अग्रतो व्यवतस्थे च सीताया वानरर्षभः ३७ हरिः पर्वतसं
काशस्ताम्रवक्त्रो महाबलः वज्रदंष्ट्रनखो भीमो वैदेहीमिदमब्रवीत ३८ सपर्वतवनोद्देशां सा
ट्टप्राकारतोरणां लंकामिमां सनाथां वा नयितुं शक्तिरस्ति मे ३९ तदवस्थाप्यतां बुद्धिर
लं देवि विकांक्षया विशोकं कुरु वैदेहि राघवं सहलक्ष्मणं ४० तं दृष्ट्वाचलसंकाशमुवाच ज
नकात्मजा पद्मपत्रविशालाक्षी मारुतस्यौरसं सुतं ४० तव सत्वं बलं चैव विजानामि महा
कपे वायोरिव गतिश्चापि तेजश्चाग्नेरिवाद्भुतम ४१ प्राकृतोऽन्यः कथं चेमां भूमिमागंतु
मर्हति उदधेरप्रमेयस्य पारं वानरयूथप ४२

विजानामिएवंविधत्वदृष्टदर्शनानप्रागपत्नमानादितिभावः ४२ तदेवाहहनुमानंदर्शयतिप्राकृतइति ४२

१२५

250 नवेश्वममाप्यात्मनः कार्यसिद्धिरवश्यंसंप्रधार्यविचार्यत्वयानत्ववलभवेनविचारिताकासिद्धिः ४३ भवन्मास्तुहिकोविचारस्तत्राहअयु
क्तंत्विति ४४ उपर्युपरिसागरंसागरस्योपरित्यर्थः ४५ इतोपिगमनमयुक्तंत्वित्याहसहेतिश्लोकाहनचैतिकलत्रवतिस्त्रियासहागतेरिसंदेहःरा

ज्ञानामिगमनेशक्तिंनयनेचापितेमम अवश्यंसंप्रधार्याशुकार्यसिद्धिर्विवात्मनः ४३
अयुक्तंतुकपिश्रेष्ठमयागंतुंत्वयासह वायुवेगसवेगस्यवेगोमांमोहयेत्तव ४४ अह
माकाशमासक्ताउपर्युपरिसागरे प्रपतेयंहितेपृष्ठाद्भयाद्वेगेनगच्छतः ४५ पतितासा
गरेचाहंतिमिनक्रझषाकुले भवेयमाशुविवशायादसामन्नमुत्तमं ४६ नचशक्ष्येत्वयासा
र्धंगंतुंशत्रुविनाशन कलत्रवतिसंदेहस्त्वय्यपिस्यादसंशयं ४७ ह्रियमाणांतुमांदृष्ट्वारा
क्षसाभीमविक्रमाः अनुगच्छेयुरादिष्टारावणेनदुरात्मना साधुधावहवोव्योम्निराक्षसा
स्त्वनिरायुधः कथंशक्ष्यसिसंयातुंमांचैवपरिरक्षितुं ५० ध्यमानस्यरक्षोभिस्तत्रतैःक्रूर
कर्मभिः प्रपतेयंहितेपृष्ठाद्भयार्ताकपिसत्तमः ५१

क्षसानामितिशेषः ४० संयाचेप्राणसंशयेतैस्त्वंपरिहृतोभवेततस्त्वंसशयंप्राप्नोभवेदितित्वंशाद्दृढयनिवाहः ४९ नत्राहमानाहसा
युधास्तिकोव्योम्निनिरालंवप्रदेशेइत्यर्थः ५० ५१

श्री रा वा से टी १२९ 251

कथंचिन्मद्रक्षणायत्तेन मां पराजित्य युद्धे जयेयुः तस्यावावस्यातत्वादितिभावः ५२ अथत्वंजेष्यसि पतुमपि पतनेन महाननर्थः स्यादाह अथवेति पतेयेतव पृष्ठादितिशेषः तत्र हेतुर्विमुखस्येति युद्धपारवशात्मद्रक्षणाविमुखस्येत्यर्थः ५३ विशसेयुः घ्नामविशयकदेषव यातनत्व दोषनाशार्थोमित्यर्थः ५४ यशोहीयेत त्वयैव प्रत्यादे वमपाकैकाकैरस्यपयशाहरिः स्यादितिभावः शस्तैर्हिंसितैः ५६ राक्षसैस्त्वयैणाप

अथ रक्षांसि भीमानि महान्ति बलवन्ति च कथंचित्त्वं पराजित्य जयेयुः कपिसत्तमः ५२ अथवा युध्यमानस्य पतेयं विमुखस्य ते पतितां च गृहीत्वा मां नयेयुः पापराक्षसाः ५३ मां वा हरेयुस्त्वद्धस्ताद्विशसेयुरथापि वा अनवस्थौ हि दृश्येते युद्धे जयपराजयौ ५४ अहं वापि विपद्येयं रक्षोभिरभितर्जिता तत्प्रयत्नो हरिश्रेष्ठ भवेन्निष्फल एव तु ५५ कामं त्वमपि पर्याप्तो निहन्तुं सर्वराक्षसान् राघवस्य यशो हीयेत त्वया शस्तैस्तु राक्षसैः ५६ अथवादाय रक्षांसि न्यसेयुः संवृते हि मां यत्र ते नाभिजानीयुर्हरयो नापि राघवः ५७ आरम्भस्तु मदर्थोयं ततस्तव निरर्थकः त्वया हि सह रामस्य महानागमने गुणः ५८

दोषान्तरमाह अथवेति संवृते गुप्ते ५७ आरंभस्त्वद्गमनरूपः परंस्त्वागमनरूपः दोषमुक्ताराघवानयनं परास्मद्गमनाद्वानिमित्तोत्तयाहेति ५८

252 रामेणमदशाक्षोसर्वनाशप्रसंगइत्याहमपिजीवितमितिभ्रातॄणांलक्ष्मणादीनांराजकुलस्यसुग्रीवकुलस्य ५९ प्राणसंग्रहंप्राणसंबंधःइहमना
सहगमनाभावेकारणंनरसाहंभर्तुरितिरावणगात्रस्पर्शस्त्वनस्वेनरत्याहयदहमितिअनीशासीतास्यमसमर्थाविवशाविचेष्टाविनाथा
श्रमविहितरामलक्ष्मणेतिनारीचवाक्यंश्रुत्वागमनानर्पणेकयालक्ष्मणस्यापिप्रस्थापनादितिभावः ६२ ततस्यसदृशंस्वमहिम्नासगणम्

मपिजीवितमायान्तंराघवस्यामितौजसः भ्रातॄणांचमहाबाहोतवराजकुलस्यच ५९ नेति
रात्रौमद्वधंचशोकसंतापकर्षितौ सहसर्वंदेहारिभिस्त्वत्तःप्राणसंग्रहं ६० भर्तुर्भक्तिंपुर
स्कृत्यरामात्स्यसवानर नाहंस्प्रष्टुंस्वतोगात्रमिच्छेयंवानरोत्तम ६१ यदहंगात्रसंस्पर्शं
रावणस्यगताबलात् अनीशाकिंकरिष्यामिविनाथाविवशामने ६२ यदिरामोदशग्रीवमि
हहत्वासराक्षसे मामितोगृह्यगच्छेततत्तस्यसदृशंभवेत् ६३ श्रुतास्तुदृष्टाहिमयापराक्र
मामहात्मनस्तस्यरणावमर्दिनः नदेवगंधर्वभुजंगराक्षसाभवंतिरामेणसमाहिसंयुगे ६४

त्वंहत्वामनयनेसगणावधार्थमेवावतारात् ६३ तस्यचमङ्गमतेःसंभवात्एवंचनस्वकार्यागमेष्यत्यागतापामपिकुर्यादितिगूढं ६३ नाट्या
वलंचतस्यमयासविदितमित्याहश्रुतास्त्वितिविश्वामित्रयज्ञादौकृतनावालिवधादयस्तुश्रुतास्त्वन्येदृष्टाः ६४

श्री
रा वा
सुं टी
९२

253 ग्रथनिश्चितंकर्तव्यमाहस्मेरतिपृथ्यंसमुग्रीवंउपपादयानयुचिरकालंशोकंकर्षितंरामस्याज्ञागमनेनहर्षितंनाऊरुषसमूलसकलन्नाशे
निभावः ९० शोचमानः इतिश्रीरामायणेसुंदरकांडेसप्तत्रिंशः सर्गः ३७ तेनवाक्येनसीतयोक्तेनवाक्येन १ स्त्रीस्वभावसभीरुत्वादिः

समीक्ष्यंतंसंप्रतिचित्रकार्मुकंमहाबलंवासवतुल्यविक्रमं सलक्ष्मणंकोविषहेतराघवंहु
ताशनंदीप्तमिवानिलेरितं ९५ सलक्ष्मणंराघवमाजिमर्दनंदिशागजेमत्तमिवव्यव१
स्थितं सहेतकोवानरमुख्यसंयुगेयुगांतसूर्यप्रतिमंशरार्चिषं ९६ समेकपिश्रेष्ठसलक्ष्म
णंप्रियंसयूथपंक्षिप्रमिहोपपादय चिरायरामंप्रतिशोककर्शितंकुरुष्वमांवानरवीरहर्षि
तं ९७ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेसप्तत्रिंशः सर्गः ३७ ततः सकपिशार्दूलस्तेनवाक्येनतोषि
तः सीतामुवाचतच्छ्रुत्वावाक्यंवाक्यविशारदः १ युक्तरूपंत्वयादेविभाषितंशुभदर्शने स
दृशंस्त्रीस्वभावस्यसाध्वीनांविनयस्यच १

साध्वीनांपतिव्रतानांविनयस्यहनस्यसदृशोयुक्तरूपंप्रतिसायेनयुक्तं १

254 वचनस्य युक्तरूपतां प्राप्तस्त्वं दर्शयति सीतादिति शतयोजनं सागरं व्यतिवर्तितुं विस्तीर्णं अतिदूरं च शरीरमपि मामधिष्ठायेत्यन्वयः स्त्रीत्वेन तु
समर्थं हीति पाठे त्वं स्त्री न तु न समर्थां न समर्थ्येत्यर्थः लिंगव्यत्ययश्चार्ष इति तीर्थः स्त्री एणीभीरुस्वभावत्वादिति भावः ४ ईदृशं वचनं त्वायास
हनयास्यामीत्येतद्वचनं च ह्रिनेदृशपामायदीदृशं वचः काकुत्स्थ यात् ५ चेष्टितं व्यापारेलाभादिरूपः ६ कारणैर्बहुभिरुपपन्नयत्वया।

सीताद्वत्वं समर्थोसि सागरं व्यतिवर्तितुं मामधिष्ठाय विस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ३
द्वितीयं कारणं यच्च ब्रवीषि विनयान्विते रामादन्यस्य नार्हामि संस्पर्शमिति जानकि ४
एतत्ते देवि सदृशं पत्न्यास्तस्य महात्मनः का ह्यन्या त्वामृते देवि ब्रूयाद्वचनमीदृशं ५
श्रोष्यते चैव काकुत्स्थः सर्वं निरवशेषतः चेष्टितं यत्त्वया देवि भाषितं च ममाग्रतः ६
कारणैर्बहुभिर्देवि रामप्रियचिकीर्षया स्नेहप्रस्कन्नमनसा मयैतत्समुदीरितम् ७
लंकायाइष्प्रवेशत्वान्महोदधेः .... सामर्थ्यादात्मनश्चैव मयैतत्समुदीरितं ८

मदग्रतो भाषितं तद्रामाग्रे उच्यमानं गुणकेनमयीरितं काकुत्स्थोति शेष इत्यर्थः तु श्रोष्यतेत्यन्वयः इति कतकः ७ रामसमीपन
यनेऽक्तौ हेतुमाह लंकाया इति रामेणापदातिनालंकायाइष्प्रवेशत्वान्महोदधेर्दुस्तरत्वादात्मनः सामर्थ्यसत्त्वाच्च ८

255 इच्छामीत्यादिसंबुद्धीविंतमयेतिशेषः रघुनंदिनारघुनंदनहंशात्रंदयतितेनरामेणसमानेतुमित्यन्वयः नद्यपिगुरोरामस्यस्नेहेनत्वः
यिभक्त्याचोक्तंनतुनिजबलगर्वादित्यर्थः ९ यदीतिउक्तरीत्याप्युक्तत्वपर्यालोचनयेत्यर्थः १० एवमुक्ताप्रत्यभिज्ञादेहीत्युक्तामंदमु

इच्छामितेसमानेतुमद्यैवरघुनंदिना गुरुस्नेहेनभक्त्याचनान्यथानउदाहृतं ९ यदिनोत्स·
हसेयातुंमयासार्धमनिंदिते अभिज्ञानंप्रयच्छत्वंजानीयाद्राघवोहियत् १० एवमुक्ता
हनुमतासीतासुरसुतोपमा उवाचवचनंमंदंबाष्पप्रग्रथिताक्षरम् ११ इदंश्रेष्ठ
मभिज्ञानंब्रूयास्त्वंतुममप्रियम् शैलस्यचित्रकूटस्यपादेपूर्वोत्तरेपदे १२ तापसाश्र
मवासिन्याःप्राज्यमूलफलोदके तस्मिन्सिद्धाश्रितेदेशेमंदाकिन्यविदूरतः १३ तस्योपव
नषंडेषुनानापुष्पसुगंधिषु विहृत्यसलिलक्लिन्नाममांकेसमुपाविशः १४

पांमृदुवक्रांतहृतांनस्मारणाजोचाक्षः ११ इदंरहस्यहृतांतकथनरूपंरहस्यहृतांतत्वात्देवान्याज्ञाततेनश्रेष्ठंनदेवाहशैलस्यः
निपूर्वोत्तरेईशानदिक्स्थपादेप्रत्यंतपर्वतरूपेपदेस्थाने १२ मंदाकिन्यविदूरतःमंदाकिनीसमीपेसिद्धाश्रितेवहुमूलादिमति
देशेतापसाश्रमवासिन्याममयद्वृत्तंतच्छेष्ठभिज्ञानंत्वंब्रूयाइतिसंबंधः समुपाविशः समुपविष्टाभूः १४

256 ततोनंतरं सः त्वदन्नभवसिद्धः समाबुधः समाबुक्तः विकाराभियुक्तः सन् पर्वतं उपयन् स्वंनानरेश्वति घोषः यद्वा मां समायुक्तः मासेच्छा
युक्तत्वार्थः ।१५ तत्रैव परिलीयते वार्यमाणोपि नेद्रष्टांतरं गच्छति स्मन च मांसान् मांसविदारणात् भक्षार्थी उपरमत् उपारमत् मयपेवस्त
तोन मां माधीन्नच्यतेन देस्युयोन्यसवायसो मांसान्न त्वार्थी वर्ववाध्याहारः लपशलोपे पंचमी मां समपगरहा भक्षार्थी वयद्वा मां मेभाज

ततो मां समायुक्तो वायसः पर्वतं उपयत् तमहं लोकमुख्यस्य वारयामि स्म वायसं ।।१५ धारयन्
स च मां काकस्तत्रैव परिलीयते न चाप्युपरमन् मांसान् भक्षार्थी बलिभोजनम् ।१६ उत्कर्ष
त्यां च रशनां क्रुद्धायां मयि पक्षिणि स्रसमानेच वसने ततो दृष्टा त्वया ह्यहम् ।१७ त्वया
विहसिता चाहं क्रुद्धा संलज्जिता तदा भक्ष्यगृध्रेण काकेन दारिता त्वामुपागता ।१८

नेभक्षार्थी वपुः पुनर्विलेखनान्न विरराम ।१६ अथ पक्षिणि क्रुद्धायां मयि रशनां वा सा दार्ढ्यायोत्कर्षंतम् तदानीं च स्रसने सति त्वया ह्यहं स्रस्त
वसना दृष्टा ततस्त्वया विहसिता तदा तत्परिहासकाले क्रुद्धा सम्यक् लज्जिता च भक्ष्यगृध्रेण भक्ष्यलब्धेनेव काकेन दारिता सती त्वा
मुपागता ।१७ ।१८

श्री रा वा सं टी १२६

257 तदनंतरं वायसापसारणे श्रांताहमासीनस्य ते उत्संगमाविशं ततः परिहासमात्रं कृत्वा नूनं लीलायितं इति भवति क्रुध्यंती अहं प्रहृष्टेन त्वया सम
परिसांत्विता १९ अत एव वाष्पपरिपूर्णाननां स्वां वीचवदनं पीचमंदं परिमार्जन्तीं हे नाथ वायसेन प्रकोपितं तत्त्वया लक्षितास्मि २० अथ हेरा
घवोहं तवांके परिश्रमात्सुप्तास्मि हे भरताग्रज नंच पर्यायेण ममांके सुप्तः २१ स तत्र नितरां विस्वप्रतिमयि जायत्यामित्यर्थः सच प्रबु

ततः श्रांताहमुत्संगमासीनस्य तवाविशं क्रुध्यंतीव प्रहृष्टेन त्वयाहं परिसांत्विता १९ वाष्प-
पूर्णमुखीं मंदं चक्षुषी परिमार्जतीं लक्षिताहं त्वया नाथ वायसेन प्रकोपिता २० परिश्रमाच
सुप्ताहं राघवांकेप्यहं चिरं पर्यायेण प्रसुप्तश्च ममांके भरताग्रजः २१ स तत्र पुनरेवाथ वा-
यसः समुपागमत् ततः सुप्तप्रबुद्धां मां राघवांकात्समुत्थितां २२ वायसः सहसागम्य विदारयति स्त-
नांतरे २२ पुनः पुनरथोत्पत्य विददार स मां भृशं ततः समुत्थितो रामो मुक्तैः शोणितबिंदुभिः
स मां दृष्ट्वा महाबाहुर्वितुन्नां स्तनयोस्तदा आशीविष इव क्रुद्धः श्वसन्वाक्यमभाषत २५

ध्यां राघवांके सुप्ता ततः प्रबुद्धा मत एव राघवांकात् स्थितां वायसः पुनरागम्य स्तनांतरे विददार दुष्टलिखत् २२ एतदंतमभिज्ञानं
वचनानुवादः अथ यदनुमतेषोऽवृत्तांतकं अनंतरं वृत्तमिति २३ ततः पुनर्विलेखनाद्धेतोर्मुक्तैः प्रोक्षितैर्विंदुभिः रामः समुत्थितो अभूत्
स प्रायीतिशेषः तदास्तनयोर्वितुन्नां मां दृष्ट्वा क्रुद्धः २४

258 अनेनस्त्रर्वपर्यायेकेवलंरामःकाकचेष्टाबुद्ध्यापरिहासमेवकृतवानितिसूचितं २५ वीक्षमाणइतस्ततःश्रांतदेशमित्यर्थः २६ देवि
कोसौवैवविधावावमरतिहनूमतःशकायापाह पुत्रइतिशक्रपुत्रोजयंतःसतुवायसरूपधारीत्यर्थः धरांतरंगगनंभूमिविलं
ग्राम्रःशीघ्रंगतौपवनस्यसमः धरांतरचारित्वंतुपवनादस्यविशेषः नहिवायुःकृतसंचारीत्यकनकः २७ कोपेनसंवर्तितेनेविवर्ति

केनतेनागभोगाभविद्धंतंवैस्तनांतरं कःक्रीडतिसरोषेणपंचवक्त्रेणभोगिना २५ वीक्षमा
णस्ततस्तंवैवायसंसमवैक्षत नखैःसरुधिरैस्तीक्ष्णैर्मामेवाभिमुखंस्थितः २६ पुत्रःकिलस
शक्रस्यवायसःपततांवरः धरांतरगतःशीघ्रंपवनस्यगतौसमः २७ ततस्तस्मिन्महाबा
हुःकोपसंवर्तितेक्षणः वायसेकृतवान्क्रूरांमतिंमतिमतांवरः २८ सदर्भंसंस्तराद्गृह्यब्राह्म
णास्त्रेणयोजयत् सदीप्तइवकालाग्निर्जज्वालाभिमुखोद्विज सतंप्रदीप्तंचिक्षेपदर्भंतंवाय
संप्रति ततस्तंवायसंदर्भःसोंबरेनुजगामह ३० अनुसृष्टस्तदाकाकोजगामविविधांगति
त्राणकामइमंलोकंसर्वंवैविचचारह ३१ सपित्राचपरित्यक्तःसुरैश्चसमहर्षिभिः त्रींल्लो
कान्संपरिक्रम्यतमेवशरणंगतः ३२

तैरंदक्षिणेयस्मसः २८ दर्भंसंस्तरात्संस्तरणार्थंगृहीतदर्भमुष्टेरेकमितिशेषः योजयत्ब्रह्मास्त्रदेवतामंत्रेणायोजयादित्यर्थः २९
विविधांगतिंजगामेत्येतन्नहिहृणातिइमंलोकंभूमौलोकादिसप्तलोकानंतपित्रापरित्यक्तःस्वर्गंयातिशेषःपित्रेपितृलक्षणब्रह्मा

श्री
रा वा
सुं टी
टि०

259 पर्यपालयत प्राणरक्षणेनेति शेषः २२ परिद्यूनं दीनं पाक्षिकं ब्राह्मममस्त्रं मोघं कर्तुं न शक्यं मतस्तदुच्यतां ततस्तं हार्यं वस्तु भार्गवगेहं च्यतामित्य
र्थः २४ सः दक्षिणादिनं संहार्यं भवतिस्वकः परिरक्षितः परिरक्षितवानात्मानमिति शेषः संजयतः २६ एवं द्रष्टमते रामैकसंवेद्यमभिज्ञानमुक्त्वा

सतं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतं वधार्हमपि काकुत्स्थः कृपया पर्यपालयत् २२ परिद्यू
नं विषण्णं च पतमानं तमब्रवीत् मोघमस्त्रं न शक्यं तु ब्राह्मं कर्तुं तदुच्यतां २४ ततस्तस्याक्षि का
कस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणं दत्वा तु दक्षिणं नेत्रं प्राणेभ्यः परिरक्षितः स रामाय नमस्कृत्वा रा
ज्ञे दशरथाय च विसृष्टस्तेन वीरेण प्रतिपेदे स्वमालयं २६ मत्कृते काकमात्रेपि ब्रह्मास्त्रं
समुदीरितं कस्माद्यो माहरत्त्वत्तः क्षमसे तं महीपते २७ स कुरुष्व महोत्साहां कृपां मयि नरर्षभ
त्वया नाथवती नाथ ह्यनाथा इव दृश्यते २८ आनृशंस्यं परो धर्मस्त्वत्त एव मया श्रुतं जाना
मि त्वां महावीर्यं महोत्साहं महाबलं २९

समुदीरणात्तस्माद् मत्कृते इति कस्मात् क्षमसे इति वा तत्र वाक्यान्तरे त्याक्षव
नीतिं वृद्धीति वाक्यशेषा द्रष्टव्य इति कृतकः बुद्धिसंगमेव सोपालंभसोधिप्रार्थयते इति नार्थः त्वत्तस्तस्मिकाणयोमां मां हरत उपेक्षितवान्
ममसंहोत्साहद्रूपां मयि कुरु नाथ त्वया नाथवत्यपि मलदाणानारी ग्रनाथेव दृश्यते इत्यर्थः आनृशंस्यं दयानतयाकोयमर्थ इति वेतना

सुं० [illegible] २५९

260 अपारवारं मर्यादारहितं देशकालादिपरिच्छेदहीनमित्यर्थः जानामीत्यनुकर्षः ४ अयं हनूमंतं सामान्येन रामवैभवमाह न नागा इति प्र-
तिसमीहितुं प्रतिभवनस्थित्वा निरोद्धुमित्यर्थः प्रतिसमाधितुमिति पाठान्तरं तत्रार्थस्तु शरणाद्युक्तप्रवाधः ४२ ममसंभ्रम इति पाठे मम

अपारवारमक्षोभ्यं गांभीर्यात्सागरोपमं भर्तारं ससमुद्राया धरण्या वासवोपमम् ४० एवम-
स्त्रविदां श्रेष्ठो बलवान्सत्ववानपि किमर्थमस्त्रै रक्षःसु न योजयति राघवः ४१ न नागा
नापि गंधर्वा नासुरा न मरुद्गणाः रामस्य समरे वेगं शक्ताः प्रतिसमीहितुं ४२ तस्य वीर्यवतः
काश्चिद्यद्यस्ति मयि संभ्रमः किमर्थं न शरैस्तीक्ष्णैः क्षयं नयति राक्षसान् ४३ भ्रातुरादेश-
मादाय लक्ष्मणो वा परंतपः कस्य हेतोर्न मां वीरः परित्राति महाबलः ४४ यदि तौ पुरुषव्याघ्रौ
वाय्विन्द्रसमतेजसौ सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः ४५ ममैव दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति
न संशयः समर्थावपि तौ यन्मां नावेक्षेते परंतपौ ४६ वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साश्रु भाषितं
अथाब्रवीन्महातेजा हनूमान्हरियूथपः ४७ त्वच्छोकविमुखो रामो देवि सत्येन ते शपे रामे
दुःखाभिपन्ने तु लक्ष्मणः परितप्यते ४८

प्राप्तये संभ्रम इत्यर्थः ४३ कस्माद्राक्षसमर्दनं न करोतीत्यत आह त्वच्छोकेन त्वद्वियोगजकोपेनैव सर्वकार्यविमुख इत्यर्थः ४८

26। यतः कथंविद्रवतीदृष्टातइमंमुहूर्तमारभ्यतेपरिदेवितुंकालोनतउचितकालोनतमस्तत्राहयतोदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिनियोगमात्रंदृहीत्याहद्वा

कथंविद्रवतीदृष्टानकालःपरिदेवितुं इमंमुहूर्तंदुःखानामंतंद्रक्ष्यसिशोभने ४९
तावुभौपुरुषव्याघ्रौराजपुत्रौमहाबलौ त्वद्दर्शनेकृतोत्साहौलोकान्भस्मीकरिष्यतः ५०
हत्वाचसमरेक्रूरंरावणंसहबांधवं राघवस्त्वांविशालाक्षिस्वांपुरींप्रापयिष्यति ५१ ब्रूहियद्राघवो
वाच्योलक्ष्मणश्चमहाबलः सुग्रीवोवापितेजस्वीहरयोवासमागताः ५२ इत्युक्तवतितस्मि
न्सीताप्युनरथाब्रवीत् कौसल्यालोकभर्तारंसुषुवेयंमनस्विनी ५३ तंममार्थेसुखंपृछ्छ
शिरसाचाभिवादय स्रजश्चसर्वरत्नानिप्रियायाश्चवरांगनाः ५४ ऐश्वर्यंचविशालायाःपृ
थिव्यामपिदुर्लभं पितरंमातरंचैवसंमान्याभिप्रसाद्यच ५५ अनुप्रव्रजितोरामंसुमित्रायेन
सुप्रजाः आनुकूल्येनधर्मात्मात्यक्त्वासुखमनुत्तमं ५६

हीति ५२ समार्थेमन्वतिनिधिनेनेत्यर्थः लक्ष्मणःपूर्वंमारीचवधायगतेरामितत्सूगमनायसस्यकरूनपाहष्यरतिज्ञात्वातस्यविमोचनप्रवृत्तयेदा
माभूदितिविशिष्यकुशलप्रश्नंब्रूहीत्याहस्रजश्चेतिदुर्लभमित्यंतमनुक्रोशात्कर्षः ५४ ५५ ५६ ।२१।

262 समाचरन्पर्यचरत् उर्वीकैरतिपीडां प्रापितो वीरो मो ह्रियमाणां केन विहरिष्यमाणां वर्तमानसामीप्ये लट् न वेद यदि वेद मपिता-
था अलयं नाम पिनिकटे एव तिष्ठ दनोम हरह्ह्वशाना वेदीदित्यर्थः ५८ शाक्तः समर्थः नवद्धभाषिता मितभाषीत्यर्थः राजपुत्र-
स्य रामस्य प्रियेषु श्रेष्ठः प्रतिप्रियकरत्यर्थः ५९ नदेवाहमनरतिमतो पीत्यर्थः यस्यां धुरियत्र कार्ये ६० वृत्तं प्रमीतपितृवद्वाद्यक

अनुगच्छति काकुत्स्थं भ्रातरं पालयन्वने सिंहस्कंधो महाबाहुर्मनस्वी प्रियदर्शनः ५७ पितृ
वद्वर्तते रामे मातृवज्जानकीं समाचरन् ह्रियमाणां तदा वीरो न तु मां वेद लक्ष्मणः ५८ वृद्धोपसे
वी लक्ष्मीवान् शक्तो न बहुभाषिता राजपुत्रः प्रियश्रेष्ठः कृपणः श्वशुरस्य मे ५९ मत्तः प्रियतरो नि
त्यं भ्राता रामस्य लक्ष्मणः नियुक्तो धुरि यस्यां तु महामुद्वहति वीर्यवान् ६० यं दृष्ट्वा राघवो नैव वृत्त
मार्यमनुस्मरन् स मम त्वार्थाय कुशलं वक्तव्यो वचनान्मम ६१ मृदुर्नित्यं शुचिर्दक्षः प्रियो रामस्य
लक्ष्मणः यथा हि वानरश्रेष्ठः दुःखक्षयकरो भवेत् ६२ त्वमस्मिन्कार्यनिर्वाहे प्रमाणं हरिस

त्वात्तत्स्मरणाभावः अनुस्मरन्मार्याय मम ह्यपः राघवस्त्वत्समारंभान्मयि यत्नपरो भवेत् ६३
यो न नैनान्मृत्वा यमम वचनाद्वक्तव्यः सीता त्वां कुशलं पृच्छतीति वक्तव्यमित्यर्थः ६१ दिनिमृयेय यथा दुःखक्षयहेतुः प्रवृत्तिर्यरो भवेत्तत्
था वाच्यमित्यनुकर्षः ६२ किं बहुना स्वकार्यसनिर्वाहे त्वं प्रमाणं यथा कार्यनिर्वाहो भवति तथा कुर्वित्यर्थः यत एवं अतो राघवरति ६३

ॐ श्री रा वा सं टी १३२

263 ऊर्ध्वं मासाद्दितिरावणाद्दत्तः वध्यवधिपिष्टकिंचिदधिकं मासद्वयमपि न सह्यमितिभावः तन्मया भर्तारं नागमनेऽनार्यानेऽनार्यमेवाचरेदतो वीगे
वमरणं ज्ञात्वा वरं तिशीघ्रमागमनाय वैवमुक्तिरितिबोध्यं निकृत्यारात्रसी कल्के कनिग्रहेणाय रूजं यातालादिव कौशिकीपातालमध्याभुवंभग

इदं ब्रूयाश्च मे नाथं शूरं रामं पुनः पुनः
जीवितं धारयिष्यामि मासं
दशरथात्मज ऊर्ध्वं
मासान्न जीवेयं सत्ये
नाहं ब्रवीमि ते
येन नोपेक्षे त्वं मां निकृत्या पापकर्म
णा त्वं महाबाहो पातालादिव कौशि
की ॥ ५५

कानि बजात्वमहं सिताराम यथाः सांख्यायनगोत्रवत्तम्भूकौः पिकीनिकतकः कौशिकी देवेन्द्रः श्रीः पुराकिल हृत्र वधाभिभूतः
सैन्द्रस्थलं श्रीपातालप्रविष्टं देवप्रार्थितेनानायणेन उद्धृत्य पुनरिंद्राय प्रायच्छदिति पुराणगाथेतितीर्थः ५५ १३२

264 नचूडामणिं शिरोरत्नं अंगुल्यायोजयामासयद्यपिचूडामणधिष्ठानदेशे मे पुच्छसकेणवप्रवेशार्थं यद्यपि अंगुलिद्वारा प्रवेशयामासेत्यर्थः ६६
ननुनदाहनूमतः सूक्ष्मरूपत्वात्तद्भुजासंजननमेवोचितमितिग्रानहीति अस्य भुजवानसूक्ष्मपिनप्राभवत् तद्धृयेनप्राविशदित्यर्थः निषे
धस्यशक्तिमूलकत्वात्सिकेपुसूक्ष्मरूपएवसंभवात्पूर्वं देव्यै प्रदर्शितं महद्रूपं विहाय सूक्ष्मरूपेणावस्थितइतिगम्यतइतितीर्थः क

ततोवस्त्रगतंमुक्त्वादिव्यंचूडामणिंशुभं प्रदेयोराघवायेतिसीताहनुमतेददौ ११
प्रतिगृह्यततोवीरोमणिरत्नमनुत्तमं अंगुल्यायोजयामासनह्यस्यप्राभवद्भुजः १२
मणिरत्नंकपिवरः प्रतिगृह्याभिवाद्यच सीतांप्रदक्षिणंकृत्वाप्रणतः पार्श्वतः स्थितः १३
हर्षेणमहतायुक्तः सीतादर्शनजेनसः हृदयेनागतोरामंलक्ष्मणंचसलक्षणं १४

तकस्तुअंगुल्यायोजयामासमूक्ष्मवासोवद्धमंगुल्यांपृष्ठे वध्नेत्यर्थः अस्यवंधनेभुजोनप्राभवत्व्यक्तनयासर्वानुभवप्रसंगात्गोपनीय
त्वाच्चभुजोनोचितोभूदित्यर्थं इत्याहुः १२ पार्श्वतस्थितः सीतासमीपेस्थितः १३ १४

श्री 265 महार्हंबहुमूल्यंप्रभावात्सामर्थ्यविशेषात्राक्षसीभिर्यथानज्ञायतेतथाधृतंगिरिवत्पवनावधूतमुक्तः पर्वतःश्रेष्ठोर्ध्वभागीयपवनकंपितः य
रा वा स्मात्तेनकंपेनमुक्तःसुखस्थितमनाः अयमपिस्वंसीतायाअदर्शनेनदुःखवशात्कंपितस्तत्स्तद्दर्शनेनततःकंपान्मुक्तःततःसुखितमनाः प्र
सुं टी तिसंक्रमेकंकाडंगमप्राप्तंप्रपदेयत्तमारभतेत्यर्थः ३८ नाकमानः इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेअष्टत्रिंशःसर्गः ३८ रामस्याभिज्ञानत्रा
१३३

मणिवरमुपगृह्यतंमहार्हंजनकनृपात्मजयाधृतंप्रभावात् गिरिवरपवनावधूतमुक्तःसुखि
तमनाःप्रतिसंक्रमंप्रपेदे ३८ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेअष्टत्रिंशः ३८ मणिंदत्वाततःसीता
हनूमंतमथाब्रवीत् अभिज्ञानमभिज्ञातमेतद्रामस्यतत्वतः १ मणिंदत्वातुरामोवैत्रयाणां
संस्मरिष्यति वीरोजनन्या ममचराज्ञोदशरथस्य २

मेणाभिज्ञातमित्यर्थः
त्रयाणांसंस्मरिष्यतिकर्मणिशेषषष्ठीचेनाहंजनन्याइतिअथमणिर्विवाहकालेमज्जनन्याहस्तात्समित्रादायदशरथहस्तेमंमशिरोभूष
णतयादत्तइतिममजनन्याश्चमत्पितुर्दशरथस्यचेतित्रयाणांस्मारकइतिभावः २

266 सतमस्मिन्समुत्साहे भूयस्त्वोदितो भविष्यतीति तदेवकार्यं समुत्साहे प्रचोदितः सन् यदुत्तरं उत्तरकर्तव्यं तच्चिंतयेत् ३ ममकार्यचिंतने ते शक्तिरितिवे
त्वयाद्रत्वमिति नियोगो निर्वाहः यत्नस्य रामस्य यत्नोऽङ्गः खेदयकरो भवेत् तं चिंतय ४ यत्नमास्थायेति यत्नं राम प्रहृष्टमित्यर्थः ५ श्रुत्वा इति सरू

स भूयस्त्वं समुत्साहे चोदितो हरिसत्तम अस्मिन्कार्ये समुत्साहे प्रचिंतय यदुत्तरं ३ त्वमस्मिन्का
र्यनिर्योगे प्रमाणं हरिसत्तम तस्य चिंतय यो पायो यत्नोऽङ्गः खेदकरो भवेत् ४ हनूमन्यत्नमास्थाय ऽङ्गः
खेदनयकरो भव मतं पतिप्रतिज्ञाय मारुतिर्भीमविक्रमः ५ शिरसा वंद्य वैदेह्यो गमनायोपच
क्रमे ज्ञात्वा संप्रस्थितं देवी वानरं वानरात्मजे ६ बाष्पगद्गदया वाचा मैथिली वाक्यमब्रवीत्
हनूमन्कुशलं ब्रूयाः सहितो राम लक्ष्मणौ ७ सुग्रीवं च महात्मानं सर्वान्वृद्धांश्च वानरान् ब्रूयाः
स्त्वं वानरश्रेष्ठ कुशलं धर्मसंहितम् ८ यथा च स महाबाहुः संतारयति राघवः
अस्मात्दुःखांबुसंरोधात्वं समाधातुमर्हसि ९ जीवंतीं मां यथा रामः संभावयति कीर्तिमान् तत्तथा
हनुमन्वाच्यं वाचा धर्ममवाप्नुहि १० नित्यमुत्साहयुक्तस्य वाचः श्रुत्वा मयेरिताः वर्धिष्यते
दाशरथेः पौरुषं मदवाप्तये ११

यं तेषामस्मिन्त्रितं दुःसंरोधः समुद्रः दुःखरूपात्समुद्रादित्यर्थः यथा तारयति तथा समाधातुं यत्नं कर्तुं ९ वाचा वाक्कृत साहाय्येन ।१०॥

श्री 267 उक्तमेवभ्रात्रादेश्यपुनराहमत्संदेशयुताइति ।१२ वमतोबाणान्विसृजतइत्यर्थः ।१५ पर्जन्यंइंद्रः ।१६ महींसाधितुमर्हतिजेतुमप्युक्तइत्यर्थः किमर्थंतत्रा

रा॰ वा॰
सुं॰ टी॰
१३५

मत्संदेशयुतावाचस्ततःश्रुत्वैवराघवः पराक्रमेगतिंवीरोविधिवत्संविधास्यति ।१२ सीतायास्तद्वचः
श्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः शिरस्यंजलिमाधायवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ।१३ क्षिप्रमेष्यतिकाकुत्स्थो
हर्यृक्षप्रवरैर्वृतः यस्तेयुधिविजित्यारीन्शोकंव्यपनयिष्यति ।१४ नहिपश्यामिमर्त्येषुनासुरे
षुसुरेषुवा यस्तस्यवमतोबाणान्स्थातुमुत्सहेऽग्रतः ।१५ अप्यर्कमपिपर्जन्यमपिवैवस्वतंयम
सहिसोढुंरणेशक्तस्तवहेतोर्विशेषतः ।१६ सहिसागरपर्यंतांमहींसाधितुमर्हति त्वन्निमित्तोहिरा
मस्यजयोजनकनंदिनि ।१७ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारामस[illegible]थंसुभाषितं जानकीबहुमेनेतमे
नेनचेदमब्रवीत् ।१८ ततस्तंप्रस्थितंसीतावीक्षमाणापुनःपुनः भर्तृस्नेहान्वितंवाक्यंसौहार्दाद
नुमानयत् ।१९ यदिवामन्यसेवीरवसैकाहमरिंदम कस्मिंश्चित्संवृतेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्या
सि ।२० ममचैवाल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर अस्यशोकस्यमहतोमुहूर्तंमोक्षणंभवेत् ।२१

हततित्रिमितइतिसंवत्सरं[illegible]योजनइत्यर्थः ।१९ भर्तृस्नेहान्वितंवाक्यंहनूमद्वाक्यंसौहार्दाद्रामेप्रेमणाअनुमानयत्अपूजयत् ।२० मोक्षणं

२१ [illegible] १३५

268 ततोहीतिततोपीत्यर्थः एकाहवासोत्तरंगमनेपिपुनरागमनायतवसंदेहएवतत्संदेहेसतिममप्राणानामपिसंदेहएव २२ तवादर्शनेतित
थाचमजीवितमसंभावितमेवपुनरागमनेइतिशेषः दुःखाद्दुःखपरामृष्टांआगतिदुःखंप्राप्तांदीपयन्कर्ताशोकः २३ अयंसंदेहोममाग्रत :

ततोहिहरिशार्दूलपुनरागमनायतु प्राणानामपिसंदेहोममस्यान्नात्रसंशयः २२
तवादर्शनजःशोकोभूयोमांपरितापयेत् दुःखाद्दुःखपरामृष्टांदीपयन्निववानर २३
अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः सुमहांस्त्वत्सहायेषुहर्यृक्षेषुहरीश्वरः २४
कथंनुखलुदुष्पारंतरिष्यतिमहोदधिं तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ २५
त्रयाणामेवभूतानांसागरस्यास्यलंघने शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यतववामारुतस्यवा २६
तदस्मिन्कार्यनियोगेवीरेवंदुरतिक्रमे किंपश्यसिसमाधानंत्वंहिकार्यविदांवर २७

पुरस्तादिवतिष्ठतीत्यर्थःत्वत्सहायेष्विसादात्मसाधकस्यतवसहायभूतेषुमिलितेषुहर्यृक्षेषुहरीश्वरःसुग्रीवः २४ कथमुदधिंतरिष्यं
तिसैन्यानिकथंतरिष्यतितौवाइत्यन्वयः २५ एवंसंदेहबीजमाहत्रयाणामेवेति २६ किंसमाधानंपश्यसिकंकार्यमित्युपाय

सुंदर २२

श्री रा.
वा सुं
टी २३५

269 ननुकिंतेरागतेरहमेवपर्याप्तोस्यकार्यस्येत्यत्राह काममितित्वयाकार्यसाधनेनतवयशस्योयशस्करः फलोदयोजयरूपफलप्राप्तिर्भवतिनतुरा ९
मस्येत्यर्थः २८ किंतर्हि चिंतनत्राबलैरितिसमग्रैः सहागत्यरावणंसंयुगेजित्यजित्वाविजयीसन्मांगृहीत्वायायात्तत्तस्यरामस्यसदृशंभवेत् २

काममस्यत्वमेवैकः कार्यस्यपरिसाधने पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेफलोदयः २८ बलैः
समग्रैर्युधिमांरावणंजित्यसंयुगे विजयीस्वपुरींयायात्तत्तस्यसदृशंभवेत् २९ ब
लैस्तुसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत् ३०
तद्यथातस्यविक्रान्तमनुरूपंमहात्मनः भवेदाहवशूरस्यतथात्वमुपपादय ३१ तदर्थो
पहितंवाक्यंप्रश्रितंहेतुसंहितम् निशम्यहनुमान्शेषंवाक्यमुत्तरमब्रवीत् ३२ देवि
हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतांवरः सुग्रीवःसत्यसंपन्नस्तवार्थेकृतनिश्चयः ३३ सवानर
सहस्राणांकोटीभिरभिसंवृतः क्षिप्रमेष्यतिवैदेहिराक्षसानांनिबर्हणः तस्यवि
क्रमसंपन्नाः सत्ववन्तोमहाबलाः मनःसंकल्पसंपातानिदेशेहरयःस्थिताः ३५

ग्रारणात्पुनराहबलैस्त्विति विक्रान्तंपराक्रमः ३१ तदुक्तंसीतावाक्यंप्रश्रयःस्नेहःशेषमिष्टंप्रकृतेतानंरंवाक्यमब्रवीत् ३२ तदेवात्यमाह
देवीति ३३ कथमेष्यतीत्यतस्यविक्रमेरतिमनःसंकल्पवदविहरपतनशीलाः ३५ २३५

270 नदेवस्यष्टमाद्ददेयेषामितितनसजनेनप्रतिवृद्धाभवति २९ सागरैर्थरायरेष्ठमाहिता ३० प्रत्यवरोहानवलयक्रमः ३८ ग्रहंतदपेराद्द
यात्मनवलोषीत्यर्थः तेषांस्वायिकवलत्वालोकन्यायेनहष्ठवाथयतिनहीति ३९ पक्षोत्पातेनपक्षोतलवनेन ४० ननुभवन्ते

येषांनोपरिता यस्मात्रतिर्यक्समजतेगतिः नचकर्मममसीदंतिमहत्स्वमितितेजसः ३६ स
कृतेमहेहात्साहेसमागरथरायरा प्रदक्षिणीकृत्वाभूमिवायुमार्गानुसारिभिः ३७
महिषिपक्षाघ्नुतत्वात्स्वसंतितत्रवनौकसः मतःप्रत्यवरःकश्चित्रास्तिसुग्रीवसन्निधौ
३८ अहंतावद्दिहप्राप्तःकिंपुनस्तेमहावलाः नहिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेहीतरेजना ३९
नतत्परितापेनदेविशोकोव्यपैतुते एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंतिहरियूथपाः ४० मम
पृष्ठगतौचचंद्रसूर्याविवोदितौ त्वत्सकाशंमहासत्वौनृसिंहावागमिष्यतः ४२ गणाग
णावणाहत्वाराघवौरघुनंदनः त्वामादायवरारोहास्वपुरीप्रतियास्यति ४३ तदाश्वसिहि
भद्रंतेभवत्वंकालकाशिणीतथा नचिराद्द्रक्ष्यसेरामंप्रज्वलंतमिवानलं ४४ निहतेराक्षसेंद्रे
चसपुत्रामात्यवांधवे त्वंसमेष्यसिरामेणशशांकेनेवरोहिणी ४५
वेदहरीणामागमनंराघवयोः कथ्यंनत्वादमनेनितिमहासमदायपुक्तो ४९ रघूणामानंदनकमपतं ४२ कालकांतिणीदिवसगणान्नतत्र

१४

श्री रा का २९

27/ दृश्यान्नानेकशः इद्रक्ष्मीतिशेषः ५० रामस्य सर्वथा त्वत्प्राप्तिं विनैवास्तीत्यर्थात् हसतिति ५१ स्यैमित्रिणा समः कश्चित्कोपिनास्तीतिशेषः ५२ मत्से

क्षिप्रं त्वं देवि शोकस्य पारं द्रक्ष्यसि मैथिलि रावणं चैव रामेण द्रक्ष्यसे निहतं बलात् ४६ एवमाश्वास्य
वैदेहीं हनूमान्मारुतात्मजः गमनाय मतिं कृत्वा वैदेहीं पुनरब्रवीत् ४७ तमरिघ्नं कृतात्मानं
क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवं लक्ष्मणं च धनुष्पाणिं लंकाद्वारमुपागतं ४८ नखदंष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशा
र्दूलविक्रमान् वानरान्वारणेंद्राभान्क्षिप्रं द्रक्ष्यसि संगतान् शैलांबुदनिकाशानां लंकामलयसा
नुषु नर्दतां कपिमुख्यानामार्ये यूथान्यनेकशः ५० स तु मर्मणि घोरेण ताडितो मन्मथेषुणा
न शर्म लभते रामः सिंहार्दित इव द्विपः ५१ रुद मा देवि शोकेन मा भूत्ते मनसोऽप्रियं शचीव भ
र्त्रा शक्रेण संगमेष्यसि शोभने ५२ रामाद्विशिष्टः कोऽन्योऽस्ति कश्चित्सौमित्रिणा समः अग्नि
मारुतकल्पौ तौ भ्रातरौ तव संश्रयौ नास्मिंश्चिरं वत्स्यसि देवि देशे रक्षोगणैरध्युषितेऽतिरौद्रे
न ते चिरादागमनं प्रियस्य क्षमस्व मत्संगमकालमात्रं ५४ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे एकोनत्रिं

गमस्त्वकालमात्रं मया रामस्य यः संगमस्तत्कालमात्रं प्रतीक्षस्वेत्यर्थः ५४ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे एकोनत्रिंशः २९

१३९

272 आत्महितं आत्मनः रवोद्धारप्रयोजनं । अर्द्धसंजातानि अर्द्धं वयः प्राप्तानि ततः परं जलाभावाद्दा सन्नशेषाणि सस्यानि यस्याः सा यथा देवा
त्संपन्नसस्या भवति तथाहमपि प्राप्तजीवितेन नाशाः स्तोपमा त्वद्दर्शनात् हृतजीवितेति भावः २ सकामा तत्तस्पर्शेच्छावती ३ अभि
ज्ञानं चूडामणिरूपात्मकं दयाः देहि तथा कोपात् काकस्यैकाक्षिशातनीमिषीकां दिष्टा काकिरदितन्त्स्य परमभिज्ञानं देयाः आव

श्रुत्वा तु वचनं तस्य वायुसूनोर्महात्मनः । उवाचात्महितं वाक्यं सीता सुरसुतोपमा १ त्वां
दृष्ट्वा प्रियवक्तारं संप्रहृष्यामि वानर । अर्धसंजातसस्येव वृष्टिं प्राप्य वसुंधरा २ यथा तं
पुरुषव्याघ्रं गात्रैः शोकाभिकर्षितैः । संस्पृशेयं सकामाहं तथा कुरु दयां मयि ३ अभि
ज्ञानं च रामस्य दत्त्वा हरिगणोत्तमः । क्षिप्तामिषीकां काकस्य कोपादेकाक्षिशातनीं ४
मनःशिलायास्तिलको गंडपार्श्वे निवेशितः । त्वया प्रनष्टे तिलके तं किल स्मर्तुमर्हसि ५

येत्यर्थः ४ अथाभिज्ञानांतरमाह संदेशरूपेण मनःशिलायाः इति पूर्वं त्वनेति तिलके नष्टे सति त्वया रामेण मम गंडपार्श्वे मनःशिलाति
लको निवेशितः तं किल स्वकृततिलकमित्यर्थः स्मर्तुमर्हसि इति मयोक्तमिति ब्रूहीति शेषः ५

श्री
रा. वा
सु. टी

273 अथैकेवलसंदेशंतान्याह सवीर्यवानिति अनुमन्यसे सहसे इत्यर्थः ९ दिव्यएषचूडामणिरेतावत्कालंसुपरिरक्षितएतंव्यसनेत्वा
मिवदृष्ट्वाप्रहृष्यामिएतत्संनिधानेरवोभिभावसंभवादितिभावः ७ एषएननिर्यातितइत्यादितस्त्वत्प्रत्यभिज्ञापयामितिशेषः अतःशीघ्रमागमनेप
वकुशलमन्यथापरमङ्गःखमितिभावः ८ त्वत्कृतेनत्वत्प्राप्तिप्रत्याशयामर्षयामिसहामि ९ यतोयंघोररक्षसस्तद्दृष्टिश्चचाटुडिश्चनसुखा

सवीर्यवानकथंसीतांहृतांसमनुमन्यसे वसंतींरक्षसांमध्येमहेंद्रवरुणोपम ९ एष-
चूडामणिर्दिव्योमयासुपरिरक्षितः एतंदृष्ट्वाप्रहृष्यामिव्यसनेत्वामिवानघ ७ एष
निर्यातितःश्रीमान्मयातेवारिसंभवः अतःपरंनशक्ष्यामिजीवितुंशोकलालसा ८
असह्यानिचदुःखानिवाचश्चहृदयच्छिदः राक्षसैःसहसंवासंत्वत्कृतेमर्षयाम्यहं ९
धारयिष्यामिमासंतुजीवितंशत्रुसूदन मासादूर्ध्वंनजीविष्येत्वयाहीनानृपात्मज १० घो-
रोराक्षसराजोयंदृष्टिश्चनसुखामयि त्वांचश्रुत्वाविषज्जंतंनजीवेयमपिक्षणं ११ वैदे-
ह्यावचनंश्रुत्वाकरुणंसाश्रुभाषितं अथाब्रवीन्महातेजाहनूमान्मारुतात्मजः १२

अवधिकालातऊर्ध्वंत्वद्विनाप्राणानिधास्याम्यतस्तत्पूर्वमेवमरणेणेविनाऽवधिकालेपिमानेमासादूर्ध्वंमेवनजीविष्यामिकिंचत्वांविष
ज्जंतंयुक्तवंतंयदिशृणुयांतदातथाश्रुत्वामासावधिंतावत्नजीवेयमिति मत्कृतेइतिब्रूहीतिशेषः ११ वचनमत्रसंदेशात्मकं १२

१२

274 तच्छोकविमुखः त्वत्स्मिन्नपरिज्ञानेन शोकेन तदुद्धारशक्तिविमुखः तन्नत्ववेति समेनेन तेशाये १३ विक्रम्यं विद्रवती दृष्टाग्रतशे
वितेन कालः इमं मुहूर्तं गुल्मिन् विरकाले इत्यर्थः १५ अत्वभिज्ञानं रामपत्नीं शिष्यज्ञानेयापश्चस्यप्रीतिमजनंतं तदूपः श्रनरंथिकंच
हें २

तच्छोकविमुखो वीरो मोदे विसमेने नते शये रामेणाकाभिभूतेन लक्ष्मणः परितप्यते १३ दृष्टा क
थंचिद्रवती न कालः पारे देवितं इमं मुहूर्तं दुःखानामंतं द्रक्ष्यसि भामिनि १४ तावुभौ समरे रक्षो
गवतां मसदंवाधवैः उभौ पुरुषव्याघ्रौ राजपुत्रावरिंदमौ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लंकाभस्मीक
रिष्यतः १५ राघवो वानराविशालादित्वा पुरीशतिने ष्यतः १६ यत्तु रामो विजानीयादभिज्ञानमनि
दते प्रीतिसंजननं तस्य प्रदातुं त्वमर्हसि १७ साब्रवीद्दत्तमेवाहो मयाभिज्ञानमुत्तमं एतदेव हि
रामस्य दृष्ट्वा यत्नेन भूषणं १८ श्रद्धेयं हनुमान्वाक्यं तव वीर भविष्यति सतु मणिवरं गृ
ह्य श्रीमान्प्लवगसत्तम १९ प्रणम्य शिरसा देवीं गमनायोपचक्रमे तमुत्पातकृतोत्साहमवे
क्ष्य हरिपुंगवं २० वर्द्धमानं महावेगमुवाच जनकात्मजा अश्रुपूर्णमुखी दीना वाष्पगद्गदया
गिरा २१ हनुमन्सिंहसंकाशौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ सुग्रीवं च सहामात्यं सर्वान्ब्रूया ह्यनामयं २२

रानमहं सिद्धेहेयविंयविम्बसनीयं १९ उत्पाते उत्प्लवमे कृतोत्साहं २० अनामय सरोय २२

श्री रा. वा.
सुं. टी.
१२८

275 त्वं समाधातुमित्यस्य न येत्यादिः समाधानं मे विधातुं यद्यपि समर्हा वाङ्क इति पाठे यद्यप्यपि रात्रीय मे युद्धपि रक्षितुं तानः स्वयमेवेतिस्य
निग्रहापितत्स्यापि त्वमपि यद्यामाशीघ्रेनारयति तथा संविधानक्रमं विमृश ॥ २२ ॥ तत्कार्यं लंकागमनपर्यन्तं तन्नमल्पशेषं देवीदर्शनानुरूपस्य
महत्त्वः प्रधानकृत्येस्य तिष्ठत्वात् रवेलदर्शनानुपसानुषंगिकत्वादल्पशेषत्वमित्याशयः २५ मित्रमानः इति सुन्दरकांडे चत्वारिंशः ४०

यथा च स महाबाहुर्मां तारयति राघवः अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वं समाधातुमर्हसि ॥ २३ ॥ इदं च तीव्रं मम शोकवेगं रक्षोभिरेभिः परिभर्त्सनं च ब्रूयास्तु रामस्य गतः समीपं शिवश्च तेध्वास्तु हरिप्रवीर ॥ २४ ॥ स राजपुत्र्या प्रतिवेदितार्थः कपिः कृतार्थः परिहृष्टचेताः तदल्पशेषं प्रसमीक्ष्य कार्यं दिशं ह्युदीचीं मनसा जगाम ॥ २५ ॥ इति सुन्दरकांडे चत्वारिंशः ४० स च वाग्भिः प्रशस्ताभिर्गमिष्यन्पूजितस्तया तस्माद्देशादपक्रम्य चिंतयामास वानरः ॥ १ ॥ अल्पशेषमिदं कार्यं दृष्टेयमसितेक्षणा त्रीनुपायानतिक्रम्य चतुर्थ इह दृश्यते ॥ २ ॥

तस्माद्देशादपाक्रम्य सीतासमीपात्किंचिद्विदूरं गत्वा
चिंतयामास स्वकार्यचिंतां दर्शयति अल्पशेषमिति इयं सीता दृष्टेति इदं प्रधानकार्यं निष्पन्नमिति ग्राह्यम् आनुषंगिकपरबलदर्शनमवशिष्टमि
मित्यल्पशेषत्वं इदं कार्यं परबलज्ञानं दर्शने त्रीनुपायान्सामादीनतिक्रम्य चतुर्थ एव साधनत्वेन दृश्यते ॥ २ ॥ १२८

276 नत्रयुक्तिमाहनेतिकस्तुसामफलाघनमूरेपुतदाहरनक्षितिवलदर्पिनाभेदर्पिनाभेदद्रुपजायः बलवंतोहिक्रतोपातिष्टेगएयंती
तायंक ३ अस्यकार्यस्यपरवलाशयपरिज्ञानरूपस्यसर्वाभिशायिपराक्रमवतोममपराजयएववनास्तीत्याशयेनाहपराक्रमाहतेइति
विनिश्चयः निश्चितोपपः त्ववलप्रकाशनेप्रयोजनंनातरमप्यस्तीत्याहहतेतिअग्रघहताः प्रवीराः श्रेष्ठायेषांतेराक्षसाःयतयस्य
स्मान्नरहभावतिरणोमार्दवपकैनैवेवंपराक्रमः हतत्वाहर्षेणनेनैकैः कथमस्माकंजयाशेतिरणाप्रवित्तिराहित्यप्रज्ञाप्नुहः अतःपरा

नसामरक्षःसुगुणायकल्पतेनदानमर्थोपचितेषुयुज्यते नभेदसाध्याबलदर्पिताज
नाःपराक्रमस्त्वेषममेहरोचते ३ नचास्यकार्यस्यपराक्रमादृतेविनिश्चयः कश्चि
दिहोपपद्यते हतप्रवीराश्चरणेतुराक्षसाः कथंचिदीयुर्यदिहाद्यमार्दवं ४ कार्यकर्म
णिनिर्दिष्टेयोबहून्यपिसाधयेत् पूर्वकार्याविरोधेनसकार्यंकर्तुमर्हति ५

क्रमात्परबलस्यमनोभंगरूपंकार्यंसिध्यतीत्याशयः ४ ननुस्वामिसंदिष्टकार्यातिरिक्तकार्यकरणेदोषःस्वामिनामिणाद्दिग्रभ्यगमयत्
वैदेहीनिलयशवणस्यवेत्येतावदेवसंदिष्टमित्याशंक्यसंदिसकार्याविरो येनस्वामिहितकार्यांतरसाधनंहूतस्यालंकारइत्याहकार्ये
प्रधानकार्येनिर्दिष्टेसकार्यंकर्तुमर्हतिनतुसंदिष्टमात्रस्यकथंकचित्साधकइत्याशयः ५

श्री
रा वा
स टी
१२५

उक्तमेव विवृणोति नहीति यस्स्वल्पस्यापि कर्मणश्च्युतिं साधितत्वे न सिद्धिर्देवत्वं भवति प्रसिद्धो वैको मृत्युः साधको देव न भवति अपि तु योऽत्य
र्थं प्रयोजनसत्यं तयत्वे न बहुधाकर्वैसप्वार्थसाधने समर्थः ९ तस्मादन्यदपि स्वाम्यमीष्टं कृत्वे वंगतं वमिमा दृष्यध्यष्टं दृहे वसीनात्वे
षणापूर्वं तावद्यथं मकृतं निस्पृ याऽपियदि परात्मसंमर्दविशेषतत्त्वविन्तपस्यात्मनः स्वस्य च संमर्दे युद्धे ये विशेषास्तत्त्वं विदुर्नातत्वं यदि
त्त्वं वेगेष्वरालयं मयीवालेय ततस्तदा भर्त्स्यामसनं सम्यक्कृतं स्यात्तत्र अन्यथा रावणस्य बलं कीदृशमिति दृष्टेनि हृतत्वरास्यामिति भावः ७ प

नह्येकः साधको देव स्वल्पस्यापि कर्मणः योऽत्यर्थं बहुधा वेद समग्रं योऽर्थसाधने ९ ईदृवता
क्केन निस्पृ योऽयं ह्रब्रह्मज्ञेयमद्य लवगेष्वरालयं परात्मसंमर्दविशेषतत्त्ववित्ततः कृतेस्मा
न्मम भर्त्स्यामसनं ७ कथं तु खलमभवेत्त्वागतं प्रसत्य युद्धममराहवैः सह नयेवावल्ला
त्मबलं च सारवत्समानयेन्मा चरणे दशाननः ८

वैनिस्पृतार्थाप्रयुद्धप्र हतिप्रकारांश्चिंतं
यति कं निःश्चंतिनिश्चय खलममेद्वागतमागतेस्वखागतं स फलमागमनं कथं भवेत्तत्तथा रावणसैः सह प्रसत्य सर्वमेव बलं
नक्रमय युद्धं च कथं ममभवेत्तत्रथानस्यै करणे स्वतिसारवहर्जितस्वबलं मा च समादशाननः कथं मानयेत स्मा च येन यद्वानथे
वा खलयुद्धकरणे खलदशाननः आत्मबलं मा च सारवत्समानयेत सम्यक्परीक्षिष्यादिति मैथनयुद्धफलमपेक्ष ८

278 ततोमहद्बलवशादेवमंरणेसमामासापवर्तमानंसबलंसयापिनंसारथिंग्रतभांविनपर्वथीचातेणिनोपायचिंतायायीसारथिस्तेनसहि
तेरावणंज्ञात्वाहृदिस्थितंतस्यमतमभीष्टंबलंचमलनग्रक्लेशितोमत्वाज्ञात्वापुनरितोव्रजेव्रजिष्यसबलंसयायिनमितिपाठःसबा
लंसयायिनमित्याधुनिककल्पितःपाठः ९ अथप्रमदावनप्रवर्तनोपायंचिंतयनिरुद्धमिनिग्रसेदंवर्ततेतत्रमनःकांतंभवति अतरदे

ततःसमासाद्यरणेदशाननंसमंत्रिवर्गंसबलंसयायिनं हृदिस्थितंतस्यमतंबलंचसंविदितम
त्वाहमितःपुनर्व्रजेत ९ इदमस्मन्ददेशसमंनंदनोपमंमनोरमं वननेत्रमनःकांतंना
नाद्रुमलतायुतं ९ इदंविध्वंसयिष्यामिशुष्कंवनमिवानलः अस्मिन्भग्नेततःकोपंक
रिष्यतिसरावणः ११ ततोमहत्साश्वमहारथद्विपंबलंसमानेष्यतिराक्षसाधि
पः त्रिशूलकालायसपट्टिशायुधंततोमहद्युद्धमिदंभविष्यति १२ अहंचतैःसप
तिचंडविक्रमैःसमेत्यरक्षोभिरभंगविक्रमः निहत्यतद्रावणचोदितंबलंसुखंग
मिष्यामिहरीश्वरालयं ततोमारुतवत्क्रुद्धोमारुतिर्भीमविक्रमः ऊरुवेगेनमहता
नाद्रुमान्क्षेप्तुमथारभत १४ ततस्तुहनुमान्वीरोबभंजप्रमदावनं मत्तद्विजसमाघु
ष्टंनानाद्रुमलतायुतं ११

विध्वंसयिष्यामि ९ समानेष्यतिमांप्रतियुद्धायप्रापयिष्यतिमहद्युद्धमन्नमनस्तो
षकृत ततोहरीश्वरालयंगमिष्यामिचिंतयामासेत्यन्वयः १२ ततःपर्वतिस्थयानंतरं १४।१५

श्री
रा वा
सु ५

279 पर्वताग्रैः क्रीडापर्वताग्रैः उपलक्षितमिति शेषः ॥१८॥ व्याकुलं भृशमावरणं याभिस्ता लता एव विह्वलाः स्त्रिय इव ता लता रेजुः सादितैर्विशीर्णैः व्यालैः शार्दूलैः ५९
प्रमदावनस्यान्तःपुरविहारोचितवनस्यादेन देवप्रमदावनमन्तःपुरोचितमित्यमरः दशास्यप्रमदानां स्त्रीणाम् संवर्द्धनद्वाराः वनस्य रक्षकस्यास्य व

तद्वनं मथितैर्वृक्षैर्भिन्नैश्च सलिलाशयैः चूर्णितैः पर्वताग्रैश्च बभूवाप्रियदर्शनं ॥१८॥ नानाशकुन
विरुतैः प्रभिन्नसलिलाशयैः ताम्रैः किसलयैः क्लान्तैः क्लान्तद्रुमलतायुतैः न बभौ तद्वनं तत्र दावा
नलहतं यथा व्याकुलावरणा रेजुर्विह्वला इव ता लताः ॥१९॥ लतागृहैश्चित्रगृहैश्च सादितैर्व्याले
र्मृगैरार्तरवैश्च पक्षिभिः शिलागृहैरुन्मथितैस्तथा गृहैः प्रनष्टरूपं तदभून्महद्वनं ॥२०॥ सा विह्वला
शोकलताप्रताना वनस्थली शोकलताप्रताना जाता दशास्यप्रमदा कपिर्बलाद्धि प्रमदावनस्य
ततः स कृत्वा जगतीपतेर्महान्महद्व्यलीकं मनसो महात्मनः युयुत्सुरेको बहुभिर्महाबलैः
श्रिया ज्वलंस्तोरणमाश्रितः कपिः ॥२१॥ इत्यार्षे [illegible]

नस्य सा विह्वलाशोकलताप्रतानं चलाशोकलतासमूहवनीवनस
तीरणगुल्मलताजलाशयादियुक्ता भूमिः कपिर्बलात् शोकः शोकलताप्रताना जाता हृष्टचित्त जः स्वजनिकाजाते इत्यर्थः ॥२०॥ जगतीप
तेः राज्ञो रावणस्य व्यलीकमप्रियं ॥२१॥ तार्थमानः ॥ इति सुन्दरकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥५१॥
२५

280 ततइति १ प्रतियेद्रिष्प्राप्नादि २ गतायांनिद्रायांवनभंगधनिनेत्यर्थः ३ जनकात्मजांघप्रछ्रुःतस्यानिर्निद्रतयावस्थानेसत्वेतिभा
वः ५ त्वयानेनकथसंवादःकृतइतिचपप्रच्छुःयपीनानिद्रितावनभंगधनिनाजागरितातिसदाद्ज्ञानेस्पेवाभावान्तत्कथं
प्रश्नोनिरवकाशस्तथापिनिद्रामध्येकिंचिज्जागरेणरिंषत्संवादस्रवणोपिदैवमाययापुनर्निद्रेतितत्प्रश्नोपपत्तिरित्याद्धः सीता

ततःपक्षिनिनादेनवृक्षभंगस्वनेनच वभूवुस्त्राससंभ्रांताः सर्वेलंकानिवासिनः १
विविद्रुताश्चभयत्रस्ताविनेदुर्मृगपक्षिणः रक्षसांचनिमित्तानिक्रूराणिप्रतिपेदिरे २
ततोगतायांनिद्रायांराक्षस्योविकृताननाः तद्वनंददृशुर्भग्नंमहांतंकपि ३
म सतांहृष्ट्वामहावाहुर्महासत्वोमहावलः चकारसुमहद्रूपंराक्षसीनांभयावहम् ४
ततस्तंगिरिसंकाशमतिकायंमहावलं राक्षस्योवानरंदृष्ट्वापप्रच्छुर्जनकात्मजाम् ५
कोयंकस्यकुतोवायंकिंनिमित्तमिहागतः कथंत्वयासहानेनसंवादःकृतइत्युत ६
आचक्ष्वनोविशालाक्षिमाभूत्तेसुभगेभयं संवादमसितापांगित्वयाकिंकृतवानयं ७

वास्तद्दर्शनेपिनिर्भयशमसत्रमस्वतयावस्थानदर्शनादयंकश्चिदेनत्परिचितपतद्दूतोतत्रानार्थमेवप्रायेणागतइतिसंभाव्यानया
संवादकरणंचसंभाव्यतत्प्रश्नानिर्याणइतिकतकःप्रथविशिष्यसंवादंपृष्ट्वांतिसंवादमिति ६ ७

श्री
रा वा
सुं टी
१५१

28| कागतिः उपायः ८ युष्माकमेवैनन्स्वरूपज्ञानमस्त्विति मत्वैनमायमाह अहिरेवेति ९ वैदेह्या वचनं अज्ञानप्रतिपादकं अनेनात्मत्राणोद्देशो

अथाब्रवीत्तदा साध्वी सीता सर्वांगशोभना: रक्षसां कामरूपाणां विज्ञाने का गतिर्मम ८ यूयमेवा
स्मजीनीत योयं युष्माकं करिष्यति अहिरेव ह्यहेः पादान्विजानाति न संशयः ९ अहमप्यतिभीता
स्मि नैनं जानामि को यसौ वेद्मि राक्षसमेवैनं कामरूपिणमागतं १० वैदेह्या वचनं श्रुत्वा राक्षस्यो वि
द्रुता द्रुतं स्थिताः काश्चिद्गताः काश्चिद्रावणाय निवेदितुं रावणस्य समीपे तु राक्षस्यो विकृताननाः
विरूपं वानरं भीमं रावणाय न्यवेदयन् ११ अशोकवनिकामध्ये राजन्भीमवपुः कपिः सीत
या कृतसंवादस्तिष्ठत्यमितविक्रमः १२ न च तं जानकी सीता हरिं हरिणलोचना अस्माभिर्ब
हुधा पृष्टा निवेदयितुमिच्छति १३ वासवस्य भवेद्दूतो दूतो वैश्रवणस्य वा प्रेषितो वापि रामेण
सीतान्वेषणकांक्षया १४ तेनैवाद्भुतरूपेण यत्तत्तव मनोहरं नानामृगगणाकीर्णं प्र
मृष्टं प्रमदावनं

वा दोषायेति धनितं काश्चिद्विद्रुताः काश्चित् इदं स्थिता एवं काश्चिद्रावणाय
निवेदितुं गताः सीतया कृतसंवाद त्वज्ञानयथा न द्योतकं १२ न विवेदयितुमिच्छति अज्ञायेणा येनं जानातीति भासा एथ्यः १५ प्रमृष्टं नाशितं १६ १५१

282 उद्देशः प्रदेशः १९ कः श्रमः इतिमहावनेभयवतस्तस्यमोःसंभाविनइत्यर्थः अतःसाजनकेवतेनाभिरक्षितानदाश्रयवृक्षाःभंगेनेतिशेषः
तस्यैवार्थस्यस्थिरीकरणायपुनःप्रतिपादनंचार्वितिनेनाभिरक्षिताःसीतारक्षणार्थमितिशेषः १९ आजानुमात्रापर्यंतुसीतासंभाषि

ननत्रकश्चित्रुदेशेयस्तेनुनविनाशिनः यत्रसाजानकीदेवीसतेनतविनाशिनः १७ जा
नकीरक्षणार्थंवाश्रमाद्गोनोपलक्षते अथवाकःश्रमस्तस्यसैवतेनाभिरक्षिता १८ चा
रुपल्लवपत्राक्षींयंसीतात्वयमाश्रिता अत्रकुत्रःशिशुपावृक्षःसवतेनाभिरक्षितः १९ तस्या
श्चरूपस्यगुणवदेउमाजानातुमर्हसि सीतासंभाषितायेनवननेतेनाविनाशितम् २० मनःपा
रिरक्षीतातावेरक्षोगणेश्वरः कःसीतामभिभाषेतयोनस्यान्यक्तजीवितः २१ राक्षसी
नांवचःश्रुत्वारावणोराक्षसेश्वरः चित्ताग्निरिवजज्वालकोपसंवर्तितेक्षणः २२ तस्य
क्रुद्धस्यनेत्राभ्यांप्रापतन्नश्रुबिन्दवः दीप्ताभ्यामिवदीपाभ्यांसार्चिषःस्नेहबिन्दवः २३ आ
त्मनःसदृशान्वीरान्किंकरान्नामराक्षसान् व्यादिदेशमहातेजानिग्रहार्थंहनूमतः २४

तेनत्वनेनसापराधत्वदर्शनंबोधितं २० तत्राषणास्यापराधत्वमुपपादयतिमनइतित्यक्तजीवितस्त्यक्तजीविनाशः राजपरिग्रहभाषणेपुं
सोपराधइतिभावः २१ संवर्तितेरेक्षणेनेत्रेनसः २२ २३ २४

श्री रा गी सं ता ती १४२ 283

अशीतिसाहस्रं स्वार्थेणा कूटत्रयस्य कारकूटसदृशायग्रायुधविशेषः २५ अविस्थितं युद्धाय सन्नद्धं २७ कांचनांगदैः कांचनपदवधैः २८ वि

तेषामशीतिसाहस्रं किंकराणां तरस्विनां। निर्जग्मुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः २५ महोदरा महादं
ष्ट्रा घोररूपा महाबलाः युद्धाभिमनसः सर्वे हनुमद्ग्रहणोन्मुखाः २६ ते कपिं तं समासाद्य तोरणस्थ
मवस्थितं अभिपेतुर्महाभागाः पतंगा इव पावकं २७ ते गदाभिर्विचित्राभिः परिघैः कांचनांगदैः आ
जघ्नुर्वानरश्रेष्ठं शरैश्चादित्यसन्निभैः २८ मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः प्रासतोमरपाणयः परिवार्य हनूमन्तं स
हसा तस्थुरग्रतः २९ हनूमानपि तेजस्वी श्रीमान्पर्वतसन्निभः क्षितावाविध्य लांगूलं ननाद च महाध्व
निं ३० स भूत्वा सुमहाकायो हनूमान्मारुतात्मजः पुच्छमास्फोटयामास लंकां शब्देन पूरयन् ३१
तस्यास्फोटितशब्देन महता सानुनादिना पेतुर्विहंगा गगनादुच्चैश्चेदमघोषयत् ३२ जयत्यतिबलो रा
मो लक्ष्मणश्च महाबलः राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ३३

ताविध्य लांगूलमिति स्वभावोक्तिरलंकारः ३१ अनुनादिना प्रतिध्वनिमता ३२ जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते ३३

284 प्रवलं प्रतिबलं युद्धे प्रतिबलवत् ३५ मिषतां पश्यतां रक्षसां पश्यतां ३६ सन्नादशब्देन आस्फोटनशब्देन प्रतिध्वनिना सिंहनादेन वा ३७ स्वामिनो रा
मस्य संदेशेन नाम ग्रहणेन कस्यायं भक्त इति संदेह रहिताः किंच स्वामिसंदेशेन रावणाज्ञया निःशङ्काः तेन ननु योद्धव्यमेतेनेति निश्चयात् प

दासोहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः हनूमां शत्रुसैन्यानां निहन्ता मारुतात्मजः ३४
न रावणसहस्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत् शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः ३५
अर्दयित्वा पुरीं लंकामभिवाद्य च मैथिलीं समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसां ३६
तस्य सन्नादशब्देन तेभवन् भयशङ्किताः ददृशुश्च हनूमन्तं संध्यामेघमिवोन्नतम् ३७
स्वामिसंदेशनिःशङ्कास्ततस्ते राजकिंकराः चित्रैः प्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्ततस्ततः ३८
सतैः परिवृतः शूरैः सर्वतः स महाबलः आससादायसं भीमं परिघं तोरणाश्रितम् ३९
स तं परिघमादाय जघान रजनीचरान् स पन्नगमिवादाय स्फुरन्तं विनतासुतः ४०

दांतरपंणाकाररहिताः प्रहरणैरायुधैरभिपेतुः आद्रवन्नित्यर्थः ३८ तोरणाश्रितं तोरणसमीपे स्थापितं ३९ स यथा विनतासुतः पन्नग
मादाय एवमसौ हनूमान् परिघमादायेति योजना ४०

श्री
रा वा
सु टी
१४३

285 परिगृह्य परिवृमिति शेषः ४१ कतिचित् दन्ता वृषाः द्विजाः ४२ प्रहस्तपुत्रोनंबुमाली ४३ अलभमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे द्विचत्वारिंशः ४ १
प्रथमरावणात् आदिष्टसेनातरामस्मनात्पूर्वं तूष्णीं स्थित्वा न किंचित्प्रयोजनमिति विचार्य प्रासादभंगादि चिकीर्षन् ततः इति ध्यान विचारः

विचचारांबरे वीरः परिगृह्य च मारुतिः सूदयामास वज्रेण दैत्यानिव सहस्रदृक् ४१
स हत्वा राक्षसान्वीरः किंकरान्मारुतात्मजः युद्धाकांक्षी महावीरस्तोरणं समुपस्थितः ४२
ततस्तस्माद्भयान्मुक्ताः कतिचित्तत्र राक्षसाः निहतान्किंकरान्सर्वान्रावणाय न्यवेदयन् ४३
स राक्षसानां निहतं महद्बलं निशम्य राजा परिवृत्तलोचनः समादिदेशाप्रतिमं पराक्र ४
मे प्रहस्तपुत्रं समरे सुदुर्जयम् ४३ इत्यार्षे वाल्मीकीये रामायणे सुंदरकांडे द्विचारिंशः
ततः स किंकरान्हत्वा हनूमान्ध्यानमास्थितः वनं भग्नं मया चैत्यप्रासादो न विनाशितः १
तस्मात्प्रासादमप्येवं भीमं विध्वंसयाम्यहं इति संचिन्त्य हनुमान्मनसा दर्शयन्बलं २
चैत्यप्रासादमाप्लुत्य मेरुशृंगमिवोन्नतं आरुरोह हरिश्रेष्ठो हनूमान्मारुतात्मजः ३

चैत्यप्रासादः स्वः कुलदेवताप्रासादः १ एवं प्रमदावनभवनं २ प्रासादमत्युत्ताद्दरोह ३ १४४

286 संग्रशृंगमंशा पारियात्रः पर्वतविशेषः श्रोत्रनं साधारणोधर्मः ५ हस्तं निर्भयं ६ विहंगाश्चैत्यपालाश्च मोहिताः येन ७ ८ १२ पातं यस्य शृंगेन केर यथः ७
संग्रशृंगे तत्र दर्थ चैत्यप्रासादमुत्तमम् हनूमान्प्रज्वलल्लक्ष्म्या पारियात्रोपयोभवत् ५ स १५
भूत्वा तु महाकायः प्रभावान्मारुतात्मजः धृष्टं सस्फोटयामास लंकां शब्देन पूरयन् ६ तस्या
स्फोटितशब्देन महता श्रोत्रघातिना येन विहंगमाः तत्र चैत्यपालाश्च मोहिताः ७ अस्त्रवि
जयतां रामो लक्ष्मणश्च महाबलः राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ८ दासोहं को
सलेंद्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः हनूमाञ्छत्रुसैन्यानां निहन्ता मारुतात्मजः ९ न रावणसह
स्रं मे युद्धे प्रतिबलं भवेत् शिलाभिश्च प्रहरतः पादपैश्च सहस्रशः १० धर्षयित्वा पुरीं लं
कामभिवाद्य च मैथिलीं समृद्धार्थो गमिष्यामि मिषतां सर्वरक्षसां ११ एवमुक्त्वा महा
कायश्चैत्यस्थो हरियूथपः ननाद भीमनिर्ह्रादो रक्षसां जनयन्भयं १२ तेन नादेन महता
चैत्यपालाः शतं ययुः गृहीत्वा विविधानस्त्रान्प्रासान्खड्गान्परश्वधान् विसृजन्तो महाका
या मारुतिं पर्यवारयन् ते गदाभिर्विचित्राभिः परिघैः कांचनांगदैः १५

श्री 287
रा वा
सुं टी
१५५

परिक्षिप्येत्यं घोतोऽयस्यावर्त इवेति दृष्टान्तः १५ महान्मारुतात्मजेरस्मन्वयः १७ उत्पाटयित्वा तेषां तथा रं स्तंभं भ्रामयामास तत्र बुभ्राम्यमाणे स्तं
भात्वेषण वहनेन वशादग्निः समभवत्तेन प्रासादश्चाप्यदह्यत १८ ततः स राक्षसान् हत्वा दह्यमानं प्रासादं दृष्ट्वान्तरिक्षे स्थित इदं वचो

आजघ्नुर्वानरश्रेष्ठं बाणैश्चासादिसप्रभैः आवर्त इव गंगायास्तोयस्य विपुलो महान् १५
परिक्षिप्य हरिश्रेष्ठं स बभौ रक्षसां गणः ततो वातात्मजः क्रुद्धो भीमरूपं समास्थितः १६
प्रासादस्य महांतस्य स्तंभं हेमपरिष्कृतं उत्पाटयित्वा वेगेन हनुमान्मारुतात्मजः १७
ततस्तं भ्रामयामास शतधारं महाबलः तत्र चाग्निः समभवत्प्रासादश्चाप्यदह्यत १८
दह्यमानं ततो दृष्ट्वा प्रासादं हरियूथपः स राक्षसशतं हत्वा वज्रेणेंद्र इवासुरान् १९
अंतरिक्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् मादृशानां सहस्राणि विसृष्टानि महात्मनां २०
बलिनां वानरेंद्राणां सुग्रीववशवर्तिनां अटंति वसुधां कृत्स्नां वयमन्ये च वानराः २१ दशना
गबलाः केचित्केचिद्दशगुणोत्तराः केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः २२
संति चौघबलाः केचित्संति वायुबलोपमाः अप्रमेयबलाः केचित्तत्रासन्हरियूथपाः २३

ब्रवीत् २० यत्रकिंचिच्छेषोऽनंतं वरावसरहृदयपीडा २१ ओघबलाः ओघसंख्यातगजबलाः २३

१५५

२५ ग्रमरमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३ ग्रथजंबुमाल्यागमनंतत्प्रथमंसंदिष्टइति १ धनुर्विस्फारयाणः विस्फारमानः विस्फा

ईदृग्विधैस्तुहरीभिर्वृतोदंततत्वायुधैः शतैः शतसहस्रैश्चकोटिभिश्चायुतैरपि २४ सुग्रीवःसर्वेषांवोनिसूदनः नेयमस्तिपुरीलंकानयूयंनचरावणः यस्यातिद्वाकुवीरेणबद्धं वैरंमहात्मना २५ इत्यार्षे सुंदरकांडे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३ संदिष्टोराक्षसेंद्रेणप्रहस्तस्यसुतोबली जंबुमालीमहादंष्ट्रोनिर्जगामधनुर्धरः १ रक्तमाल्यांबरधरः स्रग्वीरुचिरकुंडलः महान्विवृत्तनयनश्चंडः समरदुर्जयः २ धनुःशक्रधनुःप्रख्यंमहद्रुचिरसायकं विस्फारयाणोवेगेनवज्राशनिसमस्वनं ३ तस्यविस्फारघोषेणधनुषोमहतादिशः प्रदिशश्चनभश्चैवसहसासमपूर्यत ४ रथेनखरयुक्तेनतमागतमुदीक्ष्यसः हनूमान्वेगसंपन्नोजहर्षचननादच ५ तंतोरणविटंकस्थंहनूमंतंमहाकपिं जंबुमालीमहाबाहुर्विव्याध निशितैःशरैः ६

रोज्याघोषः ३ समपूर्यतदिगादिसमुदायविषयमेकवचनं ४ जहर्षस्वबलानुरूपशत्रुप्राप्त्या ५ ततोरणविटंकः तोरणस्तंभयोरुपरि

निर्विकल्पप्रतिष्ठापितकैपोतपालिकादाह ४

श्री
रा. वा
सुं. टी.
१७५

289 कर्णिकाग्रं कुशाकारविशेषः शृंगं बुजं रक्तांबुजं ८ ततस्तस्य रक्तं स्वत इति शेषः रक्तेन चन्दनेन रंजितमुखमाकाशे कांचनविंदुभिः रक्ताशो

युद्धं चंद्रेणबद्धने शिरस्येकेन कर्णिना बाह्वोर्विध्याधनाराचैर्दशभिस्तु कपीश्वरम् ७ त
स्य तच्छुशुभे ताम्रशरेणाभिहतं मुखं शारदीवांबुजं फुल्लं विद्धं भास्कररश्मिना ८
ततस्य रक्तं रक्तेन रंजितं शुशुभे मुखम् यथाकाशे महापद्मं सिक्तं कांचनबिंदुभिः ९
चुकोप बाणाभिहतो राक्षसस्य महाकपिः ततः पार्श्वेतिविपुलां ददर्श महतीं शिलां
१० तरसा तां समुत्पाट्य चिक्षेप जवबद्बली तां शरैर्दशभिः क्रुद्धस्ताडयामास राक्षसः
११ विपन्नं कर्मतद्दृष्ट्वा हनूमांश्चंडविक्रमः सालं विपुलमुत्पाट्य भ्रामयामास वीर्यवा
न् १२ भ्रामयन्तं कपिं दृष्ट्वा सालवृक्षं महाबलं चिक्षेप सुबहून्बाणान् जंबुमाली महाब
लः सालं चतुर्भिश्चिच्छेद वानरं पंचभिर्भुजे उरस्येकेन बाणेन दशभिस्तु स्तनान्तरे १४ स
शरैः पूरितनुः क्रोधेन महता वृतः तमेव परिघं गृह्य भ्रामयामास वेगितः १५

कपुष्परसविंदुभिः सिक्तां महापद्ममिवेत्यभूतोपमेयं ग्रेणाकः कांचनाह्वयः ९ १० ताडयामस सविभेद ११ विपन्नं व्यर्थीकृतं १२ १५

१७५

290 तच्छारथेनरथकेनेनश्रुकेरथ्यवाहेनाश्ववताश्चमने २ अस्तयमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे चत्वारिंशः ४४ सप्रार्दिवर्चसः अग्नितुल्यतेजसः आवेशिफ

अतिवेगोतिवेगेनभ्रामयित्वामदोत्कटः परिघंपातयामाससजंबुमालेर्महोरसि १३ तस्य
चैवशिरोनास्तिनबाहूजानुनीनच नधनुर्नरथोनाश्वास्तत्रादृश्यतनेषवः १४ सहत
स्तरसातेनजंबुमालीमहारथः पपातनिहतोभूमौचूर्णितांगइवद्रुमः १५ जंबुमालि
नंनिहतंकिंकरांश्चमहाबलान् चुक्रोधरावणःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः १६ सरो
षसंवर्तितताम्रलोचनः प्रहस्तपुत्रेनिहतेमहाबले अमात्यपुत्रानतिवीर्यविक्रमान्समा
दिदेशाशुनिशाचरेश्वरः १७ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेचतुश्चत्वारिंशःसर्गः ४४ ततस्तेरा
क्षसेंद्रेणचोदितामंत्रिणःसुताः निर्ययुर्भवनात्तस्मात्सप्तसप्तार्चिवर्चसः १ महद्बलपरी
वाराधनुष्मंतोमहाबलाः कृतास्त्रास्त्रविदांश्रेष्ठाःपरस्परजयैषिणः २

लोचनः १ महद्बलंमहतीसेनापरिवारोसेनाकृतास्त्रास्तेनिग्राह्य संधिः कृतास्त्राःशिक्षितास्त्रविदांश्रेष्ठाः सहकिमयास्वस्वोत्कर्षपेक्षि

श्री
वा रा
सुं टी.
१५९

291 ध्वजवद्भिर्विशिष्टध्वजदंडयुक्तैः पताकाभिः प्रशस्तपताकाभिः प्रशस्तपताकावद्भिर्महारथैर्निर्ययुरिति संबंधः २ शोकसंभ्रान्ताः निश्चितमरणातु
खेतिशेषः ५ परस्परसंघर्षात् अहमेवाग्रे इति परस्परं लमभिमानात् ततो रणस्थमवस्थितं तत्र स्थितं निश्चलमित्यर्थः ६ सृजन्तो विसृजन्तः ७ संवृ

हेमजालपरिक्षिप्तैर्ध्वजवद्भिः पताकिभिः तोयदस्वननिर्घोषैर्वाजियुक्तैर्महारथैः ३ तप्त
कांचनचित्राणि चापान्यमितविक्रमाः विस्फारयन्तः संहृष्टास्तडिद्वन्त इवाम्बुदाः ४
जनन्यस्तास्ततस्तेषां विदित्वा किंकरान्हतान् बभूवुः शोकसंभ्रान्ताः सबान्धवसुहृज्जनाः
ते परस्परसंघर्षास्तप्तकांचनभूषणाः अभिपेतुर्हनूमन्तं तोरणस्थमवस्थितं ६
सृजन्तो बाणवृष्टिं ते रथगर्जितनिस्वनाः प्रावृट्काल इवाम्भोधा विचेरुर्नैरृताम्बुदाः ७
अवकीर्णस्ततस्ताभिर्हनूमाञ्छरवृष्टिभिः अभवत्संवृताकारः शैलराडिव वृष्टिभिः ८
स शरान्वंचयामास तेषामाशुचरः कपिः रथवेगांश्च वीराणां विचरन्विमलेम्बरे ९ स
तैः क्रीडन्धनुष्मद्भिर्व्योम्नि वीरः प्रकाशते
१०

ताकारः वृष्ट्यपरतिर्यात ८ वंचयामास स्वस्पर्शरहितां चकार तत्रोपायमाह आशुचर इति स्थिरलक्ष्यं हि एवं न भवति एवं वेगां
श्च वंचयामास ९ धनुष्मद्भिरिति पादे श्रोषैरुक्तत्वं धनुष्मद्भिरेन्द्रधनुर्युक्तैः १०

292 भयार्दितंसनदणहियेगाद्रावेतिशेषः १५ नीडंरथस्यंरथ्याधिष्ठानस्थानं १५ सर्वंत्योनयः ननादयतिधनिनारयोराद्रसीधनिनाच १७ भ्रस्य

सहत्वानिनदंघोरंत्रासयंस्तांमहाचमूं चकारहनुमान्वेगंतेषुराक्षःसवीर्यवान ॥ तैलेनाभिहत
नकांश्चितहनूमांश्चपरंतपः मुष्टिभिश्चाहनत्कांश्चिन्नखैःकांश्चिद्व्यदारयत १२ प्रममाथोरसाकां
श्चिदूरुभ्यामपरानपि केचित्तस्यविनादेननत्रैवपतिताभुवि १३ ततस्तेष्ववपन्नेषुभूमौनिपतिते
षुच ततःसैन्यमगमत्सर्वंदिशोदशभयार्दितं १४ विनेदुर्विस्वरंनागानिपेतुर्भुविवाजिनः
भग्ननीडध्वजैर्भूःछत्रैःकीर्णाभवद्रथैः १५ स्रवताकृधिरेणाथस्रवत्योदर्शितापथि विविधैश्चस्व
नैर्लंकाविननादविकृतंतदा १६ सतान्प्रवृद्धान्विनिहत्यराक्षसान्महाबलश्चंडपराक्रमःकपिः
युयुत्सुरन्यैःपुनरेवराक्षसैःसमेत्यदेवीरमभिजगाममतोरणं १७ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेपंचचत्वा
रिंशःसर्गः ४५ हतान्मंत्रिसुतान्बुध्वावानरेणमहात्मना रावणःसंवृताकारश्चकारमतिमु
त्तमा १

मान॥ इतिसुंदरकांडेपंचचत्वारिंशःसर्गः ४५ संवृताकारःनिगूढाँतर्गतभयः उत्तमांमतिंधैर्यविषयं १

श्री रा वा मे टी १५०

293 हनूमद्ग्रहणेऽसंदिदेशाद्व्यग्रान्सर्वत्र कार्येऽत्वरावतः ३ यात गच्छत ४ यत्तैः सावधानैः किं चात्र देशकालविरोधि कर्म न कार्यमित्याह देशका
लाविरोधित्वं न दृष्टं रुद्धं तज्ज्ञानमिति यावत् समाधेयं कार्यं ५ यत्तैर्भाव्यमित्यत्र हेतुमाह न ह्यहमिति तस्य कर्माणा प्रतितर्कयत्तं कपिं न म

सविज्ञाप्य तु पूर्वात्सोऽर्थं षेचैव रावणः श्रुत्वा संभासकर्गो वपंचसेनाग्रनायकान् २ संदिदेशदश
ग्रीवो वीरान्नयविशारदान् हनूमद्ग्रहणे व्यग्रान्वायुवेगसमाहितान् ३ यात सेनाग्रगाः सर्वे म
महाबलपरिग्रहाः सवाजिरथमातंगाः स कपिः शास्यतामिति ४ यत्तैश्च खलु भाव्यं स्यात्तमासाद्य
वनालयं कर्म चापि समाधेयं देशकालाविरोधितं ५ न ह्यहं तं कपिं मन्ये कर्मणा प्रतितर्कयन् स
र्वथा तन्महद्भूतं महाबलपरिग्रहं ६ वानरोऽयमिति ज्ञात्वा न हि शुध्यति मे मनः नैवाहं तं कपिं मन्ये
यथेयं प्रस्तुता कथा ७ भवेदिंद्रेण वा सृष्टमस्मदर्थं तपोबलात् सनागयक्षगंधर्वा देवासुरमह
र्षयः ८ युष्माभिः सहितैः सर्वे मया सह विनिर्जिताः तैरवश्यं विधातव्यं व्यलीकं किंचिदेव

मे किं न हि मे मन्ये तत्राह सर्वथेति ६ महत्तो भूतस्पेहकः प्रसंगस्तत्राह भवेदिति सनागेति नागादिसहिता दे नः ९
वादय इत्यर्थः सहितैः सर्वे युष्माभिः सह मया विनिर्जिताः अतस्तैरवश्यं नोऽस्माकं किंचिद्व्यलीकं अप्रियं विधातव्यं विधातुं प्राप्तं
कालेन तस्मात्तद्देवतत्कृष्टभूतमेव परिगृह्यतां वधा ८ ९

294 सवाजिरेश्वेत्यादिपुनर्वचनंस्थैर्यार्थं ॥ सर्वेषामहत्त्वमित्यत्रेदंतु निष्ठाप्रत्ययकमाह हष्टाहीतिनतुलहृष्टान्युतमपवार्यनेत्याह नैवे
तियथास्यभीमागतिः समुद्रलंघनरूपा न यथास्यभीमागतिः समुद्रलंघनरूपा तथानेषानेवयथावास्यनेजग्राहमथानेषानरूपपरि

नदेवनागासंदेहः प्रमत्तपरिगृह्यतां यातसेनाग्रगाः सर्वेमहाबलपरिग्रहाः १ सवाजिरथ्यामातं
गाः सकपिः पास्यतामिति तावमन्येभवद्भिश्चकपीथीरपराक्रमः ॥ हष्टाःहिहरयः शीघ्रं मया
विपुलविक्रमाः वालीचसहसुग्रीवोजांबवांश्चमहाबलः २ नीलःसेनापतिश्चैवयेचान्येहि
विहारयः नैवतेषागतिर्भीमानतेजोनपराक्रमः ३ नमतिर्नबलोत्साहोनरूपपरिकल्पनं स
हस्तत्विमिंदनेवकपिरूपंभवीस्यतं ४ प्रयत्नमहदास्थायक्रियतामस्यनिग्रहः कामलोका
त्सयः सेंद्राससुराःसुरमानवा ५ भवतामग्रतःस्थातुंनपर्याप्तारणाजिरे तथापितुनयज्ञेननयु
माकांक्षताजये ६ प्रमत्तात्प्रयत्नेनयुद्धसिद्धिर्हिचंचला तेस्वामिवचनंसर्वेप्रतिगृह्यमहौ
जसः ७ समुत्पेतुर्महावेगाहुताशसमतेजसः रथैर्मत्तैश्चनागैश्चवाजिभिश्चमहाजवैः ८ ५
२
कल्पनंयस्येत्यस्मिन्रूपमपरिग्रहः ३ प्रयत्नमित्यार्षंक्लीवत्वंकामंयद्यमीत्यर्थः ५ नयज्ञेननीतिज्ञेनआत्मासंदेहःयुद्धसिद्धिर्मंदेनयः ५

श्री
रा. वा.
ते. टी.
१५८

295 २९ सत्वंचितं २ दिवसर्वास्ववस्थितः हाकनन्नसमीपसंगतंचकिंतात्रतिभावः २१ तीक्ष्णामर्मच्छिदः पीनमुखाः फलभागेसवर्णसूचिताः

शरैस्तुनिशितैस्तीक्ष्णैः सर्वैर्श्वोपहितावलैः नतस्तुदृढधनुर्वीरादीप्यमानेमहाकपिः रश्मिमंत
मिवोद्यन्तंस्वतेजोरश्मिमालिनं तोरणस्यमहावेगमहासत्वंमहाबलं २२ महामतिंमहोत्साहंम
हाकायंमहाभुजं तंसमीक्ष्येवतेसर्वेदिक्षुदिक्षुसमवस्थिताः तेस्तैःप्रहरणैर्भीमैरभिपेतुस्त
तस्ततः तस्यपंचायसास्तीक्ष्णाः सितापीतमुखाःशराः २३ शिरस्युत्पलपत्राभा दुर्धरेणनिपातिताः
सतैःपंचभिराविद्धःशरैःशिरसिवानरः उत्पपातनदन्व्योम्निदिशोदशविनादयन् ततस्तुदुर्धरोरा
वीरःसरथःसज्जकार्मुकः किरन्शरशतैर्नैकैरभिपेदेमहाबलः सकपिर्वारयामासतंव्योम्नि
शरवर्षिणं वृष्टिमंतंपयोदांतेपयोदमिवमारुतः २५ अर्द्यमानस्ततस्तेनदुर्धरेणानिलात्मजः
चकारनिनदंभूयो व्यवर्धतचवीर्यवान् २६ सदूरंसहसोत्पत्यदुर्धरस्यरथेहरिः निपपातमहावे

उत्पलपत्राभाःप्रवृत्तनन्तमतीक्ष्णाग्रीकाहारस्त्यर्थः २२ स्वयंनदन्तेननादेनदिशोनादयन्नित्यर्थः उत्पपातेनतोरणात्स्थितिशेषः अभिपेदेप्राप्तः २४
कपिर्व्योम्निस्थित्वानादेनहुंकारादिरूपेणवारयामासपयोदांतेजलदान्तवर्षाकालान्ते २५ रथेनिपपातेत्यन्वयः २६ २७

१५८

296 ताभ्यांकरेभ्यांसङ्गराभ्यांकरणाभ्यांमभिहतः २० निहत्यावज्रहत्वास्ववज्ञार्थीकृत्य २१ एकतोवस्थितावित्यन्वयः परस्परसाद्दाग्यत्र

ततःसमर्थितापाशाशूरंयंभग्नादिकवरं विहायमपपतद्भूमौउद्धेहेरक्षकाञ्जीवितः २८ तंविचूर्णित
गुणाद्रोह्यानिपतितंभुवि तौजातेरोषौयुद्धेऊर्ध्वमेततुरिन्दमौ २९ सताभ्यांसहभौस्थित्यविभा
स्थितौविमलेवरे मुद्गराभ्यामहावाहुर्वेदस्याभिहतःकपि ३० तयोर्वेगवतौर्वेगंनिहत्यसमहा
बलः निपपातपुनर्भूमौसपराणरववेगिनः ३१ समालहृदयामासाद्यसमन्ताद्द्वैववानर ना
उभौराक्षसौवीरौजघानपवनात्मजः ३२ ततस्त्वाशौनिहतान्ज्ञात्वावानरेणतरस्विना अभि
गम्यमहावेगःप्रहस्यप्रययौबली ३३ भासकर्णश्चसंक्रुद्धःशूलमादायवीर्यवान् एकतःक
पिशार्दूलंयदेशोऽस्थितवान्स्थितौ ३४ यहिपीनशिताग्रेणप्रयमःप्रत्यपोथयत् भासकर्णश्च
शूलेनराक्षसःकपिकुञ्जरं ३५ संताभ्यांविहतैगात्रैरक्तदिग्धतनूरुहः अभवद्वानरःक्रु
द्धोबालसूर्यसमप्रभः ३६

उच्चेकदेशोऽस्थितावित्यर्थः ३४ ३५ विहतैरुपलक्षितः ३६

श्री रा॰ वा॰ सुं॰ टी॰ १५९

२९७ श्लो॰ ३९ ४० ध्वजिनीपतीन्सेनापतीन्परिगृह्य आश्रित्य स्थिता इति शेषः कृतक्षणो लब्धावसरः ४१ पवमानः इत्यार्षे सुंदरकांडे षट्चत्वा

समन्तात्तु गिरेः शृंगं समृगव्यालपादपं जगान हनुमान्वीरो राक्षसौ कपिकुंजरं गिरिशृंग

सुनिष्पिष्टौ तिलशस्तौ बभूवतुः ३७ ततस्तेष्ववसन्नेषु सेनापतिषु पंचसु वलं तदवशेषं तु

नाशयामास वानरः ३८ ''''''''''''''''''''''''''' शुभ्रैरश्वान्रथैरथान् स कपिर्नाशयामास

सहस्राक्ष इवासुरान् ३९ हतैर्नागैस्तुरंगाश्च भग्राक्षैश्च महारथैः हतैश्च राक्षसैर्भूमी रुद्धमार्गा

समन्ततः ४० ततः कपिस्तान्ध्वजिनीपतीन्रणे निहत्य वीरान्सबलान्सवाहनान् तथैव वीरः

परिगृह्य तोरणं कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये ४१ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे षट्चत्वारिंशः सर्गः

४६ सेनापतीन्पंच स तु प्रमापितान्हनूमता सानुचरान्सवाहनान् निशम्य राजा सम

रोद्धतोन्मुखं कुमारमक्षं प्रसमैक्षताग्रतः १

रिंशः ४६ प्रमापितान्मारितान्समरोन्मुखं समरोद्यतम् सो समरोद्योन्मु

खमक्षं तं प्रहसमदसमवस्थितं ग्रीव्यां हस्ते कृमान निशाम्य दृष्ट्वा प्रत्यमैक्षत हृष्ट्वायद्वार्थः मात्रापवामासेत्यर्थः १

१५९

298 तदेवाहसरतिसदस्यितपालयां हिजातिमुख्यैर्हविषो दीप्तिः प्रेरितः पावकइवसमन्तपात २ महान्सरत्नवधः जांबूनदजालेन ततसम्
द्धेन संततं व्याप्त ३ अक्रमेवार्पविशिष्याद्धततश्शनितयः संयद्धस्यतयानुष्ठानस्यसंवयेनसमर्थ्याजिनंयुतपथ्व्योमविरम्मसंगचारिणिप

सन्नसौ हस्यर्थिपोसंप्रवोदितोज्वतोप्रतापवान् कांचनचित्रकार्मुकः समन्तपयानाथसदस्यः
दीप्तितो हिजातिमुख्यैर्हविषेवपावक २ ततोमाहाल्वालदिवाकरप्रभं प्रततजांबूनदजालसं
ततं रथं समास्थायपोसवीर्यवान्महाहरितेप्रतिनेवक्तर्षभः ३ ततस्तपः सद्धैमचयाजि
तप्रतप्तजांबूनदजालचित्रितं पताकिरत्नविभूषितध्वजमनोजवाश्वाश्ववरैः सयोजितं ४
सुरासुराभूरधामसंगचारिणानदिसप्रभंव्योमचरंसमाहितं महूगामहाशासितिवद्धवपुरथयथा
क्रमावेषितशक्तितोमरे ५ विराजमानंप्रतिचूणवस्त्वनासहेमदाम्नाश्चशिमूर्यवर्चसा
दिवाकराभंरथमास्थितस्ततः सनिर्जगामारन्तिविक्रमः ६

वेनादिष्यापीतिभावसमाहितं उस मुक्तुणारथुधिः पृष्टमदिव्यसिभिः सहनिवद्धावंधुराः रथफलकालयस्मिन् तंपथ्याकंमयथा॰ ष
स्याममावेशितेशक्तितोमरंयस्मिनंतं ५ प्रतिशृंगाव स्त्रनायुद्धपरिकरवस्त्रनाशशिमूर्यवर्चसाहेमदामसहितेनवस्त्रनाविराज पृ॰ हि

299

तोरणस्थितंतोरणमध्येआसीनमुपविष्टं ७ हरीश्वरः सिंहवनक्रूरदृष्टिः युगांतकालाग्निवत्प्रजाक्षयेवस्थितंरिंसमासाद्यतसेवेद्दतन
विस्मितचतनजानसंभ्रमंववालोयमायोद्धुमिच्छतीविस्मयः रावणाद्युत्वाच्चतत्रजाताद्दश्य ८ अभिवर्द्धतनेजसाअभिवर्द्धतेनयर्थः ९

मपूरयन्खंचमहींचसाचलांतुरंगमानंगममहारथस्वनैः वलैः समेतैः महतोरणस्थितंस
मध्यमासीनमनुपाममल्कापि ७ सतसमासाद्यहरिं हरीश्वरो युगांतकालाग्निमिवप्रजाक्षये
प्रवस्थितंविस्मितजानसंभ्रमसमैद्वतादोवर्द्धमानचक्षुषा ८ सतस्यवेगंचचकंपेमहात्मनः
पराक्रमंचारिगुरावणात्मनः विचारयत्स्वंचवलंमहावलोयुगक्षयेसूर्यइवाभिवर्द्धितः ९
सजातमन्युः प्रसमीक्ष्यविक्रमस्थितः स्थिरसत्वतिदुर्निवारणं समाहितात्माहनुमत्समाह्वये
प्रचोदयामासपितेवपारैस्त्रिभिः १० ततः कपिंतंप्रसमीक्ष्यगर्वितंजितश्रमंशत्रुपराजयोचि
ते प्रवेदनादः समहोणिमानसंसमापपाणिः प्रहोतिकाम्यकः ॥

स्थिरं स्थितेः सः प्रसमीक्ष्यविक्रमंसंदर्शनीयपराक्रमंसंपतिरणोद्भः स्वनिवारणंयस्यतंहनूमंतंत्रिभिः शरैः प्रचोदयामासयुद्धाय
प्रेरयामास १०

१५

300 निक्रमतेस्मृधांग्राशुपराक्रमः तादृशोपि ऋषुइतियावत् समागमोप्युद्धंसंभ्रमशब्दः भयदः १२ भूमिभूमिस्यप्राणिजातं रामस्वार्थसंयुगंवीर्यप्रवर्त
संयुगंवीर्यमितिशेषः समाधिलक्षणदर्शनेसंयोगः धारंस धानंविमोक्षः सहितस्यत्यागस्तेषामनन्तवित्तोक्षः सहितस्यत्यागस्तुनञ् श्रुताश्रयत १३

महेमनिक्रांगदवास्तुंज्वलः समासमादाशुपराक्रमः कपिं नयोर्दमूवाशतिमासमागमः सुरा
सुराणामपिसंभ्रमप्रदः १२ ररामभूमिर्ननतापभासुमान्ववौनवायुःप्रचचालवाचलः
कपेःकुमारस्यचवीर्यसंयुगेनचनादेचधौरुद्दधि त्सयोगविमोक्षतत्त्वविच्छास्त्रसुद्धभे १३
मतनस्यवीरः मुमोचवान् पतत्रिणः सुवर्णपुंखान्विषाणिचोरगान् समाधिसंयोगविमोक्षतत्त्व
विच्छरानयद्वील्कापिमूर्ध्नितान्नयत् १४ सनैःसवैर्मृधिसमनिपातितैःचारुत्रस्तोत्फुल्लविहृतलो
चनाः नवोदितादित्यनिभः प्रभाशुमान्व्यराजताविव्याशुमालिकः १५ ततःसुवर्णाधिप
मंत्रिसत्तमः समीक्ष्यतेराजवरात्मजंरणे उदग्रचित्रायुधचित्रकार्मुकंजदर्पचापंपतताहवो
न्मुखः १६

ग्रमसर्मुद्दिश्यस्मासोविद्वृतेनेवस्मुविहृतलोचनइतियाठेग्रवसरोचितचक्षुरित्यर्थः नवोदितादित्यनिभः रक्तवर्णइत्यर्थः पारंभ
मानस्वमकस्यशरनूपांशुवमानःश्रुमालाहकसूर्यइवव्यराजत १४ १५ ग्राप्तर्यतव्यवहृते १६

श्री
रा वा
सं टी
१५१

30। मंदराग्रस्थत्वेनमध्यंदिनस्थत्वंलक्ष्यते १७ बाणासनमेवशाङ्र्कार्मुकंयस्यसः १८ तेजसादित्यकांताः प्रवृद्धायस्य १९ त्वोंर्गावृत्त

समंदराग्रस्थइवांशुमालीविहृत्यकोपेनवलवीर्यसंयुतः उमारमद्वंसवलंसवाहनंददाहनेत्रा
ग्निसमीभिरस्या १७ ततःसवाणासनशाङ्र्कार्मुकः शारथवर्णायुधिराक्षसाधुदः शाराश्म
मेवाशुहरीश्वराचलेवलाहकोवृष्टिमिवाचलोत्तमे १८ कपित्तनस्तरणावडविक्रमप्रवृ।
ततेजोवलवीर्यसायकं उमारमदप्रसमीक्ष्यसंयुगेननादहर्षाद्धनतुल्यनिस्वनः १९ सवा
लभावाहुभिवीर्यदर्पितः प्रवृद्धमन्युः स्तनजोपमेक्षणा समासनादाप्रतिमरणोकपिंगजेन
महाद्रूपमिवाहृतंत्त्दोः २० सतेनवाणैःप्रभंनिपातितैश्चकारतनादचनमादनिस्वनः समुत्सृते
नाशुभःसमाहतनभूजोतविद्वेपणाद्यमदर्शनः २१ समुत्पततंसमभिद्रवलीसराक्षसाना
प्रवरःप्रतापवान् रथीरथश्रेष्ठतरःकिरच्छरैःपयोदराःशैलमिवा

तंमहाद्रूपयंगजपातनार्थक्रतसर्घ २० ततना
दनिस्वनःमेघपाहूसदृशाणाहृः समुत्सृटेनद्रुसवग्रार्षःभजयोर्वंगेवक्षपाणेन चोरंदर्शनयस्यसः २१ समभिःद्रवतग्रमप्रद्रवत २२ १५१

302 शरान्विमोचयनन्त्यपीडर्वनतद्रुपायः शंवांतरइति २३ एवं शराविनव्यपीडर्वतोपिभुजांतरभेदरूपकर्मविशेषतास्वतः पराक्रमवि
शेषेणचिंतयामास चिंताप्रकारः अवालवदितिसर्वार्थवेक्रमेशालिनः सर्वप्रकारादवर्कर्मशालिनः एतस्मिन्कालेःस्यप्रमायोगे

सतं हत्वांशुमत्स्यहरिर्विमोक्षयन्नवचारवीरः पश्यिवायुसेविते शांतान्तरेमाषत्नवह्निनिमभितन्म
नैतेनवःसंयतिभीमविक्रमः २३ ततमातवाणासनमाहवोन्मुखंखमास्तृणान्तविविधैःशरो
मेमैः अवैक्षताद्वन्द्वमानवक्षपाङ्गगामचिंतामचमारुतात्मजः ततःपार्श्वेभिन्नभुजान्त
रःकपिःकुमारवर्येणमहात्मनान्दत् महाभुजःकर्मविशेषतत्त्वविच्चिंतयामास
रणेपराक्रम २४ अबालवद्बालदिवाकरप्रभः करोत्ययंकर्ममहान्महाबलः नचास्यस
र्वाहवकर्मशालिनःप्रमापणेमेमतिरत्रजायते २५ अयंमहात्मामहाश्चवीर्यतः समा
हितश्चातिसहश्चसंयुगे असंशयंकर्मगुणोदयादयंसनागयक्षैर्मुनिभिश्चपूजितः
२६

मतिर्नजायतेप्रमायोगेमास्त्विरत्रजायतेइतिपाठेःयंजानइतिवत्स्वस्येवव्रहन्नुमतास्तुतिरितिनिर्देशः समाहितोःविहितःः अति
सहोऽतिरणाक्षेपासहः कर्मगुणोदयातरणकर्मगुणोदयात्कर्षस्यदर्शनाद्धेतोपूजितइत्यर्थः २६

श्री
रा वा
सं टी
१५२

303 पराक्रमविषयोत्साहेन विवर्द्धमान संयस्य ताहशः सन् मांसमीक्षितेनेन तकान्तर्षणेणमर्षः प्रमुखे वीरमुख्य २० उपेक्षितोयं तेन नाभिभवे
तच अभिभवदेवत्पथः २८ स्वकर्मयोगस्व स्वकर्मणि योगं ज्ञात्वा संज्ञान बलविशेषाषेस्या नलक्षणमपायं २९ विवर्तनेनानाविधमंडल

पराक्रमोत्साहविवर्द्धमानः समीक्षितेमां प्रमुखोग्रतः स्थितः पराक्रमोत्सस्य मनांसि कंपयेत्स्व
गणानपि च क्रारितः २७ न चापलयं तामभिभवेदुपेक्षितः पराक्रमोत्स्वस्य रणाविवर्द्धने प्रमापंणात्व
स्य समाधिरोचते न वर्द्धमानोऽग्निरुपेक्षितो क्षमः २८ इति प्रवेगत्व परस्यनर्कवंतस्वकर्मयोगं चविधाय
वीर्यवान् चकारवेगात्न महाबलस्तदा मतिं च चक्रेस्य वधे तदानीं २९ ततस्य तानष्ववरान्महाह
यान्समाहितान् भास्महाविवर्तने जघान वीरः पथि वायुसेविनः तलप्रहारैः प्रहतान्स्ततः कपिः
ततस्तलेनाभिहतो महारथः स तस्य पिंगाधिपमंत्रिनिर्जितः सभग्नतीक्ष्णः परिहृतकूबरः पपात
भूमौ हतवाजिरवरान् ३१ सतं परित्यज्य महारथो रथं सकार्मुकः खड्गधरः खमुत्पतन् ततो
भियोगादृषिरुग्रवीर्यवान् विहाय देहं मरुतामिवालयं ३२

गते तेः समाहितानपि त्रिविताने वायुसेविने पथि स्थितं नास्थितं ताश्च ३० नीः संख्याधिष्ठानस्थानं ३१ मारुतामालयं स्वर्गं उत्पतन्नक्षिरिव ३२ १५२

३०५ पवञ्चीतिगरुडवायुसिद्धिसेविनेनंभमयेत्यंतेपारयोनग्राहेणन्वयः २२ समाविध्यंश्रामयित्वागृहत्यरवग्रसंधिलयावार्षागृहीतेवेत्यर्थः २४ व

कपिस्तनंतंविचरंतसंवरेप्रनविराजानिलसिद्धसेविते समेत्यंतंमारुतवेगविक्रमःक्रमेण
जग्राहचपादयोर्हटं सतसमाविध्यमहस्त्रणःकपिर्महोरगंगृह्यरवाउजेश्वरः मुमोचवे
गापितदतुल्यविक्रमोमहीतलेसयातिवानेराम्रमः २४ समग्रबाहूरुकटीपयोधरः स्व रं
स्त्रस्तकनिमयितोष्यिलोचनःसमिन्नसधिःप्रविकीर्णवंधनोहतःहितोवायुसुतेनराक्ष
सः २५ महाकपिर्भूमितलेनिपीड्यचकाररक्षोधिपतेर्महद्भयं महर्षिभिश्चक्रचरैःस
मागतैःसमेत्यभूतैश्चसयक्षपन्नगैःसरैश्चमेद्वेर्भृशजातविस्मयैर्हतेकुमारेकपिर्निरी
क्षितः २८ निहत्यतंवज्रिसुतोपमंरणेकुमारमक्षंक्षतजोपमेक्षणं तदेवगिराभ्जिनगास
नोरणंप्रतीक्षमाणःकालरवप्रजालये २९ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्ग ४

कचरैःज्योतिश्चक्रचरैर्ग्रहादिभिःसमेत्यसमागतैःजातविस्मयैर्निरीक्षितइत्यन्वयः २८ वज्रिनस्तलंक्षतजेक्षणःपुनर्युद्धेक्षणोत्साहः २९ पुरसंगमानः

सुंदरकांड[illegible] २६

श्री
ग॰ वा॰
सं॰ टी॰
१५२

305 मनः समाधाय युद्धेनापाचहमपि वेनोयोरनयाः शक्तास्मिन भयं प्रतिहाप्य १ पितामहा नारायणेनेन सेवितास्त्रः पामहस्तो सोन्यर्थः २ सरोष्वा समाश्रि
ताश्चापि रणे स्थातं नन शक्तः ३ कश्चिन्न दश्यानगतश्चमोनसर्वेनपामेश्च मारत्यर्थः भुजवीर्याभिगुप्तः नपसाभिरक्षितदेशकालप्रधानश्चमत्यात
नमः प्रशस्तनरश्चत्वमेवेत्यन्वयः ४ समरेषु कर्तव्यानां कर्मणां मध्ये यः शक्तानास्ति कर्मणाभिन्नोवपाठः सोपदायि करनिकृतकः मतिर्पूर्वम

नतत्त्वरहोपि पतिर्महात्मा हनूमतासेतिहन्तेऽमारे मनः समाधाय सदेवकल्पं समादिदेशाद्वनि
नेसरोषः १ त्वमस्य विज्ञसम्भनावरिष्ठः सराम्सराणामपि शक्तदाना सरेषु सद्देषु च हष्टकर्मा १
ता महा नारायण सेविता सः २ त्वद्वलमासाद्य मसराः समरुद्रगणाः न शक्ताः समरे स्थातुमस्मा
न्समरेष्वरसमाश्रिता ३ न कश्चित्त्रिषु लोकेषु समयुगेनगतश्रमः भुजवीर्याभिगुप्तश्च तपसा चा ४
भिरक्षिताः ५ देशकालप्रधानस्त्वमेवमतिसत्तमः ४ नतेस्य शक्यः समरेषु कर्मणा न ते
स्य कार्यमतिदुष्करेण नसोस्ति कश्चित्रिषु संग्रहेषु नवेद यस्ते सबलं बलेच ५ समान
रूपं नपसो बलं बलेन पराक्रमस्यास्त्वबलं वसपुरोनम सामासायराणां वमदेमनः श्रमं गच्छतिनि

त्रेणाणासानुरूपा बुद्धिरेवं कर्मव्या राजकार्यविचारे तैः कार्यं नास्ति कार्यसा यनविच्छोशेनास्तीत्यर्थः त्रिषु संग्रहेषु संग्रहेषु त्रिष्वपि लोके
षु भोक्तृभिः कर्मणा संग्रहातिनरत्ति संग्रहा लोकाः तेषु ते ३ सुबलमहज्जवलयोनु वेदस कश्चिदपि नास्ति सर्वशोसि इ बलेद्वयं वानित्यर्थः ५ मामा
नुरूपमन्त्रस्य भरणावदमदग्धउसंविधन्त्रासमासाद्य प्राप्य नेमनो ज्यविषये निच्छितार्थं सतश्रमविषादं नगच्छे तिसद्दलसत्वाच्चुसिना ४

ऊँ
चि
ति
ष्टि
१५२

306 प्रकृतेन मादृश इतिः हे ऽरिसूदन त्वयि सेवः मारः उत्कर्षबुद्धिः स ते पुनस्त्वेवेत्यत्वयः यद्वा मे सारः सर्वजगज्जयसामर्थ्यं स त्वत्साद्दप्यति।
मितकरूपवननत्तेनत्साद्दाव्यतिमितक इत्यर्थः ८ गते युद्धाय गते त्वयि सन्निकृष्टे सति बलावमर्दः अनेकबलप्रमथने दे
नभिः शांतशत्रुः अपश्यन वलः शत्रुयथायाशाम्यति हीरो भवति न यात्म वलं परवलं च समीक्ष्यारभस्व वव लावम

निहताः किंकराः सर्वे जंबुमाली च राक्षसः अमात्यपुत्रा वीराश्च पंच सेनाग्रगामिनः ७ बला
नि सुसमृद्धानि साश्वनागरथानि च सहोदरस्ते दयितः कुमारोक्षश्च सूदितः ८ न तु तेष्वेव
मे सारो यस्त्वय्यरिनिषूदन ८ इदं च दृष्ट्वा निहतं महद्बलं कपेः प्रभावं च पराक्रमं च त्वा
मात्मनश्चापि निरीक्ष्य सारं कुरुष्व वेगं स्ववलानुरूप ९ बलावमर्दस्त्वयि सन्निकृष्टे यथा
गते शाम्यति शांतशत्रुः तथा समीक्ष्यात्मबलं परं च समारभस्वास्त्रभृतां वरिष्ठ ९

दैशिति शांतशत्रु रिति पाठ इति कतकः बलावमर्द इति येनागतशत्राशेर इति पठित्वा हे ऽस्त्रभृतां वरिष्ठ त्वयि युद्धाय गते सन्निकृ
ष्टे इदं नूनं समीपं प्राप्ते बलावमर्दः सेनानाशो यथा शाम्यति निभवति तथारभस्वेत्यर्थ इति तीर्थः ९

श्री
रा वा
सं टी
१५५

307 अथ तत्र सेनादिपरिग्रहो व्यर्थ इत्याह नवीरेति हे वीर सेनानां गणशः संघशः अवध्यपि पलायन्ते तेनु यंति वज्रमादाय विशालसारं अतितेजस्कः कादि
न वज्रं तत्पर्वं त्वं तेन तुल्यं आयुधजालमादायापि शत्रुवधो दोषाणां शोच्यवतीत्यतोऽभूमाथ उक्तस्तत्राह नेति मारुतस्यापि न स्यमारुतस्य गतेः सामर्थ्य
स्य प्रमाणं परिच्छेदः एतावद्भूलं निग्रहीतं शक्य इति परिच्छेदो नास्ति अतो लोकं निखिलमपि बलेन स्यात् किं चित्करमित्यर्थः किं वाग्निकल्पोऽग्नि
तुल्यो सौ करेणाशस्त्रादिरूपेण हन्तुं न शक्यः जयत्यतिबलो राम इत्येतत्तेन घोषणसमये हनूमानथ शत्रुं समानो विहता मारुतात्मज इत्युक्ते

न वीर सेना गणशो च्यवंति न वज्रमादा
य विशालसारं न मारुतस्यास्ति
गतिः प्रमाणं न चाग्निकल्पः करा
णेन हन्तुं ॥

विहरणं च समामारुतस्येत्युक्ते नोऽसमंजसाय पराक्रमातिशयदर्शनाद्भयेन त्वामात्रेणानु किंचिद्रतमिति शंकां केचित्तु गणानशो च्यवतो
निगणशः कदन्तूमानतस्मिन्सेनाः नोऽवर्तितते नोऽरातीत्यर्थः इति वदंति तत्रापि वेनेह्नायने समानानां च्युत्वान् एव मोघामोघप्रसंघीत वोत्व
वन्पर्वं विशालसारमित्यत्र विशालसारमिति छेदः ऊर्वंति अलसारः ऊ सारः ऊ सवज्रं ततत्पमव्यायुधमादायन विपारणानप्रविषोति च
व्याचक्षते अलं नेर्थानोः पर्याप्त्यर्थेऽत्र न पर्याप्तसारमिति व्याख्यानं तु योग्यं ऊर्ध्वेत्यर्थः स्यनतोऽलभान ॥

१५२

308 किंवलादृष्टं भेन गंतव्यमिति पंकर्णां तस्य विशेषमुपदिशति तमिति तं मंत्रमर्थं एवमेव प्रत्यमीत्य एवमेव वनत्वमिति निश्चितस्त्वकर्मषा
स्मात्स्वैमेव कर्मणः प्रकृतकार्यस्य सामान्यात् सिद्धेः संपादनीयत्वात् तत्समाहितात्मा समाहितचित्तो भूत्वास्य विषये दिव्यं धनु
वीर्यं दिव्यास्त्रमोहनसामर्थ्यात् स्मरन् निश्चितवनं व्रजगत्वाचादत्तं परकीयादत्तं परकीयादत्तं परकीयप्रहारहीनयथाभवति न

तमेवमर्थं प्रशमीक्ष्य सम्यक्स्वस्वकर्मसु स्याद्विसमाहितात्मा स्मरंस्तु दिव्यं धनुषोस्य वीर्यं ब्रा
ज्ञाद्द्यतेकर्मसमारभस्व १२ नलालियमीतियेष्टं यन्त्वामेषेषयाम्यहं स्वं च राजधर्माणां त्वत्र स्यच
मतिमेता १३

यो शत्रुपराभककर्मारभस्व १२ हेम — ति श्रेष्ठ एष शास्त्रबुद्धे गुरुं त्वां दृश्य ति श्रियं एश्वर्य दृष्ट्वा संकटे एष
यामि स्वयं प्रेषितां गोविन्दा वल्लभ्य यापि स्वयं मतिः राजधर्माणामस्माकं न यासतत्र स्यत्वं चमेमैव शास्त्रतः संमतेव १२

श्री रा. वा. सं. टी. १५५

309 अथ राज्ञः द्वितीयस्य वचनस्य तमाह नानेति नानाशस्त्रेषु धर्मार्थनीत्यादिशास्त्रेषु संग्रामे वैशारद्यं संपाद्यमिति शेषः युद्धस्मरणे विजयः कामो
भवतीति तेनोपायेन मयवध्यं वोऽद्ध्यमेवेत्यर्थः यद्वा परस्परनानाशस्त्रेषु वैशारद्यमस्ति नद्यो द्वावशत्रुशस्त्रेणापि रणेऽस्य विजयः प्रार्थ्यापवग्रहेने
व्यामेवेति युध्यायुद्ध मारभ्यमेव नतु नाहं शस्त्रशस्त्रैरपि निवर्तितव्यमित्यर्थः केचित्तु नानाशस्त्रैरिति योऽद्ध्यमिति च पदद्वित्वा नानाशस्त्रकर

नानाशस्त्रेषु संग्रामे वैशारद्यमरिंदम अवध्यमेव वोऽद्याहं काम्यस्तु विजयो रणे १४ ततः
पितुस्तद्वचनं निशम्य प्रदक्षिणं दक्षिणतः प्रभावः चचार भर्तारमतित्वरेण रणाय वीरः प्रति
पन्नबुद्धिः १५ ततस्तैः स्वगणैः ग्रन्यैरिंद्रजित्प्रतिभाजितः युद्धोद्धतकृतोत्साहः संग्रामं संप्रप
द्यत १६ श्रीमान्महाविशालाक्षो राक्षसाधिपतेः सुतः निर्जगाम महातेजाः समुद्र इव पर्वणि
१७

णक संग्रामे वैशारद्ये सामर्थ्ये तु वास्ति अतस्त्वयाऽवध्यं योऽद्ध्यमेव रणे जयस्तु प्रार्थनीय एवेति व्याचक्षते १४ दक्षमिति तः देवाः प्रदक्षिणं
वकार भर्तारं राजानं रावणं रणाय अतित्वरेणेति स्वस्यागतं कृतबुद्धिः १५ स्वगणैः ग्रन्थैः सभास्थैः राक्षसैः युद्धाय उद्धतः तस्मात्सोत्साहः कृतोत्साहः
दत्संग्रामं प्रपद्यत संग्रामपद्यत १६ पर्वणि तिथिं विमानमिति शेषः १७

पद्मिराजोयमः मेरन्यो न्यूनतल्पवेगैः व्यालैः सर्पैः १८ शितशल्यान् तीक्ष्णाग्रान् २१ संप्रति तद्धि प्रयेजानन् हर्षो दिशश्चेत्यनुमानवर्णनं यौद्धास्त्र

सपद्विराजोयमतुल्यवेगैर्व्यालैश्चतुर्भिः सजनीद्वादंष्ट्रैः रथं समारुह्य मसत्यवेगमः माहरोद्वंद्व
निदिष्टकल्पः १८ सरथीधन्वितोग्रः शरैः शरैः सेजोमुमिद्रावरः रथेनाभिययौ द्विषं हनूमानत्र सो
भवत् १९ सतस्सरथनिर्घोषं ज्यास्वनं कार्मुकस्य च निशम्य हरिवीरास्ते संप्रहृष्टस्वरोभवन् २०
दृढं जिचापमादाय शितान् शल्यांश्च सायकान् हनूमंतमभिप्रेत्य जगाम रणपंडितः २१ तस्मिंस्त
तः संप्रतिजानन्दर्षे रणाय निर्गच्छति बाणपाणौ दिशश्च सर्वाः कलुषा बभूवुर्मृगाश्च रौद्रा
बहुधा विनेदुः २२ समागतास्तत्र तु नागयक्षा महर्षयश्चक्रचराश्च सिद्धाः नभः समावृत्य
च पक्षिसंघा विनेदुरुच्चैः परमप्रहृष्टाः २३ आयान्तं सरथं दृष्ट्वा तूर्णमिंद्रजितं कपिः न
नाद च महानादं व्यवर्धत च वीर्यवान् २४ इंद्रजित्स रथं दिव्यमास्थितश्चित्रकार्मुकः धनुर्वि
स्फारयामास तडिदूर्जितनिस्वनं २५

गाः कोष्टप्रभृतयः २२ चक्रचराः ग्रहाः परमप्रहृष्टा विनेदुरिति संबन्धः मिलितं २३ इंद्रध्वजं २५ तडिद्दूर्जितस्य निनदं तडिदूर्जित भमूर्जितस्वनवं २

311 बाहवनतंविनवानसपदिणः कंकादिपत्नपुंखास्ममुसंनवानग्रविचारनात् २८ ग्रभलदप्सपग्रभिमनतलदसपदसंशहस्तेनेसग्रहणंमोद

तत सुमेताअतितीव्रवेगौमहाबलौतौनैरृताधिवीरौ. कपिप्रवीरोथिपनेस्तनूनःसौमैरैन्द्र
विववेद्रवैरौ २९ ततस्यवीरस्यमहारथस्यथनुश्रतःसंपतितसेमनस्य पारन्यवेगंव्यहनन्सह
हस्त्रचारमार्गेपितुरप्रमेयः ९ ततःशराननायननीहणपाल्यान्तुपत्रिणःकाञ्चनचित्रपुंगवा
न् ममोचवीरःपरवीरहन्तासुसनप्रतान्वजसमानवेगान् २८ ततःसततस्पदनतिःस्वनवसुद
गभेरीपटहस्वनंच विकृष्यमानस्यचकार्मुकस्यनिशम्यघोरंपुनरुत्पपात २९ शराणां
मन्तरेष्वाशुव्यवर्त्ततमहाकपिः हरिस्तस्याभिलक्ष्यमोदयनलक्ष्यसंग्रहे ३० शराणामग्रत
स्यस्यपुनःसमभिवर्त्तते प्रसार्यहस्तौहनुमानुत्पपातानिलात्मजः ३१ तावुभौवेगसंपन्नौरण
कर्मविशारदौ सर्वभूतमनोग्राहिचक्रतुर्युद्धमुत्तमम ३२ हनूमतोवेदराक्षसोनरन्नमारुतिः।
स्तस्यमहात्मनोन्तरं परस्परंनिर्विषहौवभूवतुःसमेत्यतौदेवसमानविक्रमौ ३३

यनमोचीऊर्वनव्यर्थीऊर्वतरणामंतरेषुयंग्रेषुनिवर्तनेसैन्यर्थः ३० ग्रभिवर्ननःततःशरमोदसमयेषुनस्मान ३१ निषर्विषहौऽः सहने

युद्ध ३३

312 भीमो वेगवसंपन्नस्त्वपि लक्ष्ये लक्ष्यभूते हनूमति विहन्यमाने शरैरभिघेमघे सतीस्पर्धः हंतेर्गतस्पर्धो न कर्मकर्तरि शानच् समाधि
मयोगेन ध्यानकरणेन तन्मस्पृपन्ना तापसमाहितात्मा एकाग्रचित्तः २४ ततो ध्यानानंतरं ब्रह्मवध्योऽयमिति ध्यानेन ज्ञात्वा निज्ञात्वा
निग्रहार्थं बंधनार्थं बंधनमुद्दिश्य कथं निगच्छेत कथं निश्चितो भवेदिति मतिं विचार ब्रह्मास्त्रेणाव वध्यं ता ज्ञात्वा न दस्त्रेणाने
शरेभ्यः स्वयमेव बुध्यमाने

ततस्तु लक्ष्ये स विहन्यमाने शरेषु भीमो वेगवसंपन्नस्स जगाम चिंतां महतीं महात्मा समाधि
संयोगसमाहितात्मा २४ ततो मतिरात्मसमुज्जन्म[illegible]ष्टकारा तस्मिन्हरिवीरमुख्ये ब्रह्मवध्यतात्
स्य कपीसमीस्य कथं निगच्छेदिति निग्रहार्थे २५ ततः पैतामहं वीरः सोऽस्त्रमस्त्रविदां वरः स
दधे स महातेजास्तं हरिप्रवरं प्रति २६ ब्रह्मवध्योऽयमिति ज्ञात्वा तमस्त्रेणास्त्रतत्त्ववित् निज
ग्राह महाबाहुर्मारुतात्मजमिंद्रजित् तेन बद्धस्ततोऽस्त्रेण राक्षसेन स वानरः अभवन्निर्वि
चेष्टश्च पपात च महीतले २८ ततोऽथ बुध्वा स तदास्त्रबंधं प्रभोः प्रभावाद्विगतात्मवेगः पि
तामहानुग्रहमात्मनश्च विचिंतयामास हरिप्रवीरः २९

निजग्राह बबंध २७ स हनूमानस्त्रस्य तदस्त्रबंधं ब्रह्मास्त्रबंधं ब्रह्मास्त्रबंधं कृत्वा बुध्वा अपि प्रभोर्ब्रह्मणः प्रभावाद्वरदानान्न विगतात्मवेगः
विगतो यपराक्रमो यस्य सोऽपि वेगः पाठांतरं ताहशः अभीत विनश्यति यावत् आत्मनः पितामहानुग्रहं मन्त्रेण मात्रेण दस्त्रनिरोधमुक्ति

313 क्रमेवार्थं स्वहस्तयति ततः इति स्वायंभुवैः स्वयंभूदेवत्यैरनेकपिधेमंत्रैरभिमंत्रितं ससिद्धं भवति नारदेणं वस्त्रा संतनकृतनिरोधं बुधा पितामहा
लब्धवरस्तं पाशकं पर्यचिंतयामास ४० लोकगुरोः प्रभावो महत्त्वमतोऽस्यास्त्रबंधस्य विमोक्षणे शक्तिर्नास्तीत्येवं ध्यानेन नत्त्वाल्वापव मनुभू

ततः स्वायंभुवैर्मंत्रैर्ब्रह्मा संवाभिमंत्रितं हनूमांश्चिंतयामास वरदानं पितामहात् ४०
नमेस्यबंधस्य च शक्तिरस्ति विमोक्षणे लोकगुरोः प्रभावात् इत्येवमेवंविहितोस्त्रबंधो म
यात्मयोनेरनुवर्तितव्यः ४१ सवीर्यमस्त्रस्य कपिर्विचार्य पितामहानुग्रहमात्मनश्च
विमोक्षशक्तिं परिचिंत्य पितामहाज्ञामनुवर्तते स्म ४२ अस्त्रेणापि हि बद्धस्य भयं मम न जा
यते पितामहमहेन्द्राभ्यां रक्षितस्यानिलेन च ४३ ग्रहणे चापि रक्षोभिर्महन्मे गुणदर्शनं
राक्षसेन्द्रेण संवादस्तस्माद्गृह्णंतु मां परे ४४

यमानप्रकारेण मम मानेन विहितस्त्रात्मयोनेरस्त्रबंधो मयानुवर्तितव्य एव मुहूर्तमात्रं सोढव्य एव ४१ विमोक्षशक्तिं महत्तां अंतर
भाविनीं त्वा विचिंत्य त्यक्त्वा मुहूर्तमात्रं पितामहाज्ञानुवर्तते स्म ४२ भयं न जायते इत्यत्र हेतुः पितामहेत्यादि त्ययास प्रवृत्तिसमये एव
त्रयाणां रक्षा प्राप्तकः ४३ मे महद्ग्रहणाद्दर्शनमणिनिशेषः न देवा राक्षसेन्द्रेण संवाद इति ४४

314 निसृष्टार्थः उक्तः दीनो ऽ तिभावः समीक्ष्यकारी विचारपूर्वकं कार्यकर्ता अभिगतैः प्रसह्य निगृह्य बलाद् दीनतापरिभर्त्स्यमानः सतनापीडि-
तिरेवेतिभावः ४५ शाणवल्कैस्तेजसमरज्जुभिः सहितैः रजरूपेणाकृतैरुग्रमवीरैः द्रुमवल्कलैः ४६ कोनुरुत्तलात्मा दृष्टुं वधूस्येति निःसृ-

सनिसृष्टार्थः परवीरहंता समीक्ष्यकारी विनिवृत्तचेष्टः परैः प्रसह्याभिगतैर्निगृह्य तता
दैन्यैस्तैः परिभर्त्स्यमानः ४५ ततस्तेरात्मसमाहस्थाद् विनिवेष्टमरिंदमं ववंधुः शरनवल्कैः
सुदृढमवीरैश्च सहितैः ४६ स रोचयामास परैस्तु वधं प्रसह्यवीरैरभिगर्हणाकौतनद्दलात्मा
यदि राक्षसेन्द्रो द्रष्टुं व्यवस्येदिति निसृष्टार्थः ४७ सवद्धस्तेन वल्केन विमुक्तोऽस्त्रेण वीर्यवा
न् अस्त्रवंधः सचान्यद्धि ववधमन्ववर्तते ४८

तार्थः निसृष्टकार्यं नतः सत्त्वमस्यनत्वं भाव्यतापेक्षितत्वात् वंधस्तुरोचयामास ४७ अस्त्रवंधो मोक्षोऽपि न देवनाचत इति वल्कलेनततने-
न्यरैवववन्नः अस्त्रेणात विमुक्तः उक्तस्तत्राहस्त्रवंधो मंत्रवधोऽन्यवंधनानुवर्तनेनेतरवंधेन सहनतिष्ठतिन्नसिन्सतिमंत्रवीर्यं नश्य

[illegible] ५७

श्री
रा वा
सु टी
१५८

315 इममर्थमिंद्रजिदपि ज्ञातवानित्याह अथेति अस्त्रेण विमुक्तं विचार्य ज्ञात्वा अन्येन बद्धोपि इन्नमात्रमनुवर्ततेस्त्रेणाबद्धं इत्यनेन विचार्येति चिंतां जगा
मेति संबंधः अनुवर्ततेसु मिति पाठे चिंतास्वरूपमिदं यत्नाशान् एवं देन गामेत्यर्थः चिंतामाह अहो इति पाठांतरे चिंतांतरमिदं मया कृता
राक्षसैः यन्मंत्रगतिर्न विमृष्टा न विचारिता अस्त्रमन्यबंधमंत्रं बंधो न सहत इति तत्तामिमर्थः पुनश्च नास्त्रे इत्यस्य प्रयोज्यं न ज्ञाह अस्त्रबाल्यादिवि

अथेंद्रजित्तं द्रुमचीरसंवृतं विचार्य वीरः कपिसत्तमं मतं विमुक्तमस्त्रेण जगाम चिंतामन्येन बद्धो ह्यनुव
र्ततेस्त्र ४९ अहो महत्कर्म कृतं निरर्थं न राक्षसैर्मंत्रगतिर्विमृष्टा पुनश्च नास्त्रे विहते।
स्त्रमन्यत्प्रवर्तते संशयिताः स्म सर्वे ५० अस्त्रेण हनुमान्मुक्तो नात्मानमवबुध्यत कृ
ष्यमाणस्तु रक्षोभिस्तैश्च बंधैर्निपीडितः ५१ हन्यमानस्ततः क्रूरैः राक्षसैः कालमुष्टि
भिः समीपं राक्षसेंद्रस्य प्राकृष्यत स वानरः ५२

हितेषु नरत्वस प्रयोगं बंधं न प्रवर्तते नेन सर्वे वयं संशयितजयाः एवं मुक्तोयं सर्वानपि हन्यादिति भावः ५० अस्त्रविमोक्षं राक्षसमोक्षं च वदन् परा
वृत्तया ज्ञानपि हनूमांस्तन्नाज्ञापयतीत्याह अस्त्रेणेति अवबुध्यत इत भावितपर्यंतया वक्ष्यतीति अस्त्रमोक्षं न प्रकाशयति
स्मेत्यर्थः तैर्बंधैः लौकिकबंधैः अत एव कृष्यमाणो वा हिंसणाः राक्षसेंद्रसमीपं प्राकृष्यत ५१ ५२ १५८

316 कस्य सत इति शेषः को भावाश्रयः अस्य इति शेषः कस्याश्रयेयौ वंति भयद्भयस्त्यर्थः ५४ यत्र रावणः स्थितस्तत्र स्या राक्षसाः पृथुवन्नित्यर्थः ५५

कपींद्रजितं प्रसमीक्ष्य मुक्तेमसेणावद्धं द्रुमवीरमृत्तैः अदर्शयत्तन्नमहाबलं ते हरिप्रवी
रं सगणाय राज्ञे ५२ तं मत्तवद्वध्यमानं गं बद्धं कपिवरोत्तमं राक्षसा राक्षसेंद्राय रावणाय न्य
वेदयन् ५४ कोयं कस्य कुतो वापि किं कार्यं कोभ्युपाश्रयः इति राक्षसवीराणां दृष्ट्वा सं
जज्ञिरे कथाः ५५ हन्यतां दह्यतां वापि भक्ष्यतामिति चापरे राक्षसास्तत्र संक्रुद्धाः परस्प
रमथाब्रुवन् ५५ अतीत्य मार्गं सहसा महात्मा स तत्र रक्षोधिपपादमूले ददर्श राज्ञः परि
वारवृद्धान् गृहं महारत्नविभूषितं च ५६ रक्षोभिर्विकृताकारैः कृष्यमाणमितस्ततः
स ददर्श महातेजा रावणः कपिसत्तमं तेजोबलसमायुक्तं तपंतमिव भास्करं सहसा
पि यानिवापि ददर्श कपिसत्तमः ५८ स रोषसंवर्तितताम्रदृष्टिर्दशाननस्तं कपिमन्ववेक्ष्य
अथोपविष्टान् कुलशीलवृद्धान् समादिशत्तं प्रति मुख्यमंत्रीन् ५९

परिवारवृद्धान् परिवारकान् इत्यर्थः ५६ ५७ ५८ वक्ष्यमाणसंदेशेपोः थेति मंत्रीनं मंत्रिण इत्यर्थः ५९

श्री
रा वा
सुं टी
१५४

317 कार्यार्थं कर्तव्यमर्थं स्वप्रयोजनं च समाहारद्वंद्वः अर्थस्य मूलमुक्तप्रयोजनकर्तृकं उत्तराणार्थस्य हनूमत्प्रेरकः सुग्रीव इत्यर्थः १९ नतिमानः
इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे अष्टाचत्वारिंशः सर्गः ४८ तस्य कर्मणा जनितः यत्नरावणस्येति तत्तेन हनूमतिक स्यापि कर्मणोः कृतत्वा

यथोक्तमेतैः सकपिप्रवीरः कार्यार्थमर्थस्य च मूलमादौ निवेदयामास हरीश्वरस्य दूतः
सकाशादहमागतोस्मि १९ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये सुंदरकांडे अष्टाचत्वारिंशः ४८
ततः स कर्मणा तस्य विस्मितो भीमविक्रमः हनूमान्क्रोधताम्राक्षो रक्षोधिपमवैक्षत १
भ्राजमानं महार्हेण कांचनेन विराजता मुक्ताजालावृतेनाथ मुकुटेन महाद्युतिं २ वज्र
संयोगसंयुक्तैर्महार्हमणिविग्रहैः हैमैराभरणैश्चित्रैर्मनसेव प्रकल्पितैः ३ महार्ह
क्षौमसंवीतं रक्तचंदनभूषितं स्वनुलिप्तं विचित्राभिर्विविधाभिश्च भक्तिभिः ४ विचित्रै
दर्शनीयैश्च रक्ताक्षैर्भीमदर्शनैः दीप्ततीक्ष्णमहादंष्ट्रैः प्रलंबदशनच्छदैः ५

गो।

दिति कनकः युद्धदारं स्वयं यकर्मणोत्यर्थनीयः १२ वज्रसंयोजनं वहनेन युक्तैः खचितैः महार्हमणिपिविग्रहैः वज्रमूलमणिप्रथा
नस्वरूपैः ३ भक्तिभिः शैवचित्ररचनाविशेषैः ४ विचित्रमाश्चर्यभूतं दशनच्छदैः प्रलंबलंबदशनच्छदवंत ५ १५४

318 शिरोभिर्दशभिरिति हनूमतो दर्शनकाले रावणस्य विभीषणरूपकरणादिति बोध्यं ५ हारेणोपलक्षितं केयूरांगदयोः स्वांगविशेषणं ६ चतु

शिरोभिर्दशभिर्वीरं भ्राजमानं महौजसं नानाव्यालसमाकीर्णैः शिखरैरिव मन्दरं ६ नी
लाञ्जनचयप्रख्यं हारेणोरसि राजता पूर्णचन्द्राभवक्त्रेण सबालार्कमिवाम्बुदं ७
बाहुभिर्बद्धकेयूरैः चन्दनोत्तमभूषितैः भ्राजमानाङ्गदैर्भीमैः पंचशीर्षैरिवोरगैः ८
महति स्फाटिके चित्रे रत्नसंयोगचित्रिते उत्तमास्तरणास्तीर्णे सूपविष्टं वरासनम ९
अलंकृताभिरत्यर्थं प्रमदाभिः समन्ततः वालव्यजनहस्ताभिरारात्समुपसेवितम १०
दुर्धरेण प्रहस्तेन महापार्श्वेन रक्षसा मंत्रिभिर्मन्त्रतत्वज्ञैर्निकुंभेन च मंत्रिणा ११ उपो
पविष्टं रक्षोभिश्चतुर्भिर्बलदर्पितैः कृत्स्नं परिवृतं लोकं चतुर्भिरिव सागरैः १२ मंत्रि
भिर्मन्त्रतत्वज्ञैरन्यैश्च शुभदर्शिभिः आश्वास्यमानं सचिवैः सुरैरिव सुरेश्वरं १३
अपश्यद्राक्षसपतिं हनूमानतितेजसं विष्ठितं मेरुशिखरे सतोयमिव तोयदं १४ स तैः सं
पीड्यमानोपि रक्षोभिर्भीमविक्रमैः विस्मयं परमं गत्वा रक्षोधिपमवेक्षत १५

भिः सागरैः परिवृतं कृत्स्नं लोकं भूमण्डलमिवेत्यर्थः १२ मंत्री बुद्धिसहायः सचिवः कार्यसहायः रक्षोभिः यमवेक्षतन्नवरक्षः कृतपीडामित्यर्थः १५

319 सर्वसंबन्धिमतोप्यधर्मवतोमहानदोषइत्याहयद्यीतिवलवानपर्वविधसमहेरण्यम्लनतदः धर्मोपद्यस्मिन्स्यानतदायंराक्षसेश्वरःशाक
स्यसुरलोकस्यापिविरसुवद्वाद्विनास्यानयद्वाश्रधर्मइन्याथेश्राछाननग्रयंवलवानराक्षसेश्वरोयद्यधर्मवान्नस्यानदासशाक्रस्येन्यादिया

भ्राजमानंततोदृष्ट्वाहनूमानराक्षसेश्वरं मनसाचिंतयामासतेजसातस्यमोहितः १६ अ
होरूपमहोधैर्यमहोसत्वमहोद्युतिः अहोराक्षसराजस्यसर्वलक्षणयुक्तता १७ यद्यधर्मो
नवलवान्स्यादयंराक्षसेश्वरः स्यादयंसुरलोकस्यसशक्रस्यापिरक्षिता १८ अस्यक्रूरैर्नृशंसैश्च
कर्मभिर्लोककुत्सितैः सर्वेबिभ्यतिखल्वस्माल्लोकाःसामरदानवाः १९ अयंह्युत्सहते
क्रुद्धःकर्तुमेकार्णवंजगत इतिचिंतांबहुविधामकरोन्मतिमान्कपिः दृष्ट्वाराक्षसराजस्य
प्रभावममितौजसः २० इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ४९ तमुद्वीक्ष्यमहा
बाहुःपिंगाक्षंपुरतःस्थितं रोषेणमहताविष्टोरावणोलोकरावणः १

स्यवेः १८ केनविभ्यतीतिप्रादक्केमरतीतिपदच्छेदः ९ २० नेअधर्मेहतत्वात्स्वपनावाभिनाशाकप्रवेतिभीवैः १९ २ मरमानः
इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेएकोनपंचाशःसर्गः ४९ अविष्टः आसीदितिशेषः १

320 तेजसावृतं तद्देहेनेति शेषः शंकाहतात्मेत्युक्तं शंकामेवाह नंदी वानररूपधारी गोपप्रमथगणाधिपः २ शप्तः सन्नुपहसद्यास्मै तैस्त्वं वनापीयाभ
विषनीतिशापः वलिसुतो वाणो वा महेश्वरभक्तत्वात् दिनापेपितरतिशंका ३ कालयुक्तं कालोचितं ४ कुतआगत इति शेषः किं वा

शंकाहतात्मा दध्यौ स कपींद्रं तेजसावृतं । किमेष भगवान्नंदी भवेत्साक्षादिहागतः २ येन
शप्तोस्मि कैलासे मया प्रहसिते पुरा । सोयं वानरमूर्तिः स्यात्किंस्विद्बाणोपि वासुरः ३
स राजा क्रोधताम्राक्षः प्रहस्तं मंत्रिसत्तमं । कालयुक्तमुवाचेदं वचो विपुलमर्थवत् ४
दुरात्मा पृच्छ्यतामेषः कुतः किं वास्य कारणं । वनभंगे च कोस्यार्थो राक्षसीनां च तर्जने ५
मत्पुरीमप्रधृष्यां वै गमने किं प्रयोजनं । आयोधने वा किं कार्यं पृच्छ्यतामेष दुर्मतिः ६
रावणस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्तो वाक्यमब्रवीत् । समाश्वसिहि भद्रं ते न भीः कार्या त्वया कपे
यदि तावत्त्वमिंद्रेण प्रेषितो रावणालयं । तत्त्वमाख्याहि मा ते भूद्भयं वानर मोक्ष्यसे ८
यदि वैश्रवणस्य त्वं यमस्य वरुणस्य च । चाररूपमिदं कृत्वा प्रविष्टो नः पुरीमिमां ९

कारणं कोस्य प्रेषकस्त्वर्थः ५ मत्पुरीमुद्दिश्येति शेषः आयोधने किं करोदि भिर्युद्धे यद्वा मत्पुरीगमने मत्पुरी मामाविति शेषः
आर्षषष्ट्याभावः ६ ७ मोक्ष्यसे वंधनादिति शेषः ८ चाररूपे चाराणां इच्छन्नवषनाच्छुमकृतवानररूपं ९

श्री
रा॰ वा॰
सं॰ टी॰
१६१

321 ऊतएवचिंतानमवृद्दनदृष्टिवानरमितिदमर्थीतांतं १॰ ग्रवेतिग्रयचेतमर्थः पत्रिमितः पत्नयोजनः तत्कथयस्वेति संबंधः एवमुक्तः प्रहस्ते
नेतिशेषः रक्षोगणेश्वरं प्रहस्तमलस्ताकृत्यरावणं वेमयाकृत्वाश्रमीदृिमनेरेणल्लवः २ वहणास्यवाहनेशनिशेषः धनदेवविल्लु
नावेमेसख्येननस्ताभ्यांवादितोनास्मि ३ एषवानराकृतेनिमिमजातिरेवनन्मकृतेनवधनोवानरएवाहमिहागतः वानरस्याज्ञा

विल्लुनाप्रेषितो ''''''''''' '''' वाजुयकांक्षिणा नहिदैतेवानरंनेजोरूपमात्रेनतुवानर
तततः कच्छयस्ताद्यनेनतोवानरमाह्नसे श्रन्दनेवदनेष्वापिदुर्लभनवजीविते ॥
ग्रवायधिनेनत्नग्रवेशोरावणालये एवमुक्तोहरिवरस्तदारक्षोगणेश्वरं २ ग्रब्रवीत्रा
स्मिधाक्कृस्मयस्यवरुणास्यच धनदेननमेसख्यंविल्लुनानास्मिचोदितः ३ जातिरे
वममत्तेषावानरोहमिहागतः दर्शनेराक्षसेंद्रस्यतदिदंदुर्लभमया ४ वनंराक्षस
राजस्यदर्शनार्थेविनाशितं ततस्तेराक्षसाःप्राप्ताबलिनायुद्धकांक्षिणः ५

गासनेकिंप्रयोननंतत्राहदर्शनेइतिराक्षसेदस्यतवदर्शनेनेनदर्शनमतमिहागतइत्यर्थः नहिदेनवदर्शनंदुर्लभंप्रकारांतरेणायायां
वयलाभमितिमत्वानवदर्शनार्थेवनंविनाशितंग्रयदर्शनोपायोभवत्वेवेत्याहततः वनभग्नानेरित्यर्थः ५४

322 इदानींयुद्धप्रयोजनमाह रक्षणार्थमितिप्रतियुद्धंमयाप्रतिभटपास्त्वाकृतंयुद्धं: नन्वेवंभाविबंधाद्यपर्यालोच्यकथंयुद्धंकृतंतत्राहास्त्रे
तिअस्त्रैर्वैत्रास्त्रातेःपाशैर्यमापाशानैःपंचवेत्ररपाशाकथामपिहेतोपास्तेन्मुक्तदेवासुरैरमिलितैरपीत्यर्थः ४६ उक्तंस्वैवेचबलंतत्राहपि
तामहादितिनदनुग्रहादित्यर्थः ममापितन्तुकेवलंनवैवंमर्थः एषवरइतिबलविशेषद्रूपरस्त्यर्थः नहिंकथंबंधनमुपगतेनत्राहराजा
नमितिअस्त्रमनुवर्तितनिवृत्तमप्यनुवर्तिनमिव ४७ नदेवाहमिमुक्तइतिविमुक्तोपिसास्त्ररवग्रभिवेदितः अनीयनवतापितःपंचपी

रक्षणार्थंचदेहस्यप्रतियुद्धंमयारणे अस्त्रपाशैर्नशक्योहंबद्धुंदेवासुरैरपि ४६ पितामहा
देषवरोममापिहिसमागतः राजानंद्रष्टुकामेनमयास्त्रमनुवर्तितं ४७ विमुक्तोप्यहमस्त्रेण
राक्षसैस्त्वभिवेदितः केनचिद्रामकार्येणआगतोस्मितवांतिकं ४८ दूतोहमितिविज्ञायरा
घवस्यामितौजसः श्रूयतामेववचनंममपथ्यमिदंप्रभो ४९ इत्यार्षेसुंदरकांडेपंचाशःसर्गः ५०

ज्ञामनुभूयममदर्शनेकिंप्रयोजनंतत्राहकेनचिदिति रामकार्येणेतिपाठः पांक्तः ४८ रामस्यतद्वचकःसंबंधस्तत्राहदूतइतिना
मोपिसीतान्वेषणमेवकार्यंपरंप्रयासेनदर्शनेकिंफलंतत्राहश्रूयतामितिवचनेसंदेशवचनंतत्कथनार्थमयंप्रयासइतिभावः ४९
नमानः इतिरामायणेसुंदरकांडेपंचाशःसर्गः ५०

श्री
रा वा
स टी.
१६२

323 अथ सुग्रीवसंदेशाकनव्याजेन सामं दृष्ट्वा परविषयत्वनिश्चयापन्यायानुसारेनवेति जिज्ञासुस्तनमित्यादि १ आनादरीणां तिस्वेक्ष्य
कार्थाकालोक्तिः कुशलमब्रवीत् प्राचीदित्यर्थः २ दमंस्त एवसंपादिके ३ सध्यसंदेशावक्रमंपोद्घातोपजनेति पितेव बंधुरस्य

तं समीक्ष्य महासत्त्वं सत्त्ववान् हरिसत्तमः वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तामुवाच दर्शनाननं १ अहं सु
ग्रीवसंदेशादेव प्राप्तस्तवान्तिके राघवेण हरीशस्त्वां भ्रात्रा च कुशलमब्रवीत् २ आनेतुः श्रृणु स
मादेशं सुग्रीवस्य महात्मनः धर्मार्थसहितेन वाक्यमिदं त्वामहं च वदतमं ३ राजा दशरथो ना
म रथकुंजरवाजिमान् पितेव बंधुर्लोकस्य सुरेश्वरसमद्युतिः ४ ज्येष्ठस्तस्य महाबाहुः पुत्रः
प्रियवरः प्रभुः पितुर्निदेशात्प्रव्राजितः प्रविष्टो दंडकावनं ५ लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया सह
भार्यया रामो नाम महातेजा धर्मापंथानमाश्रितः ६ तस्य भार्या जनस्थाने भ्रमसीतेति विश्रु
ता वैदेहस्य सुता राज्ञो जनकस्य महात्मनः ७ मार्गमाणस्तु तां देवी राजपुत्रः सहानुजः
ऋष्यमूकमनुप्राप्तः सुग्रीवेण च संगतः ८

करत्वर्थः प्रद्यास्नतापद्नावेति विशिष्यनज्ञातमित्यर्थः ७ तां मार्ग
माणः सरामः ऋष्यमूकं प्राप्तः सुग्रीवेण च संगतस्तु ग्रेने नैव तत्पातेन देसुग्रीवसंदेशकं तदा हिमयोर्वैवस्तुगंगमनात्येववदेन ८ १६२

324 निवेदितंप्रतिज्ञात्वातमितिमनुकर्षः ९ त्वयाविज्ञातएवैषो वालीतिराघवंप्रतिममोक्तिः तेनरामवलातिशयवोधनं ॥ त्वांदिदृक्षुरि
हागतइतिपाठः त्वांसुग्रीवभ्रातारंराघवंज्ञातासिनदृष्टेसर्वलोकहृतानतः समानागतिवक्ष्यतीतिसुग्रीवेणागतदेवानपेक्ष्यपरिगं

तस्यतेनप्रतिज्ञातंसीतायाः परिमार्गणं सुग्रीवस्यापिरामेणहरिराज्यंनिवेदितं ततस्ते
नप्रियेहत्वाराजपुत्रेणवालिनं सुग्रीवस्यापितेराज्येहृत्यादाशुगणेश्वरः ९ त्वयाविज्ञा
तएवैषवालीवानरपुंगवः सतेननिहतः संख्येशरेणैकेनवानरः समीतागणेणैवमुग्रः सुग्री
वःसत्यसंगरः हरीसंप्रेषयामासदिशः सर्वाहरीश्वरः १२ नाहरीणांसहस्राणिशतानिनियुता
निच दिक्षुसर्वासुमार्गंतेह्यधश्चोपरिचांवरे १३ वैनतेयसमाकेचिकेचित्तत्रानिलोपमाः
अस्तगतयःशीघ्राहरिवीरमहावलाः अहंतुहनुमान्नाममारुतस्यौरसःसुतः सीतायास्तुकृ
तेतूर्णंशतयोजनमायतं ॥ समुद्रंलंघयित्वेवतांदिदृक्षुरिहागतः भ्रमताचमयादृष्टागृहे
तेजनकात्मजा १६ तद्भवान्दृष्टधर्मार्थस्तपःकृतपरिग्रहः परदारान्महाप्राज्ञनोपरोद्धुंत्व

कृत्वादिदृक्षुरिहागतइतदेवानपेक्ष्य [illegible] भ्रमतामयाजानकीदृष्टा १२ अतःपरंयहृकंवंमित्रपदत्स्यत ॥
हृदामीत्याहतस्ववानितिदृष्टधर्मार्थः तेनसाक्षात्कारवानतपःकृतपरिग्रहः तपोवलजातपनथान्याहिपरिग्रहः तपोवल
नपतनादपास्यमनः परदारान उपरोद्धुंनार्हसि दृष्टधर्मार्थत्वात्वादेवमहाप्राज्ञत्वं १८

श्री
रा वा
सं टी.
१८३

325 नन्वेतेन मम का हानिस्तत्राह नदीतिधर्मविरुद्धत्वादेव बहुपापेषु च हननरूपकारणेषु नन्तु सर्वपापप्रकीरसमर्थस्त किमनया
विभीषकयेत्यत आह मूलघातिषु समूलनाशकथप्रतीकारसामर्थ्यमिति भावः १८ मूलघातित्वमेव प्रपंचयति कश्चिदिति १९
विधेनविद्यते व्यलीकमपराधं २० न तस्मात्त्रिकालहिते सीतादानेन पूर्वापराधनाशनवन्तेमाने त्वं यावरोधयात भावि

नेदृधर्मविरुद्धेषु बहुपातेषु कर्मसु मूल
घातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः १८ क
श्चिल्लक्ष्मणमकानां राम कोपानुवर्ति
ना शत्रूणामप्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि १९
न चापि त्रिषु लोकेषु राजन् विद्येत कश्चन राघ
वस्य व्यलीकं यः कृत्वा स्वस्थमवाप्नुयात् २० त
त्त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च मन्य
स्व मरणार्हं त्वं जानकी प्रतिदीयतां २१

शुभदेतत्वात्तु त्रिकालहितं त्वं धर्म्यार्थानुयायिनीतिशास्त्रानुगतं वाक्यं मयोच्यमानं नरणार्हलेनिपांकः पाठश्निकनकः
पुरुषश्रेष्ठर्थः नदेवाक्यमाहज्जानकीप्रति दीयतामिति २१

१८३

326 अतःसीतानाशात्मीत्यपह्नवस्तुपराक्रमस्यहृष्टहृष्टाद्दीनिघनस्तद्गृहीयाद्दृष्टाःतेऽपलायोऽणक्वइतिभावः किंचयतवानरकोटिरपिदुर्लभं
सीतादर्शनंतन्मयालब्धंअतःशेषंपिष्टपतद्दुत्तरकर्मसीतानयनरूपनत्रतत्साधनेरामःसएवनिमित्तंकारणंसत्कृत्यमतअनिष्यति
वेदमात्रमितिभावः २२ अतःरावणाहितमाहलक्षितेतियत्रगीमिवसत्वनाशिकार्यानजानामिसामयापेणेकपरायणालक्षिता
तदीपरोणकाग्निनैवपन्नगीविषाग्निर्ज्वीवत्वंनगरंग्रंभविष्यतीतिभावः २३ ओजसाग्राहादारशक्तिवलेन २४ तपःसंतापेनन

दृष्टाह्नीयंमयादेवीलब्धंयदिहदुर्लभं उत्तरंकर्मयच्छेषंनिमित्तंतत्रराघवः २२ लक्षितेय
मयासीतातथाशोकपरायणा गृहीयानांभिजानामिपंचास्यामिवपन्नगीं २३ नेयंजरयि
त्वशक्यासासुरैरमरैरपि विषसंसृष्टमत्यर्थंभुक्तमन्नमिवौजसा २४ ततःसुचापल
मस्त्विसायंधर्मपरिग्रहः नसत्यनाशायितुंमायात्मप्राणपरिग्रहः २५ अवश्यंतेनपा
भियोभवान्समनुपश्यति आत्मनःसाहसैर्देवैर्वैहतस्तन्त्राप्ययंमहान् २६

पःकरणायोधर्मत्वाद्योधर्मपरिग्रहोधर्मसाध्यःपरिग्रहःपेम्पवयंआत्मप्राणपरिग्रहस्तुआत्मप्राणान्वंचिरकालंपरियहस्याग्र
दुर्लभंहिस्सुसपरदारपरिग्रहस्वरूपपरमाधर्मेणनाशायितुंनान्यः २५ चपिचयादेवायवध्यतामन्यसेनत्रापितयाजन्यस्वकृतमेवका
रणंमनोधर्मदानिनंकार्यंतिवदंतिअवध्यतामितितत्रापिअवमहानयमेवनयामघपमस्कंपपवहतारित्यर्थः २६

श्री
रा वा
से टी
१९४

327 किंचदेवाय्यथस्यापि प्राणत्राणं कर्तुमित्याह सुग्रीव इति यस्माद्धरयद्गहणावेलायां वच्छं किंन हंत मेघान्यपवार्य राम श्चासस्मात्स
ग्रीवात्ते प्राणत्राणे सामर्थ्यं नास्तीति भावः २७ न तु तपो बलान्मे सर्वतोऽन्नयो भविष्यतीत्यत्राह न त्विति यः शुभानधर्मफलसंहि
तः बलवतया फलोन्मुखाधर्मसंवृद्धत्वं प्रकृष्टधर्मोपसंहारमति धर्मोपसंग्राहदेव तमपि नन्वतेति धर्मफलमिति शेषः किं तु न
देवफलं फलोन्मुखाधर्मफलमेवान्वेति न तु धर्मबलादधर्मनाशो भविष्यतीत्यत्राह धर्म इति अल्पको धर्मो न तु प्रभावेधर्म
श्च धर्मस्य नाशने चाल्पको धर्मो नाशकः एवं चास्याधर्मस्य त्वत्कृतस्य धर्मोपेक्षयोत्कटत्वाच्चिरकालत्वाच्चाधर्मस्यैव नव पापं कार्यं तस्य

सुग्रीवो न चेद्देवो यं न यद्दोनचराद्भसः मानुषो राघवो राजन् सु
ग्रीवश्च हरीश्वरः तस्मात्प्राणपरित्राणं कथं राजन् करिष्य
सि २७ न तु धर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितं तदेवफलम
न्वेति धर्मश्चाधर्मनाशनः २८

सकलधर्मस्य नाशक इति भावः केचित्तु धर्मोपसंहारमधर्मोफलसंहितं इति पाठः धर्मोपसंहारं धर्ममुपसंहृत्य तेनैवेति
धर्मफलं सर्वं न तद्धर्मफलसंहितेन न भवति अधर्मफलेन न तु केन महानुभवं न भावनितन स्मादेवफलमन्वेति धर्मफलं सु
त्वमन्वेति एवमधर्मः स्वतु पफलमेवान्वेति अग्रे धर्मोनाधर्मनाशन इति पाठः एवं कृतेऽधर्मः धर्मस्येदानीं कृतस्य न ना
शनस्याद धर्मोपि धर्मनाशनो नेत्यर्थः इति वदन्ति न चार्थसामंजस्यमत्रैवं विभाव्यं २८

१९४

328 ननु किं मे धर्मो यत्कृत्यं एवं नेत्यादि ग्राम्यमिति नीतावत्यधर्मः संयमः पूर्वमिति यावत् नष्टस्य परदारहरणरूपस्य क्षिप्रमेव प्रपत्स्यसे अनुभवदे
पुण्यपापैरिति न्यायादिति भावः २९ अतः स्वहितं चिन्तयेत्याह जनस्थानेति सख्यं च बुध्वा आत्मनो हितं बुध्यस्वेत्यन्वयः ३० न
त्वेव कर्तृत्वादिनस्तव कोऽरक्षक इति चेत्तत्राह कामिति यद्येष मिनत्रर्थः तर्हि कुतस्त्वत्राणं न करोषीत्यत्राह तस्यैष्य स्यादेहेन

ग्राम्यं धर्मफलं तावद्भवता नानात्र संशयः फलमस्याप्यधर्मस्य क्षिप्रमेव प्रपत्स्यसे २९
जनस्थानवधं बुध्वा वालिनश्च वधं तथा रामसुग्रीवसख्यं च बुध्यस्व हितमात्मनः ३०
कामं खल्वहमप्येकः सवाजिरथकुञ्जरां लंकां नाशयितुं शक्तस्तस्यैष तु न निश्चयः ३१
रामेण हि प्रतिज्ञातं हर्यृक्षगणसन्निधौ उत्सादनममित्राणां सीता यैस्तु प्रधर्षिता ३२
अपकुर्वन् हि रामस्य साक्षादपि पुरन्दरः न सुखं प्राप्नुयादन्यः किं पुनस्त्वद्विधो जनः ३३
यां सीतेत्यभिजानासि येयं तिष्ठति ते गृहे कालरात्रीति तां विद्धि सर्वलंकाविनाशिनी ३४

तस्य रामस्य एषः मत्कर्तृक लंकानाशविषयो निश्चयो न स्वास्याज्ञां विना तदनुष्ठानमकार्यमिति भावः ३१ नदीयतिश्च
याभावस्पष्टयति रामेणेति स्वामिना स्वकर्तव्यत्वेन प्रतिज्ञातस्यार्थस्य सेवकेनानुष्ठानमयुक्तं कर्तुमिति भावः ३२ ३३ अपकुर्वन्।
वा यं दारा यां पुनः यथाह ग्रथ ऊर्वाश्चिन्निति कालरात्री महाबलयवर्तिभगवतः शक्तिः ३४

श्री
रा वा
से टी
१९५

329 विग्रहः शरीरं स्कंधावसक्तेन स्कंधसंबद्धकरेणेन ग्राम्यनिग्राम्यश्रोणे ३५ दह्यमानावर्तमानसमीपेलट्प्रत्ययोऽलिकावीथिः ३६ विशे
षतः निकृष्टोच्यमानेववनमित्यर्थः रामदासस्येत्यादिविविशेषणगणमस्मिन्मदीयमेवतत्त्वस्वपरोक्तवाक्यानुवादरूपं व

तदलं कालपाशेन सीताविग्रहरूपिणा स्वयं स्कंधावसक्तेन क्षेममात्मनि चिंत्यतां सीतायास्ते
जसा दग्धां रामकोपप्रदीपिता दह्यमानामिमां पश्य पुरीं साट्टप्रतोलिकां मा नैनद्धारां समूल
कां च समैवविनाशमुपानय स्वामिमित्राणि मंत्रीश्च ज्ञातीन्भ्रातॄन्सुतान्हितान् सैन्य राक्षसराजेन्द्र प्र
णश्य वचनेन मम रामदासस्य दूतस्य वानरस्य विशेषतः सर्वान् लोकान्सुसंहृत्य सभूतान्सचराच
रान् पुनरेव तथा स्रष्टुं शक्तो रामो महायशाः ३९ देवासुरनरेंद्रेषु यक्षरक्षोरगेषु च विद्याध
रेषु नागेषु गंधर्वेषु मृगेषु च ४० सिद्धेषु किन्नरेंद्रेषु पतत्रिषु च सर्वतः सर्वत्र सर्वभूतेषु सर्व
कालेषु नास्ति सः ४१

हितोपदेशाधिकारं नरत्वेऽतिरिक्तजात्यंतरत्वेन प्रत्याननेनोन्यायं वक्तुं त्वं
वसूचितं ३९ सभूतान् सर्वजानीयप्राणिसहितान् अनेन जगत्स्थित्युत्पत्तिसंहारकर्तृत्वं बोधितं ३८-३९ सर्वत्रदेशेषु ४०

९५

330 उक्रमेणार्थं दाख्यायं पुनरादृदेवश्चेति ५२ रामक्रुद्धो देवताभिरपि न त्राणमित्याह ब्रह्मेत्यादि ब्रह्मा स्वयंभूरित्यनेन हिरण्यगर्भः सर्वाधि
कः चतुराननस्ततः प्राग सृष्ट्याधिकारः त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तको रुद्रो वेत्यनेन संहाराधिकारी सुरनायको महेन्द्रो महेन्द्रं स्थैर्यं वा नरेन्द्र उपेन्द्रो वि

ये रामं प्रति युध्येत विस्मितस्त्वत्पराक्रमे सर्वलोकेश्वरस्येह कृत्वा विप्रियमीदृशं रामस्य राज
सिंहस्य दुर्लभं तव जीवितं ५१ देवाश्च दैत्याश्च निशाचरेन्द्र गंधर्वविद्याधरनागयक्षाः रा
मस्य लोकत्रयनायकस्य स्थातुं न शक्ताः समरेषु सर्वे ५२ ब्रह्मा स्वयंभूश्चतुराननो वा रुद्र
स्त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तको वा इन्द्रो महेन्द्रः सुरनायको वा त्रातुं न शक्ता युधि रामवध्यं ५३ स सौ
ष्ठवोपेतमदीनवादिनः कपेर्निशम्याप्रतिमोऽप्रियं वचः दशाननः कोपविवृत्तलोचनः स
मादिशत्तस्य वधं महाकपेः ५४ इत्यार्षे सुंदरकाण्डे एकपंचाशः ५१ स तस्य वचनं श्रुत्वा वा
नरस्य महात्मनः आज्ञापयद्वधं तस्य रावणः क्रोधमूर्छितः १

लः पालनाधिकारी एषय त्रिमूर्तिभिरत्राणं सिध्यति रामस्यैव मूर्तित्वात् ५२ ५४ भयमानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे एकपंचाशः ५१

श्री रा वा सुं टी ९९

331 दौत्यं स्वीयं हतवतः कर्म यथावन्निवेदितवतो हनूमतः वधं तं महाराक्षसाज्ञप्तं वधं नानुमेने २ न च कार्यं हतवधरूपं कार्यविधौ उचितक
त्वसंपादने स्थितः निश्चितबुद्धिरित्यर्थः ३ शत्रुजितं वनमग्रजं च ४ प्रतिज्ञातं त्यज रोषं दमस्वेत्यन्वयः परावरज्ञाः सर्वकार्यवि

वधेन स्य समाज्ञप्ते रावणेन दुरात्मना निवेदितवतो दैन्यं तान्मेने विभीषणः २ तं रक्षो
धिपतिं क्रुद्धं न च कार्यमुपस्थितं विदित्वा चिंतयामास कार्यं कार्यविधौ स्थितः ३ निश्चि
तार्थस्ततः साम्ना पूज्यं शत्रुजिदग्रजं उवाच हितमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ४ क्षमस्व
रोषं त्यज राक्षसेंद्र प्रसीद मे वाक्यमिदं शृणुष्व वधं न कुर्वंति परावरज्ञा दूतस्य संतो वसु
धाधिपेंद्र ५ राजधर्मविरुद्धं च लोकवृत्तेश्च गर्हितं तव चासदृशं वीरकपेरस्य प्रमापणं
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च राजधर्मविशारदः परावरज्ञो भूतानां त्वमेव परमार्थवित् ७ गृह्यंते
यदि रोषेण त्वादृशोपि विचक्षणाः ततः शास्त्रविपश्चित्वं श्रम एव हि केवलं ८

दः यद्वा कोटज्ञाः संतो दूतस्य वधं न कुर्वंति ५ लोकवृत्ते लोकव्यवहारस्य प्रमापनं वधः ६ कृतज्ञत्वेनापकारिणोपि वधीन्या
य्यो न ता दृशोस्मिन् ७ त्वादृशः निक्किने नेवद्भवचन शास्त्रविपश्चित्त्वं शास्त्रपांडित्यसंपादनश्रमः केवलश्रम एव व्यर्थश्रम इत्यर्थः

श्रीराम
९९

332 हतदंडः हृतेविहितोदंडः ९ पापकारिणांराजद्रोहिणां ॥ धर्मस्यमूलंधर्ममूलंदोषोकाकीर्तिंनृपः १२ समयेषुस्वस्वामिनियोगात्
स्थानकालेषु १२ मोक्षमुंडनलक्षणसन्निपातः हृतपयोग्यांकनकसंभृतयितिनीयः वैनृप्यादीनामेकैकंचात्तथालक्षणानास

तस्मात्प्रसीदशत्रुघ्नराजहंसेंद्रदुरासद शुक्रापुक्रंविनिश्चित्यदनदंडोविधीयतां ९ वि
भीषणवचः श्रुत्वाराजहंसेश्वरः कोपेनमहताविष्टोवाक्यमेतदब्रवीत् १०नपा
पानांवधेपापविघ्नेशत्रुसूदनः तस्मादिमंवधिष्यामिवानरंपापकारिणं ॥ धर्म
मूलंवद्देदोपयुक्तंश्रुत्वाथतद्वचनंनिशम्य उवाचवाक्यंपरमार्थतत्त्वंविभीषणोवु
द्धिमतांवरिष्ठः १२ प्रसीदलंकेश्वरराजहंसेंद्रधर्मार्थतत्त्ववचनंशृणुष्व दूतावध्याः समयेषु
राजन्सर्वेषुसर्वत्रवदंतिसंतः १३ असंशयशत्रुरयंप्रवृद्धः कृतेस्यतेनाप्रियमप्रमेयं नद
तवधंप्रवदंतिसंतोदूतस्यदृष्टावहवोहिदंडः वैरूप्यमंगेषुकशाभिघातोमौंड्यंतथाल
क्षणसन्निपातः एतानहिदूतेप्रवदंतिदंडान्
निपातः सर्वांतुस्थानेवेत्यर्थः अन्यत्त्वेनोस्माकेश्रुतोपिनास्तिदर्पणंतद्दूतोपास्त्विमितिभावः ।५।

श्री
रा वा
से टी
६७

333 परावरप्रत्ययनिश्चितार्थः उत्कर्षापकर्षज्ञानेन निश्चितकार्यः १६ किं च त्वं नृपे देशेऽस्माकमिषां शास्त्राणां बुध्या निश्च॥

कथं त्वधर्माभ्यविनीतबुद्धिः परावरप्रत्ययनिश्चितार्थः भवद्विधः कोपवशे हि तिष्ठेत् कोपं न
न गच्छन्ति हि सत्ववन्तः १६ नधर्मवादेन च लोकवृत्तेन न शास्त्रबुद्धिग्रहणेन चापि विधेयेन क
श्चित्तव वीरतुल्यस्त्वत्तः समः सर्वसुरासुराणां १७ पराक्रमोत्साहमनस्विनां च सुरासुरा
णामपि दुर्जयेन त्वया प्रमेयौयेण समे ह्र सचाप्तिना छवुद्धेष सहस्रनेत्रः इत्यविध
स्यामरदैत्यपार्श्वः सुरस्य वीरस्य तवाजितस्य क्रुद्धानिवीरामनसाप्यलोके प्राणाविमा
त्रानतनर्भः प्रयाने न चाप्यस्य कपेर्घातेकश्चिन्नृपपश्यामि दृश्यं नेष्वर्यपात्मतां देशोयेरथ
प्रेषितः कपिः १८ साधुर्वायदि वासाधुः परैरेष समर्पितः ध्रुवन्पराध्यैपरवानहतोऽव
वध्यमर्हति १९ पितृस्मिन्दूतेनान्यराजन्नृपपश्यामि विचरं नम्माज्ञास्यवधेयत्नः
कार्यपरग्रजेय भवान्सदैशदेवेशयन्नमास्यनुमर्हसि २०

पार्त्मिकपापग्रहणोवरन्यर्थः पनद्वनतरं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तमिति कनकः २० न चाप्यस्य कपेरिति १८ समर्पितः प्रेषितः १९

टी
६७

334 नन्वस्मिन्नृपेऽन्यस्मान्नागमे नैकामसमहतितिविपरीतमिष्टमेवेदं तत्राह अस्मिन्विनष्टे इति तौ राजपुत्रौ घोषयुद्धयोगाय नृपेनैतयप्पा।
मिन तुन योगाभावो पिममेष्टपवनेत्याह युद्धप्रियेतिसंबोधनेन रणपराक्रमविजयकीर्तिनवेष्टकिलऽभः यान हिताशेनपा।
णत इत्याणाय रावणाः स्यात्नः प्रकृतित्वानन्यकृत्यत्रमारेणायुद्धादिव्यापारेणाप्रलोभनत्रीत्यर्थमेवडुर्विनीतानाविस्तायुक्तिः २ २
हेनैर्ऋतानो मेदनस्तरास्तराणामपिदुर्जयं नन्वयापाराक्रमेयउन्माह स्तत्रप्रशास्तमनोवनोनैर्ऋतानां मनः युद्धायः प्रहृतं निर्ना

अस्मिन्विनष्टे न हि हन्तमन्यं पश्यामि यस्तौ नरराजपुत्रौ युद्धाय युद्धप्रियदुर्विनीतौ युद्धे जयेद्दे
भवतु विरुद्धौ २२ पराक्रमोत्साहमनस्विनी च त्वरास्त्वराणामपि दुर्जयेन त्वया मनोनं।
दन नैर्ऋतानां युद्धाय तीर्णाः पायितेन युक्तं २३ हिताश्च पूर्वाश्च समाहिताश्च कुलेषु
जाताश्च महागणेषु मनस्विनः शास्त्रभृतां वरिष्ठाः कोशस्य गोप्तारः सत्यभृतां च योधाः २५

पायितं न युक्तं नैर्ऋतानामिति अन्यत्र मनः स्यत्र वर्तते यद्धा नादृशानां नैर्ऋतानां मनोनंदनतादृशेन त्वया युद्धाय तियुद्धा।
गमेनापायितं न युक्तमित्यर्थः २३ ननु युद्धेकदाचिद्विपरीतमपि संभाव्यते तत्राह हिताश्चेति समाहिताः दानादिभी
र्वशीकृताः समस्त्यासम्यक पालिताः तादृशाभृत्यबनो जयपवभावीतिभावः २५

श्री रा वा सुं टी ९८

335 ततस्तात उपस्थाप्याग्रे उक्तिरितिशेषः परेङ्गने प्रभावं दर्शितं कथमपायितं युक्तमितिशेषः २५ उत्तमवाक्यनिष्ठं तत्प्रतिपाद्यमर्थं तत्त्वं जग्राह २६
तदीमानः इति सुंदरकांडे द्विपंचाशः ५२ तस्य विभीषणस्य हितवचः श्रावं मिरसाधु २ दग्धेन दाहविकृतेनोपलक्षितो गच्छतु स्वस्वामिसमीप

तदेकदेशेन बलस्य तावत्केचित्तवादेशकृतोऽद्य यांतु तौ राजपुत्रावुपगृह्य मूढौ परेषु ते भावयितुं
ते प्रभावं २५ निशाचराणामधिपोऽनुजस्य विभीषणस्योत्तमवाक्यमिष्टं जग्राह बुद्ध्या सुरलो
कशत्रुर्महाबलो राक्षसराजमुख्यः २६ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे द्विपंचाशः सर्गः ५२
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दशग्रीवो महाबलः देशकालहितं वाक्यं भ्रातुरुत्तरमब्रवीत् १
सम्यगुक्तं हि भवता दूतवध्या विगर्हिता अवश्यं तु वधादन्यः क्रियतामस्य निग्रहः २
कपीनां किल लांगूलमिष्टं भवति भूषणं तदस्य दीप्यतां शीघ्रं तेन दग्धेन गच्छतु ३
ततः पश्यंत्विमं दीनमंगवैरूप्यकर्शितं समित्रज्ञातयः सर्वे बांधवाः ससुहृज्जनः ४

मितिशेषः ३ ततः स्वीयसमीपगमनानंतरं समित्रज्ञातिसममसंबंधः ज्ञातयो भ्रात्रादयः बांधवाः संब
न्धिनः सुहृज्जनाः स्निग्धजनाः ससुहृज्जनाः सहिता बांधवा इत्यर्थः ४ ॥
॥

336 ग्रहणावृतः स्वपुरं दुर्गं महाबलमहेश्वर्योगिणापरिभ्यः प्रकाशयितुं सर्वं पुरप्रवर्तनं दीप्तपुच्छस्यात्तापयदित्याह ग्राहयाय
पदितियोजना ५ वेष्टनं वेष्टयेतेत्यर्थः ६ पुच्छरश्मिभिः ग्रारणपकायथा शुष्कमिंधनमासाद्य हुताशनः समुत्पादय ति
तथाजीर्णापटवेष्टितलांगूलनतैलेनपरिषिच्य तत्र तानिमग्न्यपपादयन् उपपदयन्नित्यर्थः इति कतकः हुताशन इति पाठे

ग्राहत्पयद्वाक्यैर्दुः पुरं सर्वं च सत्वरं लांगूलेन प्रदीप्तेन रक्षोभिः परिणीयतां ५ तस्य
तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः वेष्टनं तस्य लांगूलं जीर्णैः कार्पासिकैः पटैः ६
संवेष्ट्यमाने लांगूले व्यवर्धत महाकपिः शुष्कमिंधनमासाद्य वनेष्विव हुताशनः ७ तै
लेन परिषिच्याथ तेग्निं तत्रोपपादयन् लांगूलेन प्रदीप्तेन राक्षसांस्तानताडयत् ८ रो
षामर्षपरीतात्मा बालसूर्यसमाननः संभूय सगतैः संगैः राक्षसैः हरिपुंगवः ९ सह
स्त्रीबालवृद्धाश्च जग्मुः प्रीतिं निशाचराः निबद्धः कृतवान्वीरस्तत्कालसदृशीं मतिं १०

वृद्धा हृष्टा इतोयं ७ उपपादयन्नित्यस्य समर्थो नयन्नित्यर्थः स्थापयेतानूवधानेत्तत ८ संगतैर्मिलितैः राक्षसैः संभूयोतिशेषः ९
ग्राथ्यं वधसंहारशास्त्राविमनोचितरत्याचिनं दर्पिदिन्याहकृतवानितिनामतिमति नयतिकाममितितनविड्स्यापिनिहय

श्री रा वा सं टी १६६

३३७ वद्दस्यितस्यापि मेतत्पापकार्त्सर्वथा वधनादावितिभावः तदेव समर्थयति छित्वेति ॥ तद्धि कृतो हन्यं तेन तत्राह यदीति भर्तृरामस्य हिताय
यदि जनानि मिति वरनमांस तृराव एनस्य एास नाद्यदि पतेमां तिवध्नं तेनितव ध्यत केवलं ततमेनिष्कृतिकृतामयातुन कृता ॥२॥ यदिता वधं तत्पा
विकीर्षुं पुनदास वानहूनि ष्पाम्येवेन्याहस्तवैषामिति यदि पयामर्ष रहणो वधनाधिक ॥३॥ फुल्लं हि क्रियते नाणत्तु वधे तत्राह स्तोम

कामं ववलनमेषां कानिरुद्धस्यापि रत्नसाः छित्वा पाशान्क्रतुस्य नद्धस्मामहम्मिमास्तु
नः ॥ यदि भर्ता हिताधोय चरेत भर्तृणामनात निवध्नेत्तु रात्मानोनत्वमेनिष्कृतिः कृता
सर्वेषामेव पर्याभा लेकाचारयितन्त्र्य रत्नसानामहृद्विधिः किं तु रामस्य प्रीत्यर्थं विष
हिष्य वसीहृणा ॥२॥ लेकाचारयितव्याम पुनरेव भवेदिति राज्ञानहि सहृयामेहनीक
मंविधानत ॥५॥

स्येति प्रीत्यर्थं संदेशाहृस वधजय प्रीत्यविचार्यं रहणां वधनादिकं ॥४॥ फलांतरार्थमपि सोढव्यमेवेत्याह लंकेति पतेशाव एाचया
पुनरेव सकलालंकावारयितव्याचारणानदशागपितव्यानेविषहिष्येनतु हृष्टायाकिं पुनरेदं पीनेन नत्राह तुंगीकर्मविधानतः
तुंगीस्य तुंगीमत्वन्तपकर्मविधानान्तदेतोतुंगीयोरत्निपोषः ॥५॥ १६९

338 निशाद्वयेऽस्मिन्नेनेन सीतायांसंभाषणार्थंकतिपयदिनवासोगम्यतेनेनयद्यपिफाल्गुनेरावणेनसंतापहारास्त्रिभिर्नमुक्तासमा
मोहनुमतेभ्राणायापद्यावयितानेनेननानराश्च्यतिहनप्रेषणातःकार्तिकमुक्कप्रतिपदिग्वेषणार्थंवानरश्रस्याननमार्गशुक्लदश
म्यांसंपातिदर्शनेनदाशसुग्रीवदत्तमासावधेर्गतत्वस्यवानरैरुक्तेःअग्रेप्रकादशंपाहनूमतोलंकागतिस्तद्रात्रिशेषेसीताद
र्शनंततोहादनेयादिनोस्मिन्वारात्रौसीतायाःसम्यक्दर्शनंतद्रात्रिशेषंतत्रैरावणागमनंतत्रावणेनसामानद्वादशभा

अवशेषमेवद्दृष्ट्वामयालंकानिशाद्वये
काममेवंधनमेभूयः पुच्छस्योद्दीपने
नच १५

मिनीतिस्वदन्नावधेरोमासह यावशेषवच्चनेकतिपयदिनाधिकंतनुमा
सत्वावधिश्चुत्वनेनात्मानरावाद्रिवितद्दिनेननस्त्रयोदशंप्रातःसीतयासहकथालापःतद्दिनेप्रवाशोकवनभिकाभं
गादिचतुर्दश्यामतोनवपौलंकादाहनस्तुशीतामायापूर्वापर्णावासंनिकहृत्ताणाप्रश्नितनोक्तिस्तुहर्षेत्तयमासेनो
पयादिनाउन्यानेनचलात्मसुग्रीवेनकृताप्रषणामयेरामेणमासचतुष्टयन्नपकृतावधेरपमोक्तिस्तुप्रागुपयादिनरद
स्योनदिकपुच्छरेपादीपनेनचेत्यस्यानरश्लोकेनान्वयः २५

श्री वा रा सु टी ८

339 मनसः श्रमो न खेदो न मेऽस्तीति चिन्तयामासेत्यन्वयः ततः एवं तस्य चिन्तानन्तरमित्यर्थः ॥१६॥ स्वकर्मभिः राजद्रोहादिरूपैर्दुष्टस्यैवं दण्ड इत्येवमादि
भिर्घोषयन्तः पूर्वं हनूमता स्वसंवादप्रतिप्रकटं प्रतिपादनं घोषणं ॥१७॥ चारयामास स्वर्थाणि च चरणेन ददर्शेत्यर्थः ॥१९॥ चत्वारान्द्वार

पीडां कुर्वन्ति रक्षांसि न मेऽस्ति मनसः श्रमः। ततस्ते संवृताकारं सत्त्ववन्तं महाकपिं ॥१६॥ प
रिगृह्य ययुर्हृष्टा राक्षसाः कपिकुञ्जरं। शंखभेरीनिनादैस्तं घोषयन्तः स्वकर्मभिः ॥१७॥
राक्षसाः क्रूरकर्माणश्चारयन्ति स्म तां पुरीं। अन्वीयमानो रक्षोभिर्ययौ सुखमरिंदमः ॥१८॥ ह
नूमांश्चारयामास राक्षसानां महापुरीं। अथापश्यद्विमानानि विचित्राणि महाकपिः ॥१९॥
तथा रथ्यापरथ्याश्च तथैव च गृहान्तरान्। चत्वरेषु चतुष्केषु राजमार्गे तथैव च ॥२०॥ संवृता
न्भूमिभागांश्च सुविभक्तांस्तथैव च। चत्वरान्। रथ्याश्च गृहसंबाधाः कपिः शृंगाटकानि च
घोषयन्ति कपिं सर्वे चारक इत्येव राक्षसाः। दीप्यमाने ततस्तस्य लांगूलाग्रे हनूमतः ॥२२॥

समीपवर्त्तिर्वृक्षान् गृहैः संबाधाः निविडाः शृंगाटकानि चतुष्पथान् ॥२०॥ उपरथ्याः स्वल्पवीथ्यः गृहान्तरान् गृहमध्यभागान् चत
के चतुष्पथे ॥२१॥ चारिक इति पाठेऽपि चारक एवार्थः प्राप्तो साधुत्वं वा रक्षा ज्ञात्वा वार्थं प्राप्त इत्यर्थः ॥२२॥

१८.

340 तस्य हनूमतो लांगूलाग्रे दीप्यमानेन दृष्टिं यं देव्याः पार्श्वस्थाः परिणीयते परितो नीयते आत्मा प्रहरणीयं मम नादकः स्वनन्तकं २४
उपागमत् ध्यानेनोपासितवनीयहोतत्र समीपे ज्वलमानमग्निमुपासितवती २५ प्रयता शुद्धमतीपकपत्नीत्वया नित्रं सप्तणो भव॥
हुताशनेति शेषः अस्याः सीतायाः छायानेपि स्वस्मिन्न तदभोद्वृद्धिसत्वात्रेनेउष्मा स गमितः तेनः सीतोपास्मनानेनरं नीहार्तीविरश्मनः॥

राक्षस्यस्तानि विहृपाक्षः पं॰ शुद्धैव्यास्त दृष्टि यं यत्त्वया कृतसंवादः सीतेनाश्रमस्त्व कपिः २
लांगूलेन प्रदीप्तेन सपत्न परिणीयते श्रुत्वा तद्वचनं कूटमात्मा यद्धरणीयम २४ वैदेही शो
कसंतप्ता हुताशनमुपागमत् मंगलाभिमुखी तस्य सा तदासीन्महाकपेः २५ उपतस्थे वि
शालाक्षी प्रयता हव्यवाहनं यद्यस्ति पतिशुश्रूषा यद्यस्ति चरितं तपः २६ यदि वास्त्येकपत्नीत्वं
शीतो भव हनूमतः ततस्तीक्ष्णार्चिरव्यग्रः प्रदक्षिणशिखोऽनलः जज्वाल मृगशावाक्ष्याः शंसन्निव
शुभं कपेः हनूमज्जनकश्चैव पुच्छानलयुतोऽनिल वैवास्वास्थ्यकरो देव्याः प्रालेयानिलशीत
लः दह्यमाने च लांगूले चिन्तयामास वानरः २८

लः प्रदक्षिणंशिखोऽनल ९ तथा सीतायाः कपेः शिवं सत्कृतः
शंसन्निवाभूत् किं च हनूमज्जनकोऽनिलो वायुः पुच्छानलयुतोऽपि देव्याः संस्रवेस्वास्थ्यकरः कपेः स्वास्थ्यसूचकः सत्ता॥

२

श्री
रा वा
सु टी
८१

341 सर्वतःप्रदीप्तोग्निरित्यान्वयः २० लांगूलाग्रेशिशिरस्यमहिमस्यसंपातःपिंडरूपप्रतिष्ठितइत्यन्वयः नचोपपत्तिंचिंतयतिअथवेतियस्मा
त्प्लवतामयासरितांपतौरामप्रभावात्समुद्रपर्वतरूपमाश्चर्यंदृष्टंततोरामप्रभावादेवेदमपीत्यर्थः ननुसमुद्रप्रेरणेनमैनाको।

प्रदीप्तोग्निरयंकस्मान्नमांदहतिसर्वतः दृश्यतेचमहाज्वालःकरोतिनचमेरुजं २० शिशिर
स्येवचसंपातोलांगूलाग्रेप्रतिष्ठितः अथवातदिदंव्यक्तंयद्दृष्टंप्लवतामया २१ रामप्रभावा
दाश्चर्यंपर्वतःसरितांपतौ २२ यदितावत्समुद्रस्यमैनाकस्यचधीमतः रामार्थंसंभ्रमस्तादृक्
किमग्निर्नकरिष्यति सीतायाश्चानृशंस्येनतेजसाराघवस्यच पितुश्चममसख्येननमांद
हतिपावकः २३ भूयःसंचिंतयामासमुहूर्तंकपिकुंजरः कथमस्मिन्हयस्येदृबंधनंराक्ष
साधमैः २४

स्यानयुज्यतेतेजसःस्वभाववैपरीत्यंकुतस्तत्राहयदीतिवाक्यालंकारेरामार्थंरामोपकारार्थंत्वादृक्संभ्रमोयदिसादरपूर्वक
कृतस्तर्हितदारामेणनित्यमुपासितोग्निः रामोपकारार्थंकथमपिशैत्यंनकरिष्यतीत्यर्थः २२ अनृशं
सस्यमाश्चिंतनंतन्नदया २३ चिंतयासंप्रश्नेनकर्तव्यमितिशेषः २४

342 मतिक्रियां लंकादहनतृणामम उत्पपात पुच्छाग्निना वंधेन च सहैवेति शेषः ३८ विभक्तरक्षसंबाधं रक्षःसंमर्दराहितं शैलसंकाशो महान्
भूत्वा ह्रस्वतां प्राप्त इत्यनेन देहे सोसात्मायमेव वंधगलनमुक्तं एवं विधा न्यवशातयत् ह्रस्वीकृतवान् ३८ विमुक्तानंतरं पुनः पर्वताकारो

प्रतिक्रियास्य युक्ता स्यात्सतिमस्तं पराक्रमे ततः श्रुत्वा वचनान्यावपन्नेव महाकपिः ३५ उत्पा-
पाताथ वेगेन ननाद च महाकपिः पुरद्वारं ततः श्रीमाञ्छैलशृंगमिवोन्नतं ३६ विभक्तर-
क्षःसंबाधमाससादानिलात्मजः स भूत्वा शैलसंकाशः क्षणेन पुनरात्मवान् ३७ ह्रस्वतां
परमां प्राप्तो बंधनान्यवशातयत् विमुक्तश्चाभवच्छ्रीमान्पुनः पर्वतसंनिभः वीक्षमाणश्च ददृशे
परिघं तोरणाश्रितं स तं गृह्य महाबाहुः कालायसपरिष्कृतं रक्षिणस्तान्पुनः सर्वान्सूदया-
मास मारुतिः ३९ स तान्निहत्वा रणचंडविक्रमः समीक्षमाणः पुनरेव लंकां प्रदीप्तलां-
गूलकृतार्चिमाली प्रकाशतादित्य इवार्चिमाली ४० इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे त्रिपंचाशः ५३

ऽभवत् ३९ अर्चिमालीत्यत्र नीरेफतार्षी ४० अन्नवमानः इति श्रीरामायणे सुंदरकांडे त्रिपंचाशः सर्गः ५३

श्री रा वा सु टी १८२

343 वीक्षमाण इति १ दोषं भूयः संतापजननं भवेत् तादृशमवशिष्टं सांप्रतं कर्तव्यं किमिति कार्यशेषमचिंतयदित्यर्थः २ तदेव निश्चिनोति
निशेषं दुर्गविनाशनमिति ३ कस्समद्वलचनादि स्वपरिश्रमं सफलमयासंतपश्चर्यादिवदित्यर्थः ४ अक्रमेव विवृणोति अस्मिन्

वीक्षमाणस्ततो लंकां कपिः कृतमनोरथः वर्द्धमानसमुत्साहः कार्यशेषमचिंतयत् १
किन्नु खल्ववशिष्टं मे कर्तव्यमिह सांप्रतं यदेषां रक्षसां भूयः संतापजननं भवेत् २
वनं तावत्प्रमथितं प्रकृष्टा राक्षसा हताः बलैकदेशः क्षपितः शेषं दुर्गविनाशनं ३
दुर्गे विनाशिते कर्म भवेत्सुखपरिश्रमं अल्पयत्नेन कार्येस्मिन्मम स्यात्सफलः श्रमः
यो ह्ययं मम लांगूले दीप्यते हव्यवाहनः अस्य संतर्पणं न्याय्यं कर्तुमेभिर्गृहोत्तमैः ५
ततः प्रदीप्तलांगूलः सविद्युदिव तोयदः भवनाग्रेषु लंकायाः विचचार महाकपिः ६
गृहाद्गृहं राक्षसानामुद्यानानि च वानरः वीक्षमाणो ह्यसंत्रस्तः प्रासादांश्च चचार सः

तिश्रस्मिन्सीतान्वेषणप्रवृत्तिरूपे कार्ये योगयाकृतः श्रमः स्वल्पेन यत्नेन स्वल्पयत्नसाध्येन करिष्यमाणलंकादाहेन सफलो भवि
ष्यति ५ तदेवाह य इति न्याय्यं स्वस्य पीडयाग्रकरणादिभावः तोयदः संध्यातोयदः हनूमतो रक्तवर्णत्वात् ६ अपानानि रहस्या

श्रीः रा ७ १८२

344 प्रहस्तस्यप्रधानसंत्रिवादांदीप्तद्गृहेऽग्निप्रक्षेपः प्रथमंतत्संभावेनस्यौचित्यात् ८।९ भवनंददाहेत्यत्रकर्थः ।।१४।। विभीषणं

प्रवस्तस्यमहावेगाः प्रहस्तस्यनिवेशने अग्निंतत्रविनिक्षिप्यश्वसनेनसमोबली ८
ततोन्यत्पुप्लुवेवेश्ममहापार्श्वस्यवीर्यवान् मुमोचहनुमानग्निंकालानलशिखोपमं ९
वज्रदंष्ट्रस्यचतथापुप्लुवेसमहाकपिः शुकस्यचमहातेजाःसारणस्यचधीमतः १०
तथाचेंद्रजितोवेश्मददाहहरियूथपः जंबुमालेःसुमालेश्चददाहभवनंततः ११ रश्मि
केतोश्चभवनंसूर्यशत्रोस्तथैवच ह्रस्वकर्णस्यदंष्ट्रस्यरोमशस्यचरक्षसः १२ युद्धो
न्मत्तस्यमत्तस्यध्वजग्रीवस्यरक्षसः विद्युज्जिह्वस्यघोरस्यतथाहस्तिमुखस्यच १३ करा
लस्यविशालस्यशोणिताक्षस्यचैवहि कुंभकर्णस्यभवनंमकराक्षस्यचैवहि १४
नरान्तकस्यकुंभस्यनिकुंभस्यदुरात्मनः यज्ञशत्रोश्चभवनंब्रह्मशत्रोस्तथैवच १५ व
र्जयित्वामहातेजाविभीषणगृहंप्रति क्रममाणःक्रमेणैवददाहहरिपुंगवः १६ तेषु
तेषुमहार्हेषुभवनेषुमहायशाः गृहेष्वृद्धिमतामृद्धिंददाहकपिकुंजरः १७

नस्यस्यवधनोरक्षणात् विभीषणगृहंवर्जयित्वाप्रतिगृहंक्रममानरत्यर्थः १६ एवंरावणाद्गीतोप्यग्निःसीतातेजःसंबंधेननिः

लंकादाहसर्गः ८

श्री रा. सं. ९२ वा. टी.

345 श्वसतेनेन संयोगात्सौनाः श्वासमिश्रितवायुसंयोगात् अतएव वायोरपि निर्भयता २१ चारयन्निति हेतोर्यानायतनश्चारयति स्मततश्चाराणा

सर्वेषां समतिक्रम्य राक्षसेंद्रस्य वीर्यवान् प्रासमादाय लक्ष्मीवान् रावणस्य निवेशनं २८
ततस्तस्मिन् गृहे मुख्ये नानारत्नविभूषिते मेरुमंदरसंकाशे नानामंगलशोभिते २९ प्रदी
प्तमग्निमुत्सृज्य लांगूलाग्रे प्रतिष्ठितं ननाद हनुमान्वीरो युगांतजलदो यथा ३० श्वसनेन
च संयोगादतिवेगो महाबलः कालाग्निरिव जज्वाल प्रावर्द्धत हुताशनः भवनान्यवशी
र्यंत रत्नवंति महांति च तानि भग्नविमानानि निपेतुर्वसुधातले ३२ भवनानीव सिद्धा
नामंवरात्पुण्यसंक्षये संजज्ञे तुमुलः शब्दो राक्षसानां प्रधावतां ३३ प्रदीप्तमग्निं पवनस्ते
षु वेश्मसु चारयत् तानि कांचनजालानि मुक्तामणिमयानि च ३४ स्वस्वगृहस्य परित्राणे भ २
ग्नोत्साहोज्झितश्रियः नूनमेषोग्निरायातः कपिरूपेण महारति क्रंदंत्यः सहसा पेतुः स्त
नंधयधराः स्त्रियः काश्चिदग्निपरीताभ्यो हर्म्येभ्यो मुक्तमूर्धजाः ३६ पतंत्यो रेजिरेऽभ्रेभ्यः सौदा
दामिन्य इवांबरात् वज्रविद्रुमवैदूर्यमुक्तारजतसं

हेतोस्तानि स्वर्णीर्यंतेत्यन्वयः ३२ भग्नविमानानि भग्नप्रासादा
नि ३४ भग्नोत्साहाश्चतेउज्झितश्रियश्चेतिग्रथः हारतिक्तगलः शब्दः संजज्ञे इत्यन्वयः ३५ ३६ पेतुरग्राविति शेषः अभ्रेभ्यो मेघे

२ सुं ९३

३४६ अग्निसंवर्द्धनाद्वनादेमरजनादिधात् स्पंदमानाद्दर्पणयथाकाष्टन्नास्त्रिदाहात् अग्निर्नतत्प्यतितयाराक्षसावधेक्रयेसतो
हनूमानकिंविदोषदातत्प्यति २८ वसुंदरानेनिमत्तेराक्षसानापापनायलंकाभूमिनेपयोमाभूदितिशेषः २९ लंकापुरपवना

विविचिंत्राभवनाज्जातूत्स्पंदमानान्दर्पणसः नाग्निस्तत्प्यनिकाष्टानांतृणानांचयथातथा २८
हनूमानाराक्षसेंद्राणांवधेकिंचित्तत्प्यतिः नहनूमर्हिंसातानाराक्षसानांवसुंधरा २९
हनूमतावेगवतावानरेणमहात्मना लंकापुरप्रदग्धंतद्रुद्रेणत्रिपुरंयथा ३० ततःसलं
कापुरवपवेनाग्रेसमुत्थितोभीमपराक्रमोग्निः प्रसयचूडावलयप्रदीप्तोहनूमतावेगवतोप
सृष्टः ३१ युगांतकालानलतुल्यरूपःसमारुहतोग्निवर्द्धदिविस्पृक् विधूमरश्मिर्भवनेषुस
क्तेरक्षःशरीराज्यसमर्पितार्चिः ३२ आदित्यकोटीसदृशःसुतेजालंकांसमस्तांपरिवार्यति
ष्ठन् शब्दैरनेकैरशनिप्ररूढैर्भिंदन्निवांडंप्रबभौमहाग्निः ३३

ग्नेलंकापुरपायाऽस्मतत्रिकूटाचलशिखरेरूपवलयंयस्यशिखासमूहश्चसोभूदितिशेषः ३१ विधूमरश्मिर्विधूमज्वालः रक्षःशरीरर
पाज्येनसमर्पितास्संपादितार्चिर्ज्वालाविशेषायस्यसः ३२ निष्ठन्नभूदितिशेषः अशनिप्ररूढैः अशनिवत्प्रगल्भैः महाग्निः

श्री रा सुं १२५ वा टी

३५७ तेजोवशादग्निरितिप्रवृद्धो नूनं तत्प्रभः किंशुकपुष्पवत् चूडाशिखा यस्य सः निर्वाणनामघोविभ्रान्तानां विप्लववर्तमानानां धूमाना
माकुलाराजयो नीलोत्पलोभा धूमाकाराः प्रचकाशिरे २४ वज्रीत्वत्रिदशोमुश्रत्वविधिष्ठोमहेन्द्ररत्नपथः रौद्राग्निः रुद्रस्तत्तोयन

तेजोवशादग्निरितिप्रवृद्धो नूनं तत्प्रभः किंशुकपुष्पचूडः निर्वाणधूमाकुलराजयश्च नीलोत्पला
भाः प्रचकाशिरेऽग्नेः २४ वज्री महेन्द्रस्त्रिदशेश्वरो वा साक्षाद्यमो वा वरुणोऽनिलो वा रौद्रोऽग्नि
रर्को धनदश्च सोमो न वानरोऽयं स्वयमेव कालः २५ किं ब्रह्मणः सर्वपितामहस्य लोकस्य
धातुश्चतुराननस्य इहागतो वानररूपधारी रक्षोपसंहारकरः प्रकोपः २६ किं वैष्णवं वा
कपिरूपमेत्य रक्षोविनाशाय परं सुतेजः अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तमेकं स्वमायया सांप्रतमा
गतं वा २७ इत्येवमूचुर्बहवो विशिष्टा रक्षोगणास्तत्र समेत्य सर्वे सप्राणिसंघां सगृहां स
वृक्षां दग्धां पुरीं तां सहसा समीक्ष्य २८ ततस्तु लङ्का सहसा प्रदग्धा सराक्षसा साश्वरथा
सनागा सपक्षिसंघा समृगा सवृक्षा रुरोद दीना तुमुलं सशब्दं २९ हा तात हा पुत्रक कान्त
मित्र हा जीवितं भोगयुतं सुपुण्यं रक्षोभिरेवं बहुधा ब्रुवद्भिः शब्दः कृतो घोरतरः सुभीमः ४०

सवंध्याग्निः २९ विशिष्टामहाः प्रहस्तादयस्तत्पर्थः समीक्ष्य इत्येवमूचुरित्यन्वयः २९ संपूर्णं पंचतिशायिनमार्जितं पुण्यं ४

१२५

३४८ परिवृतनयोधापर्यस्तयोधा ४१ स्वयंभुवेषांपदन्तांस्वदिक्षांतश्शिशेषः ४२ गृहाग्राग्राणिगृहश्रेष्ठानामंगगाग्रतलेप्रमादाग्रभू
हुताशनज्वालसमावृतानामाहतप्रवीरापरिवृतनयोधा हनूमतःक्रोधवलाभिभूतावभूवधा
पापदनेवलांका ४१ ससंभ्रमंप्रस्तविपस्मरन्तसांसमुज्वलज्वालहुताशनांकितां ददर्श
लंकांहनुमान्महामनाः स्वयंभुवेषोपदन्तामिवावलिं ४१ भक्तावनंपादपरत्नसंकुलंहत्वा
त्वानुरक्षांसिमहान्तिसंयुगे. दग्ध्वापुरीतांगृहरत्नमालिनींनसस्थौहनूमान्पवनात्मजःकोपः
४३ सरावृसमास्तोन्सवृक्षघृहत्वावनंचभक्तावृक्षपादपेनत विसृज्यरक्षोभवनेषुचाग्नि
जगामरामंमनसामहात्मा ४४ ततस्तुतंवानरवीरमुख्यंमहाबलंमारुततुल्यवेगंमहाम
तिंवायुसुतंवरिष्ठंप्रतुष्टुवुर्देवगणाश्चसर्वे ४५ देवाश्चसर्वेमुनिपुंगवाश्चगंधर्वविद्याधर
पन्नगाश्च भूतानिसर्वाणिमहान्तितत्रजग्मुःपरांप्रीतिमतुल्यरूपा ४६ भक्तावनंमहान्तं
नाहत्वारक्षांसिसंयुगे दग्ध्वालंकापुरींभीमांरराजसमहाकपिः ४७ गृहाग्रशृंगाग्रतलेविचि
त्रेप्रतिष्ठितोवानरराजसिंहः प्रदीप्तलांगूलकृतार्चिमाली व्यराजतादित्यइवार्चिमाली ४८
सोपिप्रदीप्तलांगूलेनकृतार्चिर्मालीयस्यास्तिसः ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८

सुं॰ वा॰ टी॰ ९५

३५९ समुद्रेनिर्वापयामस लांगूलपदेपयोनिशेष: ४९ नममानः प्रथायः ५४ संदीप्यमानामिति । कुत्साचात्मन्यजायतं तत्प्रकारो कुत्सा ऽहं लंकामिति
किंस्वित्कर्मकृतं कुत्सन सेवकृतमित्यर्थः २ उत्रक उत्थितकार्यमूलकोपं इतिनिरुन्धन्ति इहि नान्सोनि धान्यायति उः एवानिपायादेवहोत्म

लंकांसमस्तांसंपीड्यलांगूलाग्निंमहाकपिः निर्वापयामासतदासमुद्रेहरिपुंगवः ४९ ततो
देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्चपरमर्षयः दृष्ट्वालंकांप्रदग्धांतांविस्मयंपरमंगताः ५० इत्यार्षे सुंदर
कांडेचतुःपंचाशः ५४ संदीप्यमानांविध्वस्तांत्रस्तरक्षोगणांपुरीं अवेक्ष्यहनुमान्लंकांचि
तयामासवानरः १ तस्याभूत्सुमहांस्त्रासः कुत्साचात्मन्यजायत लंकांप्रदहताकर्मकिंस्वि
त्कृतमिदंमया २ धन्याःखलुमहात्मानोयेबुद्ध्याकोपमुत्थितं निरुंधंतिमहात्मानोदीप्तम
ग्निमिवांभसा ३ क्रुद्धःपापंनकुर्यात्कः क्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि क्रुद्धःपरुषयावाचानरः
साधूनधिक्षिपेत् ४ वाच्यावाच्यंप्रकुपितोनविजानातिकर्हिचित् नाकार्यम
स्तिक्रुद्धस्यनावाच्यंविद्यतेक्वचित् ५

पदपेनरुक्तंयनदोषय ३ क्रुद्धःपापंनकुर्यात्परस्तिपादेकुर्यात्त्रनजिकाऽकरपिक्रुद्धेयादेवप्रकारणामशक्यमेवेत्यर्थः तदेवदर्श
यति क्रुद्धोहन्यादिति ४ नजानातीत्येवनदेवस्यष्टयतिनाकार्यमितिक्रुद्धस्याकार्यमयुक्तावुध्याःकरणीयंनकिंचिदप्यास्ति ।
प्रतोगुरुहननादपिकरोतीत्येवेत्यर्थः ५

९५

350 धिगस्तु मामित्यनेनेनोक्तं स्वदिकारमाहयदीति इयं लंका सर्वापि नूनं दग्धेयो वयदि जानकयप्युत्रमादग्धास्यात दातेन प्रज्ञानेना
मया भर्तुः कार्यं हतं भवेत यदेव विहितं तन्निवर्तयमिति ४ यत्कार्यं लंकादाहरूपं तत्कार्यमिव ग्रप्रयासमसाध्यकार्यमिव कृ

घः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ४ धिगस्तु
मां सुदुर्बुद्धिं निर्लज्जं पापकृत्तमम् अचिन्तयित्वा तां सीतामग्निदं स्वामिघातकं ५ यदि दग्धा
त्वियं सर्वा नूनं मयापि जानकी दग्धा तेन मया भर्तुर्हतं कार्यमजानता ६ यदर्थमयमारं
भस्तत्कार्यमवसादितम् मया हि दहता लंकां न सीता परिरक्षिता ७ ईषत्कार्यमिदं
कार्यं कृतमासीन्न संशयः तस्य क्रोधाभिभूतेन मया मूलक्षयः कृतः ८ विनष्टा जान
की व्यक्तं न ह्यदग्धः प्रदृश्यते लंकायाः कश्चिदुद्देशः सर्वा भस्मीकृता पुरी ९ यदि तद्वि
हतं कार्यं मया प्रज्ञाविपर्ययात् इहैव प्राणसंन्यासो ममापि ह्यद्य रोचते १०

तमुत्तुहितमासीनग्रन्नसंशयः भर्तुः कार्यं तु मया सर्वथा नाशितमेवेत्याह तत्तस्येति क्रोधाभिभूतेन मया सीतामपरिरक्षिता कृत
स्य सीतादर्शनरूपस्य कार्यस्य मूलक्षयः कृतः ७ ननु सीताविनाशं विनिश्चयसे कथं तत्राह विनष्टेति ॥ १०

श्री
रा वा
स टी
२९

351 वरवासदेवेयाविम्नवयः दम्रिददामि ।३ नदेवेदंकपिंतग्रनवस्थितंग्रव्यवस्थितंग्रव्यवस्थितकार्यकारीतित्रिभुलोकेभुग्रसिद्दंदर्शितं
रोषदोषानरहोविषयक्रोधदोषान् ।४ राजसंसरतोगुणामूलभावेचेष्टाविशेषग्रनीशाकार्यममर्थंग्रतपवाङ्नवस्थितग्रव्यवस्थितफ

किमग्रेनियतात्मयग्राह्योस्विद्ववामवि शरीरमाद्योसतानांदग्रिसागरवासिनां १३ क
थंनुजीवनाशकोमयाद्दष्टंद्दरीश्वरः नैवापुरुषपाद्दलोकायसर्वस्वद्यातिनां १४
मपावलनदेवेदरोषदोषात्मदर्शितं प्रथितंत्रिभुलोकेभुकपित्वमनवस्थितं १५
विनष्टायांमसीतायांतामुभेनशिष्यतः नयोर्विनाशेसुग्रीवःसंबधुर्विनशिष्यति १६
पिगस्तुमजसभावमतीशमनवस्थितं ईश्वरोगणापियद्वागामयासीतानरक्षितः १७
पनदेववचः कृत्वाभरतोभ्रातृवत्सलः यमौनासशत्रुघ्नः कथंशक्ष्यतिजीवितुं १८
इक्ष्वाकुवंशधर्मिष्टेगतेनाशमसंशयः भविष्यन्तिप्रजाःसर्वाःशोकसंतापपीडिताः १९
नदहंभाग्यरहितोलुप्तधर्मार्थसंग्रहः रोषदोषपरीतात्माव्यक्तंलोकविनाशनः २०

ललननकंधिकययस्मानरेश्वरोगणापिसमर्थोनापिमयायथानरक्षोगुणामूलक्रोधवशात्सीतानरक्षिताःतोधिकः ९ अभोशमलक्ष्म

सं २
२९

352 साक्षादुपलब्धानि पूर्वोक्तमत्स्येषु भफलानि उपपेदिरे जातानि दृष्ट्वा पुनरचिंतयदित्यर्थः २१ चिंतामेवदर्शयति अथवेति ना
ग्निरेषो प्रवर्तनेनेशांतस्तुणिनदहतीत्यर्थः २२ दहनकर्माभस्मीकरणमदहनजस्वभावः यतः यतमस्तत्प्रभावान्मानमेवकेनाद्दहन्
ननपवनास्पृष्टमपिनानाद्दहतीत्यर्थः २४ जयाणाभरणलक्षणशत्रुघ्नानादेवनात्कालनस्यामत्यहूनेरामभमात्मेति भावः सर्वे

इति चिंतयतस्तस्य निमित्तान्युपपेदिरे पूर्वमप्युपलब्धानि साक्षाद्धरचिंतयत २१ अथ
वाचारुसर्वांगीशह्निता स्वेननेजसा नतोऽग्निष्यति ल्यागीनाग्निरेव प्रवर्तते २२ नाद्दि थमात्म
नस्तस्य भोगाममितनेजसः स्वचरित्राभिगुप्तानां स्पृष्टमद्दीनि पावकः २३ नूनं रामप्रभाव
नवदेत्याः सकृतेनच यस्माद्दहनकर्माय ना दहत्युज्वलो दहनः २४ जयाणाभरतादीनां
भ्रातृणां देवनाचयाः रामस्य च मनःकांतासोकश्चविनशिष्यति २५ यद्वा दहनकर्मायेस
वेत्र प्रभुरव्ययः नमदहतिलांगूलं कथमाशाय प्रधक्ष्यति २६ पुनमन्यचितयन्तेदहनूमा ५८
न्विस्मितस्तदा हिरण्यनाभस्यगिरेर्जलमध्येप्रदर्शनं २७ तपसा सत्यवाकोन अनन्यत्वा
च भर्तरि असौविनिर्दहेदग्निं नतामग्निः प्रधक्ष्य

उपप्रभवपियत्से वलान्मेलांगूलं चदहतिनयनसांकुथं पक्ष्यति २६
देवीप्रभावात्सिंधोमहिष्पातिनिमित्तगिरिदर्शनहेतुनानिप्रभाववनींनांनदहतीत्यारभ्यन्मेवेति २७ निर्दहेनदाहविषये

353 तथाचिंतयन चारणानांवाक्यंशुश्रावेतियोजना २९ दुर्विगाहं केनाप्यसत्यमित्यर्थः ३० विस्मयमाश्चर्यं अद्भुतः अभूतपूर्वः ३२ त
त्कालसंभवः तत्कालजातचारणवाक्यजः दृष्टार्थैः दृष्टप्रत्ययैर्निमित्तैर्दक्षिणाक्षिस्पंदनादिति कारणैः सीतारामप्रभावप्राप्ति

स तथा चिंतयंस्तत्र देवीं धर्मपरिग्रहां शुश्राव हनुमांस्तत्र चारणानां महात्मनां २९ अहो
खलु कृतं कर्म दुर्विगाहं हनूमता अग्निं विसृजमानेन भीमं राक्षससद्मनि ३० प्रपला
यितरक्षःस्त्रीबालवृद्धसमाकुला जनकोलाहलाध्माता क्रंदतीवाद्रिकंदरैः ३१ दग्धे
यं नगरी लंका साट्टप्राकारतोरणा जानकी न च दग्धेति विस्मयोऽद्भुत एव नः ३२ इति शुश्रा
व हनुमान्वाचं ताममृतोपमां बभूव चास्य मनसो हर्षस्तत्कालसंभवः ३३ स निमित्तैश्च दृ
ष्टार्थैः कारणैश्च महात्मभिः ऋषिवाक्यैश्च हनुमानभवत्प्रीतमानसः ३४ ततः कपिः प्रा
प्तमनोरथार्थस्तामक्षतां राजसुतां विदित्वा प्रत्यक्षतस्तां पुनरेव दृष्ट्वा प्रतिप्रयाणाय मतिं च
कार ३५ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे पंचपंचाशः सर्गः ५५ ततस्तु शिंशपामूले जान
कीं पर्यवस्थितां अभिवाद्याब्रवीद्दिष्ट्या पश्यामि त्वा

जन्यादिरूपैः ऋषिवाक्यैः ३४ विदित्वा चारणादिवाक्यैः पुन
रेव पुनरपि प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा प्रतिप्रयाणाय किष्किंधाप्रतिप्रयाणाय मतिं चकार ३५ मममानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे पंचपंचाशः

354 इतसुप्रभवपुनर्मयेनसागरमित्यंतास्सन्तुविंशतिश्लोकाः श्रावगाख्यानप्रायापव २३ ४५६७८ ९ १० ११ १२ ॥
ततस्तंप्रस्थितंसीतावीक्षमाणापुनःपुनः भर्तुःस्नेहान्वितावाक्यंहनूमंतमभाषत १
यदिवामन्यसेतातवसैकाहमिहानघ क्वचित्सुसंवृतेदेशेविश्रान्तःश्वोगमिष्यसि २
ममचेदल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर शोकस्यास्याप्रमेयस्यमुहूर्तंस्यादपिक्षयः ४
गतेहिहरिशार्दूलपुनःसंप्राप्तमयेत्वयि प्राणेष्वपिनविश्वासोममवानरपुंगवः ५ अ
दर्शनंचतेवीरभूयोमांदारयिष्यति दुःखाद्दुःखतरंप्राप्तांदुर्मनःशोककर्शितां ६
अयंचवीरसंदेहस्तिष्ठतीवममाग्रतः सुमहांस्त्वत्सहायेषुहर्यृक्षेषुमहाबलः ७ कथं
नुखलुदुष्पारंतरिष्यतिसागरं तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ ८ त्रयाणा
मेवभूतानांसागरस्यास्यलंघने शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यतववामारुतस्यवा ९ तदस्मि
न्कार्यनिर्योगेवीरएवंदुरासदे किंपश्यसिसमाधानंत्वंहिकार्यविशारदः १० काम
मस्यत्वमेवैकःकार्यस्यपरिसाधने पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेबलोदयः ११ बलैस्तुसं
कुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत् १२

श्री रा॰ वा॰ मं॰ ती॰ १२८

355 यद्यथा तस्य विक्रान्तमनुरूपं महात्मनः भवत्याहवशूरस्य तथा त्वमुपपादय: १३ तदर्थोपहितं वाक्यं
प्रश्रितं हेतुसंहितं निशम्य हनुमान्वीरो वाक्यमुत्तममब्रवीत् १४ देवि हर्यृक्षसैन्यानामीश्वरः प्लवतां
वरः सुग्रीवः सत्वसंपन्नस्तवार्थे कृतनिश्चयः १५ स वानरसहस्राणां कोटीभिरभिसंवृतः क्षिप्रमेष्य
ति वैदेहि सुग्रीवः प्लवगाधिपः १६ तौ च वीरौ नरवरौ सहितौ रामलक्ष्मणौ आगम्य नगरीं लंकां सायकै
र्विधमिष्यतः १७ सगणं राक्षसं हत्वा न चिराद्रघुनन्दनः त्वामादाय वरारोहे स्वां पुरीं प्रतियास्यति १८
समाश्वसिहि भद्रं ते भव त्वं कालकांक्षिणी क्षिप्रं द्रक्ष्यसि रामेण निहतं रावणं रणे १९ निहते राक्षसेन्द्रे
च सपुत्रामात्यबान्धवे त्वं समेष्यसि रामेण शशांकेनेव रोहिणी २० क्षिप्रमेष्यति काकुत्स्थो हर्यृक्षप्रव दं॰
रैर्युतः यस्ते युधि विनिर्जित्य शोकं व्यपनयिष्यति २१ एवमाश्वास्य वैदेहीं हनूमान्मारुतात्मजः
गमनाय मतिं कृत्वा वैदेहीमभ्यवादयत् २२ राक्षसान्प्रवरान्हत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः समाश्वास्य
च वैदेहीं दर्शयित्वा परं बलं २३ नगरीमाकुलां कृत्वा वंचयित्वा च रावणं दर्शयित्वा बलं घोरं वै
देहीमभिवाद्य च २४ प्रतिगन्तुं मनश्चक्रे पुनर्मध्येन सागरं ततः स कपिशार्दूलः स्वामिसंदर्शनो
त्सुकः २५

१२८

356 शृंगैरिहं नदारधनीलाभिर्वनराजिभिः सपरिधानमिवेतिशेषः २६ सोत्तरीयमिव कंठासक्तोत्तरीय याणिगमिव वोध्यमानमिव रविकिरणास्य
रौनसवर्षोतत्वनवस्तूनां विकासादिनिभावः २७ उद्गूर्णैरुद्धनैर्लोचनसदृशैर्यानुभिरुन्मिषतमिव गंतुमुद्युक्तं प्राचीनमिव ३ चेः प्रारब्धः

ग्रास्तदोहृगिरिश्रेष्ठमरिष्टमरिमर्दनः तुंगपद्मकजुष्टाभिर्नीलाभिर्वनराजिभिः २६ सोत्त
रीयमिव वाभोदैः शृंगानवविलंबिभिः वोध्यमानमिव प्रीत्यादिव्याकरकरैः शुभैः २७ उ
न्मिषन्तमिवोद्गूढैर्लोचनैरिव धातुभिः तोयोच्चनिःस्वनैर्मन्द्रैः प्राचीनमिव सर्वतः २८ प्र
गीतमिव विस्रब्धैः स्वनानाप्रस्रवणस्वनैः देवदारुभिरुद्धूतैर्हृष्टं वाहुमिव स्थितं २९
प्रयातजलनिर्घोषैः प्राक्रुष्टमिव सर्वतः वेपमानमिव श्यामैः कम्पमानैः शरद्रुमैः ३०
वेणुभिर्मारुतोद्धूतैः कूजन्तमिव कीचकैः निश्वसन्तमिवामर्षात्तैर्घोरैराशीविषोत्तमैः
३१

गानमिव वनस्वनानामंदत्वात् २८ २९ प्रपातजलनिर्घोषैः प्रयातैः भ्रमः स्थदेशात्पतज्जलशब्दैः प्राक्रुष्टमिवाख्याक्रोशमिव
सर्वज्ञादिकर्मणि कर्तरि रुदन्याजः शरद्रुमैः सप्तपर्णादिशारदवृक्षसंचैः ३०-३१

श्री
रा वा
सं टी
७९

357 नीहारकृतगंभीरैः नीहारनवपेतततद्रूपीनानत्कृतगंभीरत्वगह्वराणां ध्यायंतमिवमद्रिनेंद्रियद्वारं ध्यानानुष्ठमिवस्थितमिवस्थितमित्यर्थः
मेघपाना: मेघप्ररोहास्तन्निभैः पादैः प्रत्युतपर्वतैः प्रक्रांतमिवारभरामनमिव २२ अभ्रमालिभिः शिखरैः जृंभमाणमिवगात्रमोटन।

नीहारकृतगंभीरैर्ध्यायंतमिवगह्वरैः मेघपादनिभैः पादैः प्रक्रांतमिवसर्वतः २२ जृंभमाण।
मिवाकाशेशिखरैरभ्रमालिभिः कूटैश्चबहुधाकीर्णंशोभितंबहुकंदरैः २३ साल।
तालाश्वकर्णैश्चवंशैश्चबहुभिर्वृतं लताविथानैर्विततैःपुष्पवद्भिरलंकृतं २४ नाना
मृगगणैःकीर्णंधातुनिस्यंदभूषितं बहुप्रस्रवणोपेतंशिलासंचयसंकटं महर्षियक्षगंधर्व
किन्नरोरगसेवितं लतापादपसंबाधंसिंहाधिष्ठितकंदरम् २६ व्याघ्रादिभिः
समाकीर्णंस्वादुमूलद्रुमफलं ग्रीवोद्रहातिलसतः पर्वतंप्लवगोत्तमः २७ रामदर्श
र्शनपरोच्छेणाप्रहर्षेणाभिचोदितः तेनपादतलाक्रांतारम्येषु २८ सघोषाःसमपत्
यंतशिलास्तूर्णंकृतास्ततः सतमारुह्यशैलेंद्रंवबृधेमहाकपिः २

ऊर्ध्वाणामिवकूटैःशृंगैः २३ लतानूपैर्विस्तृतैर्वितानैः २४ यावत्निस्यंदैर्धातुनिगमैःषितंमितंषिलासंचयेनंशिलासमूहे
नसंकटंनीरंध्रं २५ लताभिःपादपैश्चसंबाधमाप्तं २६ रामदर्शनेपरीक्षेणाभितिवेगवतोत्कवेनेतियावन्नूमना २८ २९ ७९

358 प्रार्थयन्नगमनप्राप्यत्वेनेच्छन्नग्रीयिस्त्यनतोमूर्धं गत्वा ५. सदन्नमानमारुतस्याकाशमिवोत्तरां दिशं प्रपेदे मनसाप्राप ५४ कं विषिणाशीर्णाश्वरप
पतङ्गैरोपलक्षितो वसुधां प्राविशदित्यन्वयः ५३ शाकाश्रुधवज्रं ५४ त्रस्ताग्रतपव्याविद्धानिव्यस्तानि वसनानि यासांताः ५ ९

दक्षिणादुत्तरं प्रार्थयन् प्राप्तलवलाभसः ग्रीयिस्त्यनतो वीरः पर्वतं पवनात्मजः ५. ददर्श सागरं
रंभीमः भीमोरगनिषेविते समारुतमिवाकाशं मारुतस्यात्मसंभव ५१ प्रपेदे हारिणा हेलादक्षि
णादुत्तरं दिशं सनदापीडितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः ५२ रसासविविधैर्भूतैः प्राविशद्वसुधा
तलं कंपमाने स्फुलिंगावरैः पतद्भिरपिचद्रुमैः ५३ नस्याह्नवेगोन्मथिताः पादपाः पुष्पशालिनः
निपेतुर्भूतलेलग्राः शाकाश्रुधहताइव कंदरीस्वसस्याना पीडितानां मनोज्ञसा सिंहानांनिनदो भी
मानभो भिन्दन्दिक्ष्वकवे त्रस्ता व्याविद्धवसना व्याकुलीकृतभूषणाः विद्याधरः समुत्पेतुः सहस्रायध
राधरान् ग्रीतिश्रमाणा वलिनो दीप्तजिह्वा महाविषाः निपीडितशिरोग्रीवा व्यवेष्टन महोरगाः ५५
किंनरोरगगंधर्वयक्षविद्याधरास्तथा पीडितं तेन नगरं

व्यवेष्टनकुंडलीकृतशरीराश्रुजायंतव्यचेष्टंते निपाठे पीडयाः लठन्तित्यर्थः ५० ५८

श्री
रा वा
सं टी
१८

359 संहृष्टस्त्रिपिष्टपैरुद्यतस्ततः रसातलं प्रविवेश अग्रेण भूः समस्तापि धराया अत्र बृहत्‌ जातः रत्नपृष्ठः ५४ न देववर्षाय दिदेशोति ५५ कल्लोलैरास्फालनेन
नेस्फुरणेनाहृष्टा वेलानस्तीरं प्रोतो यस्य तं सागरं सलिलं च यि भिन्नं भंजत्यपातेनि संबंधः ५६ इत्यार्षे रामायणे मंदरकांडे षट्पंचाशः ५६ श्रीलस्तम

स च भूमिधरः श्रीमान्वलितानेनवपीडितः संहृष्टस्त्रिपिष्टपैरुदग्रः प्रविवेश रसातलं ५४ दशयोजना-
विस्तारो द्विशायोजनमुच्छ्रितः धारणां समन्तायातः सर्वभूवधराधरः ५५ सलिलं क्षुभितं भी-
मं सलिलं नवणार्णवे कल्लोलास्फारवेलां तु मुक्त्वा पातेन भोदधिः ५६ इत्यार्षे मंदरकांडे षट्पं-
चाशः ५६ श्रीलस्तम च महावेगः पक्ववान्विव पर्वतः भुजंगयक्षगंधर्वप्रबुद्धकेमलोत्कले १ सा-
वेष्टकमुरं संपमाकं कारंडवस्वभंतिषष्ठस्त्रवणाकादंवमभ्रशैवलशाद्वले २ पुनर्वेशमहासीनं लो-
हितांग महाग्रहे ऐरावतमहाद्वीपस्वानीह सविलासिनि २

उत्फुल्लाधारं गमनमर्णायति भुजंगमेत्यादि भुजंगादय एव विकसितानि कमलादीनि यस्मिन्‌ १ चंदनरूपे णकुरुदेवशेपतो न्यलेना
सहितं चार्कं रूपकारंडवावाजलपक्षिसहितं अभ्रमेघा एव शैवलानि च यत्र तेनो २ लोहितांगो भौमः महाग्रहे महाग्रहः स्वनीरू
पो हंसो विलासिनः कृतविलासो यत्र तत ३

१८

360 वातसंघातो व्यस्यात ज्वालं तन्मयमूढ़पवोर्मयो यत्र तत्र चंद्रकिरणानुरूपशीतलजलयुक्तं मतवार्षि अवसावयवरूपकं गगनस्यार्णव
त्वेन वर्णनात् कुमुदादित्वेन रूपणात् ४ ताराधिपमुल्लिखन्निव नखैरिति शेषः हरन्निव गृहन्निव ६ महाभ्राणि मेघस्य कपिना

वातसंघातजालोर्मिचंद्राम्बुशिशिरांबुमत् हनूमानपि विभ्रांगः प्लवे गगनार्णवे
ग्रसमान इवाकाशं ताराधिपमिवोल्लिखन् हरन्निव सनक्षत्रं गगनं सार्कमंडलं ५ पा
अपारमपरिश्रांतश्चांबुधिं समगाहत हनूमान्मेघजालानि विकर्षन्निव गच्छति ६ ७
पांडुरारुणवर्णानि नीलमांजिष्ठकानि च हरितारुणवर्णानि महाभ्राणि चकाशिरे
प्रविशन्नभ्रजालानि निःक्रामंश्च पुनः पुनः प्रकाशश्चाप्रकाशश्च चंद्रमा इव लक्ष्यते ८ वि
विधाभ्रघनापन्नगोचरो धवलांबरः दृश्यादृश्यतनुर्वीरस्तथा चंद्रायतेंबरे ९ ताक्ष्यायमा
णो गगने स बभौ वायुनंदनः दारयन्मेघवृंदानि निष्पतंश्च पुनः पुनः १० नदन्नादेन महता
मेघस्वनमहास्वनः प्रवरान्राक्षसान्हत्वा नाम विश्राव्य चात्मनः ॥

कृष्यमाणानीति शेषः ७ प्रविशन्नित्युक्रमे तदर्थं भंग्यंतरेणाह विविधेषु अभ्रघनेषु आपन्नः गोचरो मार्गो येन सः प्रवेशनिष्क्रमाभ्यां
दृश्यादृश्यतनुः अयं श्लोकः प्रक्षिप्त इति भाति ९ १० मेघस्वनवन्महान्स्वनो यस्य सः ॥

श्री
रा वा
सं टी
१८

36 सनामंमैनाकं १२ लांगूलंचाप्यकंपयदितिस्वभावोक्तिः १७ फलतीवविशीर्यतीव १८ येपूर्वंसंविष्टितास्तेनोपदस्यनिस्वनमिवऊरुवेगात ॥

ग्राऊलीनगरीहुत्वाव्यथयित्वाचरावणं ग्रर्दयित्वामहावीरान्वैदेहीमभिवाद्यच १२ ग्राजगा
ममहातेजाःपुनर्मध्येनसागरं पर्वतेंद्रंसुनाभंचसमुपस्पृश्यसवीर्यवान् १३ ज्यामुक्तइवनारा
चोमहावेगोभ्युपागमत सकिंचिदारात्संप्राप्तःसमालोक्यमहागिरिं १४ महेंद्रंमेघसंकाशं
ननादसमहाकपिः सपूरयामासकपिर्दिशोदशसमंततः १५ नदंन्नादेनमहतामेघस्वनम
हास्वनः सतंदेशमनुप्राप्तःसुहृद्दर्शनलालसः १६ ननादसमहानादंलांगूलंचाप्यकंपयत्
तस्यनानद्यमानस्यसुपर्णचरितेपथि १७ फलतीवास्यघोषेणगगनंसार्कमंडलं येतुतत्रोत्त
रेकूलेसमुद्रस्यमहाबलाः १८ पूर्वंसंविष्टिताःशूरावायुपुत्रदिदृक्षवः महतोवायुनुन्नस्यतो
यदस्येवनिस्वनं शुश्रुवुस्तेनदाघोषमूरुवेगंहनूमतः १९ तेदीनमनसःसर्वेशुश्रुवुःकान
नौकसः वानरेंद्रस्यनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमं २०

तंघोषंशुश्रुवरितिअन्वयः १९ वानरेंद्रस्यनिर्घोषंतदीयमिंहनादम २० ।८ ॥ १८

362 सुहृद्दर्शनकांक्षिणः तेन शब्देन हनूमतोनेवतीति निश्चित्य तद्दर्शनलालसाः २१ बाहूरुवेगं तज्जन्यशब्दं निनादं च वृक्षकटशब्दं च नगाग्रात्स्वाश्र
यात्स्वदेशस्थानि नगाग्राणीत्यर्थः २५ तेशाखाग्रात्प्रगृहीत्वा ऊर्ध्वदेशाद्धनूमंतं गिरीशाणोपतनमभिपाशात्वा प्रहृष्टात्वा पादयोर्भूतद्ग्रशा।

निशाम्य नदतो नादं वानरास्ते समंततः बभूवुरुत्सुकाः सर्वे सुहृद्दर्शनकांक्षिणः २१
जांबवान्स हरिश्रेष्ठः प्रीतिसंहृष्टमानसः उपमंत्र्य हरीन्सर्वानिदं वचनमब्रवीत् २२
सर्वथा कृतकार्योसौ हनूमान्नात्र संशयः न ह्यस्याकृतकार्यस्य नाद एवंविधो भवेत् २४
तस्य बाहूरुवेगं च निनादं च महात्मनः निशम्य हरयो हृष्टाः समुत्पेतुर्यतस्ततः २५ तेन
गाग्रान्नगाग्राणि शिखराणि च प्रहृष्टाः समपद्यंत हनूमंतं दिदृक्षवः २६ ते प्रीताः पादपाग्रे
षु गृह्य शाखाः सुविष्ठिताः वासांसि च प्रकाशानि समाविध्यन्त वानराः गिरिगह्वरसंलीनो
यथा गर्जति मारुतः एवं जगर्ज हनुमान्बलवान्मारुतात्मजः २७ तमभ्रघनसंकाशमाप
तंतं महाकपिं दृष्ट्वा ते वानराः सर्वे तस्थुः प्रांजलयस्तदा २८

त्वा सन्निनाः वासांसि सदा विधून्वन्शाकं पर्यंत नृत्यं तत्र वेति भावः प्रकाशानि निर्मलतया प्रकर्षेण शोभंते तेन प्रकाशानि वासांसि २६
गृभमेत्र सत्तुपरियो मेघसन्निसंकाशं सत्तृ नंमेव समूद्रसदृश मित्यर्थं मन्ये स्वजो वनरहात्तत्व न स्वप्रत्युपत्वात्यानं लयः स्थित्वाः २८

363

ततोगिरेः अरिष्टाख्यान्नगिरेः सतनः कपिः तस्य महेन्द्रस्य गिरेः शिखरे निपपात अनेन अविश्रममागमनं ध्वनितं २९ किन्नपक्षो धरइवाकाशात्
पात हर्षेणापूर्यमाणस्त्वदयः पर्वतनिर्झरे प्रवर्तके शिखरे रम्यः मे के श्रमनिहन्तये जलप्रवपतित इत्यर्थः ३० ३३ शाखानयने हनूमतः

ततस्तुवेगवान्वीरोगिरेर्गिरिनिभःकपिः निपपातगिरेस्तस्यशिखरेपादपाकुले २९ हर्षेणापू
र्यमाणोसौरम्येपर्वतनिर्झरे छिन्नपक्षइवाकाशात्पपातधरणीधरः ३० ततःस्तेप्रीतमनसः
सर्वेवानरपुंगवाः हनूमंतंमहात्मानंपरिवार्योपतस्थिरे ३१ पर्येरिवायचतेसर्वेपरांप्री
तिमुपागताः प्रहृष्टवदनाःसर्वेतमागतमुपागमत् ३२ उपायनानिचादायमूलानिचफ
लानिच प्रत्यर्चयन्हरिश्रेष्ठंहरमारुतात्मजं ३३ विनेदुर्मुदिताःसर्वेकेचित्किलकिलां
तथा हृष्टाःपादपशाखाश्चआनिन्युर्वानरर्षभाः ३४ हनूमांस्तुगुरून्वृद्धान्जांबवत्प्रमुखां
स्तथा कुमारमंगदंचैवसोवंदतमहाकपिः ३५ सताभ्यांपूजितःपूज्यःकपिभिश्चप्रसादितः
दृष्टादेवीतिविक्रांतःसंक्षेपेणन्यवेदयत् ३६ ॥ ॥ ॥

ग्रासनार्थं ३५ ताभ्यां जांबवदंगदाभ्यां प्रसादितः प्रसन्नदृष्टाकारितात्मानिरीक्षणाः ३८

४२ आयतांचितदीर्घाणिआयामोविस्तारःस्मृतोल्पमितिमन्ये ४३ गिरिशृंगेषुआस्तुमेतस्मर्थः ४६ ४५

निषदादहस्तेनगृहीत्वावालिनःसुतं रमणीयेवनोद्देशेमहेंद्रस्यगिरेस्तदा ३८ ह
नूमानब्रवीत्हृष्टस्तदातान्वानरर्षभान् अशोकवनिकासंस्थादृष्टासाजनकात्मजा
रक्ष्यमाणास्तुघोराभीराक्षसीभिरनिंदिता एकवेणीधराबालारामदर्शनलालसा ३९
उपवासपरिश्रांतामलिनाजटिलाकृशा ततोदृष्टेतिवचनंमहार्थममृतोपमं ४०
निशम्यमारुतेःसर्वेमुदितावानराभवन् क्ष्वेडंत्यन्येनदंत्यन्येगर्जंत्यन्येमहाबलाः
चक्रुःकिलकिलामन्येप्रतिगर्जंतिचापरे केचिदुच्छ्रितलांगूलाःप्रहृष्टाःकपिकुंजराः
आयतांचितदीर्घाणिलांगूलानिप्रविव्यधुः अपरेचहनूमंतंश्रीमंतंवानरोत्तमं ४२
आप्लुत्यगिरिशृंगेषुसंस्पृशंतिस्महर्षिताः उक्तवाक्यंहनूमंतमंगदस्तदब्रवीत् ४४
सर्वेषांहरिवीराणांमध्येवाचमनुत्तमं सत्त्वेवीर्येणनकश्चित्समोवानरविद्यते ४५
यदवप्लुत्यविस्तीर्णंसागरंपुनरागतः जीवितस्यप्रदातानस्त्वमेकोवानरोत्तमः ४६

श्री
रा वा
सुं टी
१८३

365 समेष्यामः संगताभविष्यामः अहोऽत इति तव स्वामिभक्त्यादिकमाश्चर्यमित्यर्थः ४९ विविधैर्दैवैरुपास्यमान इत्यर्थः कीर्तिमता हनूमता यश

त्वत्प्रसादात्समेष्यामः सिद्धार्था राघवेण ह । अहो स्वामिनि ते भक्तिरहो वीर्यमहो धृतिः ५०
दिष्ट्या द्रक्ष्यामि त्वया देवी राम पत्नी यशस्विनी । दिष्ट्यापनेष्यति काकुत्स्थः शोकं सीता वियोगजं
ततोऽगंदं हनूमंतं जाम्बवंतं च वानराः । परिवार्य प्रमुदिता भेजिरे विपुलाः शिलाः ५१ उप-
विष्टाः गिरेस्तस्य शिलासु विपुलासु ते । श्रोतुकामाः समुद्रस्य लंघनं वानरोत्तमाः ५२
दर्शनं चापि लंकायाः सीताया रावणस्य च । तस्थुः प्रांजलयः सर्वे हनूमद्वदनोन्मुखाः
तस्थौ तत्रांगदः श्रीमान्वानरैर्बहुभिर्वृतः । उपास्यमानो विविधैर्दिवि देवपतिर्यथा
हनूमता कीर्तिमता यशस्विना तथांगदेनांगदबद्धबाहुना । मुदा तदाध्यासितमुन्नतं
महन्महीधराग्रं ज्वलितं श्रियाभवत् ५३ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे सप्तपंचाशः ५७
ततस्तस्य गिरेः शृंगे महेंद्रस्य महाबलाः । हनुमत्प्रमुखाः प्रीतिं हरयो जग्मुरुत्तमां १

स्विनांगदेनेत्यर्थः ज्वलितमुक्तं ५३ गममानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे सप्तपंचाशः ५७ हनुमत्प्रमुखाः परमं मिलिता इति शेषः १

366 कार्यविषयं वृत्तांतं २ कथं वृत्तः कीदृग्व्यापारः ४ चिंतनीयनिश्चयमेवाहयश्चेतिरक्षितं सं रामसन्निधौ गोपनीयं ग्रवक्तव्यमितियावत्
ग्रवक्तव्यं चयतश्चिंतयिष्यामो न तस्तत्स्पष्टं सर्वमात्मवान् भवान् व्याकरोतु ८ विचित्ररूपमिवेत्युक्तं तदेवाह कांचनमिति पश्यामि दृष्टमित्य

प्रीतिमन्तस्ततः सर्वे वानरेन्द्र महात्मनः तं ततः प्रतिसंहृष्टाः प्रीतियुक्तं महाकपिं १ जांब
वान् कार्यवृत्तांतमपृच्छदनिलात्मजं कथं दृष्टा त्वया देवी कथं वा तत्र वर्तते २ तस्यां चापि
कथं वृत्तः क्रूरकर्मा दशाननः तत्त्वतः सर्वमेतन्नः प्रब्रूहि त्वं महाकपे ३ संमार्गिता कथं दे
वी किं च सा प्रत्यभाषत श्रुत्वार्थं चिंतयिष्यामो भूयः कार्यविनिश्चयं ४ यश्चार्थस्तत्र वक्तव्यो
गतैरस्माभिरात्मवान् रक्षितव्यं च यत्तत्र तद्भवान्व्याकरोतु नः ५ स नियुक्तस्ततस्तेन संप्र
हृष्टतनूरुहः नमस्यन् शिरसा देव्यै सीतायै प्रत्यभाषत ६ प्रत्यक्षमेव भवतां महेन्द्राग्रात्ख
मास्लुतः उदधेर्दक्षिणं पारं कांक्षमाणः समाहितः ७ गच्छतश्च हि मे घोरं विघ्नरूपमिवाभवत्
कांचनं शिखरं दिव्यं पश्यामि सुमनोहरं स्थितं पंथानमावृत्य मेने विघ्नं च तन्नगं ८ उपसंगम्य
न॰ तं दिव्यं कांचनं नगसत्तमं ९ कृता मे मनसा बुद्धिर्भेत्तव्योऽयं मयेति च प्रहृतस्य मया तस्य लांगू

र्थः तदाम्युर्यत्वादयोपि पश्यामीत्यर्थः ९ ॥ मेने लिं उत्तमपुरुषैकवचनं उपसंगस्यं प्राप्यम ॥

श्री
रा वा
सं टी
१८४

367 व्यासमर्थसमस्तरूपं १२ छेदनः स्वेच्छयेतरर्थः चरितं प्रजाबाधनरूपं १४ मोचमानप्रकारमाहमारुतेनेति मारुतो मारुतस्य साहाय्ये ८ तत्रदेवेत्यर्धमेव स्तोत्र

शिखरं सूर्यसंकाशं व्यशीर्यत सहस्रधा व्यवसायं च तं बुध्वा स होवाच महागिरिः १२ प्रत्येति मधुरां
वाणीं मनः प्रह्लादयन्निव पितृव्यं चापि मां विद्धि सखायं मातरिश्वनः १३ मैनाकमिति विख्या
तं निवसंतं महोदधौ पक्षवंतः पुरा तत्र बभूवुः पर्वतोत्तमाः १४ छंदतः पृथिवीं चेरुर्बाधमानाः समं
ततः श्रुत्वा नगानां चरितं महेंद्रः पाकशासनः १५ वज्रेण भगवान्पक्षौ चिच्छेदैषां सहस्रशः अ
हं तु मोचितस्तस्मात्तव वाक्त्रा महात्मना १६ मारुतेन तदा वत्स प्रक्षिप्तो वरुणालये राघवस्य म
या साह्ये वर्तितव्यमरिंदमः १७ रामो धर्मभृतां श्रेष्ठो महेंद्रसमविक्रमः एतच्छ्रुत्वा मया तस्य मैना
कस्य महात्मनः १८ कार्यमावेद्य च गिरेरुद्धतं वै मनो मम तेन चाहमनुज्ञातो मैनाकेन महात्म
ना १९ स चाप्यंतर्हितः शैलो मानुषेण वपुष्मता शरीरेण महाशैलः शैलेन च महोदधौ २० उत्त
मं जवमास्थाय शेषमध्वानमास्थितः ततोहं सुचिरं कालं जवेनाभ्यगमं पथि २१ ततः पश्याम्यहं देवीं
सुरसां नागमातरं समुद्रमध्ये सा चाथ वचनं चेदमब्रवीत २२

इत्यादि १८ तदुक्तं पूर्वं चलितं १९ संशैलो मानुषेण वपुष्मता प्रशस्तेन पाषाणेन शरीरेण महाशैलो नान्तर्हितः शैलेन शिलारूपेण च महोदधावंतर्हि

सुंदरकांडे
१८४

368 अतिष्ठो विहितस्त्वर्थः विहितः प्रापितस्त्वर्थः २३ सकाशं समीपं २६ विषये इति तद्देशे सति विद्यमाने मैथिलीदर्शननिवेदनार्थं रामं च द्रष्टा २ ७
नानिवर्तेतनेनाप्रातिक्रमेण मामग्रभरादान्तरं ता प्राप्नोन गच्छेदित्यर्थः २९ अर्थस्य दशयोजनार्द्धं पंचयोजनस्य गुणा आहूतिस्तिह्विसारः दशयोजनविस्ता

ममभक्ष्यः प्रविष्टस्त्वममरैर्हरिसत्तम ततस्त्वां भक्षयिष्यामि विहितस्त्वं भक्ष्यो हि मे सुरैः २३
एवमुक्तः सुरसया प्रांजलिः प्रणतः स्थितः विवर्णवदनो भूत्वा वाक्यं चेदमुदीरयत् रामो दाशर
थिः श्रीमान्प्रविष्टो दंडकावनं लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च परंतपः २५ तस्य सीता हृता भार्या
रावणेन दुरात्मना तस्याः सकाशं दूतोहं गमिष्ये रामशासनात् कर्तुमर्हसि रामस्य साहाय्यं विष
ये सति अथवा मैथिलीं दृष्ट्वा रामं चाक्लिष्टकारिणं २७ आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यं प्रतिशृणोमि ते
एवमुक्ता मया सा तु सुरसा कामरूपिणी २८ अब्रवीन्नातिवर्तेत कश्चिदेष वरो मम एवमु
क्तः सुरसया दशयोजनमायतः २९ ततोर्धगुणविस्तारो बभूवाहं क्षणेन तु मत्प्रमा
णानुरूपं च व्यापितं तन्मुखं तया ३० तद्दृष्ट्वा व्यादितं त्वास्यं ह्रस्वं ह्यकरवं वपुः तस्मि
न्मुहूर्ते च पुनर्बभूवांगुष्ठसंमितः ३१

र इतियावत्पूर्वं दशयोजनविस्तारो र्द्धगुणेनैव व्याख्यातं ३० ह्रस्वं स्वशरीरमिति शेषः तदेवांगुष्ठसंमितस्तिदेहस्तिशेषः ३१

श्री
ग वा
वं दी
१८४

369 समानमयलेलय २२ साधुसाधितिम्रुत्र दीर्घग्रार्थः १४ येनगतिर्विहृतानत्किंचित्रपश्यामितन्वयः २९ अवस्थितंनिश्चेहंतयाप्यसंभ्रांतंभयहीनमालदीहृते

श्रुभिपन्नाश्रुतहृङ्कानिर्गतोहंततःक्षणात अब्रवीत्स्वरसाटेवीस्वेनरूपेनमांपुनः २१ अथसावाग्रहरेहेवी
गच्छैसोम्ययथासुखं समानयचवैदेहींरावेनामहात्मना २२ हाविभवमहाबाहोप्रतापिनवचा
न२ ततोहंसाधुसाधीतिसर्वंभूतैःप्रपाम्नितः २४ ततोतरिह्नविपुलंलतोहंगरुडोयथा छाया
मेतिगृहीताचनचपश्यामिकंचने २५ सोहंविगवेगस्तदिशोदशविलोकयन् नकिंचिनत्रपश्या
मियेनमेविहृतागति अथमेवुद्धिरुत्पन्नाकिंनामवेमम ´´´´´´´´´´ ईदृशोविघ्नउत्पन्नोरूपमत्रनदृश्यते २७
अधोभागेनमेदृष्टिःशोचतःपतितातदा तत्राद्राक्षमहंभीमांराक्षसींसलिलेशयां २८ प्र।
हस्यचमहानादंउक्तोहंभीमयानया अवस्थितमसंभ्रांतमिदंवाक्यमशोभने २९ सिंगता। कौ
महाकायक्षुधितायाममेप्सिता भक्षःप्रीणयमेदेहंविचरमाहारवर्जिताम् ४० वाढमि
सेवतांवाणीप्रत्यगृह्णामहंततः आस्यप्रमाणादधिकंतस्याःकामयमर्थयं ४१

देवाक्यमहमकहत्यन्वयः २९ ममेप्सितोभक्षस्त्वमतोमेदेहंप्रीणयेत्यन्वयः ४० प्रत्यगृह्णामीक्षितवानतस्यात्रास्यप्रमाणादधिकंभवतियथा
तथाभ्रात्मनःकामरूपंग्रवर्धयं ४१ ॥ ॥ ॥ १८५

370 मांमानवुबुधेग्रयंकामरूपीसर्वविघ्नविदंलेनशतिमांनजानवतीत्यर्थः ममकृतंविकृतंमयाकृतंविकृतंविकारस्वरूपंवदमाणस्
स्वरूपत्वंवचनवुबुधे ४१ नदेवाहाननशतिग्राहादायकीर्तिलाप्रमतामिप्रामनं ४२ विसृष्टभुजाविप्रकीर्त्तभुजा ४५ सिंहिकाहृनूमता

नस्यांचास्यंमहच्छ्रीसंमर्द्धतेममभद्रते ॥ नतुमांसाव्यबुबुधेममवाविकृतंकृतं ४१ ततोहं
विपुलंरूपंसंक्षिप्यनिमिषांतरात् तस्याहृदयमादायप्रपताम्निनभस्तलं साविसृष्टभुजा
भीमापपातलवणांभसि मयापर्वतसंकाशानिकृत्तहृदयासती ४४ शृणोमिखगतानांच
वाचःसौम्यामहात्मनां राक्षसीसिंहिकाभीमाक्षिप्रंहनुमताहता तांहत्वापुनरेवाहंकृत्यम
दे मात्ययिकंस्मरन् गत्वाचमहदध्वानंपश्यामिनगमंडितां ४६ दक्षिणंतीरमुदधेर्लंकायत्रग
तोपुरी अस्तंदिनकरेयातेरक्षसांनिलयंपुरीं ४७ प्रविष्टोहमविज्ञातोरक्षोभिर्भीमविक्रमैः
तत्रप्रविशतश्चापिकल्पांतघनसंप्रभा अट्टहासंविमुंचंतीनारीकाप्युत्थितापुरः जिघांसंतींत
तस्तांतुज्वलदग्निशिरोरुहां ४८ सव्यमुष्टिप्रहारेणपराजित्यसुभैरवां प्रदोषकालेप्रविशं

हनेतिखगतानांवाचःशृणोमिश्रुताः ४४ आत्ययिकंजातकालविलंबकृत्यंसीतादर्शनंस्मरन्महदध्वानंगत्वाउदधेर्दक्षिणंती
रंपश्यामिदृष्टवान् ४८ मांजिघांसंतीज्वालादग्नितुल्यकेशमाश्रे ४९ सुभैरवांअतिपापेनभयंकररूपांप्रविशंप्राविशम् ५०

श्री
रा वा
सुं टी
१८९

३७। सर्वरात्रं सर्वरात्रिं ... शेषांयां रात्रौ च शोकवनिकायां दर्शनादेव मुक्तिः ५१ उपलक्षये उपालंभे ... विकृष्टेन विप्रकृष्टोर्ध्वभागेन ... नेत्याना
दर्शनमात्रप्रसादेनाकृते किंचित्स्थानं मया दृष्टं ५४ ततः प्राकारमवप्लुत्य बहुपादपं गृहोपवनमुद्यानं पश्यामि अपश्यं महान् पादयोः दृष्ट इति

अहं लंकापुरीं वीर निर्जिता विक्रमेण ते यस्मात्तस्माद्विजेतास्मि सर्वद्वीपस्य शेषतः ५१ तत्राहं सर्व
रात्रं तु विचरन् जनकात्मजां रावणांतःपुरगतो न चापश्यं सुमध्यमां ५२ ततः सीतामपश्यंस्तु
रावणस्य निवेशने शोकसागरमासाद्य न पारमुपलक्षये ५३ शोचता च मया दृष्टं प्राकारेणाभि
संवृतं कांचनेन विकृष्टेन गृहोपवनमुत्तमं ५४ सप्राकारमवप्लुत्य पश्यामि बहुपादपं
अशोकवनिकामध्ये शिंशपापादपो महान् ५५ तमारुह्य च पश्यामि कांचनं कदलीवनं अ
दूराच्छिंशपावृक्षात् पश्यामि वरवर्णिनीं श्यामां कमलपत्राक्षीमुपवासकृशाननां तदेक
वासःसंवीतां रजोध्वस्तशिरोरुहां शोकसंतापदीनांगीं सीतां भर्तृहिते स्थितां राक्षसीभिर्वि
रूपाभिः क्रूराभिः संवृतां ५८

शेषः ५५ पश्यामीति श्रावतकांचनं तद्वै ... शिंशपावृक्षात् शिंशपावृक्षस्य समीपे ५६
तदेकवासः संवीतां तेन हरणकाले किष्किंधायाः प्रक्षिप्तेन वैकृतवाससा संवीतां ५७ ५८ ॥ ॥ १८९

372 व्याघ्रीं परिहृत्तां हरिणीमिव नाम पश्यमिति संबंधः राक्षसीमध्येनाभिरेव तर्ज्यमानासाम द्रुःखामया कथंचिदासादितेत्यन्वयः ५।६ रावणाद्धि।
निवृत्तो विनिवर्तितो नार्थः स्वरवभोगरूपो मया मत्तो येन मरणे ८। शृणोमि कृतवान् रावणस्य निवेशने सीतासमीपं प्रवेशेन काले ८२ शन्यंस

मां सुपेशाणितभर्त्साभिर्व्याघ्रीभिर्हरिणीं यथा सा मया राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ५ ६
एकवेणीधरा दीना भर्तृचिंतापरायणा भूमिशय्या विवर्णांगी पद्मिनीव हिमागमे ७ रावणाद्धि
निवृत्तार्था मर्तव्ये कृतनिश्चया कथंचिन्मृगशावाक्षी तूर्णमासादिता मया ८। तां दृष्ट्वा तादृशीं
नारीं रामपत्नीं यशस्विनीं तत्रैव शिंशपावृक्षे पश्यन्नहमवस्थितः ९१ ततो हलहलाशब्दं का
ञ्चीनूपुरमिश्रितं शृणोम्यधिकगंभीरं रावणस्य निवेशने १२ ततोहं परमोद्विग्नः स्वरूपं
प्रत्यसंहरं अहं च शिंशपावृक्षे पक्षीव गहने स्थितः ततो रावणदाराश्च रावणश्च महाबलः
तं देशमनुसंप्राप्तो यत्र सीताभवस्थिता ९५ तं दृष्ट्वाथ वरारोहा सीता रक्षोगणेश्वरं संकुच्योरुस्त
नौ पीनौ बाहुभ्यां परिरभ्य च १६ वित्रस्तां परमोद्विग्नां वीक्षमाणामितस्ततः त्राणां किंचिद
पश्यंतीं वेपमानां तपस्विनीम् १७ ॥ ॥

हरं स्वरूपमकरवं गहने स्थितः पर्णासमूहयुक्तप्रदेशे १४ १५ परिरभ्य चेति वित्रस्तेषु भवेतिशेषः १६ १७

श्री रा बा सु टी
१८०

373 किंचित्कुत्सितमित्यर्थः २२ नदृश्यतिधौ अपहृत्यनेनाहृशारतिलंकांगतः अन्यन्यथातैर्देववनेरनंतंस्यादित्यर्थः साहृश्यपसंभावनापिसायास्तेना

तामुवाच दशग्रीवः सीतां परमदुःखितां अवाक्शिरः प्रपतितो वज्रमभ्यसमामिति २८ यदि देवैर्म
नयांदर्याचाभिनंदसि गर्विता हिमासानंतरं सीते याखामि रुधिरं तव २९ यतच्छुत्वा वचस्तस्य रा
वणस्य दुरात्मनः उवाच परमक्रुद्धा सीता वचनमुत्तमं ३० राज्ञः साथमगामस्य भार्या मिमिनते
नृसः इक्ष्वाकुवंशनाथस्य स्नुषा दशरथस्य च ३१ वाचमेवदतो जिह्वा कथं न पतिता तव किंस्वि
हीयं न वा नार्यं यो मां भर्तुरसन्निधौ ३२ अपहृत्यागतः पाप तेनादृष्टो महात्मना न त्वं रामस्य सदृ
शो दास्येप्यस्य न युज्यते ३३ अजेयः सत्यवाक्शूरो रणश्लाघी च राघवः जानक्याः परुषं वाक्य
केवमेवमुक्तो दशाननः ज्वलन्निव सहसा कोपाच्चिनास्थ रवे पावकः विवृत्य नयने क्रूरे मुष्टिमुद्य
म्य दक्षिणं ३५ मैथिलीं हन्तुमारब्धः स्त्रीभिर्हाहाकृतं तदा स्त्रीणां मध्यात्समुत्पत्य तस्य भार्या
दुरात्मनः ३६ वामंदोदरी नामनयामप्रतिषेधितः उक्तश्च मधुरां वाणीं तया समदनार्दितः ३७

हृदासीपीति ३३ विनास्यपावकस्तेनास्पृश्यनासूचिता ३५ हाहाकृतं हाहेति कृतः ३६ महोदरीनामेति पूर्वं धान्यमालिन्या प्रतिषिद्ध
रेणुक्तं इदानीं मंदोदर्येति प्रतिषिधानादुभाभ्यामपीति कल्पनीयं यद्वा मंदोदर्यैव नामान्तरं धान्यमालिनीति केचित् ३७

१८०

374 निरर्थकमासीदितिशेषः ९२ सीताव्यवसितोमहानसर्वेषांनतत्वमंगीकर्त्तव्यस्त्येतद्रूपं ८३ विहताशाभावणात्वकुल्यतस्ताभिस्वर्षण

सीतयानवकिंकार्यमदेहसमविक्रमः मयासहरमस्वाद्यमहिषिशिष्टानजानकी ७८ देवगं
धर्वकन्याभिर्यत्तकन्याभिरेवच साहंप्रभोरमस्वेतिसीतयाकिंकरिष्यसि ७९ ततस्ताभिः
समेताभिर्नारीभिःसमहाबलः उत्थायसहसातीतोभवनंस्वंनिशाचरः ८० यातेतस्मिन्
दशग्रीवेराक्षस्योविकृताननाः सीतांनिर्भर्त्सयामासुर्वाक्यैःक्रूरैःसुदारुणैः ८१ तृणाव
द्भाषितंतासांगणयामासजानकी गर्जितंचतथासांसीतांप्राप्यनिरर्थकं ८२ वृथागर्जि
तंनिश्चेष्टाराक्षस्यःपिशिताशनाः रावणायशशंसुस्ताःसीताव्यवसितंमहत् ८३
ततस्ताःसहिताःसर्वाहताशानिरुद्यमाः परिक्लिश्यसमस्तास्तान्निद्रावशमुपागताः ८४
तासुचैवप्रसुप्तासुसीताभर्तृहितेरताः विलप्यकरुणंदीनाप्रशुशोचसुदुःखिता ८५
तासांमध्यात्समुत्थायत्रिजटावाक्यमब्रवीत् आत्मानंखादतक्षिप्रंनसीतांमसितोत्तणां
जनकस्यात्मजांसाध्वींस्नुषांदशरथस्यच स्वप्नोह्यद्यमयादृष्टोदारुणोरोमहर्षणः ८६

संपाद्यसितितासांमाशायतपवनहिषयेनिरुद्यमाः परिक्लिश्यपरूर्वव्यापारहतःक्लेशः ८४ विलप्यप्रशशोचविलापपूर्वकंशोकंचका

श्री वा रा टी सुं ८८ ८८

375 राक्षसीगणमस्मान्राक्षसीः तृप्तानस्मान्परित्रातुमलमेषा सीतेति शेषः ८८ अभियाचाम स्वरक्षणमिति शेषः ८९ ततस्त्रिजटावाक्यानंतरं ह्रीता
वज्राणमिति लज्जिता तत्कथितस्वप्नसूचितरामविजयहर्षिता ९१ ततस्त्रिजटाकथितं तथ्यं तदा वः शरणं भवेयमित्यवोचदिति संबंधः ९२ चिं

रक्षसांचविनाशायभर्तुरस्याजयायच अलमास्मान्परित्रातुंराघवाद्राक्षसीगणं ८८
अभियाचामवैदेहीमेतद्धिममरोचते यद्येवंविविधःस्वप्नोदुःखितायाःप्रदृश्यते ८९
सादुःखैर्विविधैर्मुक्तासुखमाप्नोत्यनुत्तमं प्रणिपातप्रसन्नाहिमैथिलीजनकात्मजा ९० अ
लमेषापरित्रातुंराक्षस्योमहतोभयात् ततःसाह्रीमतीबालाभर्तुर्विजयहर्षिता ९१ अ
वोचद्यदितत्तथ्यंभवेयंशरणंहिवः तांचाहंतादृशींदृष्ट्वासीतायादारुणांदशां ९२ चिं
तयामासविश्रान्तोनचमेनिर्वृतंमनः संभाषणार्थेचमयाजानक्याश्चिन्तितोविधिः ९३
इक्ष्वाकूणांकुलेवंशस्ततोममपुरस्कृतः श्रुत्वातुगदितांवाचंराजर्षिगणभूषितां ९४

तयामासेति लिङ्गनमः ... चिंतांकृतवानित्यर्थः मेमनोनचनिर्वृतंनचिंतारहितंजातं विधिप्रकारः ९३ ममस्तनोम

राम १८८

376 ९७ तथ्यंभर्त्तानवभर्त्ता ९८ त्वयाज्ञप्तंत्वकर्त्तकस्मात् ज्ञापनेउत्तरंसमुद्रेणनरफलस्यंयद्वा किंमनरंवत्मनरंकिंब्रूहीतिशेषः ९९ उत्पाप्रुसमूलंनाश

प्रत्यभाषततंसादेवीवाष्पैःपिहितलोचना कस्त्वंकेनकथंचेहप्राप्तोवानरपुंगव ९५ का
वरामेणतेप्रीतिस्तन्मेशंसितुमर्हसि तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाप्यहमप्यब्रुवंवचः ९६ देवि
रामस्यभर्त्तुस्तेसहायोभीमविक्रमः सुग्रीवोनामविक्रान्तोवानरेन्द्रोमहाबलः ९७ तस्य
मांविद्धिभृत्यंत्वंहनूमंतमिहागतं भर्त्रासंप्रहितस्तुभ्यंरामेणाक्लिष्टकर्मणा ९८ इदंतुपु
रुषव्याघ्रःश्रीमान्दाशरथिःस्वयं अंगुलीयमभिज्ञानमदात्तुभ्यंयशस्विनि ९९
तदिच्छामित्वयाज्ञप्तंदेविकिंकरवाण्यहं रामलक्ष्मणयोःपार्श्वंनयामित्वांकिमुत्तरम् १००
एतच्छ्रुत्वाविदित्वाचसीताजनकनंदिनी आहरावणमुत्साद्यराघवोमांनयत्विति ११
प्रणम्यशिरसादेवीमहमार्यामनिंदितां राघवस्यमनोह्लादमभिज्ञानमयाचिषं १२
अथमामब्रवीत्सीतागृह्यतामयमुत्तमः मणिर्येनमहाबाहूरामस्त्वांबहुमन्यते १३

यित्वा ११ १२ १३

श्री 37 संदिदेशकाकवृत्तांतनिलककरणंचराममौत्रेककेयंकथयामासेत्यर्थः शोकाभ्युःज्ञतमानसः शोकागंतनिश्चितमानसः ममहृतांतंत्वयोक्त

रा वा

सं टी

१८९

इत्युक्त्वावरारोहामणिप्रवरमुत्तमं प्रायच्छत्परमोद्विग्नावाचामांसंदिदेशह ४ ततस्तस्यैप्रणा-
म्यादेवींराजपुत्रैःसमाहितः प्रदक्षिणंपरिक्रामन्निहाभ्युन्नतमानसः ५ उत्तरंपुनरेवाहनिश्चि-
त्यमनसातदा हनूमन्ममवृत्तांतंवक्तुमर्हसिराघवे ६ यथाश्रुत्वैवनचिरात्ताबुभौरामलक्ष्म-
णौ सुग्रीवसहितौवीरावुपेयातांतथाकुरु ७ यद्यन्यथाभवेदेतद्द्वौमासौजीवितंमम नमां
द्रक्ष्यसिकाकुत्स्थम्रियेसाहमनाथवत् ८ तच्छ्रुत्वाकरुणंवाक्यंक्रोधोमामभ्यवर्तत उत्त-
रंचमयादृष्टंकार्यशेषमनंतरं ९ ततोवर्धितमेकायस्तदापर्वतसन्निभः युद्धाकांक्षीव-
नंतस्यविनाशयितुमारभे १० तद्भग्नंवनषंडंतुभ्रांतत्रस्तमृगद्विजं प्रतिबुध्यनिरीक्षंतेराक्ष-
स्योविकृताननाः ११ मांचदृष्ट्वावनेतस्मिन्समागम्यततस्ततः ताःसमभ्यागताःक्षिप्रंराव-
णायाचचक्षिरे १२

भूतंमद्विषयंरावणाद्यसीकृतनांतं ६ ७ यततस्मात्प्रत्ययाच्छनागमनेद्वौमासौममजीवितं
भवेत् अनाथवत्म्रियेरावणसीकृतवधेनेतिभावः ८ उत्तरंकार्यशेषंलंकानाशनरूपं ९ १० ॥ समागम्यमिलित्वा १२ १२ ॥

 तस्यादुर्हंडितेनिवद्धवीदेस्सनतपुनर्व्रजेतस्वदेशमितिशेषः १४ चैत्यप्रासादंविशतायितमितिशेषः १८ ललामभूतश्चैत्यप्रासादःइतिशेषः १९ २.२१.२

राजन्वनमिदंदुर्गंतवभग्नंदुरात्मना वानरेणह्यविज्ञायतववीर्यंमहाबलः १३ तस्या
दुहिताराजन्तवविप्रियकारिणः वधमाज्ञापयक्षिप्रंयथासौनपुनर्व्रजेत् १४
तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रेणविसृष्टावहुदुर्जयाः राक्षसाःकिंकरानामरावणस्यमनोनुगाः १५
तेषामशीतिसाहस्रंशूलमुद्गरपाणिनां मयातस्मिन्वनोद्देशेपरिघेणनिषूदितम् १६
तेषांतुहतशिष्टायेतेगतालघुविक्रमाः निहतंचमयासैन्यंरावणायाचचक्षिरे १७ ततोमेवु
द्धिरुत्पन्नाचैत्यप्रासादमुत्तमं तत्रस्थान्राक्षसान्हत्वाशतंस्तंभेनवैपुनः १८ ललामभूतोलं
कायामयाविध्वंसितोरुषा ततःप्रहस्तस्यसुतंजंवुमालिनमादिशत् १९ राक्षसैर्वहुभिःसा
र्द्धंघोररूपैर्भयानकैः तमहंवलसंपन्नंराक्षसंरणकोविदं २० परिघेणातिघोरेणसूदयामिमहा
रणे तच्छ्रुत्वाराक्षसेंद्रस्तुमंत्रिपुत्रान्महावलान् २१ पदातिवलसंपन्नान्प्रेषयामासरावणः
परिघेणैवतान्सर्वान्नयामियमसादनम् २२

श्री रा सं

वा टी

१८

३७१ द्वितीयां प्रेषितस्तत्राये दयाद्वितीयं २७ महता प्रत्ययेन विश्वासेन २९ प्रहस्तामवध्यागात्सेभ्योऽपर्यदिति शेषः बध्नंति अबध्नन् ३१ सीतार्थमिति क

मंत्रिपुत्रान्हतांश्छ्रुत्वा समरे लघुविक्रमान् पंचसेनाग्रगांश्शूरान्प्रेषयामास रावणः २३ तानहं सहसैन्या
न्सर्वानेवाभ्यसूदयं ततः पुनर्दशग्रीवः पुत्रमक्षं महाबलं २४ बहुभी राक्षसैः सार्द्धं प्रेषयामास संयुगे तं
तं मंदोदरीपुत्रं कुमारं रणपंडितः २५ सहसा खं समुद्यंतं पादयोश्च गृहीतवान् चर्मासिनं शतगुणं भ्रा
मयित्वा व्यपेषयं २६ तमक्षमागतं भग्नं निशम्य स दशाननः ततश्चेंद्रजितं नाम द्वितीयं रावणः सुतं २७
व्यादिदेश सुसंक्रुद्धो बलिनं युद्धदुर्मदं तच्चाप्यहं बलं सर्वं तं च राक्षसपुंगवं २८ नष्टौजसं रणे कृत्वा परं ह
र्षमुपागतः महतापि महाबाहुः प्रत्ययेन महाबलः २९ प्रहितो रावणेनैष सह वीरैर्मदोद्धतैः सोऽहं
विषह्य हि मां बुध्वा स्वसैन्यं चावमर्दितं ३० ब्रह्मणोऽस्त्रेण स तु मां प्राबध्नाच्चातिवेगितः रज्जुभिश्चापि बध्नं
ति ततो मां तत्र राक्षसाः रावणस्य समीपं च गृहीत्वा मामुपागमन् दृष्ट्वा संभाषितश्चाहं रावणेन दुरात्म
ना ३२ हृतश्च लंकागमनं राक्षसानां च तं वधं तत्सर्वं च रणे तत्र सीतार्थमुपजल्पितं ३३

थितमित्यर्थः ३३ ॥

१८

380 तस्याः सीतायाः ॥ ३४ ॥ समं प्रतिज्ञां ॥ ३९ ॥ संप्लवतां सम्यक्प्लवतां प्रभरद्दमिति शेषः ॥ ४ ॥ तस्य रामस्य तेन रामसाहाय्यस्य कर्तव्यतेन तव समीपं प्रस्था

तस्यास्तद्दर्शन काङ्क्षी प्राप्तस्तद्वनं विभो मारुतस्यौरसः पुत्रो वानरो हनुमानहं रामहं तं च मां
विद्धि सुग्रीवसचिवं कपिं सोऽहं दूतोऽनेन रामस्य तत्सकाशमिहागतः ॥ ३५ ॥ म्याणुचापि समादेशयद्दहं
प्रवृत्तौ मिते राघवसे सा हरीशस्तां वाक्यमाह समाहितं ॥ ३६ ॥ सुग्रीवस्त्वं महाभाग स त्वां कोशलमब्रवी
त् धर्मार्थकामसहितं हितं पथ्यमुवाच ह वसतो ऋष्यमूके मे पर्वते विपुलद्रुमे राघवो रणवि
क्रान्तो मे समयं कर्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥ वालिना हृतराज्येन त्वं समुपागतः तेन मे कथितं राजन् भार्या मे हृत
सा हृता तत्र साहाय्यं तेनामि समयं कर्तुमर्हसि वालिना हृतराज्येन सुग्रीवेण सह प्रभः । चक्रेऽग्निसा
क्षिकं सख्यं राघवः सहलक्ष्मणः तेन वालिनमहं समरे बाणेनैकेन संयुगे वानराणां महाराजः कृतः
संप्लवताम्प्रभुः तस्य साहाय्यमस्माभिः कार्यं सर्वात्मना त्विह तेन प्रस्थापितस्तुभ्यं समीपमिह धर्मतः
क्षिप्रमानीयतां सीता दीयतां राघवस्य च यावन्न हरयो वीराः विधमन्ति बलं तव ॥ ४२ ॥

पितो हन्तरिति शेषः दूतप्रेषणं विना प्रथममेव युद्धस्यायुक्तत्वादिति भावः ॥ ४२ ॥ सीतादानाभावे बाधकमाह यावदिति ॥ ४२ ॥

श्री
रा वा
सुं टी
१९

381 वानराणामिति पदं च लंकानाशने वानराद्य समर्था इति न मंतव्यमिति भावः राघवाणामिति पाठे मनुष्यो समर्थ इति न मंतव्यमिति भावः ४४

वानराणां प्रभावोयं न केन विदितः पुरा। देवतानां सकाशं च ये गच्छंति निमंत्रिताः ४४ इ
ति वानरराजस्त्वामाहेत्यभिहितो मया। मामेव तत्र ततो रुष्टस्त्वंताप्य प्रदहन्निव ४५ तेन वा
क्योहमात्तेश रक्षसा रौद्रकर्मणा। मत्प्रभावमभिज्ञाय राघवेणानुरात्मना ४६ ततो विभीष
णेनाम तस्य भ्राता महामतिः तेन राक्षसराजस्य याचितो मम कारणात् ४७ नैव राक्षस
शार्दूल त्यज्यतामेष निश्चयः राजशास्त्रव्यपेतो हि मार्गः संसेव्यते त्वया ४८ दूतवध्या न दृष्टा
हि राजशास्त्रेषु राक्षसः दूतेन वेदितव्यं च यथाभिहितवादिना ४९ सुमहत्यपराधेपि दूत
स्यातुलविक्रमः विरूपकरणं दृष्टं न वधोस्तीति शास्त्रतः ५० विभीषणेनैवमुक्तो रावणः सं
दिदेश तान् राक्षसानेतदेवाद्य लांगूलं दह्यतामिति ५१ ततस्तस्य वचः श्रुत्वा मम पुच्छं समंततः
वेष्टितं शणवल्कैश्च पटैः कार्पासकैस्तथा ५२

मत्प्रभावं वरदानं तत्त्वावध्यत्वरूपं ४६ नैवेत्यत्रयमर्थः राक्षस
र्धः एष निश्चयः पतदर्थनिश्चयः संसेव्यते विचार्यते ४८ वेदितव्यं निवेदनीयं पवं चैव मुक्तिरहितस्य नापराधरत्वार्थः ५९ ५० ५१ ५२ १९

382 हतोनंमामितिशेषस्त्रार्षमेतत् ५२ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६६। विस्मयकारीयउदतोहृतांतनत्सज्जापिणांतंवदनम् ६२

गात्तमाःस्मिद्रुमताद्दास्तनत्तेवंउविक्रमः ततदादीपंतमेपुच्छंदहनंततःकाष्टमशिभिः ५३ वउसवह्नि
ह्निःपाशैर्यंत्रितस्यचराक्षसैः नमीपुरभवत्काचिदिहहेवोनगरीद्रिश ५४ ततस्तेराक्षसामुराव
देमामग्निसंवृतं ग्रंथोस्यनराजमार्गेनगरद्वारमागताः ५५ ततोहमहकृपंसंक्षिप्यपुनरात्म
नः विमोचयित्वातंवंधप्राकृतिस्थिःस्थितः पुनः ग्रायमंपरिहृगरत्यनामिरद्दासस्कृदनः तत
स्तंनगरद्वारंवेगेनास्मनवानहं ५७ पुच्छेनचप्रदीप्तेनतांपुरीसाट्टगोपुरीं दहाम्यहमसंभ्रां
तोयुगांताग्निरिवप्रजाः ५८ विष्ट्राज्ञानकीव्यक्तंनह्यदृश्यःप्रदृश्यते लंकायांकश्चिदुदेशःसर्वा
भस्मीकृतापुरी दहताचमयांलंकांदग्धासीताभवेद्यते लंकायांश्रूयसीनसंशयः रामस्यचमहत्का
र्यंमयेदंविफलीकृतं ६० इतिशोकसमाविष्टश्चिंतामहमुपागतः ततोहंवाचमश्रौषंचारणानां
शुभाक्षरां ६१ जानकीनचदग्धेतिविस्मयोदंतभाषिणां ततोमेबुद्धिरुत्पन्नाश्रुत्वातामद्भुतांगि
रं ६२

श्री रा वा सुं टी ।१८१।

३८३ उपलक्षितं तत्र दहनमिति शेषः निमित्तैः शुभसूचकैः निमित्तान्याह दीप्यमानेत्यादि ९३ दृष्टार्थैः दृष्टसंवादैः महागुणैः सीतारामनूपैश्वर्यैर्भोक्ति

प्रदग्धा भानकीनेव निमित्तैर्मयोपलक्षितं दीप्यमानेन लांगूलेन मां दहति पावकः ९३ हृद
यं च प्रहृष्टं मे वाताः सुरभिगंधिनः तैर्निमित्तैश्च दृष्टार्थैः कारणैश्च महागुणैः ९४ ऋषिवाक्यैश्च
दृष्टार्थैरभवं हृष्टमानसः पुनर्दृष्टा च वैदेही विसृष्टाश्च तया पुनः ९५ ततः पर्वतमासाद्य तत्रा
रिष्टमहं पुनः प्रतिप्लवनमारेभे युष्मद्दर्शनकांक्षया ९६ ततः श्वसनचंद्रार्कसिद्धगंधर्वसेवितं
पंथानमहमाक्रम्य भवतो दृष्टवानिह ९७ राघवस्य प्रसादेन भवतां चैव तेजसा सुग्रीव
स्य च कार्यार्थं मया सर्वमनुष्ठितं ९८ एतत्सर्वं मया तत्र यथावदुपपादितं तत्र यन्न कृतं
शेषं तत्सर्वं क्रियतामिति ९९ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे अष्टपंचाशः सर्गः ५८
एतदाख्याय तत्सर्वं हनूमान्मारुतात्मजः भूयः समुपचक्राम वचनं वक्तुमुत्तरं ।

इतमः ९९९० ९८ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे अष्टपंचाशः सर्गः ५८ एतदिति उत्तरं पराक्रमयुक्तत्वात्सर्वतोधिकं ॥ ॥ ।१८१।

384 संभ्रमश्चारादउत्साहइत्यर्थः सीतायाःशीलंसंहृत्तंपातिव्रत्यंप्रासाद्य दृष्ट्वाराघवोद्योगादेःसाफल्यज्ञानेनममममनः प्रीणितेनचैवंममवश्रवणंम
नश्चितिपादेपिश्रवणसंतोषश्रवणमित्यर्थः २ सदृशंपतिव्रतानामरुंधत्यादीनांसदृशमित्यर्थः ३ तेहिरावणंकिमितिनादहदित्यतआह दस्
वैतिश्रुतिप्रकृष्टःमहातपःसंपन्नइत्यर्थः तांसीतांस्पर्शनेपिपस्यगात्रंतपसाननाशितमितिसंबंधः तेनैवतांसीतांशीलंकुर्वंतमित्याशं

सफलोराघवोद्योगःसुग्रीवस्यचसंभ्रमः शीलमासाद्यसीतायाममचप्रीणितंमनः १ आर्या
याःसदृशंशीलंसीतायाःप्लवगर्षभाः तपसाधारयेल्लोकान्क्रुद्धावानिर्दहेदपि ३ सर्वथाति
प्रकृष्टोसौरावणोराक्षसेश्वरः यस्यतांस्पृशतोगात्रंतपसानविनाशितं ४ नतदग्निशिखाकु
र्यात्संस्पृष्टापाणिनासती जनकस्यसुताकुर्याद्यत्क्रोधकलुषीकृता ५ जांबवत्प्रमुखान्स
र्वाननुज्ञाप्यमहाकपीन् अस्मिन्नेवंगतेकार्येभवतांचनिवेदितम ६

कामित्याहतनेतियुक्त क्रुद्धासीताकुर्यान्नतत्स्पृष्टाग्निशिखापितकुर्यात् इयंतमर्थः पराक्रकीर्तयेनायापिकुप्यतीतिभावः प्रक्रुद्धायायाश्चपि
स्पर्शमात्रेणप्राणनाशोवाशक्तरावणातपसानिवानिरितइतिशेषं ५ ॥ ॥

श्री
रा वा
ल टी
१९३

385 इदानीं भग्नजयस्यापि स्वामिनः संबंधित्वसत्वेन वयमेव सीतां याति च त्वं सहायमासाद्य रावणं निहत्य देव्या सह राघवो द्रष्टा महद्धर्मात् हन्तां वच दिति जाववदासीनन्न तां ध्यात्वं तां ऊर्वंतिति संप्रार्थ्य अस्मिन्कार्ये सीतान्वेषणारूपे एवं गते उक्तप्रकारं प्राप्ते तत्प्रकारविशिष्टे च भवतां निवेदितेस

त्वयाध्वंसस्मसहवैदेह्याद्रष्टैनौपार्थिवात्मजौ अहमेकोपि पर्याप्तः सराक्षसगणां पुरीं ७ तां लंकां तरसा हन्तुं रावणं च सराक्षसम् किंपुनः सहितो वीरैर्बलवद्भिः कृतात्मभिः ८ कृतास्त्रैः प्लवगैः शक्तैर्भवद्भिर्विजयैषिभिः अहं तु रावणं युद्धे ससैन्यं सपुरःसरम् ९ सहपुत्रं वधिष्यामि सहोदरयुतं युधि ब्राह्ममस्त्रं च रौद्रं च वायव्यं वारुणं तथा १० यदि शक्रजितोस्त्राणि दुर्निरीक्ष्याणि संयुगे तान्यहं निहतः निष्यामि विधमिष्यामि राक्षसान् ॥

तिनौ पार्थिवात्मजौ वैदेह्या संद्रष्टुं त्वयाद्य मिलित्वा वीदिति शेषः ६ तथा सह दर्शने उपपत्तिमाह अहमिति एवं च राक्षसान् हत्वा देव्यानयनं कृत्वा देव्या सह वैवनौ द्रष्टव्याम इत्यर्थः ७८ कृतास्त्रैः देवांशतया दस्त्रप्रयोगसमर्थैः ८ उक्तमेवार्थं संभ्रमोपात्पुनराह अहं त्विति अहमेवेत्यर्थः ९१० यद्यपि दुर्निरीक्ष्याणि तथापि तान्यहं निहनिष्यामि ब्रह्मणो वरदानात् निवारयिष्यामि पराहतैरेव राक्षसान् विधमिष्यामि निहनिष्यामि ॥

386 रुणाद्विगेस्यापि ।२ भवतामनुज्ञातः प्रनुज्ञांविनामेविक्रमोराक्षसवधप्रवृत्तिर्माह्रणाजीत्यर्थः अतः पूर्वमेवमयाप्रपराक्रांतमित्यर्थः ।२
इदानीमवैपिभवंतस्नहृयेसमर्थोस्त्माद्रक्षसामरोपीति ।४ येचपूर्वंनाराक्षसाः तेषांनाशायेवोषीत्मनयः ।५ ।८ मयेवनिहितप्रायापवे

भवतामथानुज्ञातोविक्रमोमेरणाङ्गिनं मयानलाविसृष्टाहिशैलवृष्टिर्निरंतरा ।२ देवा
नांपिरणोहन्यात्किंपुनस्तान्निशाचरान् भवतामनुनज्ञातोविक्रमोमेरणाङ्गिमा ।३ साग
रोप्यतियाद्वेलामंदरःप्रचलेदपि नजांववंतसमरेकंपयेदरिवाहिनी ।४ सर्वराक्षससंघाना
राक्षसायेचपूर्वजाः अलमेकोपिनाशायवीरोवालसुतःकपिः ।५ प्लवस्यात्तवेगेननीलस्य
चमहात्मनः मंदरोप्यवशीर्येतकिंपुनर्युधिराक्षसाः ।६ सदेवासुरयक्षेषुगंधर्वोरगपक्षिषु
मेहंस्यप्रतियोद्धारंशक्तयथामिरणाजिरे ।८ मयेवनिहतालंकादग्धाशस्तहिविधस्वाः
गुम्विप्रुत्रोमहावेगावेतास्तवगसत्तमौ पतयेप्रतियोद्धारंनपश्यामिरणाजिरे ।८ मयेवनि
हतालंकादग्धाभस्मीकृतापुरी राजमार्गेषुसर्वेषुनामविश्राविनमया ।९ जयत्यतिवलोरामो
लक्ष्मणश्चमहावलः राजाजयतिसुग्री
वसर्वैर्पिलिरवानाशनीयेनिविदांश्चमितिभावः नामेतिसुग्रीवादेरितिशेषः ।९ नैरवाद्रजयतीति ।

श्री
रा वा
सं टी
१५३

387 सीतानःदुःखविमर्शेपि संभ्रमेस्मिन्नेव समानेनम चिंतेनाशयेन न दृशां वर्णयति अशोकेत्यादि २२ अचिंतयती योगध्यानेनागणयंती अगणने हेतुः प

अहंकोसलराजस्य दासः पवनसंभवः हनूमानिति मे सर्वं वचनाम विस्रावितं मया २१ अशोकनिका
मध्ये रावणस्य दुरात्मनः अथ स्नाम्भिः अपामूले सीकरुणमास्थिता २२ राक्षसीभिः परिवृता शो
कसंतापकर्षिता मध्येरेखा परिवृता चंद्ररेखेव निष्प्रभा २३ अचिंतयंती वैदेही रावणं ब
लदर्पितं पातिव्रताच सुश्रोणि अवष्टभ्य च जानकी २४ अनुरक्ता हि वैदेही रामं सर्वात्मना
शुभा अनन्यचित्ता रामेण पौलोमीव पुरंदरे २५ तदेकवासः संवीता रजोध्वस्ता तथैव च सा मया
राक्षसीमध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः २६ राक्षसीभिर्विरूपाभिर्दृष्टा हि प्रमदावने एकवेणीधरा दीना
भर्तृचिंतापरायणा २७ अधःशय्या विवर्णांगी पद्मिनीव हिमोदये रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृ
तनिश्चया २८ कथंचिन्मृगशावाक्षी विश्वासमुपपादिता ततः संभाषिता चैव सर्वमर्थं प्रकाशिता
२९

निवर्तेति मृगगणानां वावष्टभ्यानिरुद्धाअस्तीति शेषः २५ रामेण रामं प्रतीत्यनन्यचिंता पौलोमेवनं न्यूषरुद्धा पौलोमीवी २५ तदेकवास
इति व्याख्याने राक्षसीभिस्तर्ज्यमाना हृष्टेत्यनेनान्वयः २६।२७ कथंचित आदौ तूष्णीं रामकथाप्रस्तावेन सर्वसंदर्भमर्थ रामसुग्रीवहृतांतं २९

१५४

388 नदेवाहरामसुग्रीवसख्यं चेति नियतः समुदाचारो दृष्टपातिव्रत्यं भर्तरि भिन्न उत्तमा भक्तिश्चास्ति यस्या अपि सा मग्राय दशाननशापादिना नहेति
ततस्तं दशाननो महात्मा तयोर्बलेन शापाद्योग्य इति भावः २० यथापि सीतावरोधजन्यपापेन मृतप्राय एव सरस्माद्धि निमित्तमात्र

रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा प्रीतिमुपागता नियतः समुदाचारो भक्तिर्भर्तरि वीत्तमा २० य
यैहंति दशग्रीवं स महात्मा दशाननः निमित्तमात्रं रामस्तु वधे तस्य भविष्यति २१ सा प्रकृत्यै
व तन्वंगी तद्वियोगाच्च कर्षिता प्रतिपत्पाठशीलस्य विद्येव तनुतां गता २२ एवमास्ते महाभागा
सीता शोकपरायणा यदत्र प्रतिकर्तव्यं तत्सर्वमुपकल्प्यतां २३ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकां
डे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वालिसूनुरभाषत अश्विपुत्रौ महावेगौ
बलवंतौ प्लवंगमौ १ पितामहवरोत्सेकात्परमं दर्पमास्थितौ अश्विनोर्माननार्थं हि सर्वलोक
पितामहः २ सर्वावध्यत्वमतुलमनयोर्दत्तवान्पुरा वरोत्सेकेन मत्तौ च प्रमथ्य महतीं चमूं ३
सुराणाममृतं वीरौ पीतवंतौ महाबलौ एतावेव हि संक्रुद्धौ सवाजिरथकुंजरां ४ लंकां नाशयि
तुं शक्तौ सर्वे तिष्ठंतु वानराः अहमेकोपि पर्याप्तः सराक्षसगणां पुरीं ५

मिति श्रुतोऽस्माभिरपि स शाकवशाकवध्य एव सरतिभावः २१ तस्याप्रकारणमाहमेतिरवमानः २३ अध्यायः ५९ तस्येति १ २ ३

श्री
रा वा
सं टी
८५

३८९ दृष्टादेवीनानीतेतितत्ररामसमीपेनिवेदितुंनयुक्तमिवपश्यामि ८ तुल्योस्तीतिशेषः ९ अन्यकर्तव्यंकिमस्तिकाउरत्रापिनजानकीग्रहणं

तोल्लंकांतरसाहंतुंरावणंचमहाबलं किंपुनःसहितोवीरैर्बलवद्भिःकृतात्मभिः ६ कृतास्त्रैः
प्लवगैःशक्तैःसमर्थैर्विजयैषिभिः वायुसूनोर्बलेनैवदग्धालंकेतिनःश्रुतं ७ दृष्टादेवीनचा
नीतेतितत्रनिवेदितुं नयुक्तमिवपश्यामिभवद्भिःख्यातपौरुषः ८ नहिवःप्लवनेकश्चिना
पिकश्चित्पराक्रमे तुल्यःसामरदैत्येषुलोकेषुहरिसत्तमः ९ जित्वालंकांसरक्षौघांहत्वातंरा
वणंरणे सीतामादायगच्छामःसिद्धार्थाहृष्टमानसाः १० तेष्वेवहतशेषेषुराक्षसेषुहनूमता
किमन्यदत्रकर्तव्यंगृहीत्वायामजानकीं ११ रामलक्ष्मणयोर्मध्येन्यस्यामजनकात्मजां
किंव्यलीकैस्तुतान्सर्वान्वानरान्वानरर्षभान् १२ वयमेवहिगत्वातान्हत्वाराक्षसपुंगवान्
राघवंद्रष्टुमर्हामः सुग्रीवंसहलक्ष्मणं १३ तमेवंकृतसंकल्पंजाम्बवान्हरिसत्तमः उवाच
परमप्रीतोवाक्यमर्थवदर्थवित् १४

पूर्वकरागमनादन्यत्नकिमपीत्यर्थः ११ न्यस्यामसमर्पयाम तान्सर्वान्किष्किंधाया
मागतान्वानरान्व्यलीकैरप्रियैर्हेतुभिर्योजयितेतिशेषः नयात्वा किंफलमितिशेषः किंपरिक्लेशयतामितिपाठांतरं १२ १३ १४

390 नैषा बुद्धिर्युक्तेति शेषः तत्र हेतुमाह विवेकमिति ॥ प्रथमं जयपपवद्दुर्लभः कथंचित्तयेपियदि नरोचयेत्तदा कार्यनाश इति भावः ॥१६॥ अ
रुचौ हेतुः कुलं व्यपदिशन्तीति शनीत्ताये निच अग्रतः कपिमुख्यानामित्यन्वयः ॥१७॥ अरुचौ फलवैपरीत्यं दर्शयति फलमिति ॥१८॥ अस्य का

म

नैषा बुद्धिर्महाबुद्धे यद्ब्रवीषि महाकपे विविक्तं वयमात्मानं श्रोदन्तिः दिशामनम ॥१५॥ नानेनं
कपिराजेन नैव रामेण धीमता कथंचिन्निर्जिता सीता अस्माभिर्नाभिरोचयेत् ॥१६॥ राघवो ऽस्य
णाह्वलः कुलं व्यपदिशन्त्यकं प्रतिज्ञाय स्वयं राजा सीता विजयमग्रतः ॥१७॥ सर्वेषां कपिमुख्या
नां कथं मिथ्या करिष्यति विफलं कर्म च कृतं भवेत्तुष्टिर्नतस्य च ॥१८॥ वृथा च दर्शितं वीर्यं वा
वेदानरपुंगवाः तस्माद्गच्छाम वै सर्वे यत्र रामः सलक्ष्मणः ॥१९॥ सुग्रीवश्च महातेजाः कार्य
स्यास्य निवेदने ॥१९॥ नतावदेमामतिरद्यमानोयथाभवन्पश्यति राजपुत्र व्यवस्यतां रामस्य म
तिर्निविष्टा तथा भवान्पश्यतु कार्यसिद्धिं ॥२०॥ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे षष्टितमः सर्गः ॥६०॥

यं स्य निवेदने मतिं कृत्वेति शेषः ॥१९॥ अपणेनांववान्नंगदकोपपरिहाराय तन्मतं वद्ध मान्य सद्भावेन निविचायतिपपामतिर्नोस्माकमद
मानकिंतयु क्तैवयथा रामस्य मतिर्निविष्टाय्वस्थितातथा कार्यसिद्धिं भवान्पश्यत्विति तीर्थः ॥२॥ नरमानः इति सुंदरकांडे षष्टितमः

सुं. टी.

श्री
रा वा
सं टी
१५९

391 प्रग्रहांतयुक्तिपूक्रमेणासत्वंत १ प्रसवुः स्नवंतोजगम्मः २ आकाशंछादयंतइवेत्युत्प्रेक्षा ३ समाज्यमानंपूज्यमानं भूतैः सिद्धादिभिः दृष्टिभिर्वहंत
इवप्रीतिपूर्वकानिमिषदर्शनाद्दृष्टीनांवाहकत्वात्प्रेक्षा ४ राघवेकार्यनिर्वृत्तिकार्यसिद्धिंसमाधायनिश्चित्यतत्स्यात्मनश्चपरमंयशःकर्तुंच।

ततोजाम्बवतोवाक्यमगृह्णंतवनौकसः अंगदप्रमुखावीराहनूमांश्चमहाकपिः १ प्रीतिमंतस्ततः
सर्वेवायुपुत्रपुरःसराः महेंद्राग्रात्समुत्पेतुःप्लवगर्षभाः २ मेरुमंदरसंकाशामत्ताइवम
हागजाः छादयंतइवाकाशंमहाकायमहाबलाः ३ सभाज्यमानंभूतैस्तमात्मवंतंमहाबलं
हनूमंतंमहावेगंवहंतइवदृष्टिभिः ४ राघवेचार्थनिर्वृत्तिंकर्तुंचपरमंयशः समाधायसमृद्धा
र्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः ५ प्रियाख्यानोन्मुखाःसर्वेसर्वेयुद्धाभिनंदनः सर्वेरामप्रतीकारेनि
श्चितार्थामनस्विनः ६ प्लवमानाःखमाप्लुत्यततस्तेकाननौकसः नंदनोपममासेदुर्वनंद्रुमश
तायुतं ७

निश्चित्यप्रसवुरितिसंबंधः कर्मसिद्धिभिःसीतादर्शनलंकादहनकर्मभिरुन्नताः उन्नतचित्ताः ५ रामप्रीतिकारेरामकर्तृकरावणप्रती
कारेनिश्चितार्थाःसंभवन्नितिशेषः ६ वनंसुग्रीवस्यमधुवनं ७

392 यथिमुखस्तत्रामा ९ परमोत्कटाः तत्रतमधुपानावसरोत्कटोत्कटावंतः महाक्रमाख्यं वनमिमर्थः १० मधुपिंगवर्णाः मधुपिंगलवर्णा ॥ अनुमा

यत्तन्मधुवनं नाम सुग्रीवस्याभिरक्षितं अधृष्टं सर्वभूतानां सर्वभूतमनोहरं ८ यद्रक्षति महा
वीरः सदा दधिमुखः कपिः मातुलः कपिमुख्यस्य सुग्रीवस्य महात्मनः ९ ते तदुपागम्य बभू
वुः परमोत्कटाः वानरा वानरेंद्रस्य मनःकांतं महावने १० ततस्ते वानरा हृष्टा दृष्ट्वा मधुवनं महत्
कुमारमभ्ययाचंत मधूनि मधुपिंगलाः ११ ततः कुमारस्तान्वृद्धान् जांबवत्प्रमुखान्कपीन्
अनुमान्य ददौ तेषां निसर्गं मधुभक्षणे १२ ते नः सृष्टाः कुमारेण धीमता वालिसूनुना हरयः सम
पद्यंते द्रुमान् मधुकराकुलान् १३ भक्षयंतः सुगंधीनि मूलानि च फलानि च जग्मुः प्रहर्षं ते सर्वे बभू
वुश्च मदोत्कटाः १४ ततश्चानुमताः सर्वे सुसंहृष्टा वनौकसः मुदिताश्च ततस्ते च प्रनृत्यंति
ततस्ततः १५ गायंति केचित्प्रहसंति केचिन्नृत्यंति केचित्प्रणमंति केचित् पठंति केचित्प्र
चरंति केचित्प्लवंति केचित्केचित्प्रलपंति के

न्याहृतानुमतिकान् हृत्वा निसर्गमाज्ञां १२ तिरष्टा हृतनाज्ञाः १३ भक्षयंत इत्य
त्यचिन्तयर्थः अनुमताः मधुपानादौ कृतानुमतीकाः हर्षमोदयोर्वार्त्ताभ्यंतरस्वकृतो भेदः १५ तत्रवाह्यमानंदसूचकमाह गायंतीति १६

श्री
वा
रा
टी
सं
१८०

393 प्रतिब्रुवंतिविवादंकुर्वंतिनिनगाग्रान्हसाग्रान् ७ गानरोदनहासामधुपानमत्तधर्माः १८ नुदंतंव्यथयंतंसमाकुलंरक्तदमनंचेष्टदष्टेतिमतः १९ प्रह

परस्परंकेचिदुपाश्रयंतिपरस्परंकेचिदतिब्रुवंति द्रुमाद्द्रुमंकेचिदभिद्रवंतिक्षितौनगाग्रान्निपतंति
केचित् ९ महीतलात्केचिदुदीर्णवेगमहाद्रुमाग्राण्यभिसंपतंतिगायंतमन्यःप्रहसन्नुपैतिरुदंतमन्
न्यःप्ररुदन्नुपैतिः १८ नुदंतमन्यःप्रणुदन्नुपैतिसमाकुलंतत्कपिसैन्यमासीत् नचात्रकश्चिन्नबभूवमा
मत्तोनचात्रकश्चिन्नबभूवदृप्तः १९ ततोवनंतत्परिभक्ष्यमाणंद्रुमांश्चविध्वंसितपत्रपुष्पान् समी
क्ष्यकोपाद्दधिवक्त्रनामानिवारयामासकपिःकपींस्तान् २० सतैःप्रवृद्धैःपरिभर्त्स्यमानोवनस्य
गोप्ताहरिवीरवृद्धः चकारभूयोमतिमुग्रतेजा वनस्यरक्षांप्रतिवानरेभ्यः २१ उवाचकांश्चित्परु
षाणिधृष्टमसक्तमन्यांश्चतलैर्जघान समेत्यकैश्चित्कलहंचकारतथैवसाम्नोपजगामकांश्चि
त् २२ सतैर्मदात्प्रतिवार्यवेगैर्बलाच्चतेनप्रतिवार्यमाणैः प्रधर्षणेत्यक्तभयैःसमेत्यप्रकृष्यते
चाप्यनवेक्ष्यदोषं २३

द्धैःप्रवृद्धमदैः २१ मदात्प्रतिवार्योनिवारयितुमशक्योवेगोयेषांतैः तेनदधिमुखेनबलात्प्रतिवार्यमाणैः प्रधर्षणेदोषंसजंदंडमनवेक्ष्यप्रनपवत्ता

(१८० [illegible]

समापयंतः स्तनकल्पंकुर्वंतः महावनंनिर्मिषयंनिर्गतोमधुफलादिर्यस्मात् २५ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेएकषष्टितमः सर्गः ६१ पुनरुक्रमे

नखैस्तुदंतोदशनैर्दशंतस्तलैश्चपादैश्चसमापयंतः मदात्कपिंतेकपयःसमंतान्महावनेनिर्विष
यंचचक्रुः २५ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेएकषष्टितमःसर्गः ६१ ताञ्चवाचहरिश्रेष्ठा
हनूमान्वानरर्षभः अव्यग्रमनसोयूयंमधुसेवतवानराः १ अहमावर्जयिष्यामियुष्मा
कंपरिपंथिनः श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंहरीणांप्रवरोंगदः २ प्रत्युवाचप्रसन्नात्मापिबंतुहरयः
योमधुः अवश्यंकृतकार्यस्यवाक्यंहनूमतोमया ३ अकार्यमपिकर्तव्यंकिमंगपुनरीदृशं
अंगदस्यमुखाच्छ्रुत्वावचनंवानरर्षभाः ४ साधुसाध्वितिसंहृष्टावानराःप्रत्यपूजयन् पूजयि
त्वांगदंसर्वेवानरावानरर्षभं ५ जग्मुर्मधुवनंयत्रनदीवेगइवद्रुमं तेप्रविष्टामधुवनं
पालानाक्रम्यशक्तितः ६ ॐनमोभगवतेः ।। नं २

मेवविस्तरेणाहूतामिति १ आवर्जयिष्यामितिवारयिष्यामि २ ३ ईदृशंपतन्मात्रार्थकं ४ ५ यत्रममधुवनंयत्रमार्गेण
मनेनमधुवनंप्राप्यतेतेनमार्गेणजग्मुः ६ ६ ६ ।।

395 तेपटवोहनूमानचमैथिलीदृष्टाश्रमेजन्मएवांताल्लंकास्यांश्रुत्वामहत्कार्यंकरणेनभयराहित्यात्प्रतिसर्गादंगदाज्ञातान्मधुवनंप्रविष्टाःपा।
लान्बलाद्धाक्रम्यवधामधुपपूरसवत्फलं चादद्भंभक्षणार्थमितिशेषः ७ मधुवनेसक्ताःभक्षणार्थंलग्ना ८ ९ अपविध्यंतिप्रक्षिपंति।

अतिसर्गाच्चपटवोदृष्टाश्रुत्वाचमैथिलीं पपुःसर्वेमधुतदारसवत्फलमाददुः ७ उत्प
त्यचततःसर्वेवनपालान्समागतान् ताडयंतःशतशःसक्तामधुवनेतदा ८ मधूनिद्रो
णमात्राणिबाहुभिः परिगृह्यते पिबंतिहरयःकेचित्संघशस्तत्रहृष्टवत् ९ घ्नंतिस्मयौ
सहिताःसर्वेभक्षयंतितथापरे केचित्पीत्वापविध्यंतिमधूनिपिंगलाःप्लवंगमाः १० मधूच्छि
ष्टेनकेचिच्चजघ्नुरन्योन्यमुत्कटाः अपरेवृक्षमूलेषुशाखांगृह्यव्यवस्थिताः ११ अत्यर्थं
चमदग्लानाःपर्णान्यास्तीर्यशेरते उन्मत्तवेगाःप्लवगाःमधुमत्ताश्चहृष्टवत् १२ क्षिपं।
त्यपितथान्योन्यंस्खलंतिचतथापरे केचित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वंतिकेचित्कूजंतिहृष्टवत् १३
हरयोमधुनामत्ताकेचित्सुप्तामहीतले धृष्टाःकेचिद्धसंत्यन्येकेचित्कुर्वंतिचेतरत् १४

मधूनिमधुपटलानि ९॥ उन्मत्तमत्तवेगाः उन्मत्तानांवेगोयेषांतेषहातिशयितवेगइत्यर्थः १२ १३ हरदोदनं १४

396 केचिदन्यत्कृत्वाग्रन्यद्वदंतिकेचिदुक्तवचनार्थंविद्यमानंपरित्यज्यान्यमेवब्रुवंते १५ प्रतिषिद्धाःताडनादिनानिरस्ताःजनैभिःप्रहृष्टाः जा
नुष्वगृहीत्वाप्राकृष्टाःदेवमार्गंअपानद्वारमितितीर्थः देवमामार्गदर्शिनाः पादौगृहीत्वार्धप्रदेशमारभ्यर्थः कर्णौअंगुलीभिधृत्वोर्ध्वीकृतर

कृत्वाकेचिद्वदंत्यन्येकिंचिद्बुध्यंतिचेतरत् येप्यत्रमधुपालास्युःप्रेष्यादधिमुखस्यतु १५ तेपि
तैर्वानरैर्भीमैःप्रतिषिद्धादिशागताः जानुभिश्चप्रकृष्टाश्चदेवमार्गंचदर्शिताः १६ अब्रुवन्प
रमोद्विग्नागत्वादधिमुखंवचः हनूमताद्यैर्वीरैर्हतंमधुवनंवलात् १७ वयंचजानुभिर्हृष्टादे
वमार्गंचदर्शिताः १८ ततोदधिमुखःक्रुद्धोवनपस्तत्रवानरः हतंमधुवनंश्रुत्वासांत्वयामा
सतान्हरीन् १९ एतगच्छतगच्छामोवानरानतिदर्पितान् वलेनावारयिष्यामिप्रभुंजानान
न्मधूत्तमं २० मध्यवैवादधिमुखःसप्रगृह्यमहातरुं समभ्यधावन्तवेगेनसर्वेतेचप्लवंगमाः २१
श्रुत्वादधिमुखस्येदंवचनंवानरर्षभाः पुनर्वीरामधुवनंतेनैवसहितायगुः २२

वतिकिशेषः २२

निवार्यः रत्नामे १६ १७ तानस्वसंवंधिनःपालानपतयागच्छतअग्रेरतिशेषः गच्छामः वयमप्यागच्छामइत्यर्थः १९ २० २१ सर्वेतेचसमथा

श्री
रा वा
सं टी
१५१

397 हस्यः पालाः हरीन् हनुमदादीन् २४ प्रार्थकः सुग्रीवमानलत्वात् पूज्य २३ भर्त्ताराज्ञा २४ त्वपाज्ञापरिपंथिनः तदाज्ञाविरुद्धकर्त्तारः अमर्षप्रभवे ऽहमाजन्यः २२

नैश्शिलापादपांश्चैव पाषाणानपि वानराः गृहीत्वाभ्यागमन् क्रुद्धा यत्र ते कपिकुंजराः २२ ब
लान्निवारयेतं सुग्रीवे हरयो हरीन् संदष्टोष्ठपुटाः क्रुद्धा भर्त्सयंतो मुहुर्मुहुः अथ दृष्ट्वा दधिमु
खं क्रुद्धं वानरपुंगवा अभ्यधावंत वेगेन हनुमत्प्रमुखास्तदा २५ सवृक्षं तं महाबाहुं आपतंतं म
हाबलं वेगवंतं विजग्राह बाहुभ्यां कुपितोंगदः २६ मदांधो न कृपां चक्रे आर्यकोयं ममेति सः
अथैनं निष्पिपेषाशु वेगेन वसुधातले २७ सभग्नबाहूरुमुखो विह्वलः शोणितोक्षितः प्रमुमोह म
हावीरो मुहूर्त्तं कपिकुंजरः २८ स कथंचिद्विमुक्तस्तैर्वानरैर्वानरर्षभः उवाचैकांतमागम्य स्वा
न्भृत्यान्समुपागतान् २९ एते गच्छंतु गच्छामो भर्त्ता नो यत्र वानरः सुग्रीवो विपुलग्रीवः सह राम
णास्तिष्ठति ३० सर्वं चैवांगदे दोषं श्रावयिष्यामि पार्थिवे अमर्षं वचनं श्रुत्वा घातयिष्यति वा
नरान् ३१ इष्टं मधुवनं ह्येतत्सुग्रीवस्य महात्मनः पितृपैतामहं दिव्यं देवैरपि दुरासदं ३२ स वा
नरानिमान्सर्वान्मधुलुब्धान्गतायुषः घातयिष्यति दंडेन सुग्रीवः ससुहृज्जनः ३३ वध्या ह्येते
दुरात्मानो नृपाज्ञापरिपंथिनः अमर्षप्रभवो रोषः सफलो मे भविष्यति ३४

१५१

398 समप्रतिष्ठां समतलां जगतीं भूमिरिष्टेनन्नकर्षः २९ तौ सर्वौ वानरश्रेष्ठौ चरणाविति नत्ययः ३० जलमानः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे द्विषष्टितमः

पवमुक्त्वा दधिमुखो वनपालान्महाबलः जगाम सहसोत्पत्य वनपालैः समन्वितः ३४ निमेषांत
रमात्रेण स हि प्राप्तो वनालयः सहस्रांशुसुतो धीमान्सुग्रीवो यत्र वानरः ३५ रामं च लक्ष्मणं चै
व दृष्ट्वा सुग्रीवमेव च समप्रतिष्ठां जगतीमाकाशान्निपपात ह ३६ स निपत्य महावीरः सर्वै
स्तैः परिचारितः हरिर्दधिमुखः पालैः पालानां परमेश्वर ३७ स दीनवदनो भूत्वा कृत्वा शिरसि
वाञ्जलिं सुग्रीवस्याशु तौ मूर्ध्ना चरणौ प्रत्यपीडयत् ३८ इत्यार्षे सुंदरकांडे द्विषष्टितमः सर्गः ६२
ततो मूर्ध्ना निपतितं वानरं वानरर्षभः दृष्ट्वैवोद्विग्नहृदयो वाक्यमेतदुवाच ह १ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ
कस्मात्त्वं पादयोः पतितो मम अभयं ते प्रदास्यामि सत्यमेवाभिधीयतां २ किं संभ्रमाद्धितं
कृत्स्नं ब्रूहि यद्वक्तुमर्हसि कच्चिन्मधुवने स्वस्ति श्रोतुमिच्छामि वानर ३ स समाश्वासितस्ते
न सुग्रीवेन महात्मना उत्थाय स महाप्राज्ञो वाक्यं दधिमुखोऽब्रवीत् ४

ततरति १२ किं संभ्रमात्कस्माद्भयादिहागतोसीति शेषः यत्कृत्स्नं हितं तद् ब्रूहि यत्त्वं सर्वमवितं च वक्तुमर्हसि ३ ४

श्री रा वा सं टी. १२०

३११ नैवनिसृष्टपूर्वंवांववानारेभ्योपयेच्छभोगायकदापिनानुज्ञातं ५८ एभिर्हैवमदाद्येप्रधर्षणायामारब्धायांवनपालकैर्वारितंमामपिच्युपिनेतरानूपाल

नैवर्हैरजमाराजन्नवब्धयानचवालिना वनंविसृष्टपूर्वंतेनाशनंतनुवानरौः ५ न्यवारयमहंस
र्वान्सैहैभिर्वनचारिभिः अचिंतयित्वामांत्यष्टामएहयंतिपिवंतिच ६ एभिःप्रधर्षणायांचवा
रितंवनपालकैः ममाप्यचिंतयन्देवभक्षयंतिवनौकसः ७ शिष्टमत्रापविध्यंतिभक्षयंतित
थापरे निवार्यमाणास्तेसर्वेभ्रुकुटिंदर्शयंतिहि ८ इमेहिसंरब्धतरास्तदातैःसंप्रधर्षिताः नि
वार्यंतेवनात्तस्मात्क्रुद्धैर्वानरपुंगवैः ९ ततस्तैर्बहुभिर्वीरैःवानरैर्वानरर्षभाः संरक्तनयनै
क्रोधाद्धरयःसंप्रधर्षिताः १० पाणिभिर्निहताःकेचित्केचिज्जानुभिराहताः प्रकृष्टाश्चतदाका
मंदेवमार्गंचदर्शिताः ११ एवमेतेहताःशूरास्त्वयितिष्ठतिभर्तरि कृत्स्नंमधुवनंचैवप्रकामंतैः
प्रभक्ष्यते १२ एवंविज्ञाप्यमानंतंसुग्रीवंवानरर्षभ अपृच्छत्तंमहाप्राज्ञोलक्ष्मणःपरवीरहा १४

कानचिंतयन्अचिंतयंतः ७ भ्रुकुटिंवक्रभ्रुवौ ८ इमेमदीयाःसंरब्धतराःचिवारणायातियत्नवंतः ९ १० ११ विज्ञाप्यमानंदधिमुखेन।

कि०का० स० ६२ १२०

400 १६ यत्त्वया वनमभिपन्नाः नाशयितुं प्रवृत्ताः १७ वारयंतः देवेनौशतारणाहनोजातभिराहताः पालाः प्राप्ताः १८ देवी दृष्टेत्यत्र न संदेहस्तत्राप्यन्येन

किंमयंवानरोराजन्वनपःप्रत्युपस्थितः कंचार्थमभिनिर्दिश्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् १४ एवमु
क्तस्तु सुग्रीवो लक्ष्मणेन महात्मना लक्ष्मणं प्रत्युवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारद १५ आर्य लक्ष्मण सं
प्राह वीरो दधिमुखः कपिः अंगदप्रमुखैर्वीरैर्भक्षितं मधु वानरैः १६ नैषामकृतकार्याणामीदृशः स्या
द्व्यतिक्रमः वनं यदभिपन्नास्ते साधितं कर्म तद्ध्रुवं १७ वारयंतोभृशंप्राप्ताः पाला जानुभिराहताः
तथा न गणितश्चायं कपिर्दधिमुखो बली पतिर्मम वनस्यायं अस्माभिः स्थापितः स्वयं दृष्टा देवी
न संदेहो न चान्येन हनूमता १९ न ह्यन्यः साधने हेतुः कर्मणोस्य हनूमतः कार्यसिद्धिर्हतमतिर्म
निश्च हरिपुंगवे २० व्यवसायश्च वीर्यं च श्रुतं चापि प्रतिष्ठितं जांबवान्यत्र नेता स्यादंगदश्च महा
बलः २१ हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तस्य गतिरन्यथा अंगदप्रमुखैर्वीरैर्हतं मधुवनं किल २२

न किं तद्धनूमते न साध्यः १९ अन्यः हनूमतोन्यस्तत्साध्यः हरिपुंगवे हनूमति कार्यसिद्धिर्मतिश्च २० २१ २२

श्री
रा वा
सुं टी
२०१

४०। २३ उपयुक्तंभक्तं ॥ २४ २५ यथामधुपिबंतितथासीताहृष्टेत्यर्थः २६ मन्नवरंवरत्वेनदीवैरस्माकंदत्तं २७ पकःसुग्रीवशब्दःशोभग्रीवपरः २ ५

विचित्यदक्षिणामाशामागतैर्हरिपुंगवैः आगतैश्चप्रविष्टंतद्यथामधुवनंहिते २३ धर्षितंचवन
कृत्स्नमुपयुक्तंचवानरैः पातितावनपालास्तेतदाजानुभिराहृता एतदर्थमयंप्राप्तोवक्तुंमधुरवा
गिह नाम्नादधिमुखोनामहरिःप्रख्यातविक्रमः २५ दृष्टासीतामहाबाहोसौमित्रेपश्यतत्त्वतः अ
भिगम्ययथासर्वेपिबंतिमधुवानराः २६ नचाप्यदृष्ट्वावैदेहींविश्रुताःपुरुषर्षभ वनंदत्तवरंदिव्यंध
र्षयेयुर्वनौकसः २७ ततःप्रहृष्टोधर्मात्मालक्ष्मणःसहराघवः श्रुत्वाकर्णसुखांवाणींसुग्रीववदना
च्च्युतां २८ प्राहृष्यतभृशंरामोलक्ष्मणश्चमहायशाः श्रुत्वादधिमुखस्येवंसुग्रीवस्तुप्रहृष्यच
वनपालंपुनर्वाक्यंसुग्रीवःप्रत्यभाषत प्रीतोस्मिसोहंयद्भुक्तंवनंतैःकृतकर्मभिः ३० धर्षितंमर्ष
णीयंचचेष्टितंकृतकर्मणां गच्छशीघ्रंमधुवनंसंरक्षस्वत्वमेवहि शीघ्रंप्रेषयसर्वांस्तान्हनू
मत्प्रमुखान्कपीन् ३१

कृतकर्मणांसाधितकृत्यैः ३०। ३१

402 तानद्रष्टुमिच्छामि सीताधिगमे तत्माशौ हृतं तायं यत्तं च श्रोतुमिच्छामि २२ अथ सुग्रीवः स्वोद्योगसाफलदर्शनात् भृशं ननंदेत्याह प्रीति
तिशीन्यासं तेनेषेण स्फीताक्षौ विकसितनेत्रौ संप्रहृष्टौ पुलकितगात्रौ सिद्धार्थाविव हृष्टौ संप्रहृष्टैः पुलकितैरंगैरुपलक्षितः कार्यसिद्धिं वा

इच्छामि शीघ्रं हनुमत्प्रधानान् शाखामृगांस्तान्मृगराजदर्पान् प्रहृष्टकृतार्थान् सह राघवाभ्यां श्रो
तेच सीताधिगमे प्रयत्नं २२ प्रीतिस्फीताक्षौ संप्रहृष्टौ कुमारौ दृष्ट्वा सिद्धार्थौ वानराणां च राजा अं
गैः संप्रहृष्टैः कार्यसिद्धिं विदित्वा बाह्वोरासन्नामतिमात्रं ननंद २३ इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे त्रिष
ष्टितमः सर्गः ६३ सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु हृष्टो दधिमुखः कपिः राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं चाभ्य
वादयत् १ स प्रणम्य च सुग्रीवं राघवौ च महाबलौ वानरैः सहितैः शूरैर्दिवमेवोत्पपात ह २
स यथैवागतः पूर्वं तथैव त्वरितं गतः निपत्य गगनाद्भूमौ तद्वनं प्रविवेश ह ३

रामलक्ष्मणहृष्टस्पर्शामिव विदित्वां ननंद २३ गंडमानाः इत्यार्षे रामायणे सुंदरकांडे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३ सुग्रीवेणेति १२३ १२३ ॥

श्री
रा वा
सु टी
२०२

403 विमलत्वसूचकं मेहमानान्मधूदकमिति मेहमानान्स्रवयतः मधुपरिणामभूतमदकमधूदकं एवं मूत्रीणान्मधूनां जीर्णानावोधितावृतपवनि

सप्रविष्टो मधुवनं ददर्श हरियूथपान् विमदानुद्धतान्सर्वान्मेहमानान्मधूदकं ४ सतानुपागम
द्वीरो बद्धाकरपुटांजलिं उवाच वचनं श्लक्ष्णमिदं हृष्टवदंगदं सौम्य रोषो न कर्तव्यो यदेभिः परि
वारितं अज्ञानाद्रक्षिभिः क्रोधाद्भवतः प्रतिषेदता ६ आगतो हरादनुप्राप्तो भवद्यस्त्वस्वकं मधुः यु
वराजस्त्वमीशश्च वनस्यास्य महाबलः मौर्ख्यात्पूर्वं कृतो रोषस्तद्भवान्क्षंतुमर्हसि यथैव हि पिता
भूत्पूर्वं हरिगणेश्वरः ८ तथा त्वमपि सुग्रीवो नान्यस्तु हरिसत्तम आख्यातं हि मया गत्वा पितृव्य
स्य तवानघ ९ इहोपयानं सर्वेषामेतेषां वनचारिणां भवदागमनं श्रुत्वा सहैभिर्वनचारिभिः १०
प्रहृष्टो न तु रुष्टोऽसौ वनं श्रुत्वा प्रधर्षितं प्रहृष्टो मां पितृव्यस्ते सुग्रीवो वानरेश्वरः ११ शीघ्रं प्रेषय सर्वां
स्तानिति होवाच पार्थिवः श्रुत्वा दधिमुखस्यैतद्वचनं श्लक्ष्णमंगदः अब्रवीत्तान्हरिश्रेष्ठो वाक्यं वाक्य
विशारदः शंके श्रुतोऽयं वृत्तान्तो रामेण हरियूथपा १२

मदान् ५ एभिरक्षिभिरज्ञानात्क्रोधाद्वा भवंतः प्रतिषेधिता इति यत्पतत्परिवार ग्र
णां प्रतिषेधेन कर्तव्यरत्यर्थः ६ येषः कृतो मदीयैरिति शेषः ८ तथा सुग्रीवस्त्वमपि त्वं च हरीश्वरः ९ शंके दधिमुखस्य पराहूत्यागमनात् ॥ २०२

404 किंचायंदर्षादाख्यातिसुग्रीवसंदेशमितिशेषः तेनचदेवनाजानामिरामेणाकृतोयंहननेत इतितन्नस्मादकार्येवनविध्वंसनत्रुपेक्षतेसती
दस्याद्नेनोस्माकंदमनयुक्तं ।४। किंशेषंनकिंमपिशिष्टमित्यर्थः गमनंसूचितमितिशेषः ।५ कर्तव्येकर्तव्येर्थेभवद्भिःपरमानदंभव

ग्रुयंचदर्षादाख्यातितेनज्ञानामिदेवता तद्रक्षतेदतःस्यात्वंकृतेकार्येपरंतपः ।४ पीत्वायथुय
थाकामंविक्रांतावनचारिणः किंशेषंगमनंतत्रसुग्रीयत्रवानगः ।५ सर्वेयथामांवक्ष्यंतिसमेत्य
हरिपुंगवाः तथास्मिकर्ताकर्तव्येभवद्भिःपरवानहं ।६ ज्ञानाययितुमेशोहंयुगवैराजोस्मियघ
पि युयुक्तंकृतकर्माणोयुयंधर्षयुतंवलात् ।७ श्रुत्वतंस्यांगदस्यैवंकृतावचनमतमं प्रह
ष्टमनसोवाक्यमिदमूचुर्वनौकसः ।८ एवंवक्ष्यतिकोराजःस्त्रभःमत्वानरर्षभः एश्वमदम
तोहिसर्वोहमितिमन्यते ।९ नवचेदंसमर्दशवाक्यंनान्यस्यकस्यचित् सन्नतिर्हितवाख्या
तिभयोगयता ।१०

दथीनइत्यर्थः ।९ यपियुद्दंयुवराजोयुस्मानान्नापयितुंनेशस्तत्रहेतुः कृतमाणोश्ययंकतकर्माणोयुस्मानइत्यर्थः आर्षेमिदंतथापियु
तः परंवलान्नधर्षयितुंनयुक्तंयहंनयुक्तंयहंप्रभुरितिशेषः ।९ सन्नतिर्विनयःभविष्य ष्कुभयोम्यताभाविनीभाग्योन्नतिर्याख्याति

सुंदर ६

श्री
रा. वा.
सं. टी.
२०२

405 अत्र देशे प्राता वयं यत्र सुग्रीवस्तत्र गंतुं कृतक्षणाः कृतोत्साहाः २१ महावलास्ते गच्छाम इत्युक्त्वा खं समुत्पेतुरित्यन्वयः २३ तत्र कृममाह इत्यंतंत
मिति निराकाशं निरवकाशं यंत्रेणादिना हरेणोत्पातनशीघ्रं गमनं सूचितं २४ महसोत्पत्य वातेरितघना इव विनंदंतो जग्मुरिति शेषः शीघ्रगत्या

सर्वे वयमपि शक्तास्तत्र गंतुं कृतक्षणाः स यत्र हरिवीराणां सुग्रीवः पतिरव्ययः २१ त्वयात्वनर्कं हं
रिभिर्नैव शक्यं यदापरं क्वचिद्गंतं हरिश्रेष्ठ क्षमः सत्यमिदं तनैः एवं तु वदतां तेषामंगदः प्रत्यभा
षत साधु गच्छाम इत्युक्त्वा खमुत्पेतुर्महावलाः २३ उत्पतंतमनूत्पेतुः सर्वे ते हरियूथपाः
कृत्वाकाशं निराकाशं यंत्रोत्क्षिप्ता इवोपलाः २४ अंगदप्रमुखाः कृत्वा हनूमंतं च वानरं तेंऽवरं स
हसोत्पत्य वेगवंतः प्लवंगमाः २५ विनंदंतो महानादं घना वातेरिता यथा अंगदे समनुप्राप्ते सु
ग्रीवो वानरेश्वरः २६ उवाच शोकसंतप्तं रामं कमललोचनं समाश्वसिहि भद्रं ते दृष्टा देवी न सं
शयः २७ नागंतुमिह शक्यं तैरतीतसमये हि नः अंगदस्य प्रहर्षाच्च जानामि शुभदर्शन २८
न मत्सकाशमागच्छेत्कृत्ये हि विनिपातिते युवराजो महाबाहुः प्लवतामंगदो वरः २९

साहशं च २५ समनुप्राप्ते निकटमागते सुग्रीवो राममब्रवीदित्यन्वयः २६ दृष्टेत्वेहेतुर्नैति अंगदप्रहर्षश्च हेत्वंतरं २८ विनिपातिते साधिते २ सा

२०३

406 यपीति अकृतकृत्यानामन्येषां वानराणां कपिस्वभावचांचल्यादीदृशमधुवनभंगादिरूप उपक्रमो व्यापारो यद्यपि स्यात्तथाप्यंगदो दीन
वदनत्वादिगुणको भवेत् २० कुतस्तत्राह पितृपैतामहं पितृपितामहक्रमागतं २१ कौसल्यासुप्रजाः सीतास्मिति परिज्ञानेन भवतो जीवनला

यद्यप्यकृतकृत्यानामीदृशः स्यादुपक्रमः भवेत्तदीनवदनो भ्रांतविस्मृतमानसः २० पितृपैतामहं
चैतत्पूर्वकैरभिरक्षितं नमे मधुवनं हन्यादहृष्टो जनकात्मजा २१ कौसल्या सुप्रजा नाम समा
स्वसिद्धिसवत् दृष्टा देवी न संदेहो न चान्येन हनूमता २२ न ह्यस्य कर्मणो हेतुः साधनेन हि यो
भवेत् हनूमत्येव तत्ती हि सिद्धिर्मतिः सततम् २३ व्यवसायश्च शौर्यं च श्रुतं चापि प्रतिष्ठितं
जांबवान्यत्र नेता स्यादंगदश्च हरीश्वरः २४ हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता न तत्र गतिरन्यथा मा भूश्चिंता
समायुक्तः संप्रत्यमितविक्रमः यदा हि दर्पितो दध्याः संगताः काननौकसः नैषामकृतकार्याणा
मीदृशः स्यादुपक्रमः २५

भादिदानीं कौसल्यासुप्रजवत्यभूदिति भाव नपि हनूमतैव न तु नतोन्येनेत्यर्थः २२ अस्य कर्मणः साधने तद्धि यो हेतुरपरो न भवेत् नास्ति
हहनूमति पनत्कार्यसाधिका सिद्धिर्बलवज्जत्यामतिर्ध्वास्ति हि यतः २३ व्यवसाय उद्यमः नेता प्रधानः २४ अधिष्ठिता कार्यकरणे योगवान् २

श्री
रा वा
सुं टी
२०५

407 आयंतं वितत्यलांगूलं निस्वभावोऽप्यलंकारः २९४ नियतां पातिव्रत्यसंपन्नां ग्रशतां शरीरेण कृशालिनीं ५२५२ ष्णोंभमानः इत्यार्षे समाप्य

वनभंगेन जाम्बवान्मिमधूनां भक्षणेन च ततः किलकिलाशब्दं शुश्रावसन्नमंवरे ३० हनूमत्क
मेहृष्टानां नानदतां काननैनौकसां किष्किंधामुपयातानां सिद्धिकथयितामिव ततः श्रुत्वा निनादं तं
कपीनां कपिसत्तमः आयतां चित्रलांगूलः सोभवद्धृष्टमानसः आजग्मस्तेपि हरयो रामदर्शनकां
क्षिणः अंगदं पुरतः कृत्वा हनूमंतं च वानरं ४ तेंगदप्रमुखा वीराः प्रहृष्टाश्च मदान्विताः निपे
तुर्हरिराजस्य समीपे राघवस्य च हनूमांश्च महाबाहुः प्रणम्य शिरसा ततः नियतामक्षतां दे
वीं राघवाय न्यवेदयत् दृष्टा देवीति हनुमद्वचनादमृतोपमं आकर्ण्य वचनं रामो हर्षमापस्व
लक्ष्मणः निश्चितार्थं ततस्तस्मिन्सुग्रीवं पवनात्मजे लक्ष्मणः प्रीतिमान्प्रीतो बहुमानं वैक्षतः ५ ५
प्रीत्या च परमोपेतो राघवः परवीरहा बहुमानेन महता हनूमंतमवेक्षतः इत्यार्षे सुंदरकांडे च
तुष्षष्टितमः ६४ ततः प्रस्रवणं शैलं ते गत्वा चित्रकाननं प्रणम्य शिरसा रामे लक्ष्मणं च महाब
लं १ युवराजं पुरस्कृत्य सुग्रीवमभिवाद्य च प्रवृत्तिमथ सीतायाः प्रवक्तुमुपचक्रमे २

णे सुंदरकांडे चतुष्षष्टितमः सर्गः ६ २०५

408 नियमोरावणाकृत्वावधिर्नृपोद्दशमोवर्ततेमासौद्वौवशेषौप्लवंगमेतिसीतोक्तःतंचेतिशेषः रामसन्निधौस्थिताइतिशेषः ४ चोदयंतिप्रेरयं
तिस्म ६ सीतेयाप्रणाम्यंतांदिशंप्रतिचप्रणामेत्याकर्षः ७ यथायेनप्रकारेणसीतायादर्शनंजातंतत्सर्वंवाक्यमनवाचेत्यर्थः ८९ देवा

रावणांतःपुरीरोधंराक्षसैभिस्तुतर्जनं रामेसमनुरागंचयथाचनियमःकृतः ३ एतदाख्यायते
सर्वेहरयोरामसन्निधौ वैदेहीमद्भुताश्रुत्वारामस्तूत्तरमब्रवीत् ४ क्वसीतावर्ततेदेवीकथंचमयिव
र्त्तते एतन्मेसर्वमाख्यातवैदेहीप्रतिवानराः ५ रामस्यगदितंश्रुत्वाहरयोरामसन्निधौ चोदयंतिह
नूमंतंसीतावृत्तांतकोविदं ६ श्रुत्वातुवचनंतेषांहनूमान्मारुतात्मजः प्रणम्यशिरसादेव्यैसीतायै
तांदिशंप्रति ७ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञःसीतायादर्शनंयथा तंमणिंकांचनंदिव्यंदीप्यमानंस्वतेज
सा ८ दत्वारामायहनूमांस्ततःप्रांजलिरब्रवीत् समुद्रंलंघयित्वाहंशतयोजनमायतं ९ अगच्छंजा
नकींसीतांमार्गमाणोदिदृक्षया तत्रलंकेतिनगरीरावणस्यदुरात्मनः १० दक्षिणस्यसमुद्रस्यती
रेवसतिदक्षिणे तत्रसीतामयादृष्टारावणांतःपुरेसती ॥

दिदृक्षयातांमार्गमाणोःगच्छं १० तीरेदक्षिणसमुद्रस्यवंयिद्वीपसंननद्दतीरे ॥

श्री
रा वा
म टी
२५

409 हे रामरामा सीतात्वयि मनोरथं सम्यक् न्यस्य त्वद् इतिरिक्त विषय मनोरथाः आवती भूत्वा जीवंती धृत प्राणा मया दृष्टा ११ स्वखेदविता देवी त्वया
विहः खमापद्यत इत्यन्वयः १३ स्वयः शय्या भूशयना १४ सर्वमर्थं राम सुग्रीव सख्यादि दर्शिता ज्ञापिता १७ नियता इति समुदाचारः गोत्रा

त्वयि संन्यस्त जावंती राम रामा मनोरथं दृष्टा मे राक्षसी मध्ये तर्ज्यमाना मुहुर्मुहुः ११ राक्षसीभिर्विरू
पाभी रक्षिता प्रमदावने दुःखमापद्यते देवी त्वया वीर सुखोचिता १३ रावणान्तःपुरे रुद्धा राक्षसीभिः
सुरक्षिता एकवेणीधरा दीना त्वयि चिन्तापरायणा १४ अधःशय्या विवर्णाङ्गी पद्मिनीव हिमागमे
रावणाद्विनिवृत्तार्था मर्तव्यकृतनिश्चया देवी कथंचित्काकुत्स्थ त्वन्मना मार्गिता मया इक्ष्वाकु
वंशविख्यातिं शनैः कीर्तयता नघ १६ सा मया नरशार्दूल शनैर्विश्वासिता तदा ततः संभाषिता
देवी सर्वमर्थं च दर्शिता रामसुग्रीवसख्यं च श्रुत्वा हर्षमुपागता नियतः समुदाचारो भक्तिश्चा
स्याः सदा त्वयि १८ एवं मया महाभागा दृष्टा जनकनन्दिनी उग्रेण तपसा युक्ता त्वद्भक्त्या पुरुषर्ष
भ १९ अभिज्ञानं च मे दत्तं यथा वृत्तं तवान्तिके चित्रकूटे महाप्राज्ञ वायसं प्रति राघव २० विज्ञा
प्यः पुनरप्येषु रामो वायुसुत त्वया अखिलेन यथा दृष्टमिति मामाह जानकी २१

सबलत्वादिख्यवहारो भक्तिश्चयित्वय्येव सदा नियतो चान्यत्रेत्यर्थः १८ उग्रेण तपसा त्वद्भक्त्या च युक्ता १९ यथा वृत्तं राक्षसी तर्जनादि तद्धिकाण्ड इति

२५

410 उपस्पृशावतः सुग्रीवस्यस्वमत्तं द्वातन्त्यरतिब्रवीदितिशेषः २२ एषरत्तिदत्तस्तंपश्यायन्मनःशिलावालिलकंत्वयाहृतंतस्मरस्वेतिचाब्रवीत् २३ प
सवारिसंभवोमणिर्निर्यातितः एवंनपननत्वत्प्रेषितमंगुलीयकं २४ मासाद्दियमानाहृष्टामाहृर्षमितमर्थः २५ संतारोपायःप्रविधीयतांप्रविचा

एषचास्मैप्रदातव्योयत्नात्सुपरिरक्षितः ब्रुवतावचनान्येवंसुग्रीवस्योपस्पृशावतः २२ एषचूडामणि
श्रीमान्मयातेयत्नाद्रक्षितः मनःशिलायास्तिलकंतत्स्मरेतिचाब्रवीत् एषनिर्यातितःश्रीमान्मयाते
वारिसंभवः एतद्दृष्ट्वाप्रमोदिष्येव्यसनेत्वामिवानघ २४ जीवितंधारयिष्यामिमासंदशरथात्मजः
ऊर्ध्वंमासान्नजीवेयंरक्षसांवशमागता २५ इतिमामब्रवीत्सीताकृशांगीधर्मचारिणी रावणान्तःपु
रेरुद्धामृगीवोत्फुल्ललोचना २६ एतदेवमयाख्यातंसर्वंराघवयद्यथा सर्वथासागरजलेसंतारः
प्रविधीयतां २७ तौजातास्वासौराजपुत्रौविदित्वातच्चाभिज्ञानंराघवायप्रदाय देव्याचाख्यातंसर्वं
मेवानुपूर्व्यात् वाचासंपूर्णंवायुपुत्रःशशंस २८ इत्यार्षेरामायणेसुंदरकांडेपंचषष्टितमः ६५ प
मकोहनुमतोरामोदशरथात्मजः तंमणिंहृदयेकृत्वाप्ररुरोदसहलक्ष्मणः १

यतां २७ जरमाणा इत्यार्षेसुंदरकांडेपंचषष्टितमः सर्गः ६५ एवमिति १

ॐ रा० वा० सं० टी० २०६

४।। वत्सस्येत्यत्रापिदर्शनादितिसंबंधस्तेनतथास्नेहात्स्रवतीत्यनर्थः ३ मेमश्वशुरेणजनकेनवधूकालेवधूत्वसंपादकेकालेविवाहकालेवैदेह्याःशिरोभू
षणायसीतामात्रदहस्तात्गृहीत्वादशरथहस्तेदत्तंतत्तस्मिन्कालेयथाऽधिकंशोभतेतथामूर्ध्निवर्त्तमितर्थः ४ जनकस्याप्येतदागमःकृतस्त

तंतुदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंराघवःशोककर्षितः नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यांसुग्रीवमिदमब्रवीत् २
यथैवधेनुःस्रवतिस्नेहाद्वत्सस्यवत्सला तथाममापिहृदयंमणिश्रेष्ठस्यदर्शनात् ३
मणिरत्नमिदंदत्तंवैदेह्याःश्वशुरेणमे वधूकालेयथाबद्धमधिकंमूर्ध्निशोभते ४
अयंहिजलसंभूतोमणिःप्रवरपूजितः यज्ञेपरमतुष्टेनदत्तःशक्रेणधीमता ५
इमंदृष्ट्वामणिश्रेष्ठंतथातातस्यदर्शनम् अद्यास्म्यवगतःसौम्यवैदेहस्यतथाविभो ६
अयंहिशोभतेतस्याःप्रियायामूर्ध्निमेमणिः अद्यास्यदर्शनेनाहंप्राप्तांतामिवचिंतये ७
किमाहसीतावैदेहीब्रूहिसौम्यपुनःपुनः परासुमिवतोयेनसिंचंतीवाक्यवारिणा ८

त्राहअयंहीतिप्रवरैःश्रेष्ठैःदेवैःपूजिता ५ तथायथासीतादर्शनंअवगतःप्राप्तस्तथातातस्यदशरथस्यप्राप्तःतद्वत्तेनजनकेदानात्तस्यस्मर
णंतथैववैदेहस्यराज्ञोजनकस्यसपत्नीकस्यदर्शनंप्राप्तमित्यर्थः ६ परांमूर्छितमांजीवनायवाक्यवारिणासिंचंतीकिमाहतद्ब्रूहि ८ २०६

412 वैदेहीवियोगतंमणिंपश्यामिइतःकिंदुःखतरं ९ यदिमासंधरिष्यतिजीवाचिरंजीवीविनिजीविष्यतीत्यर्थःतांविनाययाहंनजी
वेयंतथामांविनासापिनजीविष्यतीत्यर्थः १० प्रवृत्तिमुपलभ्यक्षणमपिनतिष्ठेयंस्यानंनशोकमित्यर्थः भीरुभीरुःयन्यतेभीरुः १२ ग्रुत्र

इतस्तुकिंदुःखतरंयदिमंवारिसंभवं मणिंपश्यामिसौमित्रेवैदेहीमागतंविना १ चिरंजीव
तिवैदेहीयदिमासंधरिष्यति क्षणंपश्यवीरनजीवेयंविनातामसितेक्षणां ११ नयमामपित
देशंयत्रदृष्टाममप्रिया नतिष्ठेयंक्षणमपिप्रवृत्तिमुपलभ्यवै १२ कथंसाममसुश्रोणीभीरुभी
रुःसतीतदा भयावहानांघोराणांमध्येतिष्ठतिरक्षसां १३ शारदस्तिमिरोन्मुक्तोनूनंचंद्रइवां
बुदैः आवृतोवदनंतस्यानविराजतिसांप्रतं १४ किमाहत्वंमेतत्त्वतःकथयस्वमेएतेनखलु
जीविष्येभेषजेनातुरोयथा १५ मधुरामधुरालापाकिमाहममभामिनी मद्विहीनावरारोहा
हनुमन्कथयस्वमे दुःखाद्दुःखतरंप्राप्यकथंजीवतिजानकी १६ इतिसुंदरकांडेषष्ठितमः ६६
एवमुक्तस्तुहनुमान्राघवेणमहात्मना सीतायाभाषितंसर्वंन्यवेदयतराघवे १

दैरावृतमिति तिमिरोन्मुक्तःशारदाभ्रांद्रवत्तस्यावदनंनराजति १३ एतेनतद्वाक्यश्रवणरूपेण १४ मधुरामधुरालापा १५ प्राणकामान:

श्री
रा वा
सुं टी.
२०२

यथातथ्यं यथापूर्ववृत्तं तथोक्तवती १ रादितं दारितमित्यर्थः ८ धरांतरगतः पातालस्थः ९ व्यथां चक्रुः ॥ दर्भसंस्तरगे देवके अथ भूमिस्थ रहीतो

इदमुक्तवती देवी जानकी पुरुषर्षभ पूर्ववृत्तमविज्ञातं चित्रकूटे यथातथं १ सुखसुप्ता त्वया सा
र्धं जानकी पूर्वमुत्थिता वायसः सहसोत्पत्य विददार स्तनांतरे २ पर्यायेण च सुप्तस्त्वं देव्यङ्के भर
ताग्रजः पुनश्च किल पक्षी स देव्या जनयति व्यथां ४ ततः पुनरुपागम्य विददार भृशं किल
ततस्त्वं बोधितस्तस्याः शोणितेन समुक्षित ५ वायसेन च तेनैवं सततं बाध्यमानया बोधितः किल
देव्या त्वं सुखसुप्तः परंतप ६ तां च दृष्ट्वा महाबाहो दारितां च स्तनांतरे आशीविष इव क्रुद्धस्ततो वा
क्यं त्वमूचिवान् ७ नखाग्रैः केन ते भीरु दारितं वै स्तनांतरं कः क्रीडति सरोषेण पंचवक्त्रेण भो
गिना ८ निरीक्षमाणः सहसा वायसं समुदैक्षथाः नखैः सरुधिरैस्तीक्ष्णैस्तामेवाभिमुखं
स्थितं ९ सुतः किल स शक्रस्य वायसः पततां वरः धरांतरगतः शीघ्रं पवनस्य गतौ समः १० तत
स्तस्मिन्महाबाहो कोपसंवर्तितेक्षणः वायसे त्वं कृथाः क्रूरां मतिं मतिमतां वरः ॥ स द
र्भं संस्तराद्गृह्य ब्रह्मास्त्रेण न्ययोजयः स दीप्त इव कालाग्निर्जज्वालाभिमुखं खगं १२

त्येत्यर्थः १२ ॥ ॥

५१५ विनेयमिति देपिपयमार्षप्रयोगः १३ परिपालयः पर्यपालयः शरो वधीतिभावः इत्येवेति हेतोः १८ ततस्तदागमनोत्तरं हिनस्ति स्म हिंसितवान् १९ हे रामरणे

मूलं प्रदीप्तं विद्धे पदर्भं तं वायसं प्रति ततस्तु वायसं दीप्तः स दर्भोऽनुजगाम ह १३ भीतैश्च संपरित्यक्तः सुरैः
सर्वैश्च वायसः त्रीन् लोकान् संपरिक्रम्य त्रातारं नाधिगच्छति १४ पुनरप्यागतस्तत्र त्वत्सकाशं परंतप
तं त्वं निपतितं भूमौ शरण्यः शरणागतं १५ वधार्हमपि काकुत्स्थ कृपया परिपालय मोघमस्त्रं न शक्यं तु क ंका
र्तुमित्येव राघव १६ ततस्तस्याक्षि काकस्य हिनस्ति स्म स दक्षिणं रामस्त्वां स नमस्कृत्य राज्ञो दशरथस्य
च १७ विसृष्टस्तु तदा काकः प्रतिपेदे स्वमालयं एवमस्त्रविदां श्रेष्ठः सत्त्ववान् शीलवानपि १८ किमर्थं
मस्त्रं रक्षस्सु न योजयसि राघव न दानवा न गन्धर्वा नासुरा न मरुद्गणाः १९ तव राम रणे शक्तास्तथा प्र
ति समासितु तव वीर्यवतः कच्चिन्मयि यद्यस्ति संभ्रमः क्षिप्रं सुनिशितैर्बाणैर्हन्यतां युधि रावणः
भ्रातुरादेशमाज्ञाय लक्ष्मणो वा परंतपः २१ किमर्थं नरवरो न मां रक्षति राघवः शक्तौ तौ पुरुषव्याघ्रौ
वाय्वग्निसमतेजसौ २२ सुराणामपि दुर्धर्षौ किमर्थं मामुपेक्षतः ममैव दुष्कृतं किंचिन्महदस्ति न सं
शयः २३ समर्थावपि हि तौ यन्मां नावेक्षेते परंतपौ वैदेह्या वचनं श्रुत्वा करुणं साश्रु भाषितं २४

तववन्तो प्रति प्रति समासितुं न शक्ताः न शान्त हन्तुं काकवदित्यर्थः संभ्रमः आदरः २०।२१।२२।२३

श्री
रा. वा
सं. टी
४८

४१५ तच्छोकाविभावः तच्छोकेन कार्यांतरविभ्रमः २५ भवती मया दृष्टाग्रतः परं परिशोचितेन कालस्त्वयोग्य इति शेषः चिरं लंकायां ग्रसितेन का

पुनरप्यब्रवीत्सीतां इदं वचनमब्रुवं त्वच्छोकविभ्रवो रामो देवि सत्येन ते शपे २५ रामे दुःखाभि
भूते च लक्ष्मणः परितप्यते कथंचिद्भवती दृष्टा न कालः परिशोचितुं २६ इदं मुहूर्तं दुःखानां
मंतं द्रक्ष्यसि भामिनि तावुभौ नरशार्दूलौ राजपुत्रौ परंतपौ २७ त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ लंकां भस्मी
करिष्यतः हत्वा च समरे रौद्रं रावणं सहबांधवं राघवे त्वां वरारोहे स्वपुरीं नयिता ध्रुवं यत्तु
रामो विजानीयादभिज्ञानमनिंदिते प्रीतिसंजननं तस्य प्रदातुं तत्त्वमर्हसि साभिवीक्ष्य दिशः स
र्वा वेण्युद्ग्रथनमुत्तमं ३० मुक्त्वा वस्त्राद्ददौ मह्यं मणिमेतं महाबलः प्रतिगृह्य मणिं दोर्भ्यां तव हेतो
र्रघुप्रिय ३१ शिरसा संप्रणम्यैनामहमागमने त्वरे गमने च कृतोत्साहमवेक्ष्य वरवर्णिनी ३२
विवर्द्धमानं च हि मामुवाच जनकात्मजा अश्रुपूर्णमुखी दीना बाष्पगद्गदभाषिणी ३३

लोयोग्य इति पाठांतरे इत्यर्थः २६ इदं मुहूर्तमस्मिन्नेव मुहूर्ते इत्यर्थः २७ २८ वेण्युद्ग्रथनयोग्यं ३० ३१ त्वरे त्वरावान्जात इत्यर्थः ३१ विव
र्द्धमानं समुद्रतरणायेति शेषः ३३

४८

416 २४ २५ २६ २७ २८ कालेनेस्यतिपीडिनापरायनेतिशेषः २९ ४० ४१ ४२ ४३

ममैत्यतनसंभ्रांताशोकवेगसमाहता मामवाचततःसीतासभाग्योसिमहाकपे २४ द्रक्ष्यसिम
हावाहुंरामंकमललोचनं लक्ष्मणंचमहावाहुंदेवरंमेयशस्विनं २५ सीतायाप्येवमुक्तोहमब्रु
वंमैथिलींतथा पृष्टमारोहमेदेविक्षिप्रंजनकनंदिनि २६ यावत्तेदर्शयाम्यद्यसग्रीवंसल
क्ष्मणं राघवंचमहाभागंभर्तारमसितेक्षणां २७ साब्रवीन्मांततोदेवीनैषधर्मोमहाकपे यत्ते
पृष्ठंसिषेवेहंस्ववशाद्धरिपुंगव २८ पुराचयदहंवीरस्पृष्टागात्रेषुरक्षसा नचाहंकिंकरिष्या
मिकालेनोपनिपीडिता २९ गच्छत्वंकपिशार्दूलयत्रतौनृपतेःसुतौ इत्येवंमासमाभाष्यभूयःसं
देष्टुमास्थिता ४० हनूमन्सिंहसंकाशौतावुभौरामलक्ष्मणौ सग्रीवंचसहामात्यंसर्वान्ब्रूया
श्चनामयं यथाचसमहावाहुर्मांतारयतिराघवः अस्माद्दुःखांबुसंरोधात्त्वमाख्यातुमर्हसि ४१
इदंचतीव्रंममशोकवेगंरक्षोभिःरेभिःपरिभर्त्सनंच ब्रूयास्तुरामस्यगतःसमीपंशिवश्चतेध्व
ास्तुहरिप्रवीर ४२ ॐनमोरामाये:

417 धध्यमानः इतिसुंदरकांडेसप्तषष्टितमः ६७ नवसेत्यस्मिषिसैोत्यज्ञावातमामनुमान्यसमान्यससंभ्रमोगंतेसत्वरोहंउनरंकार्यंप्रति
पुनःपुनरुक्तः १ यथामांप्राप्नुयात्तथापनस्येतिशेषः २३ एकदिननाम फलमाहममेवतिनवसान्निध्यादल्पभाभ्यायामसमहतःशोकवि

एतत्तवार्यान्त्वयसंपत्तामासीतावचंश्रुत्वाहविषादपूर्वं एतच्चतुथागदितोयथात्वं श्रुतत्वमीतांऊ
शालीसमग्रां ४५ इतिरामायणेसुंदरकांडेसप्तषष्टितमः ६७ अथामन्नरंदेव्याःपुनरुक्तःससंभ्र
मं नवसेत्युक्तान्नरव्याद्यसौहार्दादनुमान्यच १ एवंबहुविधंवाच्योरामोदशरथिस्तया यथामां
प्राप्नुयाच्छीघ्रंहत्वारावणमाहवे २ यदिवामन्यसेवीरसैकाहमरिंदम कस्मिंश्चित्संवृ
तेदेशेविश्रांतःश्वोगमिष्यसि ३ ममचाप्यल्पभाग्यायाःसान्निध्यात्तववानर अस्यशो
कविपाकस्यमुहूर्तंस्याद्विमोक्षणं ४ गतेहित्वयिविक्रांतपुनरागमनायवै प्राणाना
मपिसंदेहोममस्यान्नात्रसंशयः ५ नवादर्शनजंचापिभयंमांपरितापयेत् दुःखाद्दुःखपरा
भूतांदुर्गतांदुःखभागिनीं ६

पाकस्यशोकरूपस्यफलस्यमुहूर्तंमोक्षणंस्यादित्यन्वयः ४ पुनरागमनायप्रतीक्षमाणायाममप्राणानामपिसंदेहःस्यादितियोजना ५६

418 उत्तरकार्यविषयासक्तिमाह अयंचेति असंशयः बाधकसंशयरहितः ७ संदेहमेवाह कथंन्विति ८ ९ १० यद्यपित्वमेवपर्याप्तःसकलराव
सवधपूर्वमस्मोचनरूतिशेषः तथापिपरिकृशोदयस्तवैवयशस्योयशोवर्द्धकःस्यात् ॥ यदितुरामोरावणंहत्वामांनयेत्तदातत्रयत्नंतस्ययश

ग्रयंचवीरसंदेहस्तिष्टतीवममाग्रतं सुमहांस्त्वत्सहायेषुहर्यृक्षेषुह्यसंशयः ७ कथंनुख
लुदुष्पारंतरिष्यतिमहोदधिं तानिहर्यृक्षसैन्यानितौवानरवरात्मजौ ८ त्रयाणामेवभूता
नांसागरस्यास्यलंघने शक्तिःस्याद्वैनतेयस्यवायोर्वातववानघ ९ तदस्मिन्कार्यनिर्योगेवी
रैवंदुरतिक्रमे किंपश्यसिसमाधानंब्रूहिवाक्यविदांवरः १० काममस्यत्वमेवैकःकार्य
स्यपरिसाधने पर्याप्तःपरवीरघ्नयशस्यस्तेवलोदयः वलैःसमग्रैर्यदिमांहत्वारावणमाहवे
विजयीस्वपुरींरामोनयेत्तस्याद्यशस्करं १२ यथाहंतस्यवीरस्यवनादुपाधिनाहृता राक्षसा
तद्भयादेवतथानार्हतिराघवः १३

स्करंस्यात् अतस्तेनैवागत्यमोचनंयुक्तमितिभावः १२ उपाधिनाछलेन १३

श्री वा
रा
सुं टी
२०९

५१७ यथातस्मानुरूपंविक्रांतंभवतितथात्वमेवोपपादय १५ शेषंस्पष्टं १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ मन्युर्दैन्यम् २३ २४ , २५ ॥

वलैस्त्वंसंकुलांकृत्वालंकांपरबलार्दनः मांनयेद्यदिकाकुत्स्थस्तत्तस्यसदृशंभवेत् १४ तद्यथात
स्यविक्रांतमनुरूपंमहात्मनः भवत्याहवशूरस्यतथात्वमुपपादय १५ तदर्थोपहितंवाक्यंप्र
श्रितंहेतुसंहितं निशम्याहंततःशेषंवाक्यमुत्तरमब्रवं १६ देविहर्यृक्षसैन्यानामीश्वरःप्लवतां
वरः सुग्रीवःसत्त्वसंपन्नस्त्वदर्थेकृतनिश्चयः १७ तस्यविक्रमसंपन्नाःसत्त्ववंतोमहाबलाः म
नःसंकल्पसदृशानिर्देशेहरयःस्थिताः १८ येषांनोपरिनाधस्तान्नतिर्यक्सज्जतेगतिः नचकर्म
सुसीदंतिमहत्स्वमिततेजसः १९ असकृत्तैर्महाभागैर्वानरैर्बलसंयुतैः प्रदक्षिणीकृताभूमि
र्वायुमार्गानुसारिभिः २० मद्विशिष्टाश्चतुल्याश्चसंतितत्रवनौकसः मत्तःप्रत्यवरःकश्चिन्ना
स्तिसुग्रीवसन्निधौ २२ अहंतावदिहप्राप्तःकिंपुनस्तेमहाबलाः नहिप्रकृष्टाःप्रेष्यंतेप्रेष्यंतेही
तरेजनाः २३ तदलंपरितापेनदेविमन्युरपैतुते एकोत्पातेनतेलंकामेष्यंतिहरियूथपाः २३
ममपृष्ठगतौतौचचंद्रसूर्याविवोदितौ त्वत्सकाशंमहाभागनृसिंहावागमिष्यतः २४

२०९

श्री
रा वा
सुं टी
२०॥

420 २८ एवंमक्रयामङ्गक्रयाक्रतेनत्वच्छोकेनातिपीडितामदीनभाषिणीसामयाशिवाभिर्वाभिप्रसादितांशांतिंजुःखनिवृत्तिंउवाहप्रापेत्य

सुग्रीवंसिंहसंकाशंक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवं लक्ष्मणंचधनुष्पाणिंलंकाद्वारमुपागतं २५ नखदं-
ष्ट्रायुधान्वीरान्सिंहशार्दूलविक्रमान् वानरेंद्रान्वानरेंद्राभान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिसंगतान् २६
शैलांबुदनिकाशानांलंकामलयसानुषु नर्दतांकपिमुख्यानांनचिरात्श्रोष्यसेस्वनम २७
निवृत्तवनवासंचत्वयासार्द्धमरिंदम अभिषिक्तमयोध्यायांक्षिप्रंद्रक्ष्यसिराघवं २८
ततोमयावाग्भिरदीनभाषिणीशिवाभिरिष्टाभिरभिप्रसादिता उवाचशांतिंममर्मैथिला-
त्मजातवातिशोकेनतथातिपीडिता २९ इत्यार्षेरामायणेवाल्मीकीयेसुंदरकांडेचतुर्वि-
शत्सहस्त्रिकायांसंहितायामादिकाव्येअष्टषष्टित-
मःसर्गः ६८

र्थः २९ इतिश्रीरामाभिरामेश्रीरामीयेरामायणतिलकेसुंदर
कांडेअष्टषष्टितमःसर्गः ६८ सुंदरेसुंदरीसीतामवंतामारुतीर्मखान्क्रत्वारुष्टोनयेवास्तश्रीरामःसततंहृदि । । ।

सुंदरकांड ५
पत्रे २११

Balmiki Ramayan

14x6